

**T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EBÜZZİYÂ TEVFÎK'İN 'NE EDATİ' İSİMLİ
ESERİ VE NE EDATİ ÜZERİNE
TARTIŞMALAR**

GAMZE MUTLU

120101025

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. FİKRET TURAN**

İSTANBUL 2014

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBÜZZİYÂ TEVFİK'İN 'NE EDATİ' İSİMLİ
ESERİ VE NE EDATİ ÜZERİNE
TARTIŞMALAR

GAMZE MUTLU

120101025

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Dili

Bu tez 17/ 06/ 2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/ Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Fikret Turan

Prof. Dr. Musa Duman

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Göleç

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Gamze MUTLU

17. 06. 2014

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10045265
Yazar Adı / Soyadı	GAMZE MUTLU
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 37240973184
Telefon	5422402
E-Posta	gamze_mutluuu@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Ebüzziyâ Tevfîk'in 'Ne Edatı' İsimli Eseri ve Ne Edatı Üzerine Tartışmalar
Tezin Tercümesi	Ebüzziyâ Tevfîk's Work Called 'Neither... nor Conjunction' and Debates on 'Neither... nor' Conjunction
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
Üniversite	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Türk Edebiyatı Bölümü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Yeni Türk Dili Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2014
Sayfa	347
Tez Danışmanları	PROF. DR. FİKRET TURAN 58849553300
Dizin Terimleri	Tanzimat Dönemi=Tanzimat Period ; Ebüzziya Tevfik=Ebüzziya Tevfik
Önerilen Dizin Terimleri	Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât=A Research on The Negative Conjunction 'Neither... nor'; Tanzimat Dönemi Osmanlı Türkçesi=Tanzimat Period Ottoman Turkish
Kısıtlama	Yok

Yukarıda bilgileri kayıtlı olan tezin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

21.07.2014

İmza:

ÖZ

Gamze Mutlu: “Ebüzziyâ Tevfik’in ‘Ne Edatı’ İsimli Eseri ve Ne Edatı Üzerine Tartışmalar”, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, XXI+347 s.

Bu tezde, Ebüzziyâ Tevfik’in “Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât” adlı eserinden yola çıkılarak “ne... ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacı, Tanzimat dönemindeki çeşitli dil meseleleri ve Tanzimat dönemi Osmanlı Türkçesinin sentaks yapısı ele alınmaya çalışılmıştır. I. bölümde Ebüzziyâ Tevfik’in hayatı, eserleri ve basım-yayıncılığa katkıları hakkında kısaca bilgi verilmiş, II. bölümde genel anlamda Osmanlı Türkçesi üzerinde durulmuş ve Tanzimat döneminde öne çıkan dil meseleleri açıklanmaya çalışılmış, III. bölümde “Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât” adlı eserin tanıtımı yapılmış, IV. bölümde çeşitli kaynaklarda “ne... ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacının ele alınışı üzerinde durulmuş, V. bölümde Osmanlı Türkçesi bağlamında metnin kelime grupları ve cümle yapıları incelenmiş, VI. bölümde “Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât” adlı eserin Lâtin harflerine aktarılmış metni, ardından sözlük-dizini ve özel adlar dizini verilmiştir. Ekler kısmında ise metinde geçen Farsça izafet terkipleri ve birleşik fiil grupları alfabe düzenine göre sıralanmıştır.

Anahtar kelimeler: Ebüzziyâ Tevfik, Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât, Tanzimat Dönemi Osmanlı Türkçesi, Türkçe Söz Dizimi.

ABSTRACT

Gamze Mutlu: “Ebüzziyâ Tevfik’s Work Called ‘Neither... nor Conjunction’ and Debates on ‘Neither... nor’ Conjunction”, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Institute of Social Sciences, Istanbul, 2014, XXI+347 p.

In this thesis, “neither... nor” conjunction, various language matters and the syntax of Tanzimat period Ottoman Turkish are discussed on the basis of Ebüzziyâ Tevfik's work called “Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât” (A Research on The Negative Conjunction “Neither... nor”). In part I, a brief information about Ebüzziyâ Tevfik's life, works and contributions to printing and publishing is given. In part II, Ottoman Turkish is analyzed in general terms and prominent language matters of the Tanzimat period are tried to be explained. In part III, the work “Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât” is introduced. In part IV, approaching of “neither... nor” conjunction in various resources is analyzed. In part V, word groups and sentence structures of the “Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât” within the context of Ottoman Turkish are examined. In part VI, the transliteration of “Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât” in Lâtin characters, a dictionary-index and an index of proper nouns are given. In appendix, Persian ızafas and compound verb groups in the text are given in alphabetical order.

Key words: Ebüzziyâ Tevfik, Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât, Tanzimat Period Ottoman Turkish, Turkish Syntax.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÖN SÖZ.....	xix
KISALTMALAR	xxi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

EBÜZZİYÂ MEHMED TEVFİK

HAYATI-ESERLERİ-YAYIMCILIĞI VE MATBAACILIĞI

1. HAYATI.....	5
2. ESERLERİ	9
2.1. Dille İlgili Eserleri.....	9
2.1.1. Lügat-i Ebüzziyâ.....	9
2.1.2. Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât	9
2.2. Piyesleri	10
2.2.1. Ecel-i Kazâ	10
2.2.2. Habîbe yahut Semâhat-ı Aşk.....	10
2.3. Biyografileri	10

2.3.1. Gutenberg (Gutenberg) ve İhtirâ-i Fenn-i Tab‘	11
2.3.2. İbn-i Sînâ	11
2.3.3. Galile (Galileo)	11
2.3.4. Napolyon (Napoléon)	11
2.3.5. Diyojen (Diogenes)	11
2.3.6. Benjamen Franklen (Benjamin Franklin)	11
2.3.7. Büfon (Buffon)	11
2.3.8. Hasan bin Sabbâh	11
2.3.9. Ezop (Aisopos)	11
2.3.10. Yahyâ bin Hâlid el-Bermekî	11
2.3.11. Hârûn er-Reşîd	11
2.3.12. Jan Jak Russo (Jean Jacques Rousseau)	11
2.3.13. Nikola Şamfor (Nicolas Chamfort)	11
2.3.14. İmparator Vilhelm (Wilhelm)	11
2.3.15. Sürûrî-i Müverrih	11
2.3.16. Nef‘î	12
2.3.17. Nâmık Kemâl	12
2.4. Derlemeleri	12
2.4.1. Reşit Paşa Merhûmun Bazı Âsâr-ı Siyâsiyyesi	12
2.4.2. Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye	12
2.4.3. Cümel-i Müntahâbe-i Kemâl	12

2.4.4. Muharrerât-ı Husûsiyye-i Âkif Paşa	13
2.4.5. Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye.....	13
2.4.6. Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr (Birinci kısım, Siyâsiyyât: Şinâsi ve Kemâl-Cüz 1-7)	13
2.4.7. Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr (İkinci kısım, Mübâhesât-ı Edebiyye-Mes'ele-i Mebhusetü'n anhâ:-Şinâsi)	13
2.4.8. Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr (Üçüncü kısım, Edebiyyât: Kemâl)	13
2.4.9. Tazarruât-ı Sinân Paşa	13
2.4.10. Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr (Makâlât-ı mütenevvi'a: Kemâl)	13
2.4.11. Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr (Edebiyyât: Şinâsi).....	13
2.5. Gazeteleri	13
2.5.1. İbret.....	13
2.5.2. Hadîka.....	14
2.5.3. Sirâc.....	14
2.5.4. Le Courier d'Orient (Lö Kurye Doryan)	15
2.5.5. Yeni Tasvîr-i Efkâr	15
2.6. Dergileri.....	15
2.6.1. Cüzdan	15
2.6.2. Muharrir	15
2.6.3. Mecmûa-i Ebüzziyâ	15
2.7. Yıllık ve Takvimleri.....	16

2.7.1. Salnâme-i Hadîka	16
2.7.2. Bosna Vilâyeti Salnâmesi	16
2.7.3. Salnâme-i Ebüzziyâ	16
2.7.4. Salnâme-i Kamerî.....	16
2.7.5. Rebî-i Ma‘rifet-Salnâme-i Ebüzziyâ.....	16
2.7.5.1 Rebî-i Ma‘rifet Takvîm-i Ebüzziyâ	16
2.7.5.2 Nevsâl-i Ma‘rifet Takvîm-i Ebüzziyâ	16
2.7.5.3 Takvîm-i Ebüzziyâ.....	16
2.7.6. Takvîm-i Rebî‘-Zamîme-i Rebî-i Ma‘rifet.....	16
2.7.7. Rusya Müslümanlarına Mahsus Takvîm-i Ebüzziyâ	17
2.7.8. İmsâkiyye-i Nevîn	17
2.7.9. Takvîm-i Nisâ	17
2.8. Değişik Konularda Telif Eserleri	17
2.8.1. Millet-i İsrâîliyye	17
2.8.2. Makâme-i Tevkîfiyye	17
2.8.3. Yeni Osmanlılar Târîhi	17
2.9. Tercüme Eserleri	17
2.9.1. Tarîk-i Refâh, Franklen’in Servet Hakkındaki Nesâyihi	17
2.9.2. Üç Yüzlü Bir Karı	17
3. YAYIMCILIĞI VE MATBAACILIĞI.....	18

II. BÖLÜM

OSMANLI TÜRKÇESİ İÇERİSİNDE TANZİMAT DÖNEMİ

OSMANLI TÜRKÇESİ VE TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ

ÇEŞİTLİ DİL MESELELERİ

1. OSMANLI TÜRKÇESİ İÇERİSİNDE TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI TÜRKÇESİ.....	20
2. TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ ÇEŞİTLİ DİL MESELELERİ.....	24
2.1. Bir Adlandırma Meselesi: Lisân-ı Osmânî mi Lisân-ı Türkî mi?.....	24
2.2. Sadelerleşme Meselesi ve Reşid Paşa.....	25
2.3. İmlâ ve Noktalama Meselesi	31
2.4. Alfabe Meselesi.....	33
2.5. Türk Dilinin Sözlüğü Meselesi.....	36
2.6. Türk Dilinin Grameri Meselesi.....	38
3. TANZİMAT DÖNEMİNDE YENİLEŞME VE DİLDE SADELEŞMEDE ETKİN ROL ALAN KURUMLAR.....	41
3.1. Encümen-i Dâniş.....	41
3.2. Cem‘iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye	41
3.3. Cem‘iyyet-i Tıbbiyye-i Osmâniyye.....	42

III. BÖLÜM

"NE EDÂT-I NEFYÎ HAKKINDA TETEBBUÂT"

TANITIM

1. "NE EDÂT-I NEFYÎ HAKKINDA TETEBBUÂT"	44
1.1. Mukaddime	46
1.2. Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât	46
1.3. İstitrâd	52
1.4. Tekmile-i Bahs	57
1.5. Lâhika	58

IV. BÖLÜM

ÇEŞİTLİ KAYNAKLARDA "NE" TEKRARLI OLUMSUZLUK BAĞLACI

1. ÇEŞİTLİ KAYNAKLARDA "NE" TEKRARLI OLUMSUZLUK BAĞLACI...	61

V. BÖLÜM

"NE EDÂT-I NEFYÎ HAKKINDA TETEBBUÂT"

SÖZ DİZİMİ İNCELEMESİ

1. KELİME GRUPLARI	83
1.1. Tekrar Grupları	83
1.1.1. Aynen Tekrarlar	83

1.1.2. Eş ve Yakın Anlamalı Tekrarlar.....	83
1.1.3. Zıt Anlamalı Tekrarlar	85
1.2. Bağlama Grubu.....	86
1.3. Sıfat Tamlaması.....	89
1.4. İyelik Grubu	91
1.5. İsim Tamlaması	92
1.5.1. Belirtili İsim Tamlaması.....	92
1.5.2. Belirtisiz İsim Tamlaması	93
1.6. Zarf Grubu.....	95
1.7. Farsça İzâfetler	96
1.7.1. İki Kelimeden Oluşanlar-İki Kelime Değerinde Olanlar	96
1.7.2. Üç Kelimeden Oluşanlar-Üç Kelime Değerinde Olanlar	97
1.7.3. Dört Kelimeden Oluşanlar-Dört Kelime Değerinde Olanlar	97
1.7.4. Beş Kelimeden Oluşanlar-Beş Kelime Değerinde Olanlar	97
1.8. Arapça İzâfetler	98
1.9. Arapça-Farsça Karma İzâfetler.....	99
1.10. Aitlik Grubu	99
1.11. Birleşik İsim Grubu	100
1.12. Birleşik Fiil Grubu.....	100
1.13. Unvan Grubu	103

1.14. Ünlem Grubu	104
1.15. Sayı Grubu.....	104
1.16. Son Çekim Edatı Grubu	105
1.16.1. Kadar.....	105
1.16.2. Gibi.....	106
1.16.3. Beri	106
1.16.4. Berâber	106
1.16.5. İle	107
1.16.6. Göre.....	107
1.16.7. Sonra	107
1.16.8. Başka.....	108
1.16.9. Dolayı	108
1.16.10. İçin	108
1.16.11. Üzere	108
1.16.12. Karşı	109
1.16.13. Diye-Diyü	109
1.16.14. Mukaddem-Evvel	109
1.16.15. Nazaran	110
1.16.16. İbâret.....	110
1.16.17. Binâen	110

1.16.18. Mebnî	110
1.16.19. Mertebe	110
1.16.20. Dâir	110
1.16.21. Âid-Ait	111
1.16.22. Mânend	111
1.17. Son Çekim Edatı Grubu Gibi Kullanılan Unsurlar	111
1.17.1. Hâlde-Hâlinde	111
1.17.2. Vechile	112
1.17.3. Cihetle	112
1.17.4. Hakkında	112
1.17.5. Kabîlinden	112
1.17.6. Zarfında	113
1.17.7. Üzerinde-Üzerine	113
1.17.8. Sırasında	113
1.17.9. Arasında	113
1.17.10. Yerine	113
1.18. İsnat Grubu	114
1.19. Datif Grubu	114
1.20. Lokatif Grubu	115
1.21. Ablatif Grubu	115

1.22. Fiil Grubu	116
1.23. Partisip Grubu.....	117
1.24. Gerundium Grubu.....	118
1.25. Kısaltma Grubu	119
1.26. Akkuzatif Grubu.....	120
2. CÜMLE BİLGİSİ	122
2.1. Yüklemın Türüne Göre Cümleler.....	122
2.1.1. İsim Cümleleri.....	122
2.1.2. Fiil Cümleleri.....	123
2.2. Yüklemın Yerine Göre Cümleler	124
2.2.1. Kurallı (Düz) Cümleler.....	124
2.2.2. Devrik Cümleler	124
2.3. Yapılarına Göre Cümleler	125
2.3.1. Basit Cümleler.....	125
2.3.2. Birleşik Cümleler.....	126
2.3.2.1. Bağımsız Birleşik Cümleler	126
2.3.2.1.1. Ulamalı Yapılar	127
2.3.2.1.1.1. “Ve” İle Kurulanlar	127
2.3.2.1.1.2. “Ve hattâ” İle Kurulanlar.....	127
2.3.2.1.1.3 “...dA...” İle Kurulanlar	128

2.3.2.1.1.4. Bağlaçsız Yapılar (Asyndetic)	128
2.3.2.1.2. Olumsuz Paralel ve Seçenekli Yapılar	129
2.3.2.1.2.1. “Ne... ne (de)” İle Kurulanlar	129
2.3.2.1.3. Olumlu Paralel ve Seçenekli Yapılar	130
2.3.2.1.3.1. “Yâ... yâ” İle Kurulanlar	130
2.3.2.1.3.2. “Yâ... (ve) yâhûd” İle Kurulanlar	130
2.3.2.1.3.3. “Ve yâhûd” İle Kurulanlar	131
2.3.2.1.3.4. “İster... ister” İle Kurulanlar	131
2.3.2.1.3.5. “...olsun... olsun” İle Kurulanlar	131
2.3.2.1.3.6. “gerek... olsun ve gerek... bulunsun” İle Kurulanlar	131
2.3.2.1.4. Zıtlık Bildiren Yapılar	131
2.3.2.1.4.1. “Ammâ” İle Kurulanlar	132
2.3.2.1.4.2. “Fakat” İle Kurulanlar	132
2.3.2.1.4.3. “Ve fakat” İle Kurulanlar	132
2.3.2.1.4.4. “Yoksa” İle Kurulanlar	132
2.3.2.1.4.5. “Bil-akis” İle Kurulanlar	132
2.3.2.1.4.6. “Lâkin” İle Kurulanlar	133
2.3.2.1.4.7. Bağlaçsız Yapılar (Asyndetic)	133
2.3.2.1.5. Sebep Bildiren Yapılar	133
2.3.2.1.5.1. “Zîrâ” İle Kurulanlar	133

2.3.2.1.5.2. “Çünkü” İle Kurulanlar	134
2.3.2.1.5.3. “Ve çünkü” İle Kurulanlar	134
2.3.2.1.5.4. Bağlaçsız Yapılar (Asyndetic)	134
2.3.2.1.6. Sonuç veya İzah Bildiren Yapılar	134
2.3.2.1.6.1. “Binâen-aleyh/Ve binâen-aleyh” İle Kurulanlar.....	135
2.3.2.1.6.2. “Bu cihetle” İle Kurulanlar	135
2.3.2.1.6.3. “Hâsılı” İle Kurulanlar	136
2.3.2.1.6.4. “Mâ-dâm ki” İle Kurulanlar.....	136
2.3.2.1.6.5. “Ya ‘nî” İle Kurulanlar	136
2.3.2.1.6.6. Bağlaçsız Yapılar (Asyndetic)	136
2.3.2.2. Sıralı Birleşik Cümleler.....	137
2.3.2.2.1. “Ne... ne” Bağlacı İle Sıralanan Birleşik Cümleler.....	137
2.3.2.2.2. “Değil” Edatı İle Sıralanan Birleşik Cümleler.....	138
2.3.2.3. Bağımlı Birleşik Cümleler	139
2.3.2.3.1. Şartlı Birleşik Cümleler.....	139
2.3.2.3.2. “...olsun..., ...olunsun..., –sA olsun..., –sA bulunsun...” İle Kurulan Birleşik Cümleler	142
2.3.2.3.3. Ki’li Birleşik Cümleler	143
2.3.2.3.3.1. Ana Cümleye Özne İlgisiyle Bağlanan Yan Cümleler	143
2.3.2.3.3.2. Ana Cümleye Nesne İlgisiyle Bağlanan Yan cümleler.....	144
2.3.2.3.3.3. Ana Cümleye Zarf İlgisiyle Bağlanan Yan Cümleler	145

2.3.2.3.3.4. Ana Cümlelerin Öznesini Niteleyen Yan Cümleler	145
2.3.2.3.3.5. Ana Cümlelerin Nesnesini Niteleyen Yan Cümleler	145
2.3.2.3.3.6. Ana Cümlelerin Zarfını Niteleyen Yan Cümleler	146
2.3.2.3.3.7. Ana Cümlelerin Yüklem İsmi Niteleyen Yan Cümleler	146
2.3.2.3.3.8. Ana Cümlelerin Yer Tamlayıcısını Niteleyen Yan Cümleler	147
2.3.2.3.4. İç İçe Birleşik Cümleler	147
2.3.2.3.5. Karma Birleşik Cümleler	149
3. CÜMLELERİN ANLAM ÖZELLİKLERİ	151
3.1. Olumlu Cümleler	151
3.2. Olumsuz Cümleler	152
3.2.1. “-mA-”, “-mAz” Ekleri İle Kurulan Olumsuz Cümleler	152
3.2.2. “Değil” Edatı İle Kurulan Olumsuz Cümleler	153
3.2.3. “Ne... ne” Bağlacı İle Kurulan Olumsuz Cümleler	154
3.2.4. “Yok” Edatı İle Kurulan Olumsuz Cümleler	155
3.3. Soru Cümleleri	155
3.3.1. Soru Edatı “-mI” İle Kurulan Soru Cümleleri	155
3.3.2. Soru Kelimeleri İle Kurulan Soru Cümleleri	156
4. ARA SÖZLER	156
5. SECİLİ CÜMLELER	158
6. ARAPÇA YAPILAR	159

SONUÇ	160

VI. BÖLÜM

"NE EDÂT-I NEFYÎ HAKKINDA TETEBBUÂT"

METİN, SÖZLÜK-DİZİN, ÖZEL ADLAR DİZİNİ

METİN	163
SÖZLÜK-DİZİN	231
ÖZEL ADLAR DİZİNİ.....	296
KAYNAKÇA	302
EKLER.....	308

ÖN SÖZ

Türkiye Türkçesinin tarihî seyrine baktığımızda dilin ciddi anlamda bir sorun olarak görülmeye başlanması, dil konuları ile ilgili tartışmalara gidilerek eleştirilerin yapılması ve çözüm çarelerinin aranması Tanzimat dönemiyle başlar. Bu dönemde alfabeden imlâya, Türkçenin dil mantığını ve yapısını yansıtan bir gramerinin oluşturulmasından söz varlığını içinde barındıran bir sözlüğe kadar hemen hemen her şey tartışma konusu edilmiş ve aydınların çoğu matbuatın da getirmiş olduğu imkânlardan faydalanarak düşüncelerini çeşitli vesilelerle açıklayabilecek ve tartışabilecek bir mihver bulmuşlardır.

Tanzimat aydınları “halka faydalı olma” düşüncesiyle yola çıktıkları için ilk planda dili sadeleştirmeye yönelmişlerdir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu bir cihan devleti olma yolunda ilerlerken diline Arapça ve Farsçadan birçok kelime katmış, Türkçe zaman zaman bu iki dilin yoğunluğu arasında sıkışıp kalmış, hatta Türkçenin Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilden mürekkep bir dil olarak algılanmasına sebep olmuştur.

Tanzimat aydınlarının dili sadeleştirme konusunda ne kadar başarılı olduklarından çok dil konularını tartışmaya açarak sorgulamaları, üzerlerinde düşünerek çözüm yolları üretmeye çalışmaları o dönemin şartları içerisinde kendi hesaplarına yazılması gereken önemli bir adım ve ciddi bir çıkıştır.

Bu adımlardan birisini de Ebüzziyâ Tevfik atmıştır dersek herhalde yanlışlık yapmış olmayız. Ebüzziyâ Tevfik, Tanzimat döneminde hem gazete ve dergileriyle hem matbaaları ve kitaphaneleri ile hem de çeşitli türde yazdığı telif ve tercüme eserleriyle oldukça aktif rol oynamış bir isimdir. Dile dair özel bir eğitim almamış olmakla birlikte Nâmık Kemâl ve Şinâsî’den edindiği ilhamlarla dil konularına da meyletmiş ve *Lügat-i Ebüzziyâ* (1889-1890), *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye* (1885), *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât* (1909) adlı eserlerinde dile yönelik olan bu eğilimini sergilemiştir.

Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât adlı eserinde dile karşı olan bu yoğun ilgisini ve dil konularına yönelik çeşitli eleştiri, görüş ve değerlendirmelerini ortaya koyan Ebüzziyâ Tevfik, eserde bugün de bir tartışma konusu olan “ne... ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacının olumlu fiille mi olumsuz fiille mi tamamlanması gerektiği üzerinde durmuştur. Eserin Tanzimat döneminde değişen dil algısına ve gelişen dil hassasiyetine bağlı olarak yazılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Ebüzziyâ Tevfik’in bir dil âlimi olmaması ve olaylara objektif bir bakış açısıyla bakamamış olmasından dolayı eserin dikkatle kullanılması gerektiğini burada belirtmeliyiz. Buna rağmen muhtevasında Tanzimat dönemini yansıtan zengin bir arka planın olması ve en önemlisi de tek bir gramer konusuna müstakil bir kitap tahsis edilerek, konunun enine boyuna incelenmiş olması gramer tarihimiz açısından bir ilktir ve kayda değerdir.

Tezimizin temel amaçları Ebüzziyâ Tevfik’in bu eserini Lâtin harflerine aktararak dil ve edebiyat çalışmalarında daha kolay bir şekilde kullanılabilmesini sağlamak, Tanzimat dönemine ait olan bu eserden yola çıkarak genel anlamda Osmanlı Türkçesinin, dar anlamda ise Tanzimat dönemi Osmanlı Türkçesinin sentaks yapısını incelemek ve Türkiye Türkçesinin yakın tarihî sentaksının geçirdiği değişimlere bir açıklama getirebilmektir. Çalışmamızın Türk dili ve edebiyatı araştırmalarına kaynaklık edebilmesini umarız.

Eseri tez konusu olarak seçmemde etkili olan, isabetli yönlendirmeleri ve fikirleriyle çalışmamızın sağlam temeller üzerinde ilerlemesini sağlayan ve benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen çok kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Fikret TURAN’a emsalsiz rehberliğinden dolayı sonsuz şükranlarımı sunar, ayrıca tezimi Türk Dil Kurumu bursu ile destekleyen Türk Dil Kurumu ailesine ve çalışmalarım sırasında beni her konuda destekleyip yalnız bırakmayan çok kıymetli annem Necla MUTLU ve babam Burhan MUTLU’ya, gönülden teşekkürü bir borç bilirim.

Gamze MUTLU

İstanbul, 2014

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale, madde.
bkz.	: Bakınız.
bsk.	: Baskı.
C.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
doğ.	: Doğum.
DTCF.	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi.
edt.	: Editör veya editörler.
H.	: Hicri.
hızl	: Hazırlayan.
M.	: Miladi.
öl.	: Ölüm.
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı.
TDK	: Türk Dil Kurumu.
TDV	: Türk Diyânet Vakfı.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.
vd.	: Ve diğerleri.
vs.	: Vesaire.
Yay.	: Yayını, yayınları.
yy.	: Yüzyıl.

GİRİŞ

Türkiye’de dil tartışmaları Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme süreci ve ardından genç Cumhuriyet’in uluslaşma süreciyle atbaşı gider.¹

Dil tartışmalarının yoğun olduğu bir dönemde kaleme alınan *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât* Tanzimat döneminde yazılmış olup, dilimizde önemli ve tartışmalı bir gramer konusu olan “ne... ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacını konu edinmiştir. Seksen dört sayfadan oluşan eser, Ebüzziyâ Tevfik’in “ne... ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacının Tanzimat döneminde yoğunlaşan ikili hâldeki kullanımına yönelik eleştirilerini ve değerlendirmelerini içerir.

Eserde Ebüzziyâ Tevfik, “ne... ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacının dönemindeki “kavâid” ve “belâgat” kitaplarında nasıl ele alındığı üzerinden yola çıkmış; ancak kendi düşüncelerini edebî değeri olan ve “sağlam deliller” olarak kabul ettiği Klâsik Türk Edebiyatı’nın önde gelen nazım ve nesir ustalarının eserlerinden, halk ağzında yaygın olan çeşitli atasözleri ve deyimlerden örneklerle destekleyerek açıklamaya çalışmıştır.

Özellikle Recâizâde Mahmut Ekrem’in *Ta’lîm-i Edebiyyât* adlı eserini kendisine rehber tayin etmiş ve eserin içeriğinden faydalanarak kendi düşüncelerini genişletme imkânı bulmuştur. Yeri geldiğince Recâizâde Mahmut Ekrem’in konuyu ele alış tarzını eleştirmiş ve kendince ekleme ve düzeltmelerde bulunmuştur. Ebüzziyâ Tevfik, bir dilci olmamakla birlikte konu karşısındaki hassasiyeti ve bu bağlacın nasıl kullanılması gerektiği üzerindeki kesin tavırlarıyla eserinde kendi yolunu ve tercihini belirlemiştir diyebiliriz.

Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât bugüne kadar çeşitli şekillerde atıfta bulunan bir eser olmuş, ancak bütünüyle ele alınarak değerlendirilmemiştir. Eser genellikle ya küçük bir cep kitabı niteliğinde ya da risalecik şeklinde değerlendirilmiş olup doğrusu hakkıyla ele alınmamıştır. Hâlbuki eserin muhtevasında Tanzimat dö-

¹ Gökhan Yavuz Demir, “Türkçenin Pirus Zaferi”, **Trajik Başarı-Türk Dil Reformu**, Geoffrey Lewis, çev. Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yay., İstanbul, 2007, s. XXIV.

neminde daha yeni yeni yeşermeye başlayan kavaid kitaplarımız başta olmak üzere, Tanzimat döneminde tartışılan imlâ meselesi, sadeleşme meselesi, Reşid Paşa'nın Tanzimat Türkçesinde açtığı çığır ve Tanzimat döneminde nesir dilimizde meydana gelen gelişme ve değişmelere ipucu olabilecek birçok bilgi vardır.

Eserin diğer önemli özelliği ise Klâsik Osmanlı Türkçesi ile Tanzimat Türkçesini meydana getiren üstatların nesir eserlerinden parçaların birarada bulunmasıdır. Eser bu hâliyle bizlere Klâsik Türk Edebiyatı'ndaki nesir üslubu ile Tanzimat döneminde gelişmeye ve değişmeye başlayan nesir üslubunu karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Tezimiz altı bölümden meydana gelmektedir:

Birinci bölümde, Ebüzziyâ Tevfik'i ve eserini daha iyi anlamak ve açıklayabilmek amacıyla hayatı, eserleri ve basım ve yayıncılık faaliyetleri hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştık.

İkinci bölümde, Osmanlı Türkçesi üzerinde yoğunlaşarak, Tanzimat dönemi Osmanlı Türkçesini açıklamaya çalıştık. Ayrıca, Tanzimat döneminde tartışılan çoğu dil meselesi, metnimizde de akis bulduğu için metnimize atıflarda bulunmak suretiyle dönemin tartışılan dil meselelerine değinmenin yerinde olacağını düşündük.

Üçüncü bölümde *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât* adlı eserin bölüm bölüm içeriğini özetlemeye ve eseri tanıtmaya çalıştık.

Dördüncü bölümde, bazı gramer kitaplarımız başta olmak üzere çeşitli makale ve doktora tezlerinde “ne... ne” bağlacının nasıl değerlendirildiği üzerinde durduk.

Beşinci bölümde, metnin kelime gruplarını ve cümle yapılarını inceleme suretiyle Tanzimat dönemi Osmanlı Türkçesinin sentaks yapısı hakkında fikir sunmaya çalıştık.

Altıncı bölümde ise *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât* adlı eserin Lâtin harflerine aktarılmış metnini, eserin söz varlığını içeren bir sözlük-dizinini ve metinde geçen özel adları kapsayan bir dizin verdik.

Kaynakça kısmında çalışmamız boyunca kullandığımız çeşitli kaynakların künyelerini belirttik.

Ekler kısmında ise metnimizde büyük bir yekûn tutan Farsça izafet terkiplerinin ve birleşik fiil gruplarının dizinini verdik.

Metnimizi Lâtin harflerine aktarırken şu hususlara dikkat ettik:

Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât, Yeni Türkçe Dönemi'ne ait bir eserdir. Dolayısıyla küçük ünlü uyumunun tamamlanmasından sonra kaleme alınmıştır. Bu dönemde kalıplaşmış olan imlâ devam etse de Batılı bilim adamlarının sözlük ve dil çalışmalarında da görüleceği üzere bu metinler konuşma diline yakın bir şekilde okunmuştur. Metnimizi okurken biz de bu hususlara riayet ettik.

Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaları okurken daha çok Ferit Devellioğlu sözlüğünden istifade ettik.

Metnin orijinalinde ayrı yazılan “add edilmek”, “bahs eylemek”, “nefy edilmek” “celb etmek” gibi birleşik fiillerin yazımında TDK'nın Güncel Türkçe Sözlüğünü esas aldık.

Sözlük-dizini ve özel adlar dizinini metnin orijinal sayfa numaralarına göre düzenledik. Verilen örneklerin hepsi bu düzene göredir.

Metnimizdeki dipnotlarla tarafımızdan verilen dipnot ve açıklamaların birbirine karışmasını önlemek için metnin orijinal dipnotlarını Arap rakamlarıyla, tarafımızdan verilen dipnot ve açıklamaları ise asterisk sembolü ile gösterdik.

Metnimizde noktalama işaretlerinin kullanımı standart bir hâl arz etmez. Metnin anlaşılabilirliğini arttırmak ve anlamsal bakımdan karışıklığı gidermek maksadıyla gereken yerlerde noktalamaya müdahale edilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

I. BÖLÜM

EBÜZZİYÂ MEHMED TEVFÎK

HAYATI-ESERLERİ-YAYIMCILIĞI VE MATBAACILIĞI

I. EBÜZZİYÂ MEHMED TEVFİK (1849-1913)

1. HAYATI¹

Ebüzziyâ Tevfik, 10 Şubat 1849 tarihinde İstanbul Sultanahmet'te dünyaya gelmiştir. XIII. yüzyılda Horasan'dan göç edip, Konya'nın Koçhisar kasabasına yerleşen ve kasabaya Şereflikoçhisar adını veren "Şerefli" aşiretine mensup Esbkeşân (atçıken) Hacı Hasanoglu ailesindendir. Babası Maliye Sergi Kalemi memurlarından Hasan Kâmil Efendi'dir. İlk tahsiline Sultanahmet'te Cevrî Kalfa Sıbyan Mektebi'nde başlamıştır. 1857 tarihinde babasının vefatı üzerine "peder-mânde" (babadan kalma) denilen usule göre onun yerine aynı daireye memur olarak alınmış ve on yedi yaşına kadar Maliye'nin çeşitli kalemlerinde çalışmıştır. Maliye'de iken aynı kalemde memurluk yapan Abdülhak Hâmid ile beraber Hacı Edhem Paşazâde Kadri Bey'den Arapça, Farsça ve edebiyat dersleri almıştır. Bu arada *Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye* tarafından verilen halka açık derslere devam etmiştir. 1864'te *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*'te çalışmaya başlayan Ebüzziyâ Tevfik, gazetede bir yazı vesilesiyle önce Nâmık Kemâl, onun vasıtasıyla da Şinâsi ile tanışmış ve *Tasvîr-i Efkar* gazetesine geçmiştir. 1866 yılında *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'ne dâhil olmuştur.

1868 Haziran'ında Midhat Paşa, kabiliyetli birçok kişiyle beraber Ebüzziyâ Tevfik'i de Şûrâ-yı Devlet'e ikinci sınıf mülkiye mülâzımı olarak almıştır. Yirmi yaşlarında Terakkî gazetesinin yazı işleri müdürü olan Ebüzziyâ Tevfik, gazetecilik hayatına başlamıştır. Gazetenin ilâveleri olarak *Terakkî Muhadderât* adlı ilk kadın dergisiyle *Terakkî Eğlencesi* ve *Letâif-i Âsâr* adıyla iki mizah dergisi yayımlamıştır. Daha sonra *Hakâyikü'l-Vekâyi* gazetesinde, *Diyojen*, *Çingiraklı Tatar* ve *Hayal* dergilerinde çalışmıştır. Ebüzziyâ Tevfik'in bu sırada kendi adıyla neşrettiği bir kısım yazıları hükümette rahatsızlık uyandırdığından Şubat 1872 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'teki görevinden azledilmiştir.

¹ Âlim Gür, **Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998. Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, C. 10, s. 374-378.

1871’de Şinâsi’nin vefatı üzerine Tasvîr-i Efkâr Matbaası satılığa çıkarılmış, aynı günlerde ülkede meşrutiyet fikirlerini yaymak için bir gazete yayımlatmayı düşünen Mustafa Fâzıl Paşa, bu matbaayı alarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurucularına hediye etmiştir. Nâmık Kemâl, Menâpirzâde Nûri ve Kayazâde Reşad beyler haklarından feragat etmişler ve böylece Ebüzziyâ Tevfik, matbaanın sahipliğini tek başına üstlenmiştir. Kısa süre sonra Nâmık Kemâl’in başmuharrirlik yaptığı *İbret* gazetesi burada yayımlanmaya başlanmıştır. Okuyucular tarafından büyük ilgi gören ve baskı sayısı kısa zamanda yükselen *İbret*, Mahmud Nedim Paşa hükümetini ürkütmüştür. Bundan dolayı gazete henüz 19. sayısında iken Temmuz 1872 tarihinde dört ay süreyle kapatılmış, sahipleri de farklı yerlere gönderilerek İstanbul’dan uzaklaştırılmışlardır. Bu arada Ebüzziyâ Tevfik, İzmir’de yeni kurulan Muhâkeme-i Kebîre-i Merkeziye başkâtipliğine tayin edilmişse de sadâret değişikliği olmuş ve Mahmud Nedim Paşa’nın yerine getirilen Midhat Paşa’nın sadâreti sırasında İzmir Mahkemesi lağvedildiğinden Ebüzziyâ Tevfik, sürgünden kurtulmuştur. Midhat Paşa, *İbret*’in geri kalan cezasını affetmiş olsa da, gazetenin bel kemiği olan Nâmık Kemâl’i Gelibolu’ya tayin etmekle gazeteyi adetâ sakat bırakmıştır. Bunun üzerine Ebüzziyâ Tevfik, *Sirâc* adı altında tek başına bir gazete çıkarmak için müracaatta bulunmuşsa da Midhat Paşa tarafından bu teklif reddedilmiştir. Bundan dolayı Ebüzziyâ Tevfik, *Hadîka* adında bir ziraat gazetesinin imtiyazını almış ve Midhat Paşa’nın azli üzerine bunu Kasım 1872 tarihinden itibaren siyasî bir gazete hâlinde yayımlamaya başlamıştır.

Hükümet, Nâmık Kemâl’in de birçok önemli yazısının bulunduğu *Hadîka*’da neşredilen yazıları aşırı bulmuş ve gazeteyi 56. sayısından itibaren iki ay süreyle kapatmıştır. Ebüzziyâ Tevfik, yayıma devam edebilmek için Şubat 1873’te *Cüzdan* adında bir dergi çıkarmıştır. Ancak bu dergi de daha ilk sayısında toplatılıp, kapatılmıştır. *İbret*’in sahiplerinden Nâmık Kemâl ve Nûri Bey İstanbul’a döndüklerinde tekrar *İbret*’te yazmaya başlamışlardır. *Cüzdan*’ın kapatıldığının ertesi günü *İbret* de 110. sayısında bir ay süreyle tekrar tatil edilmiştir. Daha sonraları Yeni hükümet *Sirâc* için önceden istenen yayın iznini vermiş olduğundan, Ebüzziyâ Tevfik, Mart 1873’ten itibaren bu dergiyi yayımlamaya başlamıştır. Gerek Nâmık Kemâl’in *Vatan*

yahut *Silistre* adlı tiyatrosunun izleyicide uyandırdığı büyük coşku, gerek Ebüzziyâ'nın *Sirâc*'da yayımlanan bazı yazıları hükümeti “Yeni Osmanlılar canlanıyor” endişesine düşürmüş, bu yüzden *Sirâc* ve *İbret* 5 Nisan 1873'te tekrar kapatılmıştır. Ardından “muzır neşriyat”ta bulundukları gerekçesiyle Ebüzziyâ ve Ahmed Midhat Efendi, Rodos'a, Nâmık Kemâl Magosa'ya, Menâpirzâde Nûri ve Bereketzâde İsmâil Hakkı Bey de Akkâ'ya sürgüne gönderilmişlerdir.

Ebüzziyâ Tevfik, Rodos'ta kale hapsindeyken hem el sanatlarıyla ilgilenmiş hem de yazı faaliyetlerine devam etmiştir. Geçimini sağlayabilmek için hapishanede hazırladığı yazıları İstanbul'da matbaasını teslim ettiği Şemseddin Sâmi'ye göndere rek kendi matbaasında *Muharrir* adıyla bir dergi yayımlatmaya başlamıştır (Kasım 1875). Mahpus veya sürgünün kendi adıyla yazı yazması yasak olduğundan dolayı bu tarihten sonraki yazılarında “Ebüzziyâ” takma adını kullanmaya başlamıştır. Sürgünden döndükten sonra gazetelere verdiği ilânlarda (30 Haziran 1876) bundan sonra bu takma adı isim olarak kullanacağını açıklamıştır. Bu takma ad sonradan ailesine soyadı olacaktır.

Ebüzziyâ Tevfik, 31 Mayıs 1876'da ilân edilen siyasî afı İstanbul'a dönmüştür. Döndüğünde II. Abdülhamit'in hazırlattığı Kânûn-ı Esâsî çalışmalarına katılmış, aynı zamanda sarayda kurulması planlanan Cem'iyet-i Mütercimîn'e de dâhil edilmiştir; ancak üyeler tarafından Ali Suavi ismine itirazlar gelince Tercüme Kurulu henüz toplanmadan dağılmıştır.

Ebüzziyâ Tevfik, yine Rodos sürgünündeysen Türk nesrinin geçirdiği gelişmeleri göstermek üzere Batılı tarzda ilk edebiyat antolojisi olan *Numûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'yi hazırlamıştır. Bu arada Ahmed Midhat Efendi'yle birlikte 1876 tarihinde Batı tarzında eğitime başlayan ilkokul niteliğindeki Medrese-i Süleymâniyye'yi kurmuştur.

Ebüzziyâ Tevfik, 1877 yılında Bosna Vilâyeti Mektupçuluğu'na atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Bu arada Bosna'da *Vilâyet* gazetesinin idaresini ve yayımını üzerine almış ve 1878'de *Bosna Vilâyeti Salnâmesi*'nin 13. sayısını çıkarmış-

tır. Ebüzziyâ Tevfik'in buradaki görevi, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından geçici olarak işgaline kadar sürmüştür. Ebüzziyâ Tevfik, İstanbul'a döndüğünde yeni bir matbaa kurmaya çalışırken bir yandan da *Salnâme-i Ebüzziyâ* (Mart 1879) adıyla bir yıllık hazırlamış; ancak eser daha matbaada iken gelen bir emirle imha edilmiştir.

Ebüzziyâ Tevfik, bu arada 1880-1900 yılları arasındaki Konya sürgününe gönderilinceye kadar düzenli olarak yayımladığı salnâmelerin neşrine başlamıştır. Mayıs 1880'de Tanzimat dönemi aydınlarının önemli bir neşir vasıtası olan *Mecmûa-i Ebüzziyâ*'yı yayım hayatına koymuştur. Almanya'dan getirttiği yeni makinelerle kurduğu matbaasında kitap yayımlamaya da devam etmiş olan Ebüzziyâ Tevfik, halka okuma alışkanlığı kazandırmak üzere Universal Bibliothek neşriyatını örnek alarak *Kitâbhâne-i Meşâhîr* (1882) ve *Kitâbhâne-i Ebüzziyâ* (1886) isimleri altında bir kısmı kendisine ait, bir kısmı da dönemin önde gelen isimlerine ait telif ve tercüme yüzden ziyade cep kitabı yayımlamıştır. Bu arada fasiküller hâlinde *Lûgat-i Ebüzziyâ*'yı da neşre başlamıştır.

II. Abdülhamit'in ısrarlı talepleri üzerine Kasım 1891'de Mekteb-i Sanâyi müdürlüğüne getirilen Ebüzziyâ Tevfik, aynı zamanda devrinin önde gelen kûfî hattatı ve arabesk süsleme sanatçısıdır. Ebüzziyâ Tevfik'in birtakım yenilikçi faaliyetleri ve ders vermeleri için Avrupa'dan bazı sanatkâr ustaları getirtmiş olması üzerine aleyhine jurnal verilmiş ve Aralık 1892'de Mekteb-i Sanâyi Müdürlüğü'nden alınarak, Şûrâ-yı Devlet Âzâlığı'na getirilmiştir.

Gerek kendi dergisinde, gerekse *Malûmat*, *Servet*, *Musavver Fen ve Edep*, *İrtika*, *Hazîne-i Fünûn* gibi edebiyat ağırlıklı yayın organlarında yazılar yazmış olan Ebüzziyâ Tevfik, mümkün mertebe siyasetten uzak makaleler yayımlamaya çalışmış olduğu hâlde defalarca tutuklanmıştır.

Ebüzziyâ Tevfik, saraya verilen jurnaller sebebiyle 1900 yılında oğlu Talha ile beraber Konya'ya sürgün edilmiştir. Sekiz yıldan fazla süren sürgün hayatı boyunca matbaası mühürlenip kapatıldığından Almanya'dan getirttiği makinelerle deposundaki kitaplar büyük ölçüde zarar görmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine çıkarılmış olan genel afla Temmuz 1908'de İstanbul'a dönen Ebüzziyâ Tevfik, İttihat ve Terakkî Fırkası'na girmiş ve seçimlerde Antalya sancağından mebus seçilmiştir. Bu arada matbaasını da yeniden faaliyete geçirmiş, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*'yı tekrar yayımlamaya başlamıştır. Nisan 1909'da *Le Courrier d'Orient* adlı gazeteyi Fransızca olarak çıkarmaya başlamış olan Ebüzziyâ Tevfik, aynı yılın Mayıs ayında bundan sonraki yayın faaliyetleri arasında önemli bir yer tutan *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ı çıkarmaya başlamıştır. Bu gündelik siyasî gazete, çeşitli sebeplerle kesintiye uğramış olsa da Ebüzziyâ Tevfik, her defasında *Tasvîr-i Efkâr*, *Hakk*, *İntihâb-ı Efkâr*, *Tefsîr-i Efkâr* şeklinde isim değişikliği yaparak gazetesinin 649. sayıya kadar yayımlanmasını sağlamıştır.

Bâbîâli Baskını ile iktidara geçen yeni hükümetçe serbest bırakıldığının ertesi günü evine dönerken Kadıköy vapurunda vefat etmiş olan Ebüzziyâ Tevfik, 27 Ocak 1913'te Bakırköy Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedilmiştir.

2. ESERLERİ

2.1. Dille İlgili Eserleri

2.1.1. Lügat-i Ebüzziyâ, İstanbul, H. 1306, M. 1888 veya 1889². Ebüzziyâ Tevfik, döneminde tartışılan ve ihtiyaç duyulan Türkçenin tam ve eksiksiz bir sözlüğünün hazırlanması hususunda da geri durmamıştır. Bu anlamda *Lügat-i Ebuzziyâ*'yı hazırlamaya başlamış, ancak sözlüğünde o dönemin yasak olan kelimeleri üzerinde çokça durması ve bunları açıklarken Şinâsi, Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa gibi üstatlarından örnekler vermesi dolayısıyla 1900'de Konya'ya sürgün edilmiş, matbaası da basılarak sözlük müsadere edilmiştir. Sözlük iki ciltten meydana gelmektedir. Birinci cildi 600. sayfada, ikinci cildi ise en çok bilinen nüshaya göre 712. sayfada “öd” madde-sinde sona ermektedir.³

2.1.2. Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât, İstanbul, 1909. Ebüzziyâ Tevfik, bu eserde “ne... ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacının nasıl kullanılması gerektiği üzerinde

² Hicri tarihler zaman zaman tarih çevirme kılavuzuna göre verilmiştir.

³ Gür, a.g.e., s. 81-89.

durmuş ve Klâsik edebiyatımızın başlangıcından son dönemine kadar tanınmış birçok nazım ve nesir ustasından misaller vererek konuyu inceden inceye tetkik etmiştir. Eser, Tanzimat döneminde artan dil tartışmalarına ve yine bu dönemde dile bakış açısının değişme hassasiyetine bağlı olarak yazılmıştır. Müstakil bir gramer konusuna kitap tahsis edilmesi açısından alanında ilktir. Muhtevası bakımından Tanzimat dönemine ve meselelerine tanıklık etmiş olan ve matbuat sahasında oldukça etkin bir şahsiyet olan Ebüzziyâ Tevfik'in ağzından yazılmış olması vesilesiyle o dönemin özellikle dil meselelerine, siyasî, sosyal ve edebî arka planına kaynak olacak vasıflara sahiptir.

2.2. Piyesleri

2.2.1. Ecel-i Kazâ, İstanbul, H. 1288, M. 1872. Dram türünde yazılmış olan bu tiyatro eseri, Ebüzziyâ Tevfik'in ilk ve tek telif tiyatrosudur. Eserde, birbirlerini ölesiye sevdikleri hâlde, aralarında kan davası bulunduğu için kavuşamayan iki gencin sonu ölümle biten romantik aşk maceraları işlenmiştir.⁴

2.2.2. Habîbe yahut Semâhat-ı Aşk, İstanbul, H. 1291, M. 1874 veya 1875. Ebüzziyâ Tevfik'in ikinci ve son tiyatrosu olan bu çalışma, Victor Hugo'nun *Angelo Tyrann de Padove* (1835) adlı eserinden uyarlamadır. Ebüzziyâ Tevfik, "Îzâhât-ı Mü'ellif" kısmında bu tiyatroyu ülkede uygulanan zulmü, istibdatı ve keyfî icraati gözler önüne sermek amacıyla uyarlamış olduğunu ifade etmiştir.⁵

2.3. Biyografileri

Ebüzziyâ Tevfik, üçü yerli, diğerleri yabancı olmak üzere toplam on yedi hâl tercümesi yazmıştır. Bu kitaplarda ele alınan şahsiyetler daha çok belli yönleriyle ön plana çıkan, Doğulu ve Batılı şahsiyetlerdir. Yerli sanatçılarla ilgili olan biyografileri Nef'î, Sürûrî, Nâmık Kemâl üzerinedir.⁶

⁴ Gür, **a.g.e.**, s. 144-148.

⁵ Gür, **a.g.e.**, s. 162-164.

⁶ Gür, **a.g.e.**, s. 170.

2.3.1. Gutenberg (Gutenberg) ve İhtirâ-i Fenn-i Tab‘, İstanbul, H. 1299, M. 1881 veya 1882.

2.3.2. İbn-i Sînâ, İstanbul, H. 1299, M. 1881 veya 1882.

2.3.3. Galile (Galileo), İstanbul, H. 1299, M. 1881 veya 1882.

2.3.4. Napolyon (Napoléon), İstanbul, H. 1299, M. 1881 veya 1882.

2.3.5. Diyojen (Diogenes), İstanbul, H. 1299, M. 1881 veya 1882.

2.3.6. Benjamen Franklen (Benjamin Franklin), İstanbul, H. 1299, M. 1881 veya 1882.

2.3.7. Büfon (Buffon), İstanbul, H. 1299, M. 1881 veya 1882.

2.3.8. Hasan bin Sabbâh, İstanbul, H. 1300, M. 1882 veya 1883.

2.3.9. Ezop (Aisopos), İstanbul, H. 1300, M. 1882 veya 1883.

2.3.10. Yahyâ bin Hâlid el-Bermekî, İstanbul, H. 1300, M. 1882 veya 1883.

2.3.11. Hârûn er-Reşîd, İstanbul, H. 1300, M. 1882 veya 1883.

2.3.12. Jan Jak Russo (Jean Jacques Rousseau), İstanbul, H. 1303, M. 1885 veya 1886.

2.3.13. Nikola Şamfor (Nicolas Chamfort), İstanbul, H. 1305, M. 1887 veya 1888.

2.3.14. İmparator Vilhelm (Wilhelm), İstanbul, H. 1305, M. 1887 veya 1888.

2.3.15. Sürûrî-i Müverrih, İstanbul, H. 1305, M. 1887 veya 1888. Bu eser XVIII. yüzyılda “hezzallığı” ve “tarih düşürücülüğü” ile tanınan Sürûrî’nin hâl tercümesini içermektedir. Ebüzziyâ Tevfîk, eserde Sürûrî’nin mizacı, sanatkârlık yönü, hayatı üzerinde durmuştur.⁷

⁷ Gür, a.g.e., s. 174-176.

2.3.16. Nef'î, İstanbul, H. 1305, M. 1887 veya 1888. Ebüzziyâ Tevfik'in hayatında Nef'î'nin ayrı bir yeri olduğu açıktır. Bunu *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât* adlı eserde verilen beyit örneklerinin ve müstakil mısraların çoğunun Nef'î'ye ait olmasından da anlayabilmekteyiz. Ebüzziyâ Tevfik, Klâsik Türk Edebiyatı'ndan ilk olarak Nef'î'yi tanımış ve genç yaşta Nef'î Dîvânı'nı okumuştur. Bu sebeple Nef'î'ye karşı özel bir ilgi göstermiştir. Nef'î hakkında çeşitli bilgiler içeren bu eser, dikkatli kullanılmak kaydıyla Türk edebiyatı tarihine kaynak olabilecek niteliktedir.⁸

2.3.17. Nâmık Kemâl, İstanbul, H. 1304, M. 1886 veya 1887; **Kemâl**, İstanbul, H. 1306, M. 1888 veya 1889; **Kemâl Bey'in Terceme-i Hâli**, İstanbul, H. 1326, M. 1908 veya 1909. Ebüzziyâ Tevfik'in yetişmesinde etkili olan en önemli isim şüphesiz Nâmık Kemâl'dir. Kitapçığın genelinde Nâmık Kemâl'in hayatı, yetişme tarzı, tahsili, şahsiyeti, mesleği, meşrebi, sanat, edebiyat, düşünce, kültür, dil ve basın hayatımıza olan katkıları anlatılmaktadır. Kitapçık Nâmık Kemâl'i sevdirebilecek ve çok dikkatli kullanılmak kaydıyla Türk Edebiyatı tarihine malzeme olabilecek niteliktedir.⁹

2.4. Derlemeleri

2.4.1. Reşit Paşa Merhûmun Bazı Âsâr-ı Siyâsiyyesi, İstanbul, H. 1289, M. 1872 veya 1873.

2.4.2. Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye, İstanbul, H. 1296, M. 1878 veya 1879. Batılı anlamda ilk edebiyat ve nesir antolojimizdir. Eserin hazırlanmasında Nâmık Kemâl'in tavsiye ve teşvikleri etkili olmuştur. Antolojinin 1879-1912 yılları arasında toplam altı baskısı yapılmıştır. Devrin şartları ve Ebüzziyâ Tevfik'in eserini geliştirme düşüncesinden dolayı baskılar arasında farklar vardır. Eserde sekizinci hicri asırdan itibaren yetişen ünlü ediplerin eserlerinden örnekler ve bunlar hakkında çeşitli edebî fikirler vardır.¹⁰

2.4.3. Cümel-i Müntahâbe-i Kemâl, İstanbul, H. 1299, M. 1881 veya 1882.

⁸ Gür, **a.g.e.**, s. 170-174.

⁹ Gür, **a.g.e.**, s. 176-180.

¹⁰ Gür, **a.g.e.**, s. 181-182.

2.4.4. Muharrerât-ı Husûsiyye-i Âkif Paşa, İstanbul, H. 1301, M. 1883 veya 1884.

2.4.5. Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye, İstanbul, H. 1302, M. 1884 veya 1885. Ebüzziyâ Tevfik, Şinâsi'nin *Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye* adlı eserine 1764 atasözü¹¹ ilâve etmiştir.

2.4.6. Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr, (Birinci kısım, Siyâsiyyât: Şinâsi ve Kemâl-Cüz 1-7), İstanbul, H. 1303, M. 1885 veya 1886.

2.4.7. Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr, (İkinci kısım, Mübâhesât-ı Edebiyye-Mes'ele-i Mebhusetü'n anihâ:-Şinâsi), İstanbul, H. 1303, M. 1885 veya 1886.

2.4.8. Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr, (Üçüncü kısım, Edebiyyât: Kemâl), İstanbul, H. 1304, M. 1886 veya 1887.

2.4.9. Tazarruât-ı Sinân Paşa, İstanbul, H. 1309, M. 1891 veya 1892.

2.4.10. Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr, (Makâlât-ı mütenevvi'a: Kemâl), İstanbul, H. 1311, M. 1893 veya 1894.

2.4.11. Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr, (Edebiyyât: Şinâsi), İstanbul, H. 1311, M. 1893 veya 1894.

2.5. Gazeteleri

2.5.1. İbret, H. 7 Rebûlâhir 1289/3 Cemâziyelevvel 1289, M. 14 Haziran 1872/9 Temmuz 1872. Toplam on dokuz sayı çıkabilen gazeteyi Nâmık Kemâl, Reşad Kayazâde, Nûri Menâpirzâde ve Ebüzziyâ Tevfik birlikte çıkarmışlardır. Gazete, Mahmud Nedim Paşa hükümetinin yanlış icraatlarını yermesi, siyasî muhalefet yapması gibi sebeplerden dolayı kapatılmıştır. Salı günü çıkan on dokuz nolu *İbret* nüshasındaki Reşad Bey'in "İstikrâz", Nâmık Kemâl'in "Garaz Marazdır" başlıklı makaleleri bardağı taşıran son damlalar olmuş, bundan dolayı Mahmud Nedim Paşa gazeteyi

¹¹ Ebüzziya, **a.g.m.**, s. 378.

kapatmakla yetinmeyerek, Nâmık Kemâl hariç gazeteyi çıkaranlardan herbirini bir tarafa değişik memuriyetlere tayin etmiştir.¹²

2.5.2. Hadîka, H. 8 Ramazan 1289/6 Safer 1290, M. 9 Kasım 1872/5 Nisan 1873. Ara ara kesintilere uğrayarak toplam elli sekiz sayı çıkabilmiştir. İlk olarak asıl imtiyaz sahibi Âşir Efendi tarafından çıkarılan bu gazeteyi, daha sonra Ebüzziyâ Tevfik kiralamış ve ilk defa tek başına bu süreli yayın organını çıkarmıştır. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı gazetenin 1-58. sayıları fiilen Ebüzziyâ Tevfik tarafından, 59. sayıdan 64. sayıya kadarsa Şemseddin Sâmî Bey tarafından çıkarılmıştır. Dönemin en güçlü muhalefet gazetelerinden biri olan *Hadîka*, giderek artan bir dozla hükümeti rahatsız eder olmuştur. *Hadîka*, 54. sayısında *Tersâne Amelesi* unvanıyla derceylediği makalede tahdîş-i ezhân edecek (zihinleri karıştıracak) sözler yazdığı gerekçesiyle Mütercim Rüştü Paşa hükümeti tarafından 56. sayısında iki ay müddetle tatil edilmiştir (H. 30 Zilkâde 1289, M. 29 Ocak 1873). Ancak gazetenin kapatılma sebebi sadece bu yazı değildi. Arka planda *Hadîka*'nın hükümeti yeren ve bunu açıkça belli etmekten geri durmayan yayın politikasıyla birlikte, hükümeti tutan yayın organlarına ve Mısır Hidivi'ne cephe alması da kapatılmasında etkili olmuştur. *Hadîka*'nın ceza süresi 27 Mart Perşembe günü tamamlanmış, ancak Ebüzziyâ Tevfik alışılmışın dışında olarak gazeteyi 57. sayısından itibaren cuma günleri haftada bir defa yayımlama kararı almıştır. Bunda ise o sırada *Sirâc* gazetesini çıkarmasının büyük etkisi olmuştur. Nihayet Ebüzziyâ Tevfik, H. 6 Safer 1290, M. 5 Nisan 1873 Cuma günü 58. sayıyı çıkardıktan üç gün sonra tutuklanmış, *Sirâc* gazetesi de kapatılmıştır. Ortada kalan *Hadîka*'yı ise 59. sayısından itibaren Şemseddin Sâmî Bey çıkarmaya devam etmiştir.¹³

2.5.3. Sirâc, H. 16 Muharrem 1290/7 Safer 1290, M. 16 Mart 1873/6 Nisan 1873. Şekil, muhteva, dil ve üslup açısından *Hadîka*'yı andıran *Sirâc*, ağırbaşlı bir siyasî muhalefet ve fikir gazetesi görünümündedir. *Sirâc*, *Hadîka* gazetesinin gördüğü tirajı ve ilgiyi görememiştir. Gazetenin yayın politikası ve tarzı hükümette rahatsızlık

¹² Gür, a.g.e., s. 219-226.

¹³ Gür, a.g.e., s. 226-237.

uyandırdığından *Sirâc* da kapatılmış, Nâmık Kemâl ve arkadaşları 7 Nisan 1873'te tutuklanmışlardır.¹⁴

2.5.4. Le Courrier d'Orient (Lö Kurye Doryan), Nisan 1909. İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanmış olan bu gazetenin maalesef elimizde hiçbir nüshası yoktur. Ebüzziyâ Tevfik'e kadar gazetenin sahibi Korsikalı bir Fransız gazeteci olan G. Giampietri'dir. Gazetenin ne kadar süre yayımlandığı kesin olarak söylenemese bile Ebüzziyâ Tevfik'in *Yeni Tasvîr-i Efkâr*'ı çıkardığı sıralarda, bu gazetenin de yayımını sürdürdüğü anlaşıyor.¹⁵

2.5.5. Yeni Tasvîr-i Efkâr, 31 Mayıs 1909-27 Ocak 1913. Ara ara kesintilere uğrayıp, adı değiştirilerek yayımlanmasına rağmen 649 sayı çıkabilmiştir.

2.6. Dergileri

2.6.1. Cüzdan, İstanbul, H. 7 Zilhicce 1289, M. 5 Şubat 1873. *Cüzdan*, dağıtımının ikinci gününde hükümetçe el konarak toplatılan ve daha birinci sayısında kapatılma talihsizliğine uğrayan ilk Türk dergisidir.¹⁶

2.6.2. Muharrir, H. Muharrem 1293/1 Safer 1295, M. Ocak veya Şubat 1876/4 Şubat 1878. Ebüzziyâ Tevfik, Rodos sürgününden henüz dönmeden önce, sürgün hayatının son zamanlarında *Muharrir* adında aylık olan bu dergiyi yayımlamaya başlamıştır. Kendisi sürgündeyken *Muharrir*'in ilk dört nüshasını İstanbul'da bulunan Şemseddin Sâmî Bey'e yayımlatmıştır. Sürgünden döndükten sonra çeşitli aksaklıklar ve gecikmelerle birlikte dergi, H. 1 Safer 1295, M. 4 Şubat 1878 tarihli 8. sayı ile son bulmuştur. Bu dergide Ebüzziyâ Tevfik, mümkün mertebe siyasî ve aktüel konulardan kaçınmaya çalışmıştır.¹⁷

2.6.3. Mecmûa-i Ebüzziyâ, H. 15 Ramazan 1297/2 Ramazan 1330, M. 21 Ağustos 1880/15 Ağustos 1912. Çeşitli sebepler yüzünden kesintilere uğramakla birlikte

¹⁴ Gür, a.g.e., s. 237-244.

¹⁵ Gür, a.g.e., s. 244-245.

¹⁶ Gür, a.g.e., s. 261.

¹⁷ Gür, a.g.e., s. 266-272.

Mecmûa-i Ebüzziyâ, 159 sayı çıkabilmiştir.¹⁸ Dil ve edebiyatımızı ilgilendiren konuları içermesi ve o günün meselelerine kaynaklık etmesi bakımından son derece önemli bir mecmuadır.

2.7. Yıllık ve Takvimleri

2.7.1. Salnâme-i Hadîka, İstanbul, H. 1290, M. 1873.

2.7.2. Bosna Vilâyeti Salnâmesi, Saraybosna, H. 1295, M. 1878.

2.7.3. Salnâme-i Ebüzziyâ, İstanbul, H. 1296, M. 1878 veya 1879.

2.7.4. Salnâme-i Kamerî, İstanbul, H. 1297, M. 1879 veya 1880.

2.7.5. Rebî-i Ma‘rifet-Salnâme-i Ebüzziyâ, İstanbul, H. 1297, M. 1879 veya 1880. Bu yıllık 2. seneden itibaren *Rebî-i Ma‘rifet Takvîm-i Ebüzziyâ*, 9. seneden itibaren *Nevsâl-i Ma‘rifet Takvîm-i Ebüzziyâ*, 12. seneden itibaren de *Takvîm-i Ebüzziyâ* adıyla yayımlanmıştır. Çeşitli aralıklarla on dört yıl yayımlanan bu takvim, Ebüzziyâ Tevfik’in Konya’ya sürgüne gönderilmesiyle kesintiye uğramış, sürgünden sonra ise yayını devam ettirilememiştir.¹⁹

2.7.5.1 Rebî-i Ma‘rifet Takvîm-i Ebüzziyâ, II-VIII, İstanbul, H. 1299-1305, M. 1881 veya 1882-1887 veya 1888.

2.7.5.2 Nevsâl-i Ma‘rifet Takvîm-i Ebüzziyâ, IX-XI, İstanbul; H. 1306, 1308, 1310; M. 1888 veya 1889, 1890 veya 1891, 1892 veya 1893.

2.7.5.3 Takvîm-i Ebüzziyâ, XII-XIV, İstanbul; H. 1311, 1315, 1316; M. 1893 veya 1894, 1897 veya 1898, 1898 veya 1899.

2.7.6. Takvîm-i Rebî‘-Zamîme-i Rebî-i Ma‘rifet, İstanbul, H. 1302, M. 1883 veya 1885.

¹⁸ Gür, **a.g.e.**, s. 272-282.

¹⁹ Ebüzziya, **a.g.m.**, s. 377.

2.7.7. Rusya Müslümanlarına Mahsus Takvîm-i Ebüzziyâ, İstanbul, H. 1303, M. 1885 veya 1886.

2.7.8. İmsâkiyye-i Nevîn, İstanbul, H. 1309, M. 1891 veya 1892. Ebüzziyâ Tevfik, bu takvimi Ramazan ayına mahsus olmak üzere II. Abdülhamit'e takdim etmiştir.²⁰

2.7.9. Takvîm-i Nisâ, İstanbul, H. 1317, M. 1899 veya 1900. Türkiye'de kadınlar için çıkarılan ilk dergidir.²¹

2.8. Değişik Konularda Telif Eserleri

2.8.1. Millet-i İsrâîliyye, İstanbul, H. 1305, M. 1887 veya 1888.

2.8.2. Makâme-i Tevkîfiyye, İstanbul, H. 1311, M. 1893 veya 1894.

2.8.3. Yeni Osmanlılar Târîhi, İlk defa 1909-1910 tarihleri arasında *Yeni Tasvîr-i Efkâr*'da tefrika şeklinde neşredilen eser, yıllar sonra notlar ve açıklamalarla birlikte Lâtin harfleriyle üç cilt hâlinde Ziyad Ebüzziya tarafından yeniden yayımlanmıştır.²² Birinci cilt 344 sayfa olarak Mart 1973'te, ikinci cilt 325 sayfa olarak Kasım 1973'te, üçüncü cilt ise 604 sayfa olarak Şubat 1974'te yayımlanmıştır. Şemsettin Kutlu da eseri iki cilt hâlinde günümüz Türkçesine aktarmıştır. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları: 38, Tarih dizisi: 4, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1973, 814 sayfa.²³

2.9. Tercüme Eserleri

2.9.1. Tarîk-i Refâh, Franklen'in Servet Hakkındaki Nesâyihi, Saraybosna, H. 1295, M. 1878.²⁴

2.9.2. Üç Yüzlü Bir Karı, İstanbul, H. 1294, M. 1877 veya 1878. Ebüzziyâ Tevfik ve Ahmed Midhat Efendi tarafından Charles Paul de Kock'tan serbestçe çevrilmiş bir "hikâye", gerçekte ise romandır.²⁵

²⁰ Gür, **a.g.e.**, s. 291.

²¹ Ebüzziya, **a.g.m.**, s. 377.

²² Ebüzziya, **a.g.m.**, s. 377.

²³ Gür, **a.g.e.**, s. 324-325.

²⁴ Ebüzziya, **a.g.m.**, s. 378.

3. YAYIMCILIĞI VE MATBAACILIĞI

Bütün bunların yanında Ebüzziyâ Tevfik'in yayımcılık ve matbaacılık faaliyetlerini de unutmamak gerekir. *Kitâbhâne-i Ebüzziyâ* ve *Kitâbhâne-i Meşâhir* bizde Batı'daki benzerlerine en uygun ilk seriler olarak nitelendirilebilir. Ciddiyet ve kaliteleri ile birlikte estetik güzellikleri, tanınmış kalemlerden çıkan iç yapıları, konu ve tür çeşitlilikleri ile ve asıl önemlisi de geniş okur kitlesinin bütçesini zorlamayacak ucuz fiyatları ile dönemlerinde oldukça ilgi görmüşlerdir.

Öte yandan Ebüzziyâ Tevfik, matbaacılık konusunda da geri durmamıştır. Ebüzziyâ Tevfik'e göre basımcılıktan daha şerefli, faydalı ve önemli bir sanat yoktur. Bu gerçeği anlayıp, icaplarını yerine getiren millet övülmeyi hak etmiş demektir. Ebüzziyâ Tevfik, matbaacılık faaliyetlerini *Tasvîr-i Efkar Matbaası* ile *Matbaa-i Ebüzziyâ* üzerinden yürütmüştür. *Matbaa-i Ebüzziyâ*'nın *Tasvîr-i Efkar Matbaası*'ndan daha özel ve önemli olan özelliği, Ebüzziyâ Tevfik'in Batı seviyesinde bir matbaa kurmak istemesi ve bu maksatla Almanya'dan son model baskı makineleri ve aletler getirmesi ile kurulmuş olmasıdır. Matbaasında basılanlarla ilgili olarak *Mecmûa-i Ebüzziyâ*'da verdiği şu bilgi *Matbaa-i Ebüzziyâ*'nın değer ve önemini ortaya koyması bakımından önemlidir: "Türkçeden başka, Alman, İngiliz, İtalyan, İslâm, Fransız lisanlarına mahsûs hurûf-ı mütenevvi'a ve müzeyyene dahi mevcut olarak her nev âsâr ve evrâk tab eder."

XIX. yüzyıl sonlarında basımcılığa başlayarak, modern Türk basımcılığının gelişmesinde oldukça etkili olan Ebüzziyâ Tevfik, bu alanda çığır açmış ve matbaasında bastırdığı eserler ile Türk basımcılığını Avrupalılar'a tanıtmada vasıta olmuştur.²⁶

Ebüzziyâ Tevfik, altmış dört yıllık hayatı içerisine sığdırdığı sayısız faaliyetlerle sosyal, siyasî konulardan edebî, fikrî konulara varıncaya kadar hemen hemen her konuda fikir beyan etmiş ve Tanzimat dönemine yön vermiş önemli bir fikir ve sanat adamıdır.

²⁵ Gür, a.g.e., s. 361.

²⁶ Gür, a.g.e., s. 292-314.

II. BÖLÜM

OSMANLI TÜRKÇESİ İÇERİSİNDE TANZİMAT DÖNEMİ OS- MANLI TÜRKÇESİ VE TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ ÇEŞİTLİ DİL MESELELERİ

1. OSMANLI TÜRKÇESİ İÇERİSİNDE TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI TÜRKÇESİ

Osmanlı Türkçesi, 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılagelen ve içinde birçok Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin bulunduğu geniş bir imparatorluk dilidir. Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesinden sonra Batı Türkçesinin ikinci evresini meydana getirir. Bu yazı dili büyük edip ve bürokratların elinde şekillenmiş ve daha çok edebî eser ve resmî yazışma belgeleri meydana getirmede kullanılmıştır. Faruk Kadri Timurtaş *Osmanlı Türkçesi Grameri* adlı eserinde Osmanlı Türkçesi için şöyle bir tasnif yapmıştır:

I.	Tarihî Türkiye Türkçesi (Osmanlıca)	XIII.-XX. yy.
1.	Eski Osmanlıca (Eski Anadolu Türkçesi)	XIII.-XV. yy.
2.	Klâsik Osmanlıca	XVI.-XIX. yy.
3.	Yeni Osmanlıca	XIX.-XX. yy.
II.	Modern Türkiye Türkçesi	XX. yy.

Faruk Kadri Timurtaş, bu tasniften sonra Eski Anadolu Türkçesi devresinde dilin oldukça sade olduğunu, XV. yüzyıldan sonra dilimize Arapça ve Farsçadan kelime ve terkip girişinin arttığını ve sonraki devrelerde Türkçenin duruluğunu büsbütün kaybederek hâkimiyetin Arapça ve Farsçaya geçtiğini ifade etmiştir. Bu üçlü karma dilin halk dilinden uzak, yüksek tabakaya mahsus bir “zümre dili” mahiyetini aldığını ve yazı dilinin sadeleşerek halk diline yaklaşmasının ancak “Yeni Osmanlıca” devresinin sonlarında (1908 Meşrutiyet’ten sonra) mümkün olduğunu belirtmiştir.¹

Agâh Sırrı Levend’in aşağıya almış olduğumuz Osmanlı Türkçesi hakkındaki tespitleri “yazılan” Türkçe ve “konuşulan” Türkçenin mahiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

¹ Faruk Kadri Timurtaş, **Osmanlı Türkçesi Grameri III**, 9. bsk., Alfa Basım, Yayım, Dağıtım, İstanbul, 1999, s. 2.

“...bu yapma dil, ancak ustalık göstermekten ibaret olan eserlerde yer tutuyor, Türkçe ise, konuşma dili olarak halk arasında, yazı dili olarak da halk için yazılan eserlerde canlı olarak yaşıyordu. Hatta yaşayan bu sade Türkçe, divan şairlerinin eserlerinde bile görülmekte idi. Onlar da halk için yazmak istedikleri zaman açık Türkçeye baş vuruyorlardı.

O halde, ilk günden beri yan yana yürüten iki ayrı dille karşı karşıya bulunuyoruz, demektir. Biri konuşulan ve yazılan sade Türkçe, öteki ise yalnız kimi aydınlar için yazılan ama hiç konuşulmayan yapma Türkçe.”²

Hayati Develi, *Osmanlı'nın Dili* adlı çalışmasında Osmanlı devletinin coğrafi anlamda genişlemesi ile Osmanlı Türkçesinin bir üst dil yani standart dil olarak gelişmesi ile ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

“...İstanbul'un fethinden önce ve hemen sonraki yüzyılda, en azından 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Osmanlı'nın hâkimiyeti altındaki nüfus çoğunlukla Türk soylu ve Türk dilli idi. Bu demografik durum “kavmimiz anlasın diye”nin izahıdır. Ancak fetihlerle Osmanlı sınırları kuzeyde Macaristan'ı, güneyde Arabistan ve Afrika'yı, Kafkas'ların önemli bir bölümünü, Karadeniz'in kuzeyini de içine alınca demografik durum değişti ve Osmanlı çok milliyetli, çok dilli bir toplum haline dönuştü. Saray ve yakın çevresinin kültürel kimliğinin ve aidiyetinin de “Türk” değil de “Osmanlı” veya “Rumî” olarak ifade edilmesi, “kavmimiz anlasın” gerekçesini gereksiz kıldı; zira devletin birçok yerinde artık, Rumca, Sılavca, Macarca, Arapça halk arasındaki iletişimde birinci dil durumundaydı ve Müslüman olan ama hiç Türkçe bilmeyen halklar dahi az değildi. Türkçe yine de bu halklar arasında ortak bir dil olsa da Osmanlı entellektüeli bu noktadan sonra kendisini Türkçe konuşan halkın anlamasıyla mukayyet hissetmemeye başlamış, kendi üst dilini oluşturmaya çalışmış olmalıdır.”³

Çalışmasının devamındaki şu pasaj da konuşma dili/halk dili bağlamında konuya açıklık getirecek niteliktedir.

“Demek ki, Osmanlıca diye ayrı bir “dil” yoktur. Osmanlı aydınının yüzyıllar içerisinde, Oğuzların içine girdikleri kültür ortamının bir zorlaması veya bu kültür ortamının paylaşıldığı diğer dillerle rekabet etme ve bu rekabette yenilmeme ar-

² Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. bsk., TDK Yay., Ankara, 1972, s. 12.

³ Hayati Develi, *Osmanlı'nın Dili*, 5. bsk., Kesit Yay., İstanbul, 2009, s. 56.

zusu bir yazı dili/üst değişke yaratılmasına sebep olmuş, konuşma dili veya halk dili ile bu yazı dili/üst değişke arasındaki anlaşılrlık makası gitgide açılmıştır.”⁴

*Seyahatname’de Sentaks, Kelime Seçimi ve Ton*⁵ adlı makalesinde Osmanlı Türkçesinde kullanılan çeşitli nesir üsluplarına değinen Fikret Turan ise, Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinden yola çıkarak, eserde Osmanlı Türk nesrinin dalga dalga değişen üslup özelliklerini tasvir etmeye çalışmıştır. Değişen üslup özelliklerine bağlı olarak, Evliya Çelebi’nin bazen basit kelime ve cümlelerden kurulu olan ve daha çok konuşmaya dayalı “halk nesri tarzı”nı, kimi zaman okumuş şehirli halkın konuşup yazdığı orta düzey nesir dilini, yani “halk Osmanlıcası”nı, kimi zamansa duruma ve konuya bağlı olarak ağır ve külfetli tamlama ve cümlelerden ibaret olan süslü “edebî yazı dili” üslubunu kullandığını Seyahatname’den derlediği örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

Sonuç olarak “Osmanlı Türkçesi” kavramıyla sadece aydınlara hitap eden bir yazı dili değil, yeri geldiğinde halka da hitap eden, ancak yüksek edebî yazı dilinden daha sade ve anlaşılır olan bir konuşma dili de kastedilmektedir.

Siyasî, sosyal ve edebî olayların dili etkilediği muhakkaktır. Bu yüzden Tanzimat dönemi Osmanlı Türkçesinin 19. yüzyılda yaşanan siyasî, sosyal ve edebî gelişmeler ışığında değerlendirilmesi daha doğru ve uygun olur. Çünkü 19. yüzyıldaki koşullar Osmanlı İmparatorluğu’nun en parlak ve rahat devirlerini yaşadığı 16. ve 17. yüzyıllardaki koşullarla aynı değildir. Mesela, Klâsik Türk Edebiyatı’ndaki “sanat sergileme” amacı Tanzimat döneminde büyük oranda itibarını kaybetmiştir. Çünkü Tanzimat aydınları, başta Nâmık Kemâl olmak üzere, edebiyatta “fayda” düşüncesini gözetmişlerdir.

Tanzimat döneminde gelişen Osmanlı Türkçesine baktığımızda, dilde yavaş yavaş bir sadeleşme çabasının filizlendiği görülür. Bu dönemde yetişen edipler dili sadeleştirmek isteseler de eski kitabet geleneğinden tam anlamıyla kopabilmiş değil-

⁴ Develi, **a.g.e.**, s. 67-68. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki dilsel dağılım hakkında değerli fikirler için bkz.

⁵ Fikret Turan, “Seyahatname’de Sentaks, Kelime Seçimi ve Ton”, **Evliya Çelebi ve Seyahatname**, Yayına hzl: Nuran Tezcan, Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., s. 255-262.

dir. Buna rağmen Tanzimat Türkçesinin Klâsik Osmanlı Türkçesinden farklı bir mecra-ya girdiği de bir gerçektir. Bunu ilk planda “düşünceyi deyişe feda etmeme”lerinde görürüz. Çünkü Tanzimat aydınlarının sanat sergilemekten öte “halka faydalı olma” gibi bir gayeleri vardır. Bundan dolayı çoğu zaman gereksiz süsleri, tumturaklı sözle-ri bir kenara atıp düşüncelerini en kısa yoldan halka aktarabilme endişesinde olmuş-lardır. Dil düşüncenin aynasıdır, düşünceler karşılığını dilde bulduğuna göre Tanzi-mat aydınları da sosyal, siyasî ve edebî anlamda yaşanan değişimlere ve zamanın koşullarına bağlı olarak düşüncelerini daha sade bir üslupla ifade etme gerekliliğini duymuşlardır.

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı eserinde Tanzimat döneminin nesrini söz konusu ettiği kısımda Nâmık Kemâl’in *Gelibolu* adlı yazısından aldığı aşağıdaki ibare üzerinden yola çıkarak bu dönemin Türkçesiyle ilgili olarak şunları söylüyor:

“Hurşîd-i münevver azamet ü saltanatiyle âfâka cevâhir-feşân olarak, ufkun müntehasına gelince atılmış pamuk şeklinde etraf-ı magribi dolaşan ufak ufak bulut-ların hâsıl ettiği nûra garkolmuş renkler, ne kavs-i kuzakta, ne nigîn-i elmasta, ne ezhâr-ı rebîde, ne mürgan-ı Hindîde görülmek ihtimâli vardır.”

“Zamanın bütün gençleri tarafından taklit edilen bu nesir, elbet divan nesri değildir. Ama yalın olmaktan da uzaktır. Ancak gerek nitelik ve gerek deyiş bakı-mından eskiden ayrıldığına da kuşku yoktur. Bununla birlikte dikkat edilirse, olduk-ça ağır ve süslü olan bu deyişin, gerçekte basit olduğu görülür. Bu deyiş, bütün gü-cünü şişkin kelimelerden, parlak tamlamalardan ve birbirini izleyen benzetmelerden almaktadır. Ondaki benzetmelerin maddî ve basit öğelerden birleşmiş olması, bu su-retle akla değil duyguya seslenmesi, bu yazılara belki heyecanlı bir belâgat gücü vermekte, ama onu çok kez incelikten ve düşündürücü olmaktan yoksun bırakmak-tadır.”⁶

Tanzimat aydınları dilde sadeleşme isteklerini sürekli dile getirirler de eski kitabet geleneğinden kopmaları kolay olmamış, sürekli bir ikilik yaşamışlardır. Bu ikilik dönem itibariyle neredeyse her konuda görülen bir durumdur. Ancak Tanzimat

⁶ Levend, *a.g.e.*, s. 85-86.

döneminde eğitimle ilgili yapılmak istenen reformlar, yazılmak istenen gramer kitapları, sözlükler; gazete, tiyatro gibi edebî türlerin ortaya çıkması, basın-yayın ve tercüme faaliyetlerinin artması dil ve dil konuları üzerinde yeni bir bakış açısıyla düşünülmesi ve dilin sadeleştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki Tanzimat aydınlarının hesabına yazılması gereken en önemli faaliyet, dilin sadeleşmesi hususunda yaptıkları çıkış ve dil tartışmalarının demlenmesi için gerekli olan zemini hazırlamış olmalarıdır.

2. TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ ÇEŞİTLİ DİL MESELELERİ

2.1. Bir Adlandırma Meselesi: Lisân-ı Osmânî mi Lisân-ı Türkî mi?

Tanzimat döneminde tartışılan konulardan birisi de kullanılan dilin lisân-ı Osmânî mi lisân-ı Türkî mi olduğu üzerinedir. Konuşulan dil elbette Türkçedir. Ancak aydın ve bürokratlar, Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan farklı etnik unsurların dağılmasını önlemek için “lisân-ı Osmânî” kavramını uydurmuş ve “Osmanlı kimliği” etrafında siyasî birliği temin etmeye çalışmışlardır.⁷

Geoffrey Lewis, *Trajik Başarı-Türk Dil Reformu* adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak şöyle diyor:

“19. yüzyılın sonu itibarıyla Türk yazarlarının bazısı ve I. Dünya Savaşı itibarıyla ise çoğu, alışlageldik ve yerleşmiş tabirlerin haricinde kalan Farsça söz yapılarından kurtulmaya çalışıyorlardı. Ayrıca kendi dillerinin Osmanlıca olduğu düşüncesi geçerliliğini kaybediyordu ve 1918’den sonra sadece birkaçı kendini Osmanlı olarak görmeye devam edecekti.”⁸

Tabii böyle bir ayırımda “Osmanlıcılık” akımının etkisi vardır. I. Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nde bulunan etnik unsurlar yavaş yavaş bağımsızlık ve özerkliklerini ilân etmiş ve “Osmanlıcılık” düşüncesinin işe yaramayacağı bizzat görülmüştür.

⁷ Develi, a.g.e., s. 57.

⁸ Geoffrey Lewis, *Trajik Başarı-Türk Dil Reformu*, çev. Mehmet Fatih Uslu, edt. Ekrem Ayyıldız, Paradigma Yay., İstanbul, 2007, s. 27.

2.2. Sadeleşme Meselesi ve Reşid Paşa

Tanzimat döneminde Batı’da meydana gelen sosyal, siyasî, edebî, kültürel gelişme ve değişimler, özellikle Fransız Devrimi’nin yansıması olan insana, insan haklarına, eşitliğe, özgürlüğe verilen önem ve değer Tanzimat aydınlarını bir hayli etkilemiş ve onları harekete geçirmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıla gelindiğinde artık eski gücünü ve şaşasını yitirmiş; siyasî, sosyal, ekonomik, askerî ve edebî her anlamda bir çıkmaza girmiştir. Çünkü mevcut kurumlar, mevcut devlet düzeni, mevcut eğitim sistemi, mevcut edebiyat, mevcut dil zamanın görüş ve düşüncesine cevap vermemeye başlamış, işlemeyen bir hâle girmiştir.

Tanzimat döneminde yaşanan gelişmelere paralel olarak dilin de sadeleşmesi gerekiyordu. Tedavülde olan yazı dili düşüncelerin kolayca aktarılmasına imkân vermiyordu. Çünkü bu yazı dili, içerisinde olabildiğince zengin hayalleri, edebî sanatları, süslü tamlamaları barındıran, sanatsallığın ve edebî zevkin ön planda tutulduğu Klâsik bir edebiyatın mahsulüdür. Hâlbuki Tanzimat aydınları için düşüncelerini halka kolayca aktarabilecekleri bir dil lazımdı. İşte Tanzimat döneminde dilde meydana gelen en önemli gelişme budur. Yani, sanatsallıktan öte bir düşünceyi halka aktarabilme endişesinin aydınlarda oluşmasıdır. Agâh Sırrı Levend bu konuda şöyle diyor:

“Ancak yazı dili, yeni düşüncelerin kolayca yayılmasına ve düşünce hayatının genişleyip ilerlemesine en büyük engeldi. Devlet dili ise, gerek seci’ler, gerek “ıdığünden, bulunduğundan”, “olmağın, bulunmağın”, “mebni, nâşi” gibi bağlarla birbirine eklenen zencirleme ibareler ve anlamsız deyimler yüzünden anlaşılmaz, içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Bunun önüne geçmedikçe, Tanzimat’ın düşünce yönünün kurulmasına olanak yoktu.”⁹

Tanzimat aydınlarının düşüncelerini halka ulaştırmasında şüphesiz en büyük rolü basın-yayın faaliyetleri oluşturmuştur. Çünkü dilin sadeleşmesi büyük oranda gazete ve dergiler üzerinden gerçekleşmiştir. Bu anlamda “gazete dili” Tanzimat Türkçesini anlamamız açısından önemlidir.

⁹ Levend, **a.g.e.**, s. 81.

“Gazete dili”nin oluşmasında öncü olan en etkili isim Şinâsi’dir. Şinâsi, gazete dilini kurmuş olmakla birlikte, Tanzimat döneminin dilini nazım ve nesir alanlarında temsil eden ilk kişidir. Onun kullandığı dil asrına göre oldukça yenidir. Şinâsi’nin dilin sadeleşmesi yönünde gösterdiği en önemli tutum, yazdığı yazılarında küçük ve kısa haberleri anlaşılır ve sade bir dil ile yazmış olmasıdır.¹⁰ Münif Paşa da gazete dilinin sadeleşmesi yolunda büyük çaba harcamıştır. 1860 tarihinde *Cem’iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye* adı ile kurulan dernek tarafından çıkarılan *Mecmûa-i Fünûn*’un ilk sayısında Münif Paşa gazetenin herkesin anlayacağı şekilde “sehlü’l-ibâre” olarak çıkacağını söylemiştir. Bu anlamda Şinâsi’nin Agâh Efendi ile birlikte çıkardığı *Tercümân-ı Ahvâl* (1860) ile *Mecmûa-i Fünûn* (1862) kendilerinden sonraki gazete dilinin yerleşmesinde ve tekâmül etmesinde önemli bir merhale olmuşlardır.¹¹

Tanzimat aydınları büyük oranda Reşid Paşa’nın yazı tarzını ve fikirlerini örnek alarak yetişmişlerdir. Reşid Paşa yazı dilinin sadeleşmesi yolunda girişime başlayan ilk kişidir.¹² Ebüzziyâ Tevfik’in Reşid Paşa’ya yönelik yaptığı geniş tahlilleri, gözlemleri ve görüşleri o zamanki kitabet geleneğinde Reşid Paşa’nın ne derece etkili bir isim olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

“Şâyân-ı teessüfdür ki bu nefy-i mükerrerden sonra fi’l-i müsbete bedel bir fi’l-i menfî getiren ilk münşimiz Reşid Paşa’dır. Hâlbuki onun da bir hayli eserini görmüştük. Hattâ eşher âsârı olan Lâyiha-i Ma’lûme’sinde bile bu yolda bir ibâresi görülemeyeceğini te’min ederiz.

Reşid Paşa, birçok şeyde olduğu gibi Bâb-ı Âlî’nin lisân-ı resmîsini ıslâh husûsunda da müceddid addolunabilir. Hâlbuki onun kaleminden böyle bir ibâre sudûru istemeyerek bir lâtha kabilindendir. Fi-l-hakîka Reşid Paşa yazdığını bilen ricâl-i kalemimizdendir. Gerek bi-l-irticâl ve gerek bi-t-tertîb Encümen-i Dâniş’de îrâd ü kırâat olunan iki makâle-i iftitâhiyye dahi meziyyât-ı fazl ü irfânına dâldir. Fakat iş Bâb-ı Âlî’nin ma’hûd zincirleme üslûb-i ifâdesine intikâl edince her şey alt üst olur. O “olduğundan” “olamayacağından” yolundaki rabtlar, silsile-i ifâde arasında öyle ukdeler teşkîl eder ki “gurdüyüm” düğümünü yek darbede halleden İs-

¹⁰ Musa Duman, “Türkçede Sadeleşme ve Dil Tartışmaları”, **XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili**, 7. Ünite, edt. Prof. Dr. Musa Duman, Yrd. Doç. Dr. Dilek Erenoğlu, Anadolu Üniversitesi Yay., s. 145-146.

¹¹ Levend, **a.g.e.**, s. 83.

¹² Levend, **a.g.e.**, 81.

kender-i Kebîr'in seyf-i bürrânı bile o ukdeleri çözmekde âciz kalır. Binâen-aleyh menşe'-i sakâmet o tarz-ı müselselin îcâbâtından bulunan beliyye-i rabtdır ki bunun en fenâ tarzı Reşîd Paşa devrinden başlar.”¹³

Bu yazı tarzının gelişmesinde ve nesiller tarafından alınıp kullanılmasında şüphesiz Bâb-ı Âlî'deki usta-çırak geleneğinin¹⁴ büyük rolü olmuştur. Çünkü çoğu Tanzimat yazarı kalem eğitimini buradaki kitabet geleneğine göre alarak yetişmiştir. Zaten Tanzimat aydınlarının cümle ve ifade kalıplarına dikkat edilirse arada ne kadar çok benzerlik olduğu görülecektir. Ebüzziyâ Tevfîk'in bu açıklamalarından Tanzimat Türkçesinin kendisine özgü cümle yapıları ve ifade kalıpları geliştirdiğini ve kendisinden önceki yazı diliyle birebir örtüşmediğini anlamak zor değildir.

Ebüzziyâ Tevfîk'in ayrıca Reşîd Paşa'nın üslubunu ele alıp değerlendirmesi ve “üslûb-i kadîm”le kıyaslaması kitabet geleneğimizin kendinden önceki yazı dilinden hangi açılardan farklılaşma kaydetmeye başladığını göstermesi bakımından metnimizin önemini ikiye katlamaktadır.

“Şu ifâdemizle tenâkuzumuza hükmetmekde isti'câl buyurulmasın! Reşîd Paşa'nın ittihâz ettiği üslûb-i resmî, o zamâna kadar devâm edip gelmiş olan üslûb-i kadîmin yalnız şîve-i beyânındaki sevimsizliği, zamânın lisân-ı zerâfetine tevîk ile berâber, kelimât-ı garîbesini sâdegî-i elfâza tahvîlden ibâretidir. Yoksa âsâr-ı kudemâda bizim şimdi ünsiyyet edemeyeceğimiz “olup”lar, “edip”ler ve tumturaka boğulmuş garîb garîb lafızlar, hattâ letâfetden ârî terkîbler, teşbîhler istisnâ edilirse suver-i inşâiyyece şimdiki müşevveş ve hele muakkad cümlelere tesâdüf edilemez. Hele müselsel, muttasıl rabtlarla yazılmış şeyler hemen yok gibidir.

Reşîd Paşa üslûbu ise, herkesin me'nûs olduğu sâde kelimeler ve açık ibârelerle müretteb olduğu hâlde silsile-i ifâde, hemen her iki cümlede bir “ırkilmek” kabîlinden “olup” “olarak” “idüğüne” “olduğuna” “mebnî” “dolayı” “olmağıla” “bulunmağıla” ukdelerinden birine ilişmeyince bir netîceye muncerr olamaz. İşte böyle ukdeden ukdeye ilişerek kördüğüm olan rişte-i meâl, son râbıtaya bağlanır. Fakat zi-

¹³ Ebüzziyâ Tevfîk, **Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât**, Kostantiniyye, 1909, s. 34-35.

¹⁴ Mehmet İpşirli, “Bâbîâlî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, s. 381-382, 384-385.

hin birinci râbitadaki mefhûm-i makâli –muhâfazaya tâb-âver olamayarak– o silsile-i fâside arasında gâib eder.”¹⁵

Reşid Paşa’nın “yeni aydın tipi” vasfını haiz olarak meydana getirdiği üslup değişmesini ve dönemin aydınları üzerindeki etkisini Mehmet Kaplan da şöyle açıklar:

“Üslup değişmesi yeni bir zihniyete tekabül eder; dil ve edebiyat üzerinde önemli bir rol oynar. Reşid Paşa’nın getirdiği üslup değişmesi “halkçılık” ve “çağdaşlaşma” kavramları ile yakından ilgilidir. Reşid Paşa getirdiği yeni fikirleri herkesin anlayacağı sade bir dille halka yaymak istiyordu.

Başta Şinasi olmak üzere, çoğu yazar olan “kalem efendileri” Reşid Paşa’nın hem fikirlerini, hem de üslubunu benimsediler. Buna göre, denilebilir ki, Tanzimat devri üslubunun yaratılmasında Reşid Paşa’nın büyük payı vardır. Eğer o, politik şahsiyetinin uyandırdığı manevi otorite ve hayranlık duygusu ile bu çıkışı açmasaydı, yüzyıllar boyunca edebi bir gelenek haline gelen eski inşa kolay kolay bırakılamazdı.”¹⁶

Tanzimat devrinde yoğunlaşan devlet işleri, diğer devletlerle irtibatla kalabilme ve özellikle de halkı dışarıda olup bitenler karşısında bilinçlendirme endişesi bu dönemde dilin kullanım tarzında bir farklılık meydana getirmiş, özellikle de Batı’nın etkisiyle edebiyatımıza girmeye başlayan roman, tiyatro, gazete gibi edebî türlerle bağlı olarak dil daha farklı boyutlarda kullanılmaya başlamıştır.

Şüphesiz Klâsik Türk Edebiyatı’ndaki süslü nesir tarzı sanatsal amaçla yazılan eserlerde hâlâ devam etmekte, edipler tarafından kullanılmaktadır. Ancak Tanzimat aydınlarının sanatçı kimliklerinin ötesinde bir de siyasî kimlikleri vardı ve toplumsal faydayı gözetiyorlardı. Muhakkak ki bu da dili kullanma tarzlarında belirleyici olmuştur. Nâmık Kemâl’in *Lisân-ı Osmânînin Edebiyâtı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmil* başlıklı makalesinde Klâsik Türk Edebiyatı hakkında yaptığı değerlendirme dönem aydınlarının hayale sığınan, tantanalı, şatafatlı bir dilden öte

¹⁵ Tefîk, a.g.e., s. 35-36.

¹⁶ Mehmet Kaplan, “Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. bsk., edt. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. 473-474.

maksatlarını açıkça ifade edebilecekleri, dolambaçsız, sade bir dil arayışında olduklarının en büyük delilidir. Onlar bu sebeple Klâsik Türk Edebiyatı'na sırtlarını çevirmişler, fakat bu gelenekten tam anlamıyla da kopamamışlardır. Nitekim Ebüzziyâ Tevfîk'in bir ekol olarak gösterdiği Reşid Paşa da Klâsik Türk Edebiyatının son ve Tanzimat edebiyatının ilk temsilcisi sayılan ve yazdığı *Adem Kasidesi* ile bu tipik eşikte olma durumunu temsil eden Âkif Paşa'nın yazı üslubunu taklit ederek yetişmiştir. Ebüzziyâ Tevfîk, Âkif Paşa'yı "kalemimize Türkçe yazmayı öğretenlerin en büyüklerinden" addederek kendisiyle ilgili şunları söylüyor:

"Hattâ şimdiki tarz-ı inşâmızın zuhûruna kadar kalemimize Türkçe yazmağı öğretenlerin en büyüklerinden ve ta'bir-i ehass ile en büyüğü olan ve husûsâ lisân-ı resmîde açtığı çığır –şahsına karşı perverde ettiği nefretle berâber– Reşîd Paşa'nın bile meşk-i taklîdi bulunan Âkif Paşa'nın irtihâline kadar dest-i irfânında gûyâ olan kalemden böyle bir tuğyân vâki' olmamıştır."¹⁷

Aşağıdaki paragraflarda da Reşid Paşa'nın bir ekol olarak görülmesi önemlidir. Bu ekolün değeri elbette Tanzimat devrindeki yazı dilinin farklı bir mecraya girmesinde öncü olmasındandır. Ebüzziyâ Tevfîk, bu paragraflarda *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde çıkan ve Şinâsi'ye ait olan bir ibareyi ele alarak, bu ibarenin Reşid Paşa ekolünün "silsileli ifade üslubu"nu taşıdığını, ancak kalemine vakıf bir kalemden çıkmış olması dolayısıyla rabıtasının olumsuz değil de olumlu şekilde kullanıldığını ifade ediyor. Ebüzziyâ Tevfîk'in cümleyi rabitalardan kurtararak "vech-i âtî" üzere sade bir şekle çevirmesi önemlidir. Demek ki bu tarz rabitaların kullanılması da dilde karışıklık yaratan unsurlar olarak algılanmaya başlanmıştır. Zaten Ebüzziyâ Tevfîk, bu tarz rabitaları her defasında anlaşılmayı zorlaştıran birer "illet" olarak tanımlıyor. Bütün bunlar diyebiliriz ki Tanzimat dönemindeki sadeleşme isteğine paralel davranışlardır. Bahsettiğimiz paragraflar şunlardır:

"Şurası muhakkaktır ki Reşîd Paşa'nın eline kalem alıp da bi-z-zat ve bi-t-tefekür yazdığı şeylerde me'mûl etmeyiz ki nefy-i mükerrerden sonra râbitası fi'l-i menfî getirilmiş bir cümlesi gösterilebilsin. Nitekim Reşîd Paşa mektebine hâss olan üslûb-i ifâdenin en sonraki nümûne-i taklîdi Tasvîr-i Efkâr'ın neşreylediği "Kongre

¹⁷ Tevfîk, *a.g.e.*, s. 34.

Da‘vetnâmeleriyle Lehistân Mes‘elesî” hakkındaki Muharrerât-ı Siyâsiyye tercüme-leridir ki yukarıdan aşağıya üslûb-i müselselde yazılmış ve hattâ bir cümle-i mutav-velede mübtedâ ile haber mâ-beynini fâsıl-ı diğer bir cümle-i tavileyi hâvî bulunmuş iken –çünkü lisânına vâkıf bir kalemden çıkmış olduğundan– yine ikinci “ne”nin râbitası isbât sûretinde getirilmiştir.

Dediğimiz cümle şudur:

“Umûm kongre bahsine gelince: İmparator, kendisine ta‘yîn eylediği hare-ke-ti tabîat-i asliyyesinden çıkarmadıkça, ne lâyiha tanzîm eylemeğe] ve ne de ba‘de sâirlerine arz olunmak üzere ba‘zı devletlerle müretteb bir esâs kararlaştırıp, bu sûretle evvelen istihzâr olunmuş bir efkârı olmadığı ve her gûne taahhüdât-ı mah-sûsadan vâreste bulunduğu hâlde, hâzır bulunmağa karâr vermiş olduğu müzâkerâta bir mükâleme-i mahsûsa ile şürû etmeğe muktedirdir.”

[Şinâsî–Tasvîr-i Efkar: Numero 159 Deroin dö Luis’in Kongre Hakkında Fransa Süferâsına Tahrîrât-ı Umûmiyyesi Tercümesi]

Bu cümle vech-i âtî üzere ihtisâr olunabilir:

“İmparator, kendisine ta‘yîn eylediği hareketi tabîat-i asliyyesinden çıkar-madıkça, ne lâyiha tanzîm etmeğe ve ne de hâzır bulunmağa karâr vermiş olduğu müzâkerâta bir mükâleme-i mahsûsa ile şürû etmeğe muktedirdir.”¹⁸

Agâh Sırrı Levend, Reşid Paşa’nın kendi kaleme aldığı yazılarında her zaman düşünceyi ön planda tuttuğunu, eski alışkanlıklardan kurtulamamakla birlikte, hiçbir zaman anlamı deyişe feda etmediğini dile getirmiştir.¹⁹

Reşid Paşa ile birlikte dilin sadeleşmesi konusunda adı anılması gereken bir isim daha vardır ki o da Reşid Paşa’nın himayesinde yetişen Ahmet Cevdet Paşa’dır. Ahmet Cevdet Paşa, Reşid Paşa’nın izinden giderek Türkçenin sadeleşmesi yolunda emek vermiştir. Gerek kendi yazdığı eserlerde ve gerek başka amaçlarla kaleme aldığı yazılarında dilin sade kullanılması gerektiği konusuna sürekli dikkatleri çekmiştir.

¹⁸ Tevfik, **a.g.e.**, s. 83-84.

¹⁹ Levend, **a.g.e.**, s. 81.

2.3. İmlâ ve Noktalama Meselesi

İmlâ, Tanzimat döneminde üzerinde önemle durulan ve çokça tartışılan bir konu olmuştur. Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Şemseddin Sâmî, Ahmed Midhat Efendi, Ali Suavi ve Muallim Nâci konuya yönelik fikir bildirmeleri açısından önemlidirler. İmlânın tartışılmasına sebep olan asıl dayanak noktası ise, Arap alfabesinin Türkçenin ünlü ve ünsüz harflerini göstermede yetersiz kalmasıydı. Aslında alfabenin değiştirilmesinin temelinde de imlâda görülen bu sıkıntıların etkisi vardır. Musa Duman *Alfabe Tartışmaları ve Harf İnkılâbı* adlı makalesinde konuyla ilgili olarak şunları söyler:

“Türkçenin zengin ünlü ve bazı ünsüz seslerini açıkça gösterme imkânı bulunmayan alfabe, bu dönemde Batıyla olan ilişkilerin artması sonucu ortaya çıkan yeni terimlerin, isimlerin karşılanmasında iyice yetersiz kalmış, üslûp, kelime kadrosu, gibi dilin iç yapısında meydana gelen değişikliklere paralel olarak imlâ konusunda da düzensizlikler görülmeye başlanmıştır. Bu durum harflerin ıslah edilmesi ve daha sonra da değiştirilmesi yönündeki çalışmalara sebep olan amillerden birisi olmuştur.”²⁰

Yavuz Kartallıoğlu, Arap harfli Türk alfabesinin fonetik bir alfabe olmadığını, dolayısıyla bu alfabenin Türkçenin aslî seslerini özellikle de ünlü sistemini yansıtmada yetersiz kaldığını ifade eder.²¹

Fikret Turan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı İmlâsı ve Alfabesi Üzerine Yapılan Tartışmalar ve Nâmık Kemâl* adlı makalesinde Tanzimat döneminde karşılaşılan en büyük problemlerden birisinin de Tanzimat aydınlarının dil ideolojilerine bağlı olarak halk Türkçesiyle yazdıkları eserlerde Batı dil-

²⁰ Musa Duman, “Alfabe Tartışmaları ve Harf İnkılâbı”, (Çevrimiçi) <http://fsmsem.fatihsultan.edu.tr/fsmsem/alfabe-tartismalari-ve-harf-inkil-bi-makale-21.html>, 17 Nisan 2014.

²¹ Yavuz Kartallıoğlu, “Osmanlı Türkçesindeki Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır?” *Turkish Studies*, Volume 3/6 Fall, 2008.

rinden, özellikle de Fransızcadan geçen yabancı kelimelerin nasıl yazılacağı konusunda düştükleri sıkıntılar olduğunu belirtmiştir.²²

Diğer meselelerde olduğu gibi imlâ konusunun da Tanzimat aydınları arasında bir ikilem meydana getirmiş olduğunu açıktır. Ebüzziyâ Tevfik, Ziyâ Paşa'nın *Şi'r ü İnşâ* adlı makalesinden bir pasajla dönemin imlâ sorununa şu şekilde değinir:

“Vaktiyle bir edîb-i nükte-dânımızın imlâmızda hâsıl olan tagayyürâta ta'rîzen “Bâb-ı Âlî”de yirmi seneden beri teferrüd eden me'mûrların kimi *yâ* ile “bildirir-byldyr” kimi *yâ*'sız “bildirir-bldrr” yazmağa başlayalı küçük kâtibler ne yapacaklarını şaşırdılar.” demesi kabîlinden biz de şu “ne” edâtı hakkında kat'î bir sûretde i'tâ-yı hükm iktidârını hâiz olan Ekrem Beğ'le Nâci Efendi mes'eleyi teşât ettikleri târîhden beri bi-t-tabî her ikisinin rahle-i ifâde vü istifâdesinde bulunmuş olan şâkirdânı da uyarına göre kâh kabûl-i nefy ve kâh iltizâm-ı isbât eylediklerinden altı yüz sene ale-d-devâm muhâfaza edilegelen bir zâbita-i lisân, mecrâ-yı fesâhatle girîve-i sakâmet arasında mütehayyir-âne bâzîçe-i ashâb-ı kalem olmuştur, demekde tereddüd etmeyiz.”²³

Yukarıda söylenenler Tanzimat dönemindeki ikilemi ve karmaşayı yansıtmaları bakımından önemlidir. Ebüzziyâ Tevfik, imlâmızda görülen bu ikilemin “ne” edatının kullanım tarzında da görüldüğünü, bu yüzden altı yüz sene sabit bir şekilde kullanılan bir dil kuralının fesahatin mecrası ile yanlışlığın çıkmazı arasında muallakta kalarak kalem sahiplerinin oynacağı hâline geldiğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak Tanzimat döneminde imlâ meselesi için çözüm önerileri sunulmuş olsa da sorun tam anlamıyla halledilememiş, imlâmız kalıplaşmış hâliyle 1928 Harf İnkılabı'na kadar devam etmiştir.

²² Fikret Turan, “Tanzimat Döneminde Osmanlı İmlâsı ve Alfabeti Üzerine Yapılan Tartışmalar ve Namık Kemal”, **Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri**, Gazimağusa, 17-28 Nisan 1998, Doğu Akdeniz Üniversitesi.

²³ Tevfik, **a.g.e.**, s. 13-14.

Tanzimat döneminde noktalama üzerinde ilk defa duran isim Şemseddin Sâmî'dir. Şemseddin Sâmî'nin *Usûl-i Tenkât ve Tertîb* (1303)²⁴ adlı çalışması noktalama konusunda hazırlanmış olan ilk müstakil eserdir. Şemseddin Sâmî'nin eserdeki en büyük meziyeti ise Fransız noktalama esaslarını temel almış olmakla birlikte işaretleri Osmanlı Türkçesine uyarlamış olmasıdır.²⁵ Mesela, Fransızcada "nokta" demek olan "point" Şemseddin Sâmî'nin eserinde "kâtî'a", virgül demek olan "virgule" "fâsıla" olarak karşılanmıştır. Tanzimat dönemindeki bu tarz yönelişler ve eğilimler oldukça yenidir. Ayrıca, Şemseddin Sâmî'nin aşağıdaki açıklamaları dilimizde noktalama işaretlerinin eksikliğinin hangi açılardan hissedildiğini ve bu işaretlerin kullanılmasının cümleyi anlamak açısından ne derece mühim olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir.

"Ancak bu usûlün her bir lisân için lüzûmu tabîî olup, lisânımızın bu ihtiyâcdan berî, ve kâffe-i elsine-i âlemden müstesnâ olması hiç bir vechile kabûl ve teslîm olunabilecek bir şey olmadığından, ve belki bil-akis lisânımızda, cümlelerin sûret-i terkîbi pek karışık olmak hasebiyle, bu ihtiyâc her lisândan ziyâde göründüğünden, edebiyât-ı Garbiyyeye âşinâ bulunan erbâb-ı kalemden ba'zı zevât öteden beri bu işârâtın birtakımını kullanmağa, ve eserlerini Avrupa matbûâtı tarzında tab' ettirmeğe başlamışlardı."²⁶

2.4. Alfabe Meselesi

Tanzimat devri her alanda olduğu gibi alfabe konusunda da bir değişimi ön görüyordu. Ancak bu dönemde alfabe ile ilgili sunulan çoğu düşünce kabul edilmemiş ve alfabe tartışılmaktan öteye gidememiştir. Bunun temel sebebi ise alfabenin Kur'an dili olan Arap harflerine dayanmasıydı. Alfabenin değiştirilmek istenmesinin temelinde ise Batılılaşma isteği ve yazının yetersizliği vardır.²⁷ Tanzimat döneminde eğitim sistemi Batılılaştırılmak, buna bağlı olarak eğitim dili de sadeleştirilmek/Türkçeleştirilmek isteniyordu. Nitekim Batı medeniyeti her anlamda gittikçe

²⁴ Şemseddin Sâmî, *Usûl-i Tenkât ve Tertîb*, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1303.

²⁵ Furkan Hamit, *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*, TDK Yay., Ankara, 2009, s. 29.

²⁶ Sâmî, *a.g.e.*, s. 9.

²⁷ Duman, *a.g.m.*

daha iyi bir seviyeye yükseliyor, modern bilim, tıp, felsefe her geçen gün daha da ilerliyordu. Bu sebeple Tanzimat aydınları, Arap alfabesinin öğrenilme ve yazılma güçlüğünden, Türkçe'nin ünlü ve ünsüz harflerini tam olarak karşılayamamasından, her kelimede birkaç okuyuş tarzı meydana getirmesinden ve Batı medeniyetinden geri kalmamıza neden olmasından dolayı her defasında alfabenin değiştirilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır.

Bu dönemde alfabe meselesi üzerine ilk olarak fikir beyan eden isim Encümen-i Dâniş'te de Türkçenin sadeleşmesi için birçok faaliyette emeği geçmiş olan Ahmet Cevdet Paşa'dır. Ahmet Cevdet Paşa, 1851'de Fuat Paşa ile birlikte çıkarmış olduğu *Kavâid-i Osmâniyye* adlı gramer kitabında Türkçede bulunup da Arabî-Farsî²⁸ alfabe karşılığı olmayan seslerin belirtilmesi için bir yol bulunması gerektiğini vurgulamış ve Encümen-i Dâniş'te de harflerin ıslahı için bir karar alınarak yapılması gerekenler maddeler hâlinde tespit edilmiştir. Daha sonra Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'de 11 Mayıs 1862 tarihinde verilen bir konferansta Münif Paşa da bu konuya değinerek alfabedeki sıkıntının giderilmesi yolunda iki öneri sunmuştur. Bunlardan birincisi harflere hareke ve işaret koymak, ikincisi ise kelimeleri bitiş-tirmen yani "hurûf-ı munkatıa" ile yazmak. Okunmayı ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir yol olmakla birlikte, matbuat sisteminde harflere hareke ve işaret koymak, zorluğa zorluk katmaktan başka bir şey değildir. İkincisi ise açıkça belirtilmese de bir yönüyle Lâtin harflerini çağrıştıran bir tekliftir.²⁹ Alfabenin değiştirilmesi hususunda fikir beyan eden diğer bir isim de Mirza Fethali Ahundzâde'dir. Ahundzâde'ye göre kullanmakta olduğumuz harfler, kelimeleri doğru okumayı güçleştirmektedir. Çünkü her kelimenin neredeyse beş on türlü okunma şekli vardır. Onun alfabe konusundaki diğer görüşü ise, harflerin din işleri ile ilgisinin olmadığı, eski Arap harflerinin bile İslamiyet'ten sonra türlü şekillere girmiş olduğu üzerinedir. Ahundzâde'nin alfabe konusundaki tasarısı ise eski harflerin noktalarının kaldırılıp yerlerine başka bir bitiş-tirme işareti koymak ve kelimelerin gerektiği gibi telaffuz edilebilmesi için bazı yeni

²⁸ Lewis, **a.g.e.**, s. 35. Geoffrey Lewis'in, Arap alfabesi yerine "Arabî-Farsî alfabesi" terimini tercih sebebi, alfabede Farsçaya ait olan "p, ç ve j" seslerinin de bulunmasıdır.

²⁹ Duman, **a.g.m.**

harekelerin getirilerek bunların yabancı milletlerin yazılarında olduğu gibi harflerle birlikte yazılmasından ibarettir. Fakat Ahundzâde'nin tasarısı da çeşitli sebeplerden dolayı uygulanma imkânı bulamamıştır.³⁰ İran'ın İstanbul elçisi olan Melkom Han da İslam toplumlarının geri kalmasının temel sebebi olarak alfabeyi göstermiş ve konuyla ilgili olarak kendi çapında çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 1869'da Mustafa Celalettin Paşa, Osmanlı alfabesi ile okuma yazma öğrenmenin zorluğundan bahsederek Lâtin alfabesinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra Macit ve Rifat Paşalar da alfabe tartışmasına katılarak, karışıklık gösteren bir imlâ ve alfabe ile Tanzimat'ın öngördüğü eğitim seviyesine ulaşamayacağını, Lâtin alfabesinin soldan sağa yazılmasından dolayı yazma hızını arttıracığını, bu sebeple de Lâtin alfabesinin uygulanmasının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Hattâ Macit Paşa, Ermeni alfabesinin de alınarak sorunun halledilebileceğini öne sürmüştür.³¹

Bunun yanında Lâtin alfabesini almakla sorunun halledilemeyeceğini söyleyen ve alfabenin değiştirilmesini reddeden kesimler de yok değildir. Bu konuda Özellikle Nâmık Kemâl ve Hoca İbrahim Efendi önde gelir. Hoca İbrahim Efendi, konuyu daha çok uygarlık ve din meselesi bağlamında ele almış ve alfabe değişimini kesinlikle reddetmiştir. Nâmık Kemâl ise konuyu daha bilimsel açıdan ele alarak, alfabenin değiştirilmesini isteyen gruba politik amaçlar taşımayan, daha nitelikli cevaplar vermiştir. Ayrıca başkaları tarafından sürekli dile getirilen Arap alfabesinin bitişik yazılmasından dolayı matbaada eser basmanın çok zaman aldığı ve geri kalmamıza neden olduğu gibi hususlar üzerinde de durarak, bunları tek tek çürütmeye çalışmıştır. Nâmık Kemâl, Osmanlı alfabesinin Türkçeyi yansıtmakta bir problemi olmadığını, bazı kişilerce ileri sürülen mevcut alfabenin Türkçe sesleri ve ekleri gösteremediği şeklindeki itirazların da aslında imlâ meselesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Nâmık Kemâl, bazı hareke ve noktalama işaretlerinin kullanılmasıyla meselelerin halledilebileceği kanaatindedir. Fakat Nâmık Kemâl'in alfabe ve imlâ konu-

³⁰ Levend, **a.g.e.**, s. 155-156.

³¹ Turan, **a.g.m.**, s. 174.

sundaki düşünceleri diğer konularda olduğu gibi tam bir tutarlılık ve kesinlik arz etmez.³²

2.5. Türk Dilinin Sözlüğü Meselesi

Diğer meselelerde olduğu gibi Tanzimat döneminde halledilmesi gereken bir mesele daha vardı: Türk diline ait kelimelerin tümünü içeren bir lügat meselesi. Türk dilinin ilk sözlüğü olan *Dîvânu Lügâti't-Türk*'ten başlayarak Tanzimat'a kadar Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde yazılan sözlüklerimiz ya Arapçadan Türkçeye, ya Farsçadan Türkçeye ya da Arapça ve Farsça'dan Türkçeye tercümeler şeklinde olup, Arap sözlükçülük geleneği temelinde hazırlanmışlardır.³³

Tanzimat dönemine gelindiğinde aydınlar artık “lisânın rûkn-i aslîsi olan” Türkçeden müteşekkil bir sözlük ihtiyacını hissetmiş ve bu amaç doğrultusunda faaliyetlere geçmişlerdir. Tanzimat dönemiyle artan sözlük yazma çılgırında Nâmık Kemâl'in *Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmil* adlı makalesinin dönemin aydınları üzerinde oldukça etkili ve yön gösterici olmuş olduğunu söyleyebiliriz. Nâmık Kemâl, makalesinde yazılacak olan sözlüklerin hangi niteliklerde ve kıstaslarda yazılması gerektiği hakkında bir çerçeve çizmiştir.

Türk sözlükçülük geleneği, Tanzimat dönemiyle birlikte âdeta yeni bir şekil almıştır. Bunda Tanzimat aydınlarının yüzlerini Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine çevirmeleri, değişen dil algıları ve matbaanın gelişmesinin etkileri büyüktür.

Osmanlı sahasında Türkçe kelimelerin madde başı olarak alındığı ilk eser Şeyhülislâm Esad Efendi'nin *Lehce-i Lügat* (1732) adlı eseridir. Türk dilini esas alması ve ön sözde “lisân-ı Türkî” deyimini kullanmasından ötürü bu eser önemlidir. Ancak bu da Türkçeden Türkçeye yapılmış bir sözlük değildir. Türkçeden Türkçeye hazırlanan ilk sözlük Ahmed Vefîk Paşa'nın *Lehce-i Osmânî* (1876)'sidir. Ahmed Vefîk Paşa, *Lehce-i Osmânî* ile Türkçeyi “kaba Türkçe” ve “avam dili” olarak hafife

³² Turan, **a.g.m.**, s. 174-179. Nâmık Kemâl'in imlâ konusundaki düşünceleri ve teklifleri hakkında geniş bilgi için bkz.

³³ Paşa Yavuzarslan, “Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri Ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C. 44, S. 2, 2004, s. 189-190.

alan anlayışı yıkarak Türkçe ile de sözlük ortaya konulabileceğini göstermiştir.³⁴ Sözlüğün birinci cildinde Türkçe kelimeler ve türevleri, ikinci cildinde ise Osmanlı Türkçesinde sıkça kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler yer almaktadır. Paşa Yavuzarslan, *Lehce-i Osmânî* ile Türk sözlükçülüğünün farklı bir boyut kazanmış olduğunu ve Osmanlı aydınının dil politikasının yavaş yavaş millileşmeye başlayarak Osmanlı Devleti'nin resmî dilinin esası olan Türkçenin ön plana çıkmaya başladığını dile getirir. Makalenin ilerleyen kısımlarında söylediği şu sözlerle hem sözlükçülük hem de dil anlayışının Tanzimat dönemindeki durumunu arz etmesi bakımından önemlidir:

“Osmanlı sahasında Tanzimat’la başlayan Türk sözlükçülüğü teknik ve leksikografik prensipler açısından epeyce bir ilerleme kaydederken zamanın siyasî akımlarına bağlı olarak dil politikasının değişimiyle Osmanlı dili kavramının da içeriği değişmiştir. Osmanlı dili Arapça-Farsça-Türkçe'den karma bir dil değil, Türkçe esasında Türk dilinin bir kolu olarak kabul edilmeye başlanmış ve böylece Osmanlı sözlüğü hazırlanırken artık Türkçe kelimeler de göz önünde tutulmaya başlanmıştır.”³⁵

Osmanlı sahasında meydana getirilen sözlüklerden bazıları şunlardır: Sir James William Redhouse, *Müntehabât-ı Lügât-ı Osmâniyye* (1852). Doktor Hüseyin Remzî, *Lügat-i Remzî* (1889). Ebüzziyâ Tevfik, *Lügat-i Ebüzziyâ* (1889-1990). Şemseddin, *Lügat-i Şemseddîn* (1891). Mehmet Salahî, *Kâmûs-ı Osmânî* (1895-1904). Muallim Nâci-Müstecabizade İsmet, *Lügat-i Nâcî* (1891). Ali Nazima-Faik Reşad, *Mükemmel Osmânî Lügati* (1900). Bu sözlüklerin hepsi birbirinden kıymetlidir. Ancak Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türki* (1900)'si hem Türkçenin söz varlığını geniş anlamda işlemiş olmasından hem de Doğu sözlükçülük geleneğinden Batı sözlükçülük geleneğine geçmemizde köprü vazifesi görmüş olmasından dolayı sözlükçülük tarihimizde önemli bir merhaledir.³⁶

³⁴ Avni Gözütok, “Türkiye Türkçesinin İlk Sözlüğü Lehce-i Osmânî”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 1997, s. 29-30.

³⁵ Yavuzarslan, *a.g.m.*, s. 191, 193-194.

³⁶ Yavuzarslan, *a.g.m.*, s. 200.

2.6. Türk Dilinin Grameri Meselesi

Eğitim konusunda yapılmak istenen düzenlemeler doğrultusunda Türk dilinin bir gramerinin de hazırlanması gerekiyordu. Tabii bu gramer, zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olmalıydı. Tanzimat’la birlikte yeni fikirlerin halka aktarılmasında aracı olan dil önem kazanarak, “gazete dili”, “tiyatro dili”, “öğretim dili” gibi kavramlar aydınlar arasında önem kazanmaya başlamıştır.³⁷

Osmanlı Türkçesine ait ilk gramer kitabı Bergamalı Kadri’nin 1530’da Vezir-i Âzam İbrahim Paşa adına yazdığı *Müeyyiretü'l-Ulûm* adlı eseridir.³⁸ İlk gramer kitabımız olmakla birlikte *Müeyyiretü'l-Ulûm*, Türkçenin kurallarının daha çok Arapçanın gramer kurallarına uydurulması şeklinde hazırlanmıştır. Ancak eser, Türkçenin temel kurallarını işlemiş olması ve Batı Türkçesi ile yazılmış olması dolayısıyla önemlidir.³⁹

Gramer anlayışı, Tanzimat öncesinde Arap gramerciliğinin etkisi altındadır ve okullardaki dilbilgisi eğitimi, Arap gramerciliği temelinde hazırlanmış olan kitaplar vesilesiyle yürütülmüştür. Tanzimat’tan sonra ise Fransız gramerciliği örnek alınarak, gramer kitaplarımız Batılı gramer anlayışına uygun olarak yazılmaya çalışılmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, Batılılaşma-Modernleşme dönemimiz içerisinde farklı seviyelere yönelik birçok dil bilgisi hazırlamış ve zamanın gelişmelerine ayak uydurarak, ara ara bazı düşüncelerinde ve yazdıklarında düzeltmelere gitmiştir. Döneminde oldukça nüfuz sahibi bir aydın olan Ahmet Cevdet Paşa, yazdığı gramer kitapları ile kendisinden sonra yazılan gramer kitaplarına örnek teşkil etmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa’nın Fuat Paşa ile birlikte hazırladığı *Kavâid-i Osmâniyye*, Encümen-i Dâniş’in ilk kitabı olarak 1851’de taş basma olarak basılmış ve Türk dili-

³⁷ Halil İbrahim Usta, “Türk Gramerciliğinin Tarihinde «Kavâid» Kitaplarının Yeri”, **Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi**, C. 11, S. 1, 1993, s. 283.

³⁸ İlk bilinen gramerimiz aslında Kâşgarlı Mahmud’un *Kitâbü Cevâhiri'n-Nahvi fi Lûgati't-Türk*’tür. Ancak eser elimizde bulunmamaktadır.

³⁹ Esra Karabacak, **Müeyyiretü'l-Ulûm**, TDK Yay., Ankara, 2002, s. IX.

nin ilk Türkçe yazılmış gramer kitabı olarak kabul edilmiştir.⁴⁰ *Kavâid-i Osmâniyye*'den önce yazılmaya başlandığı bilinen, ancak tamamlanma ve basılma aşamaları *Kavâid-i Osmâniyye*'den sonra olan Abdurrahman Fevzi Efendi'nin *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsu'l-Beyân*⁴¹ adlı eseri de Tanzimat döneminde yazılmış değerli bir gramer kitabıdır.⁴² Agop Dilaçar, Abdurrahman Fevzi Efendi'nin eserinde Türk dilini orijinal bir biçimde çözümleyerek incelediğini ve yeni terimler kullandığını belirtmiştir.⁴³ Agâh Sırrı Levend ise, eserin 1847 yılında yazılmış olmasından dolayı Tanzimat döneminin ilk grameri olma şerefini taşıdığını söylemiştir.⁴⁴ Ebüzziyâ Tevfik de *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât* adlı eserinde eser üzerinde durmuş ve *Kıstâsü'l-Lisân*'ın *Kavâid-i Osmâniyye*'den çok evvel yazılmış olduğunu, ayrıca *Kavâid-i Osmâniyye*'nin içeremediği birçok sarf ve nahiv kuralımızı içerdiğini ifade etmiştir.

“Fuâd ve Cevdet Paşa merhûmların müstereken te'lif ettikleri Kavâid-i Osmâniyye'de munderic zavâbit-ı lisâniyyemiz, bu iki zâtin sâye-i himmetinde teşekkül etmiş olmayıp belki kavmimizin –mâ-bih-iş-şerefi– olan Osmânî unvânını aldığı târîhden beri söyleyegeldiği lisânın usûl ve kavâid-i mahsûsası bu zâtlerin kalem-i ma'rifetiyle birinci def'a olarak kitâb şeklini almışdır. Hâlbuki Kavâid-i Osmâniyye'nin te'lifî, “Encümen-i Dâniş'ce” bu iki zâte tavsiye olunduğu târîhden pek çok zamân mukaddem fuzalâ-yı milletden Kütahyalı Abdurrahman Efendi tarafından “Kıstâsü'l-Lisân” nâmiyle tasnîfine mübâderet olunarak yirmi beş senelik bir cehd-i istikrâf sâyesinde ikmâl olunan kitâb, –Kavâid-i Osmâniyye'nin yüzde birini ihtivâ edemediği– nice kavâid-i sarf ü nahvimizi iştîmâl eylemiştir.”⁴⁵

Ahmet Cevdet Paşa, 1852'de *Kavâid-i Osmâniyye*'den sadeleştirerek rüştiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmak üzere *Medhal-i Kavâid*'i⁴⁶

⁴⁰ Nevzat Özkan, *Kavâ'id-i Osmâniyye*, TDK Yay., Ankara, 2000, s. 25-29.

⁴¹ *Mikyâsü'l-Lisân-Kıstâsu'l-Beyân* 1847-1861 yılları arasında tamamlanmış olsa da yazarının ölümünden sonra ancak 1881 yılında basılabilmektedir.

⁴² *Kavâid-i Osmâniyye* ile *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân*'ın karşılaştırılarak değerlendirildiği şu çalışma önemlidir: Celia J. Kerslake, “Two Ottoman Turkish Grammars of the Tanzîmât Period”, **CIEPO, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi-VII. Sempozyum Bildirileri**, Yayına hzl: Jean-Louis Bacqué-Grammont, İlber Ortaylı, Emeri von Donzel, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 133-168.

⁴³ Agop Dilaçar, “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, 2. bsk., **TDAY-Belleten**, TDK Yay., Ankara, 1971, s. 131.

⁴⁴ Levend, **a.g.e.**, s. 168.

⁴⁵ Tevfik, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁴⁶ Nevzat Özkan, *Medhal-i Kavâ'id*, TDK Yay., Ankara, 2000.

hazırlamıştır. İlk baskısı 1871’de yapılan *Kavâid-i Türkiyye* ise, *Medhal-i Kavâid*’in daha basitleştirilmiş şeklidir. Bu gramer eserini de sıbyan mekteplerinde okuyan çocukların ana dili eğitimine yönelik olarak hazırlamıştır. Ahmet Cevdet Paşa, daha sonra ise ilk baskısı 1885’te yapılan ve *Kavâid-i Osmâniyye*’nin yeniden gözden geçirilmiş hâli olan *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*⁴⁷ adlı gramer kitabını yayınlamıştır.

Tanzimat döneminde yazılan gramer kitaplarının sayısı oldukça artar. Bu dönemde Abdullah Ramiz Paşa’nın *Lisân-ı Osmânî’nin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkî* (1866)⁴⁸ adlı çekim konusunu esas aldığı çalışması, Süleyman Hüsnü Paşa’nın *İlm-i Sarf-ı Türkî* (1875)⁴⁹ adlı eseri ve Manastırlı Mehmet Rıfat’ın *Hâce-i Lisân-ı Osmânî*’si önemle anılmalıdır. 20. yy’ın başlarında Şeyh Ali Vafî’nin *Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî* (1900) ile *Mufasssal Nahv-ı Osmânî*’si (1900) okullarda en çok kullanılan gramerler olarak ön plana çıkmışlardır. Gramer kitaplarının yazılması hiç kesintisiz devam eder. 1880’den 1908 Meşrutiyet’e kadar uzanan dönemde yazılan gramer eserleri ise şöyle sıralanabilir: Selim Sabit, *Sarf-ı Osmânî* (1881) ve *Nahv-ı Osmânî* (1881). Ali Nazima, *Lisân-ı Osmânî* (1884). Mehmet Rıfat, *Külliyât-ı Kavâid-i Osmânîye* (1885). Mîhrî, *Mutavvel Sarf-ı Osmânî* (1888). Ahmet Rasim, *Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmânî* (1890). Şemseddin Sâmî, *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*⁵⁰ (1892). Tahir Kenan, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*⁵¹ (1892). Necip Âsım, *Osmanlı Sarfı* (1894). Ömer Sıtkı, *Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî* (2 cilt, 1894). Mehmet İhsan Sungu, *Hulâsa-i Lisân-ı Türkî* (1902).⁵²

⁴⁷ Esra Karabacak, *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*, TDK Yay., Ankara, 2007.

⁴⁸ Emir İçem İdben, *Emsile-i Türkiyye*, TDK Yay., Ankara, 1999.

⁴⁹ Recep Toparlı, Dilek Yücel, *İlm-i Sarf-ı Türkî*, TDK Yay., Ankara, 2006.

⁵⁰ Furkan Hamit, *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*, TDK Yay., Ankara, 2009.

⁵¹ Leylâ Karahan, Ülkü Gürsoy, *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*, TDK Yay., Ankara, 2004.

⁵² Dilaçar, **a.g.m.**, s. 131-132.

3. TANZİMAT DÖNEMİNDE YENİLEŞME VE DİLDE SADE- LEŞMEDE ETKİN ROL ALAN KURUMLAR

3.1. Encümen-i Dâniş: Osmanlı Devleti'nde maarifin Batılı örneklerle düzenlenmesi amacıyla kurulmuştur. Encümen-i Dâniş'in kuruluş gayesi ve vazifeleri, 1845'ten beri kurulması tasarlanan Dârülfünûn'da okutulacak ders kitaplarını hazırlamak ve halkın kültür seviyesini yükseltecek telif ve tercüme eserleri meydana getirmektir. Kurumdan asıl beklenense halkın anlayabileceği sade dilde yazılmış eserlerle Türkçenin gelişimine katkıda bulunmasıdır. Fransız Akademisi'ndeki usullere göre düzenlenmiştir. *Kavâid-i Osmâniyye*, Hammer'i tamamlayan ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması tarihlerini kapsayan on iki ciltlik *Târih-i Cevdet* ve İbn-i Hâldûn Mukaddimesi'nin son altıncı kısmı encümenin faaliyetleri çerçevesinde tercüme edilmiştir.⁵³

3.2. Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye: Petersburg sefiri Halil Bey'in imzasını taşıyan bir dilekçe ile sadârete başvurulması üzerine 24 Mayıs 1861'de çıkan irâde-i seniyye ile cemiyetin çalışmalarına izin verilmiştir. *Mecmûa-i Fünûn*'un yöneticisi Münif Mehmed Efendi (Paşa) cemiyetin başkanı olarak bilinirse de ilk başkan Petersburg sefiri Halil Bey olup, Münif Paşa “reis kâimmakâm-ı evvel” idi. Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye, Encümen-i Dâniş'in etrafında oluşan fikir hareketlerine karşı bir tavır geliştirmiştir. Encümen-i Dâniş'in en faal üyesi olan Ahmed Cevdet Paşa'nın temsil ettiği muhafazakâr ilim zihniyetine karşı Münif Mehmed Paşa fen zihniyetini öne çıkarmıştır. Cemiyetin amacı, Avrupa'da gelişen modern bilimleri genç aydınlarla tanıtmaktır.⁵⁴ Münif Paşa, cemiyetin yayın organı olan *Mecmûa-i Fünûn* (1862)'da yayınlanan yazıların herkesin anlayacağı şekilde “sehlü'l-ibâre” olarak çıkacağını dile getirmiştir.⁵⁵

⁵³ Abdullah Uçman, “Encümen-i Dâniş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, s. 176-178.

⁵⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, s. 333-334.

⁵⁵ Levend, *a.g.e.*, s. 83.

3.3. Cem‘iyyet-i Tıbbiyye-i Osmâniyye: 1866 tarihinde tıp öğretiminin Türkçe yapılması amacıyla kurulmuştur. Bu cemiyetin meydana getirdiği akımın sonucu olarak önce Türkçe öğretim yapmak üzere Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye (1867) açılmış, çok geçmeden Askerî Tıbbiyye’de de Türkçe öğretim tır.⁵⁶ Ancak bu cemiyet, hazırladığı *Lügat-ı Tıbbiyye*’de daha çok Arap tıp âlimlerinin eserlerinden istifade ettiği için tıp terimlerini daha da ağırlaştırmıştır.

⁵⁶ Levend, **a.g.e.**, s. 104.

III. BÖLÜM

“NE EDÂT-I NEFYÎ HAKKINDA TETEBBUÂT”

TANITIM

1. “NE EDÂT-I NEFYÎ HAKKINDA TETEBBUÂT” ADLI ESERİN TANITIMI

Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât, Ebüzziyâ Tevfîk’in Konya sürgününde (Nisan 1900-Temmuz 1908)¹ bulunduğu sırada kaleme almış olduğu ve 1909 senesinde de neşrettiği, gramerimizin tartışmalı sentaks konularından birini oluşturan “ne... ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacını konu edindiği eseridir. Eserin 19 Şubat 1903 senesinde yazılmış olduğunu mukaddimesinden anlamaktayız.

Bir risale formatında yazılan eser, “ne... ne” bağlacının Tanzimat dönemindeki tartışmalı durumunu işleminin yanında, 19. yüzyıla ve o günün sosyal, siyasî, edebî ve fikrî birçok meselesine ışık tutacak zenginliğe ve niteliğe sahiptir.

Bilindiği üzere 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı karşındaki çıkmazlarının farkına vardığı, her anlamda bir uyanışın, yenileşmenin ve Modernleşmenin-Batılılaşmanın başladığı, istisnasız hemen her şeyin eleştiri okuna hedef olduğu bir değişim devridir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Modernleşme-Batılılaşma süreci ile birlikte dil tartışmaları da hız kazanmış ve dilimizin çıkmazlarına çözüm çareleri aranmaya başlanmıştır. Tanzimat aydınları diğer konularda olduğu gibi bu dönemde imlâ, alfabe, gramer, sözlük, terim gibi dil bahisleri üzerinde de durmuş ve bu konular hakkında fikir beyan etmeye çalışmışlardır.

Ebüzziyâ Tevfîk de döneminde tartışılan meselelere uzak kalmamış, özellikle Nâmık Kemâl ve Şinâsi’nin dil konularındaki fikirlerinden etkilenerek, onların çizdiği yoldan ilerlemeye çalışmıştır. Dil meselelerine karşı hassasiyetin bu kadar yoğun olduğu, dilin ve dil konularının her yönüyle tartışıldığı bir dönemde kaleme alınan *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât*, diyebiliriz ki dönemin dil konusundaki bu aşırı hassasiyetinin Ebüzziyâ Tevfîk’teki yansımasının mahsulü olsa gerek.

¹ Ziyad Ebüzziya, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfîk”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, C. 10, s. 376.

Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât adlı eserin en önemli özelliği Ebüzziyâ Tevfik'in bir gramer konusunu başlı başına ele alarak, inceleme konusu yapmış olmasıdır. Ebüzziyâ Tevfik'e gelinceye kadar bu tarz bir girişim görülmemiştir. Eser, bu anlamda bir ilktir. Gramer kitaplarının bile yeni yeni vücut bulmaya başladığı bir dönemde Ebüzziyâ Tevfik'in tek bir gramer konusunu ele alarak inceleme konusu yapması oldukça yeni bir tutumdur ve takdire şayandır. Üstelik Ebüzziyâ Tevfik, konuyu kısaca kestirip atmayaarak, nazımdan nesirden Osmanlı Türkçesine ait birçok değerli metinden, dönemin kavaid ve belagat kitaplarından, gazete sütunlarına akse-den tartışmalardan istifade ederek bol malzemeyle meseleyi açıklamaya çalışmış ve aynı zamanda dönemin nesir dili ve sentaks yapısı hakkında bizlere değerli bilgiler sunmuştur.

Eserin diğer önemli özelliği ise Tanzimat döneminin dil meselelerini dolaylı olarak da olsa ihtiva etmiş olmasıdır. Eserde Ebüzziyâ Tevfik'in değerlendirmeleri ile birlikte imlâ, alfabe ve kavâid kitaplarımız hakkında bilgiler mevcuttur. Bu anlamda *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât*'ın, Tanzimat dönemine ve Tanzimat dönemindeki çeşitli dil meselelerine ayna tutacak nitelikte bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Eser beş kısımdan meydana gelmektedir:

1. Mukaddime
2. Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât
3. İstitrâd
4. Tekmile-i Bahs
5. Lâhika

1.1. Mukaddime

Ebüzziyâ Tevfîk, mukaddime bölümünde bu risaleyi yazmasına sebep olan durumu açıklamaktadır. Eserden anlaşıldığı kadarıyla Ebüzziyâ Tevfîk, Ahmed Refik Altınay tarafından tercüme edilen *Napolyon'un Âsâr-ı Müntahabesi*² adlı eserde şöyle bir cümleye tesadüf etmiştir:

“Bu eserlerde ne kat'î veyâ nisbî bir hakikat-i târîhiyye, ne de samîmiyyet ve irticâlden münbais bir hakikat-i rûhiyye taharrî etmemelidir.”³

Ebüzziyâ Tevfîk, bu cümleye istinaden dilin beyan kurallarından nasiplenmemiş kişilerin eser yayımlamalarının kendilerini gülünç duruma düşüreceğine değinerek, böyle bir yapı şeklinin yalnızca cümle sahiplerinde değil, yirmi beş, otuz seneden beri matbuat sahasında boy gösteren kişilerde ya bilerek, ya bilmeyerek ya da taklit yoluyla, bir şekilde kullanılan bir ifade tarzı olduğuna dikkatleri çekmiştir.

Ebüzziyâ Tevfîk, dilin kurallarından ve inşa şekillerinden bahseden müelliflerin bu temel kuralı iki şekilde de kullanılabilir gibi göstermesinden dolayı altı yüz sene boyunca ecdadımız tarafından doğru bir şekilde kullanılagelen ve dilin mantığıyla alakalı olan bir kuralın asıl şeklinden çıkarılmasında etkili olan kişileri eleştirme ve taklitçilerini de uyarma maksatlı bu risaleyi kaleme aldığını ifade etmiştir.

1.2. Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât

Ebüzziyâ Tevfîk, bu bölümde öncelikle “ne” edatının tanımını yapıyor. Tanıma göre “ne” edatı tekrarlı şekilde kullanıldığında dâhil olduğu cümlelerin hükmünü menfî, yapısını ise müspet kılan bir olumsuzluk edatıdır.

Ebüzziyâ Tevfîk, “ne” edatının kullanım şeklinin zamanındaki kalem erbabı arasında çözümü zor bir mesele şeklini aldığını ifade ediyor. Sorun ise, yazı yazan-

² *Napolyon'un Âsâr-ı Müntahabesi*, çev. Ahmed Refik Altınay, Kitâbhâne-i Hilmi, İstanbul, 1318. Bu eserde “ne... ne” bağlacının başka cümlelerde de olumsuz fiille kullanılıp kullanılmadığına bakıldı. İki cümle “ne... ne” bağlacıyla bağlandı, ancak bunların birinde yüklem olumlu, diğerinde ise olumsuz kullanıldığını tespit edildi. Cümleler şu şekildedir:

“Ne ordugâh kuruyor ve ne de manevra icrâ ediyordu.”, s. 14.

“Ne (Bedri ?)de ve ne de (Şarter ?)de hiç böyle bir dirâyet ibrâz edemediler.”, s. 15.

³ Ebüzziyâ Tevfîk, *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât*, Kostantiniyye, 1909, s. 3.

lardan birtakımının bu edatı tekrarlı surette kullanmalarına rağmen olumsuzluk ifade eden ekleri de kullanmalarıdır.

Son kırk elli senede yazılan eserler istisna edilirse, altı yüz sene geriye gidinceye kadar, gelmiş geçmiş bütün kalem erbabının gerek nazmen ve gerek nesren bırakmış olduğu eserlerde bu edatın tekrarlı şekilde kullanıldığı cümleler devamlı surette olumlu fiille tamamlanmıştır, diyen Ebüzziyâ Tevfik, dilin zaman içerisinde değişebileceğini kabul etmekle birlikte, bazı dil kurallarının ve bu kuralları devamlı surette koruyacak olan bazı temel vasıtaların bu değişimden ayrı tutulması gerektiği üzerinde duruyor. Ebüzziyâ Tevfik'in kastettiği temel vasıtalar ise *tek başlarına hiçbir kavrama karşılık olmayan, ancak bir kelime ile birlikte kullanıldıklarında anlam kazanan* edatlardır. Bunlar, ancak zamanın zarif şivesine ayak uyduramadıkları zaman kullanımdan düşerler. “Kaçan” ve “çendan” gibi örnekleri bu açıklamasına örnek veren Ebüzziyâ Tevfik, “ne” gibi edat ve eklerin işlevlerinin sarf kitaplarında açıklanmış olması dolayısıyla kullanımlarında tereddütlere düşülmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ebüzziyâ Tevfik, bu açıklamalarından sonra “ne” edatının kullanım tarzında muhalefet oluşmasının sebeplerini sıralamaya başlar. Ebüzziyâ Tevfik'in anlattıklarına göre “ne” edatının kullanımına dair ilk tartışma *Vakit gazetesi* ile *Tercümân-ı Hakikat* arasında cereyan etmiştir. Sebep ise, *Tercümân-ı Hakikat* muharriri Ahmed Midhat Efendi'nin bu tekrarlı olumsuzluğu içeren bir cümlesini geniş zamanın olumsuzluk formuyla bitirmiş olmasıdır. *Vakit gazetesinin* sağlam deliller sunarak itirazlarda bulunmuş olmasına rağmen, *Tercümân-ı Hakikat*'in inadında ısrar etmesi üzerine *Vakit gazetesi* susmayı tercih etmiş ve böylece konu kapatılmıştır. Bu olaydan sonra *Tercümân-ı Hakikat* tekrarlı olumsuzluğu içeren bütün yazılarında ısrarcı bir tutumla olumlu fiil yerine olumsuz fiil kullanmış, yeni yetişen nesil de bu gazete ile ülfet ettiğinden o ifade tarzına ayak uydurduştur. Böylece “ne” edatının kullanım şeklinde birbirine muhalif iki fırka ortaya çıkmıştır.

Ebüzziyâ Tevfik, bu bölümde Recâizâde Mahmut Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyyât*'ı, Muallim Nâci'nin *Mekteb-i Hukûk*'ta verdiği edebiyat dersleri sırasında

söyledikleri, Hakkı Efendi'nin *Esrâr-ı Belâgat*'i ve *Nahv-i Türkî* üzerinde yoğunlaşarak, “ne” edatı hakkında söylenilenleri ve yazılanları kendine göre birtakım tasarruflarda bulunmak suretiyle açıklamaya çalışıyor.

Ebüzziyâ Tevfik'e göre Recâizâde Mahmut Ekrem, *Mekteb-i Mülkiyye*'de talebelerine bu konu hakkında gerekli açıklamalarda bulunmuş olmakla birlikte, edatın daima olumlu fiille birlikte kullanılması gerektiğine dair kesin bir açıklamada bulunmadığı için meselenin hallinden ziyade, daha da güçleşmesine sebep olmuştur.

Nahv-i Türkî adlı eserde de konu üzerinde durulmuş olmakla birlikte, “ne” edatının hem olumlu fiille hem de olumsuz fiille kullanılabileceği hakkındaki açıklamaları yüzünden *Nahv-i Türkî* de, sentaksımızı ilgilendiren bu konuyu çözüme kavuşturmak yerine, kuralın daha da perişan bir hâle getirilmesine sebep olmuştur.

Muallim Nâci ise *Mekteb-i Hukûk*'ta verdiği edebiyat dersleri esnasında bu edattan bahsetmiş olmasına rağmen, o da edatın iki suretle kullanılmasını kabul etmiş ve böylece altı yüz senelik kullanım tarzını çatalandırmada *Tercümân-ı Hakikat*'le aynı fikir ve görüşleri paylaşmıştır. Bununla da kalmayarak kendi özel görüşünü desteklemek amacıyla “Fâsıla-i Mürevvice” adıyla olumsuz fiil kullanılmasını doğru gösteren bir kural dahi koymuştur.

Eserde yer yer Ebüzziyâ Tevfik'in kısa açıklamaları ile Tanzimat döneminde çoğu konuda yaşanan ikiliklere şahit olmaktadır. Ebüzziyâ Tevfik, Ziyâ Paşa'nın *Şi'r ü İnşâ* adlı makalesinden bir bölüm sunarak, önce Tanzimat döneminde imlâımızda yaşanan ikiliğe değinmiş, ardından imlâımızda görülen bu ikiliğin “ne” edatının kullanımında da görülmeye başlandığını sözlerine ilave etmiştir. Tıpkı imlâımızın olduğu gibi “ne” edatının da kalem sahiplerinin elinde oyuncak hâline geldiğini ifade etmiştir.

Daha sonra Hakkı Efendi'nin *Esrâr-ı Belâgat*'ine geçen Ebüzziyâ Tevfik, Hakkı Efendi'nin meselenin öneminden bahsetmekle birlikte, “birtakım kişisel yorumlamalarla” iki şeklin de kullanılabileceği yönündeki fikrini beyan etmekle yetindiğini açıklamıştır.

“Ne” edatının durumu hakkında kısa bir özet geçen Ebüzziyâ Tevfik, edatın otuz sene zarfında beş yerde ele alındığını belirttikten sonra, konuyu içeren ve ele alan bu eser ve kişilerin edatın müspet tarzda kullanılması gerektiğinin aksine olarak iki şeklin de kullanılabileceği yönünde açıklamalarda bulunmuş olduklarını ifade etmiştir.

Ebüzziyâ Tevfik, iki şeklin de kullanımından yana tavır sergileyen bu eserleri daha sonra ayrıntılı bir şekilde incelemek ve kendi fikirlerini ekleyerek eleştirmek üzere bir tarafa bırakarak, Ahmet Cevdet Paşa ile Fuâd Paşa’nın *Kavâid-i Osmâniyye*’si ile Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi’nin *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân*’ına geçer.

Ebüzziyâ Tevfik, *Kavâid-i Osmâniyye* ile *Mikyâsü'l-Lisân*’da “ne” edatının iki şekilde de kullanılabileceği ile ilgili herhangi bir açıklamaya rastlamadığını ifade ettikten sonra, bu iki kitapta “ne” edatının tekrarlı şekilde kullanıldığı durumlarda cümlelerin olumlu fiille tamamlanmış olduğunu açıklıyor.

Metnimizde üzerinde en çok durulan isim Recâizâde Mahmut Ekrem’dir. Recâizâde Mahmut Ekrem, *Ta’lîm-i Edebiyyât*’ında meseledeki karışıklığın sırf “şîve-i lisân”dan kaynaklandığını belirtmiş ve “ne” edatı hakkında üç yapı şekli göstermiştir. Bunlardan birincisi *cümle-i kelâmiyyelerin her biri kendi kendine tamâm olarak âher bir kelime-i rabtiyyeye muhtâc olmamasıdır. Ne gördüm ne haber var*, diye açıkladığı şekildir. Ebüzziyâ Tevfik, Recâizâde Mahmut Ekrem’in “mesele sırf şîve-i lisana aittir” görüşüne katılmaz. Ebüzziyâ Tevfik, dilin şivesini ilgilendiren örneklerin dil meselelerinde zaten “kesin delil” olarak kullanılamayacağını, çünkü şivenin her yerde değişiklik gösterebileceğini ifade etmiştir. Ebüzziyâ Tevfik’e göre bu gibi meselelerde güçlüğü ortadan kaldıracak kesin deliller isteniyorsa, bunların ancak “durûb-i emsâl” olabileceğini ve “durûb-i emsâl”ın yapı şekillerinin her yerde aynı ve değiştirilemez olduklarını sözlerine eklemiştir.

Recâizâde Mahmut Ekrem, ikinci şekil içinse şöyle demiştir: *Cümle-i kelâmiyyeleri itmâm edecek kelime veyâ ibâre birbirinin aynı olduğuyçün cümle-i*

ûlâda îrâd ile iktifâ olunmasıdır: “Ne ilmim var, ne haberim.” gibi bu da nâsın sûret-i isti‘mâlidir. Recâizâde Mahmut Ekrem, cümleleri tamamlayan kelimelerin birbiriyle aynı olması durumunda bazen de tekrarlandıklarını açıklamış ve *Ne şap oldu, ne şeker oldu*, örneğini vermiştir. Ancak bu tarz şekillerin halk arasında pek ender olduğunu ve bu yüzden de pek fasih sayılmadıklarını sözlerine eklemiştir. Ebüzziyâ Tevfik, Recâizâde Mahmut Ekrem’in verdiği *Ne şap oldu, ne şeker oldu*, örneğinin fasih şeklinin *Ne şap oldu ne şeker*, şeklinde olması gerektiğini dile getirdikten sonra, Recâizâde Mahmut Ekrem’in bu şekil için söylemiş olduğu “halk arasında kullanımı pek enderdir” sözünü kabul etmez. Ayrıca cümleleri tamamlayan unsurların aynı olmasına rağmen, halk arasında tekrarlandığı örneklerin oldukça meşhur ve yaygın olduklarını belirtmiş ve düşüncelerini çeşitli atasözlerinden verdiği örneklerle desteklemeye çalışmıştır.

Recâizâde Mahmut Ekrem, üçüncü şekil için, *İkincisinin aksidir ki cümlelerin âhîrinde îrâd olunacak sözü son cümlede îrâd edip evvelkileri iğnâ eylemektir: Ne onu ne de ötekini gördüm*, açıklamasını yapmış ve bu şeklin “eski bir bid‘at” olduğunu söylemiştir. Ebüzziyâ Tevfik, öncelikle bu şeklin “eski bir bid‘at” olduğunu kabul etmez, çünkü ona göre bu kullanım şekli halk ağızlarında tedavüldedir ve dilimizde bu şekle mensup olan birçok söz ve atasözü vardır. Burada dikkati çeken nokta, Ebüzziyâ Tevfik’in halk kullanışlarına olan ilgisidir. Tabii bunda üstadı Şinâsi’nin etkisi ve kendi eğilimleri de etkilidir.

Ebüzziyâ Tevfik, Recâizâde Mahmut Ekrem’in eserine her nedense almadığı fiilsiz kullanılan bir şeklin daha olduğunu sözlerine eklemiş ve bununla ilgili olarak halk arasında yaygın olan çeşitli sözlerden örnekler vermiştir. *Ne selam ne kelam, ne hasta ne sağ, ne sakala minnet ne bıyığa* gibi.

Recâizâde Mahmut Ekrem, nazımdaki bu ikili kullanımı “vezin zarureti” bağlarken nesirdekini ise son yüzyılda nesrimizde meydana gelen değişikliklere bağlamıştır:

“Ne haberim ne de ilmim olduğundan –yâhûd– olmadığından...” yolundaki ifâdeleri –ki üçüncü vechden âzma olarak, i‘tikâdımca asr-ı ahîrde sûret-i inşâmızca

husûle gelen inkılâbât netâyicinden olmak üzere kesik ibârelere bedel “olduğundan, bulunduğundan, olunmuş, bulunmuş, olunarak, bulunarak” gibi revâbıt-ı ma’hûdeye boğulan ibârât-ı müteselsile ile imlâ’-i sahâif sûreti yol aldıktan sonra çıkmıştır– isbât ile mi bitirmek lâzımdır ve-yâhûd kâh isbât ve kâh nefy ile bitirmek lâzım gelirse mevâki’ini nasıl tefrîk etmelidir? İşte asıl muhtâc-ı bahs ü tedkîk olan budur.”⁴

Recâizâde Mahmut Ekrem, bu açıklamalarından sonra konunun “muktezâ-yı makâm”a bağlı olduğunu ifade ederek Cevdet Paşa, Reşîd Paşa ve Nâmık Kemâl gibi dönemin önde gelen ediplerinden ve siyasetçilerinden, dönemin siyasî konularını içeren Kırmızı Kitâb’tan nesirdeki durumu açıklamak için örnekler sıralamıştır. Verilen bu örneklerden sadece biri olumlu, diğer üçü olumsuz şekilde tamamlanmıştır. Sonuç olarak Recâizâde Mahmut Ekrem, konuyu “sem’ ü tabiat” gibi iki soyut kavramın akışına bırakmıştır.

Devamında Ebüzziyâ Tevfîk, ehil kişilerin elinde kanun hükmünü almış olan kuralların değişmeden aynı kalması gerektiğini dile getirmiş ve kuralları herkesin keyfine göre şekillendirmesi durumunda yazılan onlarca kavaid kitabına gerek duyulmayacağını belirtmiştir.

Ebüzziyâ Tevfîk, Recâizâde Mahmut Ekrem’in nesir için vermiş olduğu örnekler üzerinden kendi fikirlerini bildirmeye devam eder.

“Ve bir kerre tav’an kabûl edemeyeceğini bütün âleme i’lân ettiği bir mâddeyi tekrâr kabûl edecek olursa ne enzâr-ı düveliyyede ve ne de kendi tebaası indinde i’tibârı kalmayarak...”

[Reşîd Paşa]⁵

Ebüzziyâ Tevfîk, Reşîd Paşa’nın herhangi bir eserinde yukarıda verilen şekilde kurala muhalif bir kullanımda bulunmuş olsa bile, yazı yazacakların onu taklit etmesi yerine kurala riayet etmesi ve bu edatı güzel ve doğru bir şekilde kullanmış olan irfan sahiplerini örnek alması gerektiği düşüncesindedir.

⁴ Tevfîk, **a.g.e.**, s. 27.

⁵ Tevfîk, **a.g.e.**, s. 27-28.

“Bugünkü kevn-i Müslim ve gayr-i Müslim hîçbir ferd, ne hürriyyet ve ne de mâlından bir hükm-i kânûnî ü nizâmî lâhik olmadıkça mahrûm edilemez.”

[Kırmızı Kitâb]⁶

Ebüzziyâ Tevfik, Recâizâde Mahmut Ekrem’in yukarıdaki örneğini ise edebiyat öğretiminde yetkili olan bir şahsa göre “büyükçe bir züll” saymıştır. Çünkü Ebüzziyâ Tevfik’e göre edebî meselelerde *Kırmızı Kitap* gibi siyaseti ilgilendiren kaynaklardan örnekler verilemez.

Ebüzziyâ Tevfik, bunun dışında Recâizâde Mahmut Ekrem’in *Ta’lîm-i Edebiyyât*’ta kullandığı Kırmızı Kitab’a ait olan yukarıdaki cümlelerin mantığa da uygun olmadığını belirtmiş, mantığa uygun olmayan bir sözün fesahate de uygun düşmeyeceğini ifade etmiştir. Ebüzziyâ Tevfik’e göre kanun veya nizam bir kişiyi hakkından mahrum etmez, kanun kişiyi ancak bazı şeylerden men ederek kısıtlama işlevi görür. Ayrıca bir haktan mahrumiyet kanunların sonuçlarından değil, kanunu ihlal edecek surette işlenen zorbaca hareketlerden kaynaklanır.

1.3. İstitrâd

Ebüzziyâ Tevfik, konuyla doğrudan ilgili olmamasından dolayı “istitrâd” başlığını açmış ve *Kırmızı Kitab*’ın yayınlanma tarihini kendisinin de idrak ettiğini, kitabın içeriğinin Âli ve Fuâd Paşaların Fransızca yazdıkları siyasî yazıların tercümelerinden ibaret olduğunu ve tercümelerin çoğununsa Ermeni mütercimlerin anlamları aşındıran kalemlerinden çıktığını ifade etmiştir. Böyle bir kitaptan verilen örnek Ebüzziyâ Tevfik’e göre “naklen an Nikola” kabilindendir.

Bu ara açıklamadan sonra Ebüzziyâ Tevfik, tekrar asıl konuya döner ve meselelerin temelini nazımdan ziyade nesre ait olduğunu dile getirir. Çünkü nazımda “vezin ve kafiye zarureti” herkesçe bilinen bir gerçektir. Hâlbuki nesirde böyle bir zaruret yoktur. Peki, nesirde böyle bir kullanımın ortaya çıkmasının sebebi nedir, Ebüzziyâ Tevfik, bu durumu nasıl açıklamıştır?

⁶ Tevfik, **a.g.e.**, s. 28.

Ebüzziyâ Tevfîk'e göre dilin kurallarını doğru kullanmak yazarların kendi elinde ve yetkisindedir. Bu açıdan Ebüzziyâ Tevfîk, öncelikle kalem sahiplerine yüklenerek aslınta tek olan kuralın çatallanmasında yazarlarımızın dikkatsizliğinin etkili olduğuna işaret eder. Daha sonra ise bu nesirdeki bu yanlışlığın temelini “usûl-i kitâbet”e dayandırır.

Ebüzziyâ Tevfîk, geçen altı asır boyunca yazılan hiçbir eserde “ne” edatının kullanımından sonra araya başka bir olumsuzluk formunun girdiğine tesadüf etmediğini aktardıktan sonra, kalemlerine Türkçe yazmayı öğretenlerin en büyüklerinden addettiği Âkif Paşa'nın irtihaline kadar “ne” edatının kullanımında böyle aykırı bir şeklin görülmediğini söz konusu etmiştir. Bununla ilgili şunları söylüyor:

“Binâen-aleyh epeyce zamândan beri heyûlâsı zihnimizde sûret bulan şu risâleyi tahrîre mübâşeretden evvel zamân ü mekânın müsâadesi nisbetinde kudemâdan, müteahhirinden ve muâsırlarımızdan bir hayli erbâb-ı kalemin ve Fâtih devrinden beri gelip geçmiş şuarâmızın âsâr ü eş'ârını tetebbu' ettik –geçen asr-ı hicrînin nısf-ı ahîrine kadar– hiçbirinin muhallefâtında böyle bir ibâreye tesâdüf edemedik.”⁷

Ebüzziyâ Tevfîk, eseflenerek bu tekrarlı olumsuzluktan sonra olumlu fiil yerine, olumsuz fiil getiren ilk münşimizin Reşid Paşa olduğunu açıklar ve Reşid Paşa'nın en ünlü eseri olan *Lâyiha-i Ma'lûme*'sinde bile böyle bir ibarenin görülemeyeceğini temin eder. Reşid Paşa'nın Bâb-ı Âlî'nin “lisân-ı resmî”sini ıslah hususunda müceddid (yenilikçi) sayılabileceğini belirttikten sonra, Reşid Paşa'nın yazdığını bilen kalem sahiplerimizden olduğunu dile getirmiştir. Ancak, onun kaleminden böyle bir ibarenin çıkmasını istemeyerek de olsa bir kusur addetmiştir.

Daha sonra Bâb-ı Âlî'nin dil üslubuna geçen Ebüzziyâ Tevfîk, Bâb'ı Âlî'de kullanılan ifade şekillerinin oldukça karmaşık olduğundan bahsetmiştir. Bu karmaşıklığın sebebiniyse Reşid Paşa devrinde görülmeye başlanan ve “tarz-ı müselsel”in olmazsa olmazlarından sayılan “olduğundan, olamayacağından” gibi çeşitli bağlama unsurlarıyla ifadenin olabildiğince uzatılmasına bağlamıştır.

⁷ Tevfîk, a.g.e., s. 34.

Reşid Paşa'nın dil üslubunun sade kelimelerden ve açık ibarelerden müteşekkil olmasına rağmen, ifade silsilesinin her iki cümlede bir “olarak, idüğüne, olduğuna, mebni, dolay, olmağıla, bulunmağıla” ukdelerinden biriyle ilişitirildiği için bir neticeye çekilemediğini dile getiren Ebüzziyâ Tevfik, uzayan bu silsileli ifade tarzının âdetâ bir kördüğümüne dönüştüğü sözlerine eklemiştir. Bu silsileli ifade tarzı yündendir ki zihin birinci cümlede söylenen mefhumları daha fazla tutmaya güç yetiremeyerek, kaybetmeye mahkûm olur.

Recâizâde Mahmut Ekrem'e geri dönen Ebüzziyâ Tevfik, Recâizâde'nin aslında “ne”nin tekrarlı olarak kullanılmasında olumsuz fiil yerine, olumlu fiil kullanma tarafında olduğunu, ancak bu edatı olumsuz şekilde kullananların çokluğundan ve bu kişilerin kırgınlıklarına maruz kalacağından çekinerek, iki şekli de kullanılabilir olarak gösterdiğini düşünmektedir. Ebüzziyâ Tevfik, Recâizâde Mahmut Ekrem'in konuyu makam ve mevkinin gereklerine, zevk güzelliği ile vicdanî hükümlere bırakmasını ve ders halkasında bulunan talebeye de bu gibi hususlara uymalarını tavsiye etmesini yersiz buluyor. Ebüzziyâ Tevfik, daha sonra Recâizâde'nin Nef'î'den getirdiği:

“Benimle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî”

beytini eleştiri konusu yapar. Ebüzziyâ Tevfik'e göre Nef'î'nin bu mısrası “ne” edatının tekerrürüyle birlikte olumsuz bir kelime getirilmesi gerektiğine şahit olamaz. Çünkü Nef'î'nin çoğu gazel ve kasidelerinde “ne” edatını tekrarlı şekilde kullanarak, her birinde olumlu fiil getirdiği otuzdan ziyade beyti vardır.

Nef'î'nin bu mısrayı “vezin zarureti” dolayısıyla bu şekilde kullandığını belirten Ebüzziyâ Tevfik, bir şahsın binlerce fasih sözü arasında ortaya çıkan bu gibi bir hatasının fesahat kusuru sayılamayacağını ifade etmiştir. Çünkü Ebüzziyâ Tevfik'e göre Nef'î, bu edatı kasten bu şekilde kullanmamıştır. Ona göre Nef'î'nin bu beyti, şairin bilgi ve vicdanının coşmasıyla zihninden bir anda fıskıran en güzel anlamları tasvir çabasında olduğu sırada, birtakım sentaks kurallarıyla söz ve düşüncelerini kısaltamamasından dolayı hâsıl olmuştur. Ebüzziyâ Tevfik, Nef'î'nin düşüncelerini

kısaltmaya mecbur olmadığını da ekleyerek, ifade hürriyetine sahip kişilerin böyle bir tasarrufta bulunabileceklerini dile getirmiş ve ifade hürriyetine sahip olanları bu kurala uymaktan muaf tutmuştur. Ebüzziyâ Tevfik, bu gibi istisnâî hususların taklit edilip kullanılamayacaklarını da ek olarak sözlerine ilave etmiştir.

Ebüzziyâ Tevfik, Nef'î'nin mısrası üzerinde oldukça çok durmuştur. Tabii bu aşırı ilginin altında Ebüzziyâ Tevfik'in, Nef'î Divanı ile yetişmesinin tesiri vardır.

Nef'î'nin yukarıdaki mısrasını gerek Recâizâde Mahmut Ekrem, gerek *Nahv-i Türkî* adlı eser ve gerek Muallim Nâci “ne” edatının tekrarında *fi'l veyâ râbita* “ne”lerden evvel gelir, ya 'nî fi'l veyâ râbita edâta taslît olunur ise mutlaka nefy ile gelir, görüşlerine dayanak noktası yapmışlardır. Ebüzziyâ Tevfik, bu açıklamadan sonra Recâizâde Mahmut Ekrem'le *Nahv-i Türkî* sahibinin manzum örneği yalnızca Nef'î'nin bu mısrasına dayandırdıklarını, Muallim Nâci'ninse Rûhî'nin *Âsâr-ı kerem var, ne beşerde ne mülkde* mısrasını da alarak, fakat “var” kelimesini “yok” şekline çevirerek aslına uygun olmayan bir şekilde kullanmış olduğunu belirtmiştir.

Hakkı Efendi'nin *Esrâr-ı Belâgat*'ine geçen Ebüzziyâ Tevfik, Hakkı Efendi'nin Rûhî'nin bu mısrasını “yok” biçimiyle *Mecmûa-i Muallim*'de (tahrif edilmiş şekliyle) görmüş olarak, kendi inceleme ve araştırma eseriymiş gibi aynen kitabına almasını dolaylı olarak eleştirmiş ve *Esrâr-ı Belâgat* adına bu davranışı yakıştıramamıştır. Hâlbuki Rûhî'nin bu mısrası matbu olan divanında bile “var” şeklinde kullanılmıştır.

Ebüzziyâ Tevfik, sekizinci asr-ı hicrîden bu yana fiilin “ne”lere yaklaşmasında da “ne”lerden sonra söylenmiş olmasında da olumlu şekilde kullanılması gerektiğini Ahmet Paşa'dan, Ali Şîr Nevâî'den, Taşlıcalı Yahyâ'dan ve Sâbit'ten getirdiği örneklerle kanıtlamaya çalışmıştır.

Ebüzziyâ Tevfik, gerek Nef'î'de gerekse Sâbit'te olumsuz kelime içeren başka beyitlerin de gösterilebileceğini ifade ettikten sonra, bu tarz kullanımların üçer dörder bin beyit içerisinde “vezin ve kafiye zarureti”yle bu şekilde söylenmiş olduk-

larını, bu yüzden de istisna sayılmaları gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Ebüzziyâ Tefk'e göre "şazz"lardan kâide teşekkül etmez.

Ebüzziyâ Tefk, daha sonra Muallim Nâci'nin konuyu nasıl ele aldığına değinir. Muallim Nâci'ye göre, iki "ne"yi içeren ibarelerde gerekli olan rabıta, ya yalnız birincide, ya yalnız ikincide ya da hem birincide hem de ikincide bulunmak üzere üç şekilde söylenebilir. Muallim Nâci, birinci şekil için *Ne kâğıdı var ne kalemi* misalini, nazımdan da Şeyh Gâlib'in:

"Hâmûş ne âh eder ne efgân

Medhûş ne yol bilir ne erkân"

beytini örnek olarak vermiştir. İkinci şekildeyse, rabitanın olumlu mu olumsuz mu getirileceği konusunda tereddüt göstererek, bazen olumlu bazen olumsuz getirilmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu hissettirse de, verdiği örneklerin üçünü de "ne... ne... hevesi olmadığından", "ne... ne... kadri bilinmediği", "ne... ne... taalluku olmayan" şeklinde olumsuz olarak kullanmıştır.

Ebüzziyâ Tefk, Muallim Nâci'nin bu kullanımlarını "ne... ne... hevesi olduğundan", "ne... ne... kadri bilindiği", "ne... ne... taalluku olan" şeklinde olumlu hâle çevirmiştir. Ebüzziyâ Tefk'e göre bu misaller Muallim Nâci'nin tarafıslı olduğu görüşe yönelik kendi düşüncesini benimsetmek amacıyla verdiği misallerdir. Hâlbuki Muallim Nâci'nin verdiği bu misalleri, aksini düşünen, yani başka bir görüşü destekleyen kişiler kendi düşüncelerine uyarlayarak kullanabilirler ki Ebüzziyâ Tefk de bunları olumlu hâle çevirerek söylediğini tatbik etmeye çalışmıştır. Sonuç olarak Ebüzziyâ Tefk, Muallim Nâci'nin bu örneklerini kendisi tarafından verildiği için bir nevi geçersiz saymıştır. Çünkü Ebüzziyâ Tefk, edebî konularda eğer herhangi bir fikir desteklenecekse veya muhalif bulunulan karşı taraf susturulmak isteniyorsa, gerekli olan örneklerin ediplemizin eserlerinden seçilip ikame edilmesi gerektiği düşüncesindedir.

Tekrar *Esrâr-ı Belâgat*'e geçen Ebüzziyâ Tevfik, Hakkı Efendi'nin Muallim Nâci'nin üçe ayırdığı kullanım şekillerini aynen almış görünmemek için kelimelerin yerlerini değiştirerek kitabına almış olduğuna değinir. Rûhî'nin tahrif edilmiş olan mısrasını, Şeyh Gâlib'in beytini aynı şekilde almış olan Hakkı Efendi'nin, daha sonra Reşid Paşa'dan ve Fâtih'in Tercüme-i Hâl'inden olumsuz fiil içeren iki cümle ile birlikte kendi taraf(çı)ından da sadece üç örnek kaydetmekle yetinmiş olduğundan hafifseme yoluyla bahseder.

Ebüzziyâ Tevfik, bazı açılardan *Esrâr-ı Belâgat*'te verilen örnekleri eleştirmiştir. Öncelikle Reşid Paşa'nın yazma kudreti ne kadar yüksek olursa olsun, Hakkı Efendi'nin edebî konularda resmî dilden misal getirmesini yanlış bulur. İkinci olarak, Hakkı Efendi'nin Fâtih Tercüme-i Hâl'inden getirdiği misalin ise müstensih'in hatası olduğunu belirtmiştir, çünkü müellifinin kendisi bir mektubunda ömrü boyunca kaleminden “ne” edatının tekrarıyla beraber olumsuz bir kelime çıkmadığını yazmıştır. Mektubu okuyucaya sunmak isteyen Ebüzziyâ Tevfik, Konya sürgünü olduğu esnada bu mektubun kaybolmuş olduğunu, bu yüzden mektubu sözlerine kanıt olarak göstermeyeceğini ifade eder.

Esrâr-ı Belâgat'te Hakkı Efendi tarafından verilen üç misali kendince değerlendiren Ebüzziyâ Tevfik, genel olarak diğer eser sahiplerine yaptığı eleştirileri bu esere de yaparak inceleme ve değerlendirmelerini içeren bu bölümü kapatır.

1.4. Tekmile-i Bahs

Ebüzziyâ Tevfik, bu bölümde dilimizin söz dizimine ait olan bu kuralın aslında çok basit iken, teşrîh-i kavâid ile ilgilenen kişilerin “kendilerince yaptıkları birtakım yorumlamalarla” kuralı asıl şeklinden ayırarak iki şekilde de kullanılabilen bir hâle soktuklarını ifade etmiştir.

Bu bölümde diğer bölümlerden farklı olarak yüksekokullarımızda dil kurallarının öğretimi üzerinde durmuştur. Ebüzziyâ Tevfik, “ne” edatını ilgilendiren bu kuralın hocalar tarafından asıl şeklinden çıkarılarak iki parçaya ayrılmasını üzülmeye ifade etmiştir. Ayrıca yüksekokullarımızda kuralların nasıl öğretilmesi gerektiğine

dair fikir beyanında da bulunan Ebüzziyâ Tevfîk, kuralları “teşrih” (açıklama) yoluyla değil, “temsil” (örneklendirme) yoluyla öğretim taraftarı olduğunu ortaya koymuştur.

Ebüzziyâ Tevfîk, “teşrih-i ilel” kurallarını uzman kişilere bıraktıktan sonra, beş yüz sene zarfında gelmiş geçmiş irfan sahiplerinin eserlerinden almış olduğu nazımdan ve nesirden örneklerle kendi düşüncesini ispat etmeye çalışmıştır.

Tekmile-i Bahs kısmında nazımdan; Rûhî, Nef'î, İzzet Mollâ, Fehîm, Şeyhülislam Yahyâ, Sâmi, Sinân Paşa, Bâkî, Sabri Şâkir, Şeyh Gâlib, Nazîm, Vâsîf, Vecdî, Necâtî, Sâbit, Hâkânî, Âlî, Râgıb Paşa, Nevres-i Kadîm, Ziyâ Paşa, Zâtî, Hersekli Ârif Hikmet Bey, Avnî Bey, Râsim-i Kadîm, Behâî, Fuzûlî, Tâlib, Cenânî, Atâî, Nedîm, Vahîd, Nâilî-i Atîk, Meşâmî, Belîğ, Vâkıf, Kezâ, Fitnat, Gâzi Giray, Riyâzî, Ünsî, Hâşimî, Ahmed Paşa, Fâzıl Bey gibi isimlerden örnekler sıralamıştır.

Nesirde ise; Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Nevres, Cevdet Paşa, Münif Paşa, Şinâsi, Ahmed Radosi, Mütercim Âsım, Fuzûlî, Kezâ, Vak'a-nüvîs Es'ad, Kâtip Çelebi, Kânîpaşazâde Rıf'at Bey, Sinân Paşa, Berlin Maslahat-güzârı Sâmi Bey, Veysî, Kânî, Râsih Bey, Ahmet Şuayb, Peçevî, Said Bey ve o dönemin gözde yayın organlarından olan *Tasvîr-i Efkâr*, *İbret*, *Hürriyyet* gazetelerinden de örnekler verir.

1.5. Lâhika

Bu bölümde konuyu yine Reşid Paşa'ya getiren Ebüzziyâ Tevfîk, öncelikle Reşid Paşa'nın çoğu eserini imlâ yoluyla yazdığından, kaidecilerimizin Paşanın eserlerinden verecekleri örneklerin bir nevi müsamaha eseri sayılabileceğini dile getirmiştir. Reşid Paşa'nın birebir eline kalem alıp da yazdığı eserlerdeyse “ne” olumsuzluk edatını kullandığı hâlde rabıtası olumsuz fiil içeren bir ibaresinin gösterilemeyeceğini ifade eder.

Reşid Paşa mektebine has olan ifade üslubunun sonradan *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinin neşrettiği *Kongre Davetnâmeleriyle Lehistan Meselesi* adlı siyasî yazılarda devam ettiğini kaydeden Ebüzziyâ Tevfîk, bu yazıların yukarıdan aşağıya üslub-i

müselde yazılmış olmasına ve hattâ uzun bir cümleinin öznesi ile yüklemi arasına başka bir uzunca cümleinin girmiş olmasına rağmen ikinci “ne” edatının rabıtasının olumlu fiille tamamlanmış olduğuna dikkatleri çekmiştir. Çünkü bu cümle diline vakıf bir kalemden çıkmıştır. Diline vakıf olan kalem sahibi ise Reşid Paşa’nın himayesinde yetişen Şinâsi’dir.

Ebüzziyâ Tevfîk, daha sonra cümleyi “vech-i âtî” üzere çevirerek, gereksiz rabtlardan kurtarmış ve cümleyi daha sade bir şekle sokmuştur.

IV. BÖLÜM

ÇEŞİTLİ KAYNAKLARDA “NE” TEKRARLI OLUMSUZLUK BAĞLACI

1. ÇEŞİTLİ KAYNAKLARDA “NE” TEKRARLI OLUMSUZLUK BAĞLACI

Gramer kitaplarımızda olsun, başka kaynaklarda olsun “ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacının tam anlamıyla ele alınarak derli toplu bir şekilde değerlendirilmiş olduğu söylenemez. Çünkü bu bağlaç cümle içerisindeki başka kelimelerden ve gramer unsurlarından etkileniyor gözükmektedir. “Ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacının bu özel hâlleriyle ele alınarak incelenmesi gerektiği ortadadır.

Günümüzde hem olumlu hem de olumsuz fiil ve fiilimsi şekilleriyle kullanılabilen bu bağlacın gramer kitaplarımızda ve çeşitli kaynaklarda nasıl ele alınmış olduğuna değinmek istiyoruz.

Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekilbilgisi*¹ adlı kitabında “ne” kelimesini “bağlaç” başlığı altında ele alarak, bu bağlacın köken bakımından Türkçe olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlacı “sıralama bağlaçları” kategorisinde değerlendirmiş olan Zeynep Korkmaz, sıralama bağlaçları ile ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır:

“Bunlar art arda gelen eş değer veya eş görevde kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan bağlaçlardır. Yer olarak, tek kelimeden oluşan bağlaçlar cümle içinde sıraladıkları öğelerin arasına, tekrarlı olanlar, sıraladıkları öğelerin başına veya sonuna getirilirler.”

Bu bağlaçların bağlama biçimlerinde sıralama ortaklığı yanında, bağladıkları kelimelerle ilgili olarak kendilerine özgü birtakım anlam inceliklerinin de olduğunu belirten Zeynep Korkmaz, “ne... ne” bağlacı hakkında şu bilgileri verir:

“Görevdeş veya zıt anlamlı kelimelerin başına gelerek bunları arka arkaya sıralayan ne... ne bağlacı, aynı zamanda, sıraladığı öğelerden “hiçbiri” anlamını veren bir “red” bir “olumsuzluk” bildirme işlevi de yüklenmiştir. Yapısı bakımından zamir kökenlidir. Bu bağlaç ikiden fazla tekrarlı olarak da kullanılır, *de* bağlacı ile de pekiştirilebilir.

¹ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekilbilgisi)*, TDK Yay., Ankara, 2009, s. 1104-1112.

Zeynep Korkmaz'ın konuyla ilgili olarak verdiği örneklerden birkaçı şöyledir:

Ne Şam'ın şekeri **ne** Arabın yüzü.

Hayri Efendi, Müdürün önünde ayakta, **ne** bir şey söyleyebiliyor, **ne** dönüp yerine oturabiliyordu (M. Ş. Esendal, EOY, 12).

Ne Ziganaların her dönemeçte bir kere daha şaşırtıcı olan güzelliği, **ne** Kop dağının ihtişamı beni peşinden sürüklemiyordu (A. H. Tanpınar, BŞ, 25).

Dedim ki: İşte Mehmet Ali bilir; İstanbul'da, **ne** padişahın, **ne** devletin, **ne** hükûmetin beş paralık itibarı kaldı (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 22)."

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*² adlı eserinde edatları “ünlem edatları”, “bağlama edatları”, “son çekim edatları” olmak üzere üçe ayırmış ve “ne” kelimesini de bağlama edatlarının alt başlığı olan karşılaştırma edatları bahsinde ele almıştır. Muharrem Ergin, bağlama edatlarını şöyle açıklamıştır:

“Bunlar kelimedен küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime guruplarını ve cümleleri şekil veya mânâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bir irtibat kuran edatlardır.”

Muharrem Ergin, bağlama edatlarının Türkçede sonradan yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığını ifade ettikten sonra, bu edatların büyük bir kısmının yabancı kökenli olduğunu dile getirir. Karşılaştırma edatları bahsinde ise “ne... ne” bağlacı hakkında şunları söyler:

“Bunlar karşılaştırılan iki veya daha çok unsuru, dil birliğini birbirine bağlayan edatlardır. Bu edatların fonksiyonları üç çeşittir: karşılaştırılan unsurlardan biri, hepsi, veya hiç biri ifadesini taşımak. Karşılaştırılan unsurlardan birini ifade için ya... ya, hepsini ifade için hem... hem veya da (de)... da (de), hiç biri ifadesi için de ne... ne kullanılır. Ya... ya, hem... hem, ne... ne karşılaştırılan unsurların başına; da (de)... da (de) ise karşılaştırılan unsurların sonuna getirilir.”

² Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım, Yayım, Dağıtım, İstanbul, 2008, s. 352-354.

Muharrem Ergin, bu açıklamalardan sonra “ne... ne” bağlacının Türkçe kökenli olduğunu ve “ne” zamirinden teşekkül ettiğini belirtir. Muharrem Ergin, bu tarz yapılara “katmerli edatlar” da denilebileceğini ifade ettikten sonra, bu katmerli şekillere “da, de” edatının getirilerek bağlamanın daha da kuvvetlendirilebileceğini söyler. Devamında “ne... ne” bağlacını müstakil olarak açıklayan Muharrem Ergin, bu bağlaç hakkında şunları söyler.

“Ne... ne edatı «hiç biri» ifadesiyle menfilik edatı durumunda olduğu için bulunduğu cümlede fiil umumiyetle müsbet olur: Ne beni ne seni gördü misalinde olduğu gibi. Fakat menfi de kullanılmaktadır.”

Görüldüğü gibi Muharrem Ergin “ne... ne” bağlacının içinde “hiçbiri” anlamını barındırması sebebiyle, fiilin normalde olumlu getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak menfi olarak da kullanıldığına dikkatleri çekmiştir.

Tahsin Banguoğlu ise *Türkçenin Grameri*³ adlı eserinde konuyu “bağlam” başlığı altında ele almıştır. Bağlamları:

“Söziçinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı ve bazan da iki paragrafı bağlamaya yarayan kelimelere bağlam (conjonction) adını veriyoruz”, şeklinde açıklayarak bazı bağlamların bağladıkları iki kelime veya yargıdan önce ya da sonra tekrarlanarak kullanılabileceğini belirtir. Misal olarak; “Ya devlet başa ya kuzgun leşe”, “Ne sana ne bana”, “Ali Bey de oğlu da iyi karşılandılar”, Hem kel hem fodul” gibi örnekleri veriyor. “Bağlama ilişkileri” kısmında ise “ne... ne” bağlacını “ulama bağlamları” başlığı altında değerlendirerek şöyle diyor:

“Ulama bağlamı (conjonction copulative) iki unsuru aynı hizada ve bakışıklı olarak ilgiler:

İle ve de hem... hem ne... ne (olumsuz) de... de gerek... gerek(se) olsun... olsun gibi.”

Tahsin Banguoğlu, bunları ifade ettikten sonra, “ne... ne” bağlacının “yan yana bağlantı” kurduğunu belirtir. Yan yana bağlantıda (coordination) iki kelime

³ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2011, s. 390-395, 554-555.

veya cümle aynı hizadadır ve bir kelimeyi veya cümleyi ötekine tâbi kılmayan bir bağlantı söz konusudur.

Tahsin Banguoğlu da dilimizde bağlamların –yani bağlaçların– sayıca az olduğunu ifade eder ve bunu iki sebebe dayandırır. Birincisi, Türk dillerinin ifade kısalığı dolayısıyla bağlamsızlığı yeğlemesi, ikincisi ise Türkçenin zengin bir zarf-fiil sistemine sahip olmasıdır. Tahsin Banguoğlu, “bağlam çeşitleri” başlığı altında “ne... ne” bağlacını “yabancı asıllı bağlam” olarak değerlendirir.

Kitabının söz dizimi kısmında birleşik cümleyi ikiye ayıran Tahsin Banguoğlu, tümlene birleşik cümleyi “şart cümlesi”, “ilinti zamiri cümlesi” ve “bağlam cümlesi” olarak üçe ayırdıktan sonra, “ne... ne” bağlacını bağlam cümlesinin “ulama cümlesi” bahsinde değerlendiriyor ve şu açıklamaları yapıyor:

“İki yargıyı aynı yönde oluş ve kılış beraberliği, veya sırasıyla birleştiren cümleye ulama cümlesi (proposition copulative) deriz. Bu iki yüklemde zaman, tarz veya kişi beraberliği bulunabilir. Dilimizde ulama cümlesi çok hallerde bağlamsız bağlam cümlesi şeklinde görülür.”

dedikten sonra bağlamsız kullanılan bağlam cümlelerine misal vererek, tekli veya tekrarlı bağlamlarla kurulmuş cümlelerin de yaygın olduğunu dile getiriyor ve konumuzu ilgilendiren şu misali veriyor:

«Başları ucunda hece taşları, ne söylerler, ne bir haber verirler.»

Nurettin Koç, *Liseler İçin Yeni Dilbilgisi*⁴ adlı kitabında “ne... ne” yapısını “bağlaç” başlığı altında ele alarak, “ne... ne” bağlacı hakkında şöyle bir açıklama yapıyor:

“Bu bağlaç, gerek yazı dilinde gerekse konuşma dilinde en çok kullanılan bağlaçlardan biridir. Zaman zaman, bazı yazarlarımızca değişik biçimde kullanılması nedeniyle de tartışmalara yol açmaktadır.”

Nurettin Koç, “ne... ne” bağlacının sözcükleri ya da cümleleri bağlama görevi dışında, cümleleri olumsuz yapmaya da yaradığına, bu yüzden “ne... ne” bağlacıy-

⁴ Nurettin Koç, *Liseler İçin Yeni Dilbilgisi 1-2-3*, İnkılâp Yay., 1998, s. 216-219, 473.

la kurulan cümlelerin ayrı bir olumsuzluk eki alamayacaklarına işaret ediyor. Konuyla ilgili olarak verdiği örneklerden bazıları şöyledir:

“**Ne** adını sanını, **ne** kalıbını kıyafetini, **ne** oturup kalkışını, **ne** yüzünü, **ne** huyunu, **ne** de konuşma tarzını beğenirdim.”

Y. K. Karaosmanoğlu

“**Ne** Akdeniz’de şafaklar, **ne** gölde akşamlar,

Ne görmek istediğim Nil, **ne** köhne Ehramlar,

Ne Balebek’te Lâtin devrinin harâbeleri,

Ne Biblos’un Adanis’ten kalan sihirli yeri,

Ne portakalları sarkan bu ihtişamlı diyar,

Ne gül, **ne** lâle, **ne** zambak, **ne** muz, **ne** hurma ve nar,

Ne Şam semasını yâlel’le dolduran şarkı,

Ne Zahle’nin üzümünden çekilmiş eski rakı,

Felekten özlediğim zevki verdiler, heyhat!”

Y. K. Beyatlı

Nurettin Koç, Yahya Kemal ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’ndan verdiği örneklere dayanarak, “ne... ne” bağlacının bağladığı sözcükler ne kadar çok olursa olsun veya cümle ne kadar uzun olursa olsun, yüklem olumsuz kullanılamacağını dile getiriyor. Nurettin Koç, sözlerinin devamında bu bağlacın Tanzimat döneminden beri tartışma konusu olduğunu, ara ara bazı yazar ve şairlerimizin bu bağlaçla birlikte yüklemi de olumsuz şekilde kullandığını belirtiyor. Anlaşıldığı kadarıyla, Nurettin Koç “ne... ne” bağlacını açıklarken Ebüzziyâ Tevfik’in *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât* adlı eserini gözden uzak tutmamıştır. Bu anlamda Nurettin Koç, dikkat çektiği hususlar bakımından Ebüzziyâ Tevfik’le benzeşmektedir. Çünkü Nurettin Koç da dil konusunda kural koyucu olarak halkı ve halk kullanımlarını görüyor ve şöyle diyor:

“Dilin yapıcısı, dilin kural koyucusu ulustur. Ulus, bu bağlacı kullandığı zaman ayrıca yüklemi olumsuz yapmamaktadır. Bunun en güzel kanıtları atasözlerimiz ve deyimlerimizdir.”

Ebüzziyâ Tevfîk de okuyucusuna her seferinde en sağlam ve kesin delil olarak atasözlerini, yani “durûb-i emsâli” göstermekte ve halk arasında yaygın olan sözleri “tabîrât-ı meşhûreleri” misal olarak vermektedir. Ebüzziyâ Tevfîk, bu yapı şekillerini meselenin güçlüğüne ortadan kaldıracak yetkinlikte görüyor.

Nurettin Koç, devamında Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde “ne... ne” bağlacını içeren atasözü ve deyimlerin tümünde yüklem olumlu olduğunu söyleyerek, “ne... ne” bağlacılı atasözlerini şu tasnife tabi tutmuştur:

1. İki Yüklemlili Atasözleri:

Ne karanlıkta yat, **ne** kara düş gör.

Ne yavuz ol asıl, **ne** yavaş ol basıl.

Bu tür deyim de vardır:

Ne kızı veriyor **ne** dünürü küstürüyor.

Ne kokar **ne** bulaşır.

Ne bilirim **ne** gördüm, deveyi yeden ölsün.

2. Tek Yüklemlili Atasözleri:

Tek yüklemlili atasözlerinde, yüklem tümcenin ortasına yakın bir yerdedir:

Korkak bezirgân **ne** kâr eder **ne** ziyan.

Hısım hısımların (kardeş kardeşin) **ne** öldüğünü ister **ne** onduğunu.

Yüklemi ortaya yakın bir yerde olan deyimler de vardır.

Ne od var **ne** ocak.

Ne sihirdir **ne** keramet.

Ne şiş yansın **ne** kebab.

Ne tadı var **ne** tuzu.

Ne yardım geçer **ne** serden.

Ne balını isterim **ne** belasını.

Ne dağda bağım var **ne** çakaldan devam.

3. İçinde Eylemsi Bulunan Atasözleri:

Akıl olmayınca başta **ne** kuruda biter **ne** yaşta.

Hesabını bilmeyen kasap **ne** satır bırakır **ne** masat.

Nurettin Koç, bu gibi atasözleri ve deyimlerin yapı şekillerinden yola çıkarak, yüklem her hâlükârda olumlu kullanılması gerektiği üzerinde durur ve bu bağlacın kökenini Farsçaya bağlar. “Ne... ne” bağlacının Tanzimat öncesi Türk edebiyatında da Farsçadaki kullanılış biçimine uygun olarak, yani bağlama göreviyle birlikte olumsuzluk da ifade ettiğine değinir. Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Fuzûlî, Taşlıcalı Yahyâ ve Enderunlu Vâsıf’tan konuya dair çeşitli misaller verir. Sonuç kısmında şu sözlerle bahsi kapatır:

“Ne... ne bağlaçlı tümcelerde yüklem olumlu olması bir kuraldır. Bu kurala uymayan tümceler, hangi yazarın kaleminden çıkarsa çıksın, yanlıştır. Bu gerçeğe karşın, özel televizyonların özensizliği yüzünden; ne... ne bağlacının yanlış kullanımı hızla artmaktadır. Oysa, sorun, ne... ne yerine da... da ve ya... ya bağlacı kullanılarak kolayca çözümlenebilir.”

Görüldüğü gibi Nurettin Koç da tıpkı Ebüzziyâ Tevfik gibi “ne... ne” bağlacının özensizce, yani dikkat edilmeden kullanıldığı ve bu yüzden de “kural” denilen bir düsturun çiğnendiği yönünde görüş bildirmiştir.

Nurettin Koç’tan bahsetmemiz gereken bir diğer nokta ise “ne... ne” bağlacına alternatifler sunması konusundadır. Ona göre “ne... ne” bağlacı yerine, “da... da” ve “ya... ya” bağlaçlarının kullanımıyla sorun çözülebilir.

Son olarak Nurettin Koç “ne... ne” bağlacını kitabının söz dizimi ile ilgili olan kısımda “sıralı tümce” kategorisinin “bağımlı sıralı tümce” maddesinde ele alarak, şu örneği vermiştir:

“O ne yiyor ne içiyor.”

Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*⁵ adlı eserinde cümleleri “yüklem cinsine göre”, “yapılarına göre”, “bağlanışlarına göre”, “kuruluşlarına göre”, “anlamlarına göre” olmak üzere beş grupta ele alır. “Bağlanışlarına Göre Tümce Türleri”nin alt başlığı olan “sıralı tümce” kısmında Hikmet Dizdaroğlu, sıralı tümcelerin *yapı ilkesine göre değil, diziliş ve bağlanış ilkesine göre* belirlendiğine değindikten sonra, sıralı

⁵ Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, TDK Yay., Ankara, 1976, s. 223-239, 277-278, 287-293.

tümceleri ikiye ayırarak, “ne... ne” bağlacını “bağımlı sıralı tümce” başlığı altında bahis konusu yapıyor. “Bağımlı tümce” hakkında söyledikleri şöyledir:

“Bu tür tümcelere «bağımlı» denmesinin nedeni, hem tümceler arasındaki anlam ilintisinin –bağımsız sıralı tümcelere göre– daha sıkı oluşu, hem de bu ilintinin bağlaçlarla sağlanmasından ötürüdür.”

Dizdaroğlu, “ne... ne” bağlacını bu kısımda çok ayrıntılı ele almaz. Dolaylı yollardan yaptığı açıklamalarından bağlaçlarla bağlanan cümleleri “bağımlı sıralı cümleler”e dâhil ettiği anlaşıyor. Bu kısımda “ne... ne” bağlacına dair şu örneği vermiştir:

“Ne Âhsan (bir gazete) çıktı, /ne de/ başka bir ses (çıktı).”

(Ahmet Rasim)

Bu tür bağımlı sıralı cümlelerin “ortak yüklemli kesik tümce” niteliğinde olduğunu söyleyen Hikmet Dizdaroğlu, “kesik tümce” kısmında “ne... ne” bağlacıyla ilgili şu örneği veriyor:

“Bunu ne bilen vardı, ne de bir söyleyen (vardı)!”

(Selim İleri)

Hikmet Dizdaroğlu, “Anlamlarına Göre Tümce Türleri” kısmında “ne... ne” bağlacıyla ilgili daha geniş bilgiler verir. Dizdaroğlu, anlamlarına göre cümleleri “olumlu tümce”, “olumsuz tümce”, “soru tümcesi”, “ünlem tümcesi”, “buyruk tümcesi” ve “dilek cümlesi” olmak üzere altı guruba ayırır ve cümleleri biçimce ve anlamca incelemeye tâbi tutar.

“Olumsuz Ad Tümceleri” kısmında yüklemi “değil” olan ve içinde “ne... ne” bağlacını bulunduran cümlelerin “biçimce ve anlamca olumsuz ad cümlesi” olduğunu ifade eder ve şu örneği verir:

“Ne akıl ve anlayış, ne de irade bu hayvanı tutmaya ve yatıştırmaya güçlü değildi.”

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Hikmet Dizdaroğlu, ad cümlelerinde olumsuzluğun “yok” sözcüğüyle de sağlanabildiğini belirttikten sonra, yüklemi “yok” sözcüğüyle kurulu olan ve içinde “ne... ne” bağlacını bulunduran cümlelerin de “biçimce ve anlamca olumsuz ad cümlesi” kurduklarını dile getirirerek konuyla ilgili şu örnekleri verir:

“Bugünkü düzen için, *ne* Amerika, *ne* Avrupa, *ne de* Asya’da, haah işte yüzyıllardır beklenen düzen bu idi, diyen *yok*.”

(Falih Rıfki Atay)

“Bu çölde *ne* bir vaha, *ne* bir serap hiç bir şey *yoktur*.”

(Selâhattin Enis)

“Biçimce Olumlu Anlamca Olumsuz Ad Tümcesi” başlığı altında “var” sözcüğüyle kurulu ve içinde “ne... ne” bağlacı bulunan cümleleri bu grupta ele almış olan Hikmet Dizdaroğlu, örnek olarak şunları vermiştir:

“O zamanlarda *ne* kupa, *ne* fayton, *ne* briçka, *ne* çekçek, *ne* uzun araba, *ne* lando, *ne* brik, *ne* tramvay vardı. (Hiç birisi yoktu).”

(Ahmet Rasim)

“*Ne* Niyazi Bey’in geyiğinden haberim vardı; *ne de* günün birinde Enver Paşa isimli bir hürriyet gazisi yetişeceğine dair bir ümidim (vardı)! (Haberim de, ümidim de yoktu).”

(Fazıl Ahmet Aykoç)

İkinci olarak yüklemi “var” sözcüğünü içermeyen; ancak ad ya da ad soylu sözcüklerle kurulu olan ve içinde “ne... ne” bağlacını bulunduran cümleleri de “biçimce olumlu anlamca olumsuz ad tümcesi”ne dahil etmiş ve şu örnekleri vermiştir:

“Yitirdim Ken’an’ım Mecnun’a döndüm

Ne mihnetim mihnet, *ne* demim demdir

(Mihnet de değildir, dem de değildir).”

(Gevherî)

“*Ne bu kongrede konuşulanlar Türkiye’nin büyük öğretmenler topluluğunun düşünceleri, ne de kongrede yayımlanan «tebliğ» bu devrimci yığının kararlarıdır. (Düşünceleri ve kararları değildir).*”

(Ömer Asım Aksoy)

“Olumsuz Eylem Tümcesi” bahsinde Hikmet Dizdaroğlu, içinde “ne... ne” bağlacını bulunduran ve yüklemeleri olumsuz olan eylem cümlelerinin “biçimce ve anlamca olumsuz eylem cümlesi” oluşturacağını açıklar. Verdiği örneklerden bazıları şöyledir:

“*Anlaşılan İstanbul, yüzünü Alman muvaffakiyetleri sahnelerine dönmüş, ne bana, ne Suriye’ye kulak veremiyordu.*”

(Ahmet Rasim)

“*Ziya Bey’in (Ziya Gökalp) henüz, ne nesir ve ne de nazım, hiçbir yazısını görmemiştim.*”

(Yahya Kemal Beyatlı)

“Biçimce Olumlu Anlamca Olumsuz Eylem Tümcesi” bahsinde “ne... ne” ile ilgili olarak iki kullanım daha veren Hikmet Dizdaroğlu, yüklemi olumlu olan cümlede “ne... ne” bağlacının bulunması durumunda, bu cümlenin “biçimce olumlu anlamca olumsuz” olacağını ifade eder. Misal olarak şöyle örnekler verir:

“*Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge*

Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayri”

(Fuzulî)

“*Bizim için artık ne Boğaziçi’nin mehtaplarını onun gözüyle görmek, ne saz seslerini onun kulağı ile dinlemek, ne ucra mahallelerin ıssızlığında ona açılan hikmetin derinliğine ermek, ne de viranelerden saltanat çıkarmak mümkün olacaktır. (Mümkün olmayacaktır).*”

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Hikmet Dizdaroğlu, “-mAz olmak” şeklini de “biçimce olumlu anlamca olumsuz eylem tümcesi” bahsinde değerlendirmiş ve örnek olarak şunları vermiştir:

“İnme geldiği günden bu yana ne karısını, ne kızını sevmez olmuştu.”

(Füruzan)

“Buradan gideli beri, ne evini, ne barkını düşünmez oldu.”

Görüldüğü gibi Hikmet Dizdaroğlu “ne... ne” bağlacının hem olumlu hem de olumsuz şekilde kullanılması gerektiğine dair herhangi bir açıklama yapmadan, sadece dilde kullanımda olan somut örnekler üzerinden açıklamalarda ve tasniflerde bulunuyor.

Jean Deny, *Türk Dili Grameri*⁶ adlı eserinde “ne... ne” yapısını “bağlaçlar” başlığı altında ele almış ve Ebüzziyâ Tevfik’in bu edata bir risalecik tahsis ettiğini ifade etmiştir. “Ne” bağlacını “keşiklenişli” (nöbetleşmeli) bir seçenekli olumsuzluk bağlacı, «conjonction négative alternative» olarak tanımlayan Jean Deny, bu bağlacın köken olarak hem Türkçe hem Farsça bir kelime olduğunu söyler. Bu bağlacın iki olumsuz cümleyi keşiklemeye yaradığını söyleyen Jean Deny, “ne”li cümlelerde olumsuzluğun bu bağlaç ile sağlandığı için artık ekstra bir olumsuz fiil kullanmaya ihtiyaç olmadığını belirtir. Durum böyle olmasına rağmen, zamanındaki birtakım gramerciler “ne” bağlacının şu durumlarda olumsuz fiille kullanılmasını tavsiye etmiştir:

1. Fiil keşiklenişli iki hadden bir olumsuz tabir ile ayrıldığı zaman:
Bugün ne bahçeye ne sokağa hiç çıkmadım.
O işe ne bunun ne onun –mümkün değil– aklı ermez.
2. Bir ulak «gerondif» veya bir ulak tabiri ile beraber olduğu zaman:
Ne okumağa ne yazmağa hevesi olmadığından...
3. Keşiklenişin iki haddinden evvel yer almış olduğu zaman:
Bugün çıkmadım ne bahçeye ne sokağa.

⁶ Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1941, (Çevrimiçi) <http://tdkkitaplik.org.tr/tdgrameri.asp>, 4 Mart 2014, s. 643-655.

Uyarı kısmında ise fiilin keşiklenişin iki haddi arasında bulunduğu durumda olumsuzluk ekini alabileceğini; fakat böyle bir durumda cümlemin olumsuzluğun olumsuzluğunu bildireceğini ve dolayısıyla anlam bakımından olumlu olacağını ifade ettikten sonra, şu misali verir ve böyle bir kullanımın istisna olduğunu belirtir:

“Ne Ahmed gelmedi ne Mehmet.”

Ali Ulvi Elöve, eklediği dipnotta olumsuz fiillerle kullanılan tekrarlı “ne”lerin “hem” manasını verdiğini ve cümle sonunda bulunan fiilin daha söylenmeden, bu tekrarlı “ne”lerin cümlemin hükmünün olumsuz olduğunu evvelden bildirme gibi bir özelliğinin bulunduğunu ifade eder ve Jean Deny’nin verdiği örneği şu şekle çevirir:

Hem Ahmet gelmedi hem Mehmet gibi.

Ali Ulvi Elöve, Jean Deny’nin ve sonradan bu bağlaçla ilgili olarak fikir beyan etmiş olan bazı yazarların, bu edatla ilgili söylediklerini toparlar ve kendi düşündüklerini de ekleyerek “ne... ne” bağlacının nasıl kullanılması gerektiği hakkında bilgi verir. Ali Ulvi Elöve tarafından epey malzeme verilmiş olduğu için bunları da önemsemeden geçmek istemiyoruz.

Ali Ulvi Elöve, bu bağlacın ister öz Türkçe, ister Farsça bir asıldan olsun, esasında olumsuzluk anlamını vermek için kullanıldığını belirttikten sonra, Farsçada hem tekrarsız ve fiili olumsuz hem de tekrarlı ve fiili olumlu olarak kullanıldığını, Türkçede ise olumsuzluk belirtmek için tekrarsız kullanılamayacağını ifade ediyor.

“Ne... ne” bağlacının, ayrı ayrı olan ve birbirine ulak-fiillerle bağlı bulunan iki veya ikiden ziyade cümlemin başında, bir cümle içinde özne-yüklem ve cümle tümleçlerinden ibaret hadlerin başında, cümledeki kelimelerin sıfatları veya o sıfatların zarfları başında bulunarak bir keşikleniş manası verme suretiyle bunları birbirine bağlamak için kullanıldığını bildirir.

Bağlanış sırasında “ne”nin anlamı için üç seçenek belirler: Birincisi, fiil isteğe göre olumlu da kullanılabilir, olumsuz da. İkincisi, cümlemin fiili yalnızca olumsuz kullanılır ki “ne... ne” bağlacı bu kullanımda artık olumsuzluk anlamını kaybe-

der ve “hem... hem” bağlacının manasını üstlenir. Üçüncüsü ise, fiil sadece olumlu olur ki bu sefer fiilin veremediği olumsuzluğu “ne... ne” bağlacı üstlenir. Bununla beraber “ne... ne” bağlacının bulunduğu cümlelerin fiili ister olumlu olsun ister olumsuz olsun, cümlelerin bildirdiği hüküm olumsuzluktur, diyor. Bu üç kullanım için verdiği tasnif ve örneklerden bazılarına bakacak olursak:

A. Fiili İster Olumlu İster Olumsuz Olabilenler:

a. Tekrarlı “ne”ler cümledeki hadlerin başında:

1. Cümlede tekrarlı “ne”lerin keşiklediği hadlerden sonuncusu ile ardınca gelen fiil arasında ne bir kelime veya söz, ne de sesle bir duraklama bulunmıyarak bunlar birbirinden ayrılıp uzaklaşmamış olursa, fiil isteğe göre olumlu veya olumsuz bırakılabilir:

Bugün ne bağçeye, ne sokağa çıktım=(çıkmadım).

O ne arkadaşlarıyla, ne kardeşleriyle, ne de babasıyla geçinir=(geçinmez).

O işe ne senin, ne onun, ne başkasının aklınız erer=(ermez).

Ne senin (kitabın) ne de onun kitabı yarar=(yaramaz).

2. O ne rumca, ne ermenice, ne ispanyolca biliyor=(bilmeyor).

Hastaya bir ay müddetle, ne et, ne süt, ne sebze, ne de yumurta verilecek=(verilmiyecek).

Ali Ulvi Elöve bu örneklerden sonra kısa cümlelerin fiillerinin olumsuz olmaktan ziyade olumlu olması gerektiği üzerinde duruyor.

3. Cümlede tekrarlı “ne”lerin keşiklediği hadlerden sonra bir ortaç gelirse bu, yerine veya arzuya göre ister olumsuz, ister olumlu olarak kullanılabilir:

Ne size ne bize ilişiği (olmıyan) işlerle uğraşıyorsunuz.

Bu ne size ne bize taalluku (olan) bir meseledir.

b. Tekrarlı “ne”ler ulaklı cümleler başında:

1. Tekrarlı “ne”ler bağlamli fiiller (ulaklar)la ulanan cümlelerin başında bulunursa bunlar ister yalnız olumsuz ister yalnız olumlu, ister kimi olumlu kimi olumsuz olarak kullanılabilirler:

Kardeşim ne öğretmenden (ürktüğünden), ne de dersini (bilmediğinden) okula gitmiyor değildir.

İnsan ne tıka basa yemek (yiyerek), ne de havasız yerlerde uzun zaman kapalı (kalarak) sıhhatini koruyabilir.

B. Fiili Olumsuz Olanlar:

a. Tekrarlı “ne”ler cümledeki hadlerin başında:

1. Cümledeki tekrarlı “ne”lerin keşiklediği hadlerden sonuncusu ile fiil arasında uzun kısa bir kelime, ya bir söz bulunur, ve böylece bunlar birbirinden az çok uzaklaşmış olursa fiil olumsuz kalır:
Bugün ne bağçeye, ne sokağa (hiç) çıkmadım.
O ne arkadaşlarıyla, ne kardeşleriyle, ne de babasıyla (asla) geçinmez.
O işe ne senin, ne onun, ne başkasının (mümkün değil) aklınız ermez.
Ne senin kitabın, ne de onun kitabı (işe) yaramaz.
2. Cümledeki tekrarlı “ne”lerin keşiklediği hadlerden sonuncusu ile fiil arasında sesle bir duraklama yapılır ve yine bunlar birbirinden az çok uzaklaşmış bırakılırsa, fiil olumsuz kalır:
Bugün ne bağçeye, ne sokağa... çıkmadım.
O ne rumca ne ermenice ne ispanyolca... bilmeyor.
Hastaya bir ay müddetle ne et, ne süt, ne sebze, ne de yumurta... verilmeyecek.
3. Cümlede tekrarlı “ne”lerle keşiklenen hadlerden sonra ulak veya ulaklık tabir suretinde bir bağlamlı (rabtî) fiil gelirse bu ulak fiil olumsuz kalır:
Ne orada ne burada kadri (bilinmediğinden) dünyasına küskün yaşadı.
Ne okumağa, ne yazmağa (hevesi olmadığıdan) böyle cahil kaldı.
Lâkin ben ne o gürültüsünü işitmekte olduğum denizi, ne gökyüzünü, ne güneşi, ne kuşları, ne ormanları, ne o güzel meyvaları (göremediğim için) müteessif değilim.
(RECAİ ZADE)
4. Cümledeki tekrarlı “ne”lerin keşiklediği hadlerden sonra gelen bağlamlı fiil (= ulak) atfiye veya haliye siygalarından biri ise bu, daha sonra gelen fiilin olumlu olduğuna göre olumsuz bırakılır:
Ne çocuğa ne anasına acımayıp (acımayarak) onları başlarından attılar.
5. Tekrarlı “ne”ler, fiili daha evvel söylenilen devrik (inversion)lu nesirli bir cümlede veya nazımda sonraya kalmışsa, o fiil olumsuz bırakılır:
Ben bugün (çıkmadım) ne bağçeye, ne sokağa.
Açılmaz ne bir yüz ne bir pencere,
Bakıldıkça vahşet çöker yerlere (TEVFİK FİKRET-YAĞMUR)

C. Fiili Olumlu Olanlar

- a. Tekrarlı “ne”ler cümledeki hadlerin başında
1. Cümledeki tekrarlı “ne”lerin keşiklediği hadlerden sonra gelen bağlamlı fiil (ulak) atfiye veya haliye siygalarından biri ise bu, daha sonra gelen fiilin (olumsuz) olduğuna göre olumlu bırakılır:
Ne çocuğa ne anasına acıyıp (acıyarak) onları sevindirmediler.

2. Cümlede tekrarlı “ne”lerin keşiklediği hadlerden sonra gelen fiil, sorulu ise olumlu bırakılır:

Ne anası ne oğlu bundan bir fayda (gördü mü)?

Ne anası ne oğlu bundan bir fayda (görmedi mi)?

Bu memleket cumhuriyete kadar ne rahat, ne huzur (gördü mü)?

İhtar1. Böylelerinde fiilden evvel olumsuzluk mânasını pekiştiren bir katmaç (zarf) gelmiş değilse durum aynıdır:

Ne tatlı söz, ne güler yüz ona (hiç kâr eder mi)?

İhtar 2. **Bu memleket cumhûriyete kadar ne rahat, ne huzur görmedi mi** suretinde “ne”lerden sonraki fiilin olumsuz görüldüğü kullanışlar da vardır. Fakat böylesi **bu memleket cumhûriyete kadar ne rahat, ne huzur görmedi diyorsunuz öyle mi?** suretinde ötekisinden başka bir mana ile kullanılır: Ötekisi sadece bu memleket cumhûriyete kadar ne rahat, ne huzur görmedi mânasıyla inkârlı soru suretindedir.

- b. Tekrarlı “ne” ler cümle başlarında:

1. Tekrarlı “ne” aynı veya ayrı hükümde olan müstakil cümlelerin başında bulunarak onları keşiklemek roliyle birbirine bağladığı zaman fiil olumlu bırakılır:

Ne ölüye ağlar, ne diriye güler.

Bugün ne bir lokma ekmek yedim, ne bir damla su içtim.

Ne amcasının yanında kalır, ne kalmayı ister; ne babasının yanına gider, ne gitmeyi ister; ne bir yerde durur, ne gideceği yeri bilir. (ABDÜLHAK HAMİD–Sabr u Sebat)

İhtar 1. Cümlelerdeki fiil aynı olduğu zaman sonrakisi atılmış olabilir.

Ne İsa’yı hoşnûd etti, ne peygamberi... (hoşnûd etti).

Ne şiş yansın ne kebab... (yansın).

İhtar 2. Cümlelerdeki olumlu fiiller aynı olduğu zaman hiçbirisi söylenmemiş olarak örtülü bir hâlde kullanılır:

Ne selâmün aleyküm ne aleyküm selâm «aramızda: ne selâmün aleyküm (olsun) ne aleyküm selâm (olsun)»

Ne Şamın şekeri ne herifin yüzü «bana: ne Şamın şekeri (lâzım) ne herifin yüzü (lâzım)»

Ali Ulvi Elöve, sözlerinin devamında bu bağlacın Halk edebiyatımızda, Dîvan edebiyatımızda, Tanzimat ve sonrası edebiyatlarımız boyunca olumlu ve olumsuz olmak üzere karışık surette kullanıldığını, fakat bu bağlacın kullanım yerini tayin edecek sarîh esasların kimse tarafından ortaya konmadığını dile getiriyor. Son

asırda konu ile ilgili olarak Mustafa Nihat Özön tarafından bazı fikirlerin ortaya konduğunu belirten Ali Ulvi Elöve, Ebüzziyâ Tevfik'in *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Te-tebbuât* adlı eserine değiniyor. Ebüzziyâ'nın bu eserinde Farsça kullanım tarzını örnek tuttuğunu söyleyerek, ne Ebüzziyâ Tevfik'in, ne Muallim Nâci'nin ne Recâizâde Mahmut Ekrem'in, ne de Hüseyin Cahit'in bu bağlacın dildeki yaygınlığını ve çeşitli kullanışlarını göz önüne alarak işin içinden çıkamadıklarını dile getiriyor.

Son yıllarda “ne... ne” bahsinin tekrardan gazete sütunlarına aksetmiş olduğunu söyleyen Ali Ulvi Elöve, değerli fikirlerin konulmuş olduğunu belirtmekle birlikte, Jean Deny'in eserindeki fikirlerin hiç kale alınmadıklarını da ifade etmiştir. Son yayınlar dediği Mustafa Nihat Özön'den şu kısmı aktarıyor bizlere: “Eski yazarlar arasında konuşulduğu gibi yazıldığı için uzun zaman «Edebiyat dışı» sayılan eserler meydana getirmiş olanların yazılarında iki çeşit kullanılışa da rastlıyoruz. Tanzimat'tan sonra ise konuşma dilinde görülen bu türlü kullanma biçimi yazı diline de geçti; o zamandan beri yazı yazmış bulunan birçok kimselerin eserlerinde her iki kullanışa göre yüzlerce örnek bulunabilir»

Ali Ulvi Elöve, bazılarının tekrarlı “ne”den sonra fiilin yalnızca olumlu olabileceğini, Falih Rıfkı Atay'ın ise, bunun zevke bağlı bir kıstas olduğunu söylediğini aktardıktan sonra, “ne” üzerine fikir beyan eden bir başka isim, Naim Hazım Onat'ın bu konu hakkında söyledikleri üzerinde durur. Naim Onat'a göre bu kelimenin kullanış şekilleri üzerinde tam köklü ve bir araştırma ve inceleme yapılmamıştır, hâlbuki “ne... ne” bağlacı öyle açıklanmadan kestirilip atılacak bir konu da değildir. Çünkü ona göre “ne... ne” bağlacının dilimizde öyle kullanım yerleri vardır ki fiil bazı yerlerde mutlaka olumsuz, bazı yerlerde ise mutlaka olumlu olmak gerekir. Bunun dışında zevke göre hareket edenler de vardır tabii. Naim Hazım Onat, fiilin mutlaka olumlu, mutlaka olumsuz gelmesi gerektiği noktaları belirleyip açıkladıktan sonra, Recâizâde Mahmut Ekremâne bir tavırla gerisini ediplerimizin hürriyetine ve zevkine bırakır.

Naim Hazım Onat'ın bu konudaki açıklamaları Ali Ulvi Elöve tarafından oldukça dağınık verildiğinden biz bu şekilleri tasnif ederek aşağıda olduğu gibi verdik. Naim Onat'a göre:

Fiilin olumlu getirilmesi gerektiği durumlar:

1. “Ne” edatı müstakil ve aynı hükümde olan cümleleri birbirine bağlar ve aralarına girerse ancak olumlu yazılabilir.
Ne gelenden haberim var, ne gidenden haberim.
Ben İstanbul'da ne Boğaziçi'ne gittim, ne de o civarlarda dolaşım.
2. Aralarına zarf ve tümleç girerek uzatılmayan kısa cümlelerin ortak fiil, fail ve mef'ullerini bağlayanlarda şekil yine olumlu olur.
Çocuk ne yiyor, ne içiyor.
Bu sabah ne çay ne kahve içtim.
3. Olumsuzluk anlatan soru fiilleri de ancak olumlu olabilir
Ne sen ne kardeşin beni arayıp sordunuz mu?

Fiilin olumsuz olması gereken durumları ise şöyle açıklıyor:

1. *Fiil, fail veya tümleçlerden önce gelirse ancak olumsuz yazılır, dedikten sonra bu kullanımın çoğunlukla şiirlerde görüldüğünü ifade eder ve şu misali verir:*
Karanlık bir gece ancak bana eş
Doğmuyor gönlümde ne ay ne güneş.
2. Varlığı veya yapılmış olması hoş görülme-yen şartlı fiiller de olumsuzluk gerektirir.
Ne sen ne de ben bu işe karışmasaydık çok iyi olacaktı.
Ne senden ne benden bunu saklamasalardı işin önüne geçebilirdik.
3. Sakın, hiç, hiç birisi, kesin olarak, bir zaman, henüz gibi olumsuzluğu berkiten zarflar ve tümleçlerden sonra fiil ancak olumsuz yazılabilir.
Ne sigarayı, ne enfiyeyi hiç kullanmam.
4. *Gelip görmedi, dinlemeyip gitti* gibi cümlelerdeki çaprazlı fiiller “ne” ile bağlandığı zaman olduğu gibi kalarak bir değişiklik göstermezler.
Ne Orhan ne Aydın beni gelip görmediler.
Ne Orhan ne Aydın beni dinlemeyip gittiler.

Necmettin Hacıeminoğlu *Türk Dilinde Edatlar*⁷ isimli çalışmasında “ne” bağlacının Karahanlı (ne... ne), Harezmi (ni... ni), Çağatay (ni... ni) ve Kıpçak (ni... ni) sahalarındaki kullanım şekillerine dönemi temsil eden seçkin eserlerden örnekler vermiş ve Batı Türkçesi’nde bu bağlacın geniş ve yaygın bir kullanımı olduğunu belirterek Ebüzziyâ Tevfik’in *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât* adlı eserini de bakılması için dipnotta göstermiştir. Necmettin Hacıeminoğlu, ilerleyen kısımda Jean Deny’nin bu bağlacın kullanım şekillerini gösteren tasnifini vermiş ve bu bağlacın Türkiye Türkçesindeki durumunu örneklerle göstermeye çalışmıştır.

Bu konuya değinen bir diğer isimse Peyami Safa’dır. *Osmanlıca Türkçe Uydurma*⁸ adlı kitabında “Bir Gramer İhtilâfı” başlığı altında konuyu ele alarak eskiden beri nefî edatının olumlu fiille mi olumsuz fiille mi tamamlanması gerektiği hususunda bir gramer münakaşasının sürüp gittiğine değiniyor. Kendisinin de bir makalesinde iki şekli seçtiğini belirttikten sonra iki şekli tercih etmesinin kıstaslarını açıklıyor. Peyami Safa, Ebüzziyâ Tevfik’in bu konuya dair bir kitap yazma ihtiyacı bile hissettiğini belirttikten sonra, bu konudaki münakaşanın son aylara kadar matbuatımızda birçok defalar aksettiğini ifade etmiştir. Peyami Safa’ya göre eğer “ne” edatından sonra ara yere birkaç fail veya meful karışmıyorsa fiil müspet gelmelidir. Fakat ara yere birkaç kelime, birkaç fail ve meful karışıyorsa, baştaki “ne” edatının tesiri zaafa uğradığı için fiil menfi şekilde gelmelidir. Ahmet Haşim’den

“Ne sen, ne ben,

Ne de alâm-ı fikre bir mersa

Olan şu mai deniz

Melâli anlamayan nesle âşina değiliz.”

mısralarını veren Peyami Safa’ya göre “ne” ile “değiliz” arasına giren on iki kelime-edatın olumsuzluk tesirini zaafa uğratmış, bu da Ahmet Haşim’in yüklemi “âşınayız” yerine bunun menfi şekli olan “âşina değiliz” şeklinde kullanmasına sebep olmuştur.

⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay., İstanbul, 1992, s. 265-266.

⁸ Peyami Safa, *Osmanlıca-Türkçe Uydurma*, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 18-20.

Fikret Turan *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure*⁹ (Eski Anadolu Türkçesi: Sözdizimi Yapıları) adlı doktora tezinde konuyu Eski Anadolu Türkçesi üzerinden ele almış ve “ne... ne” yapısını “conjunction” (bağlaçlar) başlığı altında “alternative conjunction” (seçenekli bağlaçlar) kategorisinde değerlendirmiştir. Bu bağlacın köken olarak Farsça olduğunu belirtmiş ve şu misali vermiştir:

“Ve geleci var ki ne bileler ne söyleyeler. QN (29a-4)”

Ayrıca “sentence structure” (cümle yapıları) kısmında bu bağlacı tekrar ele alarak “compound sentences” (birleşik cümle) kategorisine yerleştirmiştir.

Mehmet Kutalmış, *Ermeni Kıpçakçasında Olumsuzluk Şekilleri*¹⁰ adlı makalesinde olumsuzluk şekillerini açıklarken Ebüzziyâ Tevfik’e atıfta bulunarak, “Osmanlı ve Türkiye Türkçesi literatüründe bu form üzerinde bu güne dek en ayrıntılı bilgiyi veren ve bütün Osmanlı edebiyatını tarayarak bol örneklerle tasvir eden Ebüzziya Tevfik’tir.” diyerek eserin malzemesinin genişliğine dikkat çekiyor. Devamında “ne... ne” edatının Farsça ile Türkçedeki kullanım ayrılığına değinerek, Farsçada bu olumsuzluk formunun isim veya çekimli fiillerin önüne getirilmesiyle olumsuzluğun hasıl olduğunu, ekstra bir olumsuzluk şekline gerek kalmadığını; Türkçeninse sondan eklemeli bir dil olduğunu bu yüzden de fiilin sonuna *-mA-* olumsuzluk ekinin getirilmesiyle ekstra bir olumsuzluk unsuruna gerek kalmayacağını belirttikten sonra Eski Türkçede *edi>idi*, *neng*, *arıtı*, *kiçig*, *neme* daha sonra ise *sakin*, *asla*, *kat’iyyen*, *kat’an*, *kesinlikle*, *hiç* gibi kelimelerle olumsuzluğun pekiştirildiğini belirtmiştir.

Bu olumsuzluk şeklinin lehçelerdeki şekline de değinerek, kullanıldığı cümlelerde ikinci bir olumsuzluk unsuruna gerek kalmamakla birlikte cümlelerin uzun olması veya *hiç*, *asla*, *kesinlikle* gibi zarflarla olumsuzluğun pekiştirilmesi hâlinde *ne... ne + -mA*, *degül*, *yok* şeklinde kullanılabileceğini ifade etmiştir.

⁹ Fikret Turan, *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure*, Ann Arbor, UMI Company, February, 1996, s. 110, 172.

¹⁰ Mehmet Kutalmış, “Ermeni Kıpçakçasında Olumsuzluk Şekilleri”, *İlmî Araştırmalar* 17, İstanbul 2004/1, s. 138-139.

Son olarak Ebüzziyâ Tevfîk'in "ne... ne" bağlacı üzerine kaleme aldığı bu eserinin kendi döneminden hemen sonra bıraktığı etkiyi göstermesi açısından Ali Nazimâ'nın açıklamalarına da burada dikkat çekmek isteriz.

Ali Nazimâ *Lisân-ı Osmânî*¹¹ adlı eserinde Ebüzziyâ Tevfîk'e değinerek "ne" olumsuzluk bağlacının kullanımına dair birkaç açıklamada bulunduktan sonra "Bu kelime hakkında ziyâde ma'lûmât almak isteyen Ebüzziyâ Tevfîk Beğ Efendi Hazretlerine (Ne, Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât) nâm eserlerine mürâcaat etmelidirler." demiştir. Ali Nazimâ'nın "ne" bağlacı hakkındaki açıklamaları şöyledir:

"Aslen Fârisîye mensûb edevâtıdan olup el-yevm Fârisî ile Türkçe arasında müşterek olan "ne" kelimesi hangi bir ibâreye, yâhûd zarûret-i vezn ma'zereti olmadıkça, bir nazma mükerreren dâhil olursa onun hükmünü menfî ve suver-i inşâiyyesini müsbet kılar. Binâen-aleyh ibârenin veyâ nazmın sûret-i inşâiyyesi yâ bir fi'l-i müsbetle teşkîl eyler ki bu lisânımızın şîvesine tamâmiyle muvâfıktır ve-yâhûd fi'lsiz teşkîl olunur ki

Fârisîden iktibâsen erbâb-ı kalem tarafından ittihâz edilmiştir."

¹¹ Ali Nazimâ, **Lisân-ı Osmânî-Sarf ve Nahiv Kısmı**, 5. bsk., Mürettibîn-i Osmâniyye Matbaası, İstanbul, 1328, s. 181-182.

V. BÖLÜM

“NE EDÂT-I NEFYÎ HAKKINDA TETEBBUÂT”

SÖZ DİZİMİ İNCELEMESİ

KELİME GRUPLARI

1. KELİME GRUPLARI

Kelime grubu, birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören dil birliğidir. Kelime grupları tek bir nesneyi veya hareketi karşılamak üzere yan yana gelir ve tek bir kelime gibi çekime tâbi tutulurlar. Sona gelen işletme eki bütün grubu içine alır.¹

1.1. Tekrar Grupları

Bir kelimenin kendisiyle eş, zıt veya yakın anlamlı bir kelimeyle kullanılmasına dayalı kelime gruplarıdır. Tekrar grupları söz dizimi içinde daha çok sıfat ve zarf işlevi görerek, cümleyi anlam yönünden güçlendirmeye yararlar. Metnimizdeki örnekler dâhilinde bu kelime grubunu: Aynen Tekrarlar, Eş ve Yakın Anlamlı Tekrarlar, Zıt Anlamlı Tekrarlar olmak üzere üç başlık altında inceleyeceğiz.

1.1.1. Aynen Tekrarlar

Metnimizde aynen tekrarlar çok fazla kullanılmamıştır. Kullanılanlarsa çoğunlukla zarf görevindedir. Örnekler:

...bu ashâb-ı ârânın akvâlini risâlemizde *ayrı ayrı* mevzû-i bahs edeceğiz. (s. 14)

...mahkeme sukûkuna âid ta‘bîrât ü istilâhât ile *olsa olsa* husûsât-ı adliyyede istişhâd olunur, mesâil-i edebîyyede değil. (s. 50)

“*Ufak ufak* bulutların hâsıl ettiği nûra gark olmuş renkler...”

(s. 79, Kemâl-İbret, Gelibolu ve Gurûb)

...tumturaka boğulmuş *garîb garîb* lafızlar...(s. 36)

1.1.2. Eş ve Yakın Anlamlı Tekrarlar

Bu tekrarlar daha çok Farsça kökenli u/ü bağlacıyla kalıplaşmış ifadeler olarak karşımıza çıkarlar. Bununla birlikte bağlaçsız kullanılan örnekleri de yok değil-

¹ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım, Yayım, Dağıtım, İstanbul, 2008, s. 374.

dir. Metnimizde Türkçe kurallara göre yapılmış olan eş ve yakın anlamlı tekrarlar çok azdır. Farsça u/ü bağlacıyla yapılmış olanlar metnimizde daha geniş yer tutar. Farsça u/ü bağlacı ile yapılan tekrarlar, İlgi ve iyelik eklerini alarak Türkçe kurallı bir tamlamanın tamlayan ya da tamlanan kısmı olabildikleri gibi, eksiz olarak kullanıldıklarında bir birleşik fiil grubunun isim kısmı veya ne... ne bağlacının bağladığı unsurlar da olabilmektedir. Ayrıca Farsça bir izafet tekibinin tamlayan ya da tamlanan kısmını da meydana getirebilmektedirler. Bu tekrar grupları, Osmanlı Türkçesinin göze çarpan en önemli stilistik özelliklerindendir.² Örnekler:

...ensâl ü ecyâlîn bi-t-tevârûs hüsn-i tasarruf ü isti‘mâl etmiş olduğu...(s. 4)

...mensûb olduğu lisândaki şekl-i imlâ vü telaffuziyle *ahz ü mâl* etmiştir. (s. 6)

...dühûr ü a‘sârın mürûr ü tahavvülû ile...(s. 7)

...bir lisânın *zavâbıt ü kavâidi* hadd-i zâtinde...(s. 8)

...bir kitâbda *cem‘ ü telfîk* demekden başka bir şey değildir. (s. 8)

...bir söz, *mûcez ü münakkah* olmakla berâber...(s. 23)

...muhâlif bulunanları ilzâm için iktizâ eden *şevâhid ü emsâl*...(s. 47)

...bu edâtı *eğip bükerek* şekl-i tabîisinden çıkarmakdan...(s. 53)

“...ne *tevcih ü te‘vîl* işe yarar, ne *şekk ü zunûn*...”

(s. 60, Tasvîr-i Efkâr–Girit Usâtına Dâir Mektûb)

“Ne ‘adüvv *bâc u harâc*ı vermeğe eyler ‘inâd”

(s. 66, Nef‘î)

“Bir zamân mu‘tâd-ı *bâlîn ü pister*, *atlas ü kemhâ* idik...”

(s. 68, Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem)

² Turan, “Söz Dizimi”, XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili, s. 110.

“...cerîha-i harâbın *meremmet ü iltiyâmına* kâr-ger olacak tedbîr ü merhem bulunabilip...”

(s. 73, Kânî-Ruşuk A‘yânının Lüzûm-i Tenkîli Hakkında Makâm-ı Sadârete Mazbata)

“...sûret-i Hakk’da gösterdiği *sa‘y ü gûşîş-i müzevvir-ânesi...*”

(s. 75, Âsım-Târîh)

“Ne kânûna ne *cebr ü zora* ne hünkâra tâbî‘dir

Bu bender-gehde herkes *dirhem ü dinâra* tâbî‘dir”

(s. 78, Ziyâ Paşa)

1.1.3. Zıt Anlamlı Tekrarlar

Bu tekrarlar hem Farsça u/ü bağlacıyla hem de bağlaçsız olarak kullanılan kalıplaşmış ifadeler şeklindedir. Fakat bağlaçlı örnekleri daha çok ve yaygındır. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerle yapılan tekrarlarda görülür. Metnimizde Türkçe kurallara uygun olan zıt anlamlı tekrarlar da vardır, ancak bunlar Farsça örnekler yanında oldukça azınlıktadır. Bu tekrarlar ifadeyi çeşitli yönlerden destekleyerek, söz dizimine katkıda bulunurlar. Farsça kurallara uygun olan tekrarlar, söz diziminde ya bir tamlamanın tamlayan kısmını, ya bir birleşik fiilin isim kısmını ya da “ne... ne” tekrarlı olumsuzluk bağlacının bağladığı unsurlar olarak karşımıza çıkarlar. Türkçe kurallara göre yapılmış olan tekrar gruplarıysa daha çok sıfat ve zarf görevindedir.

...zamânımızda *zîr ü zeber* edenleri muâheze...(s. 4)

...her şeyde *az çok* ba‘zı tebeddül husûle geldiği...(s. 7)

...Fâtih devrinden beri *gelip geçmiş* şuarâmızın...(s. 34)

...Bâb-ı Âlî’nin ma‘hûd zincirleme üslûb-i ifâdesine intikâl edince her şey *alt üst* olur. (s. 35)

...bunun yalnız ba‘zı kelimelerinin *takdîm ü te‘hîr*inden husûle gelen...(s. 37)

...*sigâr ü kibâr*ın muhâverâtta kullandıkları tarz-ı güftâr cümlesindendir. (s. 45)

...râbitanın *isbât ü nefy*den hangisini iştîmâl etmesi lâzım geldiğinde...(s. 46)

Şu bî-çâreye *ganî vü fakîr* birçok âdem ibzâl-i âtîfetde bulunmuş iken...(s. 51)

“Yine durmaz okursun *rûz u şeb* evrâdın ey bûlbûl”

(s. 63, Behâî–Şeyhülislâm)

“...muhît-i küll-i eşyâ ve cünbiş-fermâ-yı *zemîn ü semâ*...”

(s. 63, Ziyâ Paşa–Emil Tercümesi)

“...Ben sarrâf-ı *nîk ü bed*-i âlem ve muhtesib-i *keyf ü kem* değilim.”

(s. 63, Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem)

“...o vaktin menâfî‘ine göre *imhâ vü ihyâsına* müekkil olacağı...”

(s. 75, Şinâsî–Tasvîr-i Efkâr–Kongre Hakkında İkinci Aleksandır’ın Üçüncü Napol-yon’a Cevâb-nâmesi Tercümesi)

“Yıkıldı hâke ne *mest ü ne hûş-yâr*”

(s. 81, Yahyâ Beğ)

“Oldu bu bey‘ ne *sûd u ne zarar*”

(s. 82, Fâzıl Beğ–Temessük-i Bâde)

1.2. Bağlama Grubu

Bağlama grubu, bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki veya ikiden fazla isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur. Bağlama grubu söz dizimi içinde isim, sıfat ve zarf vazifesi görür.³ Osmanlı Türkçesinin uzun ve tasvire dayalı anlatım özel-

³ Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., 10. bsk., Ankara, 2006, s. 65-67.

liğinin bir sonucu olarak cümleler hemen bitirilmez. İfade silsilesi çeşitli bağlama edatlarının yardımıyla genişletilir. Ayrıca Osmanlı Türkçesi döneminde noktalama işaretleri henüz tam olarak oturmadığı için bağlaçlar çoğu zaman noktalama işaretlerinin işlevlerini de üstlenebilmektedir. Bundan dolayı bir cümlede sınırsızca bağlama edatı kullanılabilir. Bağlama grubu, Osmanlı Türkçesinin sentaksı açısından oldukça önemli ve faal bir kelime grubudur. Örnekler:

...*yâ bi-l-iltizâm veyâ alâ-tarîk-it-taklîd ve-yâhûd an-cehlin ittihâz ettiği bir tarz-ı ifâdedir.* (s. 4)

...*merhûmun gerek Arabiyyâtda ve gerek Fârisî ile Türkçenin kavâid ü mesâil-i nahviyyesinde fazl ü irfân ile muvaşşah olan ihâta vü ittikânı müsellemtâdan ve lisânımızın pek çok gavâmızına vukûfu kimsenin inkâr edemeyeceği husûsâtıdan iken garîbdır ki...*(s. 12)

...uyarına göre *kâh kabûl-i nefy ve kâh iltizâm-ı isbât eylediklerinden...*(s. 13)

“Cevdet Paşa merhûmun ise hakîkten “*sûhtece*” tahsîl görmüş ve muahharen müktesebât-ı ilmiyyesini zamân ü mekânın yardımıyla birkaç kat tezyîd ü tezyîn etmiş olduğunu ve binâen-aleyh def‘a-i sâniye tab‘ında eski Kavâid-i Osmâniyye’yi “*tertîb-i cedîd*” üzere yeniden tasnîf eylemiş olmasına nazaran “*ne*” edâtı hakkında dahi eger iki sûret-i isti‘mâl bulunmuş olsa onu da kayd ü îzâh etmesi lâzım geleceğini herkes tasdik eder.” (s. 16)

...*Fâtih’in olmak üzere istişhâd olunan ve fakat lisân-ı Fâtih’den sâdır olmayıp kalem-i kâtibden sânih olan bâlâdaki ibâreye dikkat olunursa...*(s. 19)

...*Ekrem Beğ’in hem misâl olarak bahse idrâc ve hem de “isti‘mâli pek ender olduğundan” kavliyle müsteşhedâtı idâdından ihrâc ettiği...*(s. 21)

Nazımda vezn ü kâfiye zarûreti yalnız “*ne*” edâtını değil, pek çok kelimâtı vaz‘-ı aslîsinden çıkardığı vardır. (s. 26)

...muzâf ve muzâfun-ileyhlerde ibkâya ve-yâhûd iltizâm-ı nezâketle kâfa ibdâle cevâz var mıdır? (s. 29)

...edeb ü irfânda olsun üslûb-i beyânda olsun, hâsılı lâıyk-ı taklîd görülen...(s. 33)

...bu gibi husûsât-ı istisnâiyye ne mukalled addolunmağa ne de hüccet-i cevâza sâlihdir. (s. 39)

“Fâtih devri fuzalâ-yı vüzerâsından şâir Ahmed Paşa’nın: “...” beyti ve yine o devirde Mâverâünnehr’den gelmiş olan şuarâ-yı Türk’den vezîr-i Hüseyin Baykara Alî Şîr Nevâî’nin: “...” mısra’ı ve Süleymân-ı Kânûnî şehzâdelerinden Sultân Mustafâ-yı Şehîd’in lâlası olan Taşlıcalı Yahyâ Beğ’in Yûsuf u Züleyhâ’sındaki: “...” müfredi ve şâir Sâbit’in Kasîde-i Ramazâniyye’sindeki: “...” beyitleri “ne”lerden mukaddem de fi’l-i müsbet getirildiği hakkındaki ifâdâtımıza birer bürhân-ı kat’îdir.” (s. 41-42)

...iki “ne”yi müstemil ibârelerde lâzım gelecek râbıta, bunların yalnız birincisinden, yâhûd yalnız ikincisinden veyâ hem birincisinden hem ikincisinden hâsıl olmak üzere...(44-45)

“Mümteni-ül-idrâk olan zât-i Bârî ki muhît-i küll-i eşyâ ve cünbiş-fermâ-yı zemîn ü semâ ve tertîb-sâz-ı nizâm-ı mahlûkât lâ-tuhsâdır...”

(s. 63, Ziyâ Paşa–Emil Tercümesi)

“...ne nigîn-i elmâsda ne ezhâr-ı rebûde ne mürgân-ı Hindî’de görölmek ihtimâli vardır.”

(s. 79, Kemâl–İbret–Gelibolu ve Gurûb)

“Ne mâlı elinden alınanların hoşnutsuzluğuna ve ne nakilden hasâr-dîde olan menâfi’e ve ne de başka san’atlara lâzım iken boş yere sarf olunan paranın kıymeti-ne bakarlar.”

(s. 80, Rıf’at Beğ–Hukûk)

“Tanzîmât i ‘lân olunmamış olaydı ne Mısır mes’elesini tesviye edebilirdik, ne *memleketeyn ve Sırbistan ve Karadağ gürültülerini* birkaç kerreler def’e muktedir olurduk, ne Kırım muhârebesinden gâlib-âne kurtulabilirdik, ne de *Cidde ve Sûriye ve Girit beliyelerine* karşı hayâtımızı muhâfazaya imkân bulurduk.”

(s. 80, Tanzîmât Hakkında Mülâhazât)

1.3. Sıfat Tamlaması

Sıfat tamlaması en basit şekilde bir sıfat unsuru ile bir isim unsurunun birleşmesinden meydana gelen kelime grubudur.⁴ Metnimizde Türkçe kurallara uygun olarak yapılmış sıfat tamlamalarıyla birlikte Farsça terkip yapısında olan sıfat tamlamaları da vardır. Arapça terkip yapısı içinde olanlar ise oldukça azdır ve bunlar daha çok lafzî izâfet şeklindedir. Sıfat tamlamaları söz dizimi içinde isim, sıfat ve zarf görevi görür.⁵ Metnimizden Örnekler:

“...ne *kat’î veyâ nisbî bir hakikat-i târîhiyye* ne de *samîmiyyet ve irticâlden münbais bir hakikat-i rûhiyye* taharrî etmemelidir.”

(s. 3, Napolyon’un Âsâr-ı Müntahabesi)

...*sâhib-i cümlede görülmüş bir ayb-ı terkîb* değildir. (s. 3)

...bu *sûret-i inşâiyyeyi zü-l-vecheyn bir şekle* ifrâğ ederek...(s. 4)

...*hüsn-i tasarruf ü isti‘mâl etmiş olduğu bir kâide-i meşhûreyi* ki...(s. 4)

...Türkçede *Çağatayîlere muhâlif bir şîve-i dîger* ittihâz eylemiş...(s. 6)

...*kırk elli senelik âsâr-ı kalemiyye* istisnâ olunduğu hâlde...(s. 6-7)

...*medâr-ı temâyüz-i âdemiyyet olan kelâm*...(s. 7)

...*kavâid-i lisâniyyeyi ale-l-istimrâr muhâfazaya kâfil ba‘zı vesâit-i esâsiyye*...(s. 7)

⁴ Ergin, a.g.e., s. 380.

⁵ Karahan, a.g.e., s. 52.

...*hâtır ü hayâle gelmedik bir netîce-i sakîme* çıkabilmesi...(s. 10)

...*altı yüz senelik tarz-ı isti ‘mâli* çatallandırmakda...(s. 12)

...*kelime-i nefy ikâmesini musîb gösterir bir kâide* dahi...(s. 12)

...*bu edât hakkında otuz sene* zarfında *beş yerde* bahsedilmiş ve mübâhislerden dördü *vaz’-ı aslî hilâfında* olarak *zü-l-vecheyn bir tarz-ı isti ‘mâl* re’inde bulunmuştur. (s. 14)

...Aydın ahâlîsi *lûgat-i meşhûrenin* aksine olarak *mârr-üz-zikr “ne”* harfini “terdîd”de ve “yâ” harfini nefyde...(s. 15)

Bu gibi mesâilde *kâtı ‘ül-işkâl bir hüccet* matlûb ise...(s. 19)

...*cümle-i ahîre* birdenbire *bıçakla kesilmiş gibi fenâ bir sûretde* münkatı’...(s. 26-27)

...*fâidesiz bir tekerrür* mahzûru hâsıl oluyor. (s. 27)

...*bir kelime-i nâfiye* getiren münşîmiz *nâfiz-ül-kelim ashâb-ı kalemimizden*...(s. 33)

...*fî ‘l-i müsbete* bedel bir *fî ‘l-i menfî* getiren ilk münşîmiz Reşîd Paşa’dır. (s. 34)

...*İskender-i Kebîr’in seyf-i bürrânı* bile...(s. 35)

...*sâde kelimeler* ve *açık ibârelerle* müretteb...(s. 36)

Olsa olsa bir *fîkr-i cevval* ve bir *zebân-ı âteşîn-beyân* sâhibi olan şâirin...(s. 39)

“...*ne civân-ı kavî* halâs olur ne *pîr-i zebûn*...”

(s. 59, Kemâl–Bir Ketîbe-i Seng-i Mezâr)

“*Ve-l-hâsıl, müfsid-i mesfûrun* ne *kûşe-be-kûşe* izhâr ettiği *telâş-ı ebleh-firîbânesi*...”

(s. 75, Âsım–Târîh)

1.4. İyelik Grubu

Şahıs zamirlerinin genitif ekli olarak iyelik ekli isimlere aitlik ilgisiyle bağlandığı kelime grubudur. Bu grupta tamlayan unsur genitif, tamlanan unsur iyelik eki taşır. Gruptaki iyelik bağlantısı kuvvetlidir. Grubun temelini tamlayan ile tamlanan arasındaki bu bağ oluşturur. İyelik grubunu isim tamlamasından ayıran fark bu grubun zamirlere dayalı olmasıdır. Teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıslarda tamlayan unsur daima şahıs zamiri olur ve değişmez. Bundan dolayı tamlayan unsur her zaman birinci ve ikinci şahısların iyeliğini ifade eder. İstisnaî bir durum olan üçüncü şahsın teklik ve çokluk iyelik şekillerinin tamlayan unsuru ise şahıs zamiri olabileceği gibi, bir isim veya isim grubu da olabilir. Yani üçüncü şahıslarda sadece üçüncü şahsın değil, her nesnenin iyeliği ifade edilebilir.⁶

...beyit *bizim şîvemize* mülâbis olur. (s. 5)

...her lisânda olduğu gibi *bizim de kavâid ü zavâbit-ı lisâniyyemiz*...(s. 9)

...*bizim matbûât mübâhaselerindeki i'tiyâdımıza* nazaran...(s. 10)

...âsâr-ı kudemâda *bizim şimdi ünsiyyet edemeyeceğimiz*...(s. 36)

...o zât “*Benim kalemimden müddet-i ömrümde...*” (s. 49)

“...Renos’un suyu *benim askerime* kifâyet etmez, kuruturlar.”

(s. 68, Kâtib Çelebi–Avrupa Târîhi)

“...bunda ne *sizin eliniz* ve ne *bizim medhalimiz* olup...”

(s. 71, Kânî–Ber-Muhabbetnâme)

“*Bizim şikâyetimiz* baht-ı bî-vefâdandır”

(s. 77, Nâilî)

⁶ Ergin, a.g.e., 381-382.

1.5. İsim Tamlaması

İsim tamlaması, iyelik grubunun üçüncü şahsından meydana gelen bir kelime grubudur.⁷ İyelik gruplarında esas olan şekilsel özellik zamirlerin genitif ve iyelik ekleriyle birbirine bağlanması iken isim tamlamalarında durum farklıdır. İsim tamlamalarında zamirler dışında iki isim unsurunun birbirine bağlanması söz konusudur.

1.5.1. Belirtili İsim Tamlaması

Tamlayanı ekli olan isim tamlamasına belirtili isim tamlaması denir. Belirtili isim tamlamasında tamlayan genitiflidir, belirlidir; ancak tamlanana bağlanması geçicidir.⁸ Belirtili isim tamlamasında özel, yani dar bir ilişki mevcuttur.

Metnimizde Türkçe kurallı isim tamlamalarıyla birlikte, Farsça izâfet terkipleriyle kurulmuş olan tamlamalar da vardır. Bu tarz tamlamalar müstakil olmaktan ziyade genellikle genitif ve iyelik eklerini almak suretiyle Türkçe kurallı isim tamlamalarına katılmışlardır. Tabii bunları tek başlarına da birer isim tamlaması veya sıfat tamlaması olarak değerlendirmek gerekir. Farsça izâfetler tamlamanın ya tamlayan ya tamlanan ya da hem tamlayan hem tamlanan kısmını meydana getirebilmektedir.

...sâha-i matbûâtta *kâmet-nümâ-yı infirâd olanların yâ bi-l-iltizâm veyâ alâ-tarîk-it-taklîd ve-yâhûd an-cehlin ittihâz ettiğî*...(s. 4)

...vaktiyle *ecdâdımızın lisân-ı Fârisîden alarak Mâverâünnehr'den birlikde getirmiş ve altı yüz sene zarfında istihlâf ettikleri ensâl ü ecyâlin bi-t-tevârüs hüsn-i tasarruf ü isti'mâl etmiş olduğu*...(s. 4)

...*bir lisânın zavâbıt ü kavâidi hadd-i zâtinde*...(s. 8)

...*Kavâid-i Osmâniyye'nin yüzde birini ihtivâ edemediği*– nice kavâid-i sarf ü nahvimizi iştîmâl eylemiştir. (s. 9)

⁷ Ergin, **a.g.e.**, s. 382.

⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 382-383.

...bu harfin bir fie-i kalîle –Aydın ahâlisi– tarafından “harf-i terdîd” olarak kullanıldığına kadar...(s. 15-16)

...Ekrem Beğ'i Edebiyyât-ı Osmâniyye'nin ekser aksâm-ı bedîa vü bedîiyyesinde...(s. 17)

...“atalar sözü” nâmiyle müteâref olan emsâlin, ukalâ-yı kavmimiz –kudret-i beyânları müsâid olduğu merteye– latîf ü muhtasar olmasına...(s. 23-24)

...nazımdaki bu sûret-i isti'mâlin vezn ü kâfiye ilcâsiyle ihtiyâr olunmuş şeylerden bulunduğunu...(s. 26)

...ehl-i kaleme mahsûs olan “bid'atin” menş'e-i zuhûru bu mâddelerdir. (s. 27)

...kudemâdan, müteahhirînden ve muâsırlarımızdan bir hayli erbâb-ı kalemin ve Fâtih devrinden beri gelip geçmiş şuarâmızın âsâr ü eş'ârını tetebbu' ettik...(s. 34)

...düşümünü yek darbede halleden İskender-i Kebîr'in seyf-i bürrânı bile...(s. 35)

...erbâb-ı lisânın kuvve-i mümeyyizesine mürâcaat ederiz. (s. 46)

...iki şahsın muâvenetde bulunmamak ile ma'yûb olması iktizâ etmez. (s. 51)

“...ve ne sanâdîd-i merkûmenin bünyân-ı mülkde dem-be-dem açageldiği cerîha-i harâbın meremmet ü iltiyâmına...”

(s. 73, Kânî-Ruşuk A'yânının Lüzûm-i Tenkîli Hakkında Makâm-ı Sadârete Mazbata)

1.5.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Tamlayanı eksiz olan isim tamlamasına belirtisiz isim tamlaması denir. Belirtisiz isim tamlamasında tamlayan genitifsizdir, belirsizdir; ancak tamlanana bağıllığı

daha kuvvetlidir.⁹ Belirtisiz isim tamlamasında umumi bir ilişki söz konusudur. Farsça yapılı izâfetler Türkçe isim tamlamalarıyla beraber çok yaygın kullanılır.¹⁰

...*Alman erbâb-ı kalemi* üss-i tefekkür edinseler...(s. 3)

...kavmimizin –mâ-bih-iş-şerefi– olan *Osmânî unvânını* aldığı târîhden beri...(s. 8)

Tercümân-ı Hakikat muharriri Ahmed Midhat Efendi...(s. 10)

Vakit gazetesinde buna i‘tirâz...(s. 10)

...*Mekteb-i Mülkiyye*’de *edebiyât tadrîsine* me‘mûr olmağıla...(s. 11)

...*mahkeme-i istînâf hukûk a‘zâsından* Hakkı...(s. 13)

“İlâhî gönül mülkünde garîbim. Ne yâr ü ne gam-hâr

İlâhî dil iklîminde vahîdim. Ne mûnis ü ne dil-dâr”

(s. 25, Sinân Paşa)

...nazımda “*zarûret-i vezn*” ma‘zereti şuarâmız indinde...(s. 32)

...1287 târîhinde *Vezîrhânı*’nda, *Tatyos Matbaası*’nda 22 punto *Mühendisyan hurûfi*yle birinci def‘a temsîl olunmuş olan *Rûhî Dîvânı*’nın...(s. 40)

...*Fahreddîn-i Râzî Tercümesi* (s. 64)

“Ne *Bağdâd mes‘elesinde* ne de *Mora hâdisesi* hakkındaki re‘y ü tedbîri işe yaradığından...”

(s. 74, Cevdet Paşa–Târîh)

“*Fransa devleti Viyana muâhedesini* ne tahsîn ve ne de sûret-i ta‘rîzde...”

(s. 76, Tasvîr-i Efkâr–Kongre Hakkında Deroîn dö Luis’in Tahrîrâtı)

⁹ Ergin, **a.g.e.**, s. 382-383.

¹⁰ Turan, “Söz Dizimi”, **XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili**, s. 111.

1.6. Zarf Grubu¹¹

Bir zarfın başka bir zarfı veya bir zarfın bir sıfatı veya bir sıfat tamlamasını nitelediği, onu çeşitli açılardan tavsif ettiği kelime grubudur. Söz dizimi içinde sıfat veya zarf görevi görür.

...lisânın *en mühim* bir kâide-i esâsiyyesini vaz'-ı tabîisinden çıkarmak...(s. 4)

...rabt denilen beliyreden ileri geldiğini *en evvel* Ekrem Beğ meydâna koyduğundan...(s. 11)

...lisânımızın *pek çok* gavâmızına vukûfu...(s. 12)

...velev ihtiyâten olsun, kitâblarında *öyle bir kayd* da bulunmamıştır. (s. 16)

...tarz-ı âmiyânede söylenmiş akvâl olmağıla berâber *gâyet mücezz ü münakkah* suver-i inşâiyye ile muvaşşahdır. (s. 20)

...Ekrem Beğ'in dediği gibi "*pek ender*" değil, bilakis *pek ziyâde* şâyi vü eşher ve binâen-aleyh fasîh ü mu'teberdir. (s. 21)

...edebiyât ta'limine me'mûr olan bir zâte göre bu tenezzül *büyücek bir züll* sayılır. (s. 30)

...bir münşînin eser-i gafleti addolunmak *daha doğrudur*. (s. 33)

...dest-i irfânında gûyâ olan kaleminden *böyle bir tuğyân* vâki' olmamıştır. (s. 34)

...bunun *en fenâ tarzı* Reşîd Paşa devrinden başlar. (s. 35)

...nesirde *böyle bir zarûret* mutasavver olmadığından...(44)

...şu kâide, hadd-i zâtinde *pek basît* iken...(s. 52)

¹¹ Zarflarla ilgili olarak bkz. Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara, 2011, s. 502-504. Fikret Turan, "Türkçede Zarflar Üzerine", **Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armğanı**, Pars Yılı, Ankara, 1998. Zarf ve zarfımsı gramer öğelerinin işlevleri, yapıları ve cümle içerisinde kazandıkları anlamsal özellikler için bkz. Fikret Turan, **Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish**, Wiesbaden, Harrassowitz, 2000.

1.7. Farsça İzâfetler

Türkçede, Farsça kurallı tamlamalar Arapça kurallılara nispetle daha fazla kullanılmışlardır.¹² Tamlamalar söz diziminde tek bir kelime gibi muamale gördüklerinden, son kelimenin bağlı olduğu Türkçe hâl ekleri veya edatlar tamlamanın bütününe ait olur. Bu kurala uymayan tamlamalarsa sayıca azdır.¹³ Arapça-Farsça tamlamalar, gerekli ekleri almak koşuluyla çekimli fiil olmak dışında neredeyse cümlelerin her ögesi olabilirler.¹⁴

Metnimizde Farsça izâfetler oldukça yoğun kullanılmıştır. Bundan dolayı burada örnek mahiyetinde olsun diye yalnızca birkaç örnek sıralayıp tamamını ek'teki tamlamalar dizininde vereceğiz.

1.7.1. İki Kelimeden Oluşanlar-İki Kelime Değerinde Olanlar

Metnimizde en çok iki kelime değerinde olan Farsça izâfet terkipleri kullanılmıştır. Örnekler:

Sûret-i inşâiyye (s. 3, 18, 19, 22, 24, 45, 53, 58, 59, 71)

Edât-ı nefy (s. 5, 14, 15, 20)

Fi'l-i müsbet (s. 7, 10, 15, 30, 34, 42, 46, 53, 55, 60, 66, 68, 77, 81)

Fi'l-i menfî (s. 10, 32, 34, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 81, 83)

Harf-i nefy (s. 14, 15, 16, 17, 34)

İsti'mâl-i nâs (s. 18, 19, 22, 26)

Kâide-i lisâniyye (s. 28-29, 38)

Nefy-i mükerrer (s. 10, 13, 30, 33, 34, 40, 41, 83)

¹² Musa Duman, "Arapça ve Farsça Yapılı Tamlamaların Türkçe Cümleye Katılma Şekilleri", **Makaleler (Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine)**, ed. Hayati Develi, Kesit Yay., İstanbul, 2013, s. 111.

¹³ Duman, **a.g.m.**, s. 113-114.

¹⁴ Duman, **a.g.m.**, s. 122.

1.7.2. Üç Kelimededen Oluşanlar-Üç Kelime Değerinde Olanlar

Metnimizde üç kelime değerinde olan tamlamalar iki kelime değerinde olanlara göre oldukça azdır. Örnekler:

Medâr-ı temâyüz-i âdemiyyet (s. 7)

Kelime-i nâfiye-i uhrâ (s. 11)

Bâzîçe-i ashâb-ı kalem (s. 13)

Cümle-i tavîle-i ma‘hûde (s. 53)

İlm-i bî-usûl-i indî (s. 65)

Müsellem-i erbâb-ı ukûl (s. 65)

1.7.3. Dört Kelimededen Oluşanlar-Dört Kelime Değerinde Olanlar

Metnimizde dört kelime değerinde olan tamlamalar daha çok alıntı metinlere aittir. Metnimizin alıntılar dışındaki orijinal kısmında dört kelimededen oluşan tamlamalar yoktur. Örnekler:

Hâl-i dil-i ehl-i muhabbet (s. 70)

Kabûl-i der-gâh-ı rahmet-i Rahmân (s. 72)

Ser-mest-i mey-i ‘aşk-ı İlâhî (s. 79)

1.7.4. Beş Kelimededen Oluşanlar-Beş Kelime Değerinde Olanlar

Metnimizde beş kelime değerinde olan tek bir örnek vardır, o da alıntı metinlere aittir:

Rûz-ı bâzâr-ı âmâl ü hengâm-ı savâlic-i i‘mâl (s. 72)

1.8. Arapça İzâfetler

Arapça yapılı tamlamalar Osmanlı Türkçesinde az kullanılmıştır. Bunların çoğu makam mevki isimlerinde, kitap isimlerinde, dinî tabirlerde ve bilhassa bilimsel terminolojide karşımıza çıkar.¹⁵ Arapça izâfetler metnimizde çok geniş yer tutmaz. Olanlarsa genellikle Arapçadan geçtiği şekli ile yani kalıplaşmış ifadeler şeklindedir. Arapça lafzî izâfetler, cümle içinde çoğu zaman bir isim unsurunun sıfatı durumunda bulunmaktadır. Arapça ve Farsça şekiller Arapça veya Farsça terkip içinde sıfat olabildikleri gibi, Türkçe tamlama içinde de sıfat olarak bulunabilmektedir.¹⁶ Örnekler:

“*Mugîs-ül-verâ* Hâlik-i lem-yezel”

(s. 24, Sinân Paşa)

...nefy-i mükerrerden sonra bir kelime-i nâfiye getiren münşîmiz *nâfîz-ül-kelim* ashâb-ı kalemimizden olmayıp...(s. 33)

“...tervîc-i merâm mefsedet-i encâmda *selleme-üs-selâm* devâm eder olmuş idi.”

(s. 48, Mütercim Âsım-Târîh)

“Kavânîn-i tabîiyye her yerde ve her asırda *düstûr-ül-amel* olarak...”

(s. 48, 72, Kânî Paşazâde Rıf‘at Beğ)

Bu gibi mesâilde *kâtı ‘ül-işkâl* bir hüccet matlûb ise...(s. 19)

“Fusahâ ona ‘*esîl-ül-hadd*’ der”

(s. 59, Hâkânî-Hilye)

“Merd odur *bint-ül-‘inebden* gayrı bezm-i hâssına”

(s. 61, Sâbit)

¹⁵ Hayati Develi, **Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2**, 8. bsk., İstanbul, 2008, s. 162-163.

¹⁶ Duman, **a.g.m.**, s. 116. Tamlamaların yardımcı fiil, ek veya edat almış hâliyle Türkçe söz dizimine nasıl katılması gerektiği hakkında bkz.

“*Mümteni-ül-idrâk olan zât-i Bârî ki...*”

(s. 63, Ziyâ Paşa–Emil Tercümesi)

“...darb-ı kûpâl-i nâ-kâmî ve latme-i müşt-i dürüş-t-i kem-nâmî ile *münkesir-ül-bâl* olmaklığıma...”

(s. 72, Kânî–Ber-Tazarrunâme)

1.9. Arapça-Farsça Karma İzâfetler

Metnimizde Arapça-Farsça karma izafet yapısı tek bir örnekte vardır. O da alıntı metinlere aittir.

“...*taraf-ı müstecmi ‘-ül-mecdi ve-ş-şeref veliyy-ün-niamiden cevâz verilebilmesi...*”

(s. 72, Kânî, Ber-Tazarrunâme)

1.10. Aitlik Grubu

Aitlik ekine dayanan bir kelime grubudur. Kelime grubu olarak tek başına zamir olan aitlik grubu, söz dizimi içinde zamir veya sıfat vazifesi görür.¹⁷

...*zamânındaki erbâb-ı neşriyâta ta‘rîz etmiş idi.* (s. 3)

...bizim *matbûât mübâhaselerindeki i‘tiyâdımıza nazaran...* (s. 10)

...bu zâtin *husûsât-ı lisâniyyedeki ihâta-i külliye ve tedkîkât-ı âlim-ânesini...* (s. 16)

...yalnız *ibtidâki cümlede îrâdiyle...* (s. 26)

...muktezâ-yı makâma tâbi olduğuna *âtîdeki misâllerle istişhâd ederiz.* (s. 27)

...şimdiki *tarz-ı inşâmızın zuhûruna kadar...* (s. 34)

...üslûb-i kadîmin yalnız *şîve-i beyânındaki sevimsizliği...* (s. 36)

...suver-i inşâiyyece *şimdiki müşevveş ve hele muakkad cümlelere tesâdüf...* (s. 36)

¹⁷ Ergin, a.g.e., s. 384-385.

...i' lân-ı acz ettikten sonra *halka-i tadrîsindeki talebeye*...(s. 38)

...getirdiği şühûdun mâhiyyetini *bâlâdaki sözlerle* ta'yîn ettiğimiz...(s. 50)

1.11. Birleşik İsim Grubu

Bir kişiye has isim olmak üzere biraraya gelmiş olan kelimeler topluluğudur.¹⁸ Birleşik isim Türkçede yalnızca has isimlerden yapılan bir kelime grubudur. Cins isimlerden yapılmış olan birleşik isimler de bir şahsa ad olduğundan birleşik isim mahiyeti kazanırlar.¹⁹ Bu grup söz diziminde isim vazifesi görür. Metnimizde az miktarda Farsça terkip yapısında olan birleşik isimler de vardır. Örnekler:

Tercümân-ı Hakikat muharriri *Ahmed Midhat Efendi*...(s. 10)

...*Recâzâde Ekrem Beğ*, Mekteb-i Mülkiyye'de edebiyât tadrîsine...(s. 11)

Dördüncü def'a olmak üzere *Muallim Nâci* merhûm...(s. 12)

...Mâverâünnehr'den gelmiş olan şuarâ-yı Türk'den vezîr-i *Hüseyin Baykara Ali Şîr Nevâî*'nin...(s. 42)

...*Süleymân-ı Kânûnî* şehzâdelerinden *Sultân Mustafâ-yı Şehîd*'in lâlası olan *Taşlıca-lı Yahyâ Beğ*'in...(s. 42)

...*Sadr-ı a'zam Nasûh* Paşa hakkındaki kasîde-i meşhûrenin...(s. 43)

Şeyhülislâm Yahyâ (s. 56)

Hersekli Ârif Hikmet Beğ (s. 61)

1.12. Birleşik Fiil Grubu

Birleşik fiil, bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirildiği kelime grubudur. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir.²⁰

¹⁸ Karahan, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁹ Ergin, **a.g.e.**, s. 385.

²⁰ Ergin, **a.g.e.**, s. 386.

1.12.1. Bir Hareketi Karşılayan Birleşik Fiiller

Bunlar bir isim ile bir fiil unsurunun birleşmesinden meydana gelen birleşik fiillerdir. Fiil, ya bir ana yardımcı fiildir ya da sözlük anlamını kaybetmiş bir fiildir.²¹

1.12.1.1. Ana Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller

Türkçede ana yardımcı fiiller sık kullanılanlar olmak üzere geçişli olan *et-* ve geçişsiz olan *ol-* fiilleridir. Diğerleri ise daha seyrek olarak kullanılmak üzere geçişli olan *yap-*, *eyle-*, *kıl-* ve geçişsiz olan *bulun-* fiilleridir. Bunların yardımcı fiil olarak birleşik fiilde hususi anlamlarının fazla bir etkisi yoktur. Asıl anlam isim unsurunun üzerindedir. Yardımcı fiil çekim unsuru olarak vazife görür. Türkçede özellikle Arapça ve Farsça kökenli isimlerle yapılmış bu tarzda pek çok birleşik fiil vardır.²² Bu birleşik fiillerin isim unsuru bir sıfat-fiil ekiyle de yapılmış olabilir. Sıfat-fiil eki, *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiillerinden biriyle birleşebilir.²³ Metnimizde Arapça-Farsça kelime ve izâfetlerin yoğunluğuna bağlı olarak çekim unsurları olan *et-*, *ol-*, *eyle-*, *kıl-*, *kılın-*, *bulun-* yardımcı fiilleri oldukça yoğun kullanılmıştır. Bundan dolayı burada birkaç örnek verilip tamamı dizin şeklinde ekler kısmında verilecektir. Örnekler:

Ayrı Yazılanlar:

- ...hâsıl *et-* (s. 3, 40, 79)
- ...masûn *bulun-* (s. 3)
- ...ifrâğ *et-* (s. 4, 29, 46, 52)
- ...hüsn-i tasarruf ü isti' mâl etmiş *ol-* (s. 4)
- ...zîr ü zeber *et-* (s. 4)
- ...bâzîçe-i ashâb-ı kalem *ol-* (s. 13)
- ...hâsıl *ol-* (s. 8, 12, 18, 27, 45, 66)
- ...kasr-ı fikr ü makâl *et-* (s. 39)
- ...meksûr *kıl-* (s. 5)

²¹ Karahan, **a.g.e.**, s. 73.

²² Ergin, **a.g.e.**, s. 386-387.

²³ Karahan, **a.g.e.**, s. 74-75.

Bitişik Yazılanlar:

Metnin orijinalinde ayrı yazılan bu birleşik fiilleri, TDK'nın Güncel Türkçe Sözlüğündeki şekliyle yazmayı tercih ettik. Örnekler:

- ...vaz'et- (s. 12, 72)
- ...addolun- (s. 15, 20, 33, 35, 39, 44, 46)
- ...selbeyle- (s. 16)
- ...tardedil- (s. 46)
- ...nefyedil- (s. 49)
- ...celbet- (s. 51)

1.12.1.2. Diğer Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller

Bazı birleşik fiillerde ana yardımcı fiiller yerine asıl fiiller kullanılır. Bu yapıda yer alan kelimelerden biri veya hepsi ya sözlük anlamını yitirmiş ya da deyimleşip kalıplaşmıştır.²⁴ Örnekler:

- ...lüzûm göröl- (s. 4, 76)
- ...husûle gel- (s. 7, 27, 37, 74)
- ...lâzım gel- (s. 12, 16, 18, 20, 27, 29, 31, 33, 37, 44, 46, 47, 50, 51, 53)
- ...misâl getir- (s. 27, 49, 50)
- ...hitâm ver- (s. 37)
- ...şöhret bul- (s. 65)

1.12.2. Bir Hareketi Tasvir Eden Birleşik Fiiller

Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller *bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy* (*ko-*) fiilleridir. Bu birleşik fiillerde esas anlamı zarf-fiilli unsur taşır, yardımcı fiil ise bir çekim vazifesi görür. Bu birleşik fiillerden *bil-* yeterlilik; *ver-* kolaylık, çabukluk ve birdenbirelik; *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *koy-* fiilleri deneme ve devamlılık; *yaz-* fiili ise yaklaşma fonksiyonu ile öne çıkar. Zarf-fiil ekleri yardımcı fiile göre

²⁴ Karahan, **a.g.e.**, s. 75.

düz veya dar vokalli olabilmektedir.²⁵ Bunlarda birleşik fiillerin birinci unsuru bazen zarf-fiil eklerinin yerini tutan bir kip eki ile (mesela –*DI dur-*, –*Ir dur-* gibi) de karşılanabilmektedir. Ayrıca *başla-*, *çalış-*, *iste-* gibi aslında yardımcı fiil olmayan bazı fiiller, “-*mAyA başla-*, -*mAk iste-*, *mAyA çalış-*” kalıpları içinde yardımcı fiil olarak da kullanılabilmekte ve birlikte kullanıldığı hareket isimlerini tasvir edebilmektedir.²⁶ Tasviri fiiller metnimizde az kullanılmıştır. Örnekler:

- ...diyebil- (s. 3)
- ...söyleyegel- (s. 8, 9)
- ...yapmak iste- (s. 9)
- ...muhâfaza edilegel- (s. 13)
- ...değişiver- (s. 37)
- ...bakmayagör (s. 71)

1.13. Unvan Grubu

Unvan grubu bir şahıs ismi ile bir unvan veya akrabalık isminden meydana gelen kelime grubudur.²⁷ Bu grup söz dizimi içinde isim vazifesi görür.²⁸ Örnekler:

- Fuâd ve Cevdet Paşa* merhûmların...(s. 8)
- ...fuzalâ-yı milletden *Kütahyalı Abdurrahman Efendi* tarafından...(s. 9)
- Tercümân-ı Hakikat muharriri *Ahmed Midhat Efendi*...(s. 10)
- Biraz zamân sonra *Recâizâde Ekrem Beğ*, Mekteb-i Mülkiyye’de...(s. 11)
- ...*Ekrem Beğ*’le *Nâci Efendi* mes’eleyi...(s. 13)
- ...birinci münşîmiz olan *Sinân Paşa* nesrinde de isti’ mâl etmiştir. (s. 25)
- ...*Âlî ve Fuâd Paşalar*’ın Fransızca yazdıkları Muharrerât-ı Siyâsiyye’nin...(s. 31)

²⁵ Ergin, **a.g.e.**, s. 387.

²⁶ Karahan, **a.g.e.**, 78-79.

²⁷ Ergin, **a.g.e.**, s. 389-390.

²⁸ Karahan, **a.g.e.**, s. 68.

Reşîd Paşa üslûbu ise, herkesin me'nûs olduğu... (s. 36)

Fâtih devri fuzalâ-yı vüzerâsından şâir *Ahmed Paşa*'nın... (s. 41)

1.14. Ünlem Grubu

Bu grup, bir ünlem ifadesi ile bir isim veya isim değeriindeki bir unsurun birleşmesinden meydana gelir. Ünlem grubu cümlelerin kuruluşuna katılmaz, cümle dışı unsur olarak değerlendirilir.²⁹ Metnimizin asıl kısımlarında ünlem grubu yoktur. Aşağıda verilen örnekler alıntı metin parçalarına aittir. Örnekler:

“*Nâbiyâ* sûret-i muhtârda mecbûruz biz”

(s. 15, Nâbî)

“Ne şebâb *ey dil* şûrîde kalır bunda ne şeyb”

(s. 55, Rûhî)

“Muzaffer ola ser-dârın *eyâ şâhen-şeh-i gâzî*”

(s. 55, Nef'î)

“*Dirîg*, vakt-i ‘azîz-i muhabbet oldu fedâ”

(s. 71, Tâlib)

“*Îlâhâ, Samedâ!* Bende ne kabûl-i der-gâh-ı rahmet-i Rahmânın olmağa istitâat...”

(s. 72, Sinân Paşa–Tazarruât)

1.15. Sayı Grubu

Bu kelime grubu tek kelimedenden veya ana sayıların ya da ara sayıların yan yana gelmesinden meydana gelir. Tek sayıların bir isim unsuru ile kullanılması ve ana sayıların yan yana gelmesi ile sıfat tamlaması, ara sayıların yan yana kullanılması ile

²⁹ Karahan, **a.g.e.**, s. 70-71.

de sayı grubu meydana gelir. Gruptaki sayı isimlerinin dizilişi basamak sistemine göredir. Sayı grubu söz diziminde isim ve sıfat görevi görür.³⁰ Örnekler:

...*yirmi beş, otuz seneden beri*...(s. 3-4)

...henüz *kırk elli sene* geçmemiş ise de...(s. 8)

...*yirmi beş senelik* bir cehd-i istikrâi sâyesinde...(s. 9)

...bundan *otuz sene* evvel...(s. 10)

...*altı yüz sene* ale-d-devâm muhâfaza edilegelen...(s. 13)

...*beş yüz sene* zarfında gelip geçmiş ashâb-ı dânişin nazımdan, nesirden *iki yüz* kadar ebyât ü ibârâtını isbât-ı müddeâyâ...(s. 54)

1.16. Son Çekim Edatı Grubu

Bir isim veya isim değerindeki bir unsur ile bir son çekim edatından oluşan kelime grubudur. Edat grubu zarf ve sıfat olarak kullanılır.³¹ Metnimizde Tanzimat Türkçesinde çok kullanılan mebnî, binâen, nazaran, mukaddem, evvel, mertebe, mânend gibi son çekim edatları da vardır. Örnekler:

1.16.1. Kadar

...“harf-i terdîd” olarak kullanıldığına *kadar* tevsî‘-i tahkîkât eylemiştir. (s. 15-16)

...şimdiki tarz-ı inşâmızın zuhûruna *kadar*...(s. 34)

...Reşîd Paşa’nın bile meşk-i taklîdi bulunan Âkif Paşa’nın irtihâline *kadar*...(s. 34)

...sekizinci asr-ı hicrîden zamânımıza *kadar*...(s. 41)

“...el ile yemek yiye insânı iğrendirecek *kadar* müstekrehdir.”

(s. 80, Kemâl–Görenek)

³⁰ Karahan, **a.g.e.**, s. 72-73.

³¹ Ergin, **a.g.e.**, s. 392.

1.16.2. Gibi

...“bir kerre Nûh dediği için peygamber diyemeyen” şahs-ı anûd *gibi*...(s. 10)

...mesâil-i nahviyye-i Arabiyyede “Kûfiyyûn” ve “Basriyyûn” nâmiyle iki fırkaya ayrılan nuhât-ı Arab *gibi*...(s. 11)

...kesik ibârelere bedel “olduğundan, bulunduğundan, olunmuş, bulunmuş, olunarak, bulunarak” *gibi* revâbit-ı ma‘hûdeye...(s. 27)

Hele müselsel, muttasıl rabtlarla yazılmış şeyler hemen yok *gibidir*. (s. 36)

“Ne müddeî ve ne de müddeî-aleyh gelmedikleri *gibi*, taraflarından vekîl dahi göndermemişlerdir.”

(s. 50, Esrâr-ı Belâgat)

1.16.3. Beri

...lisânın en mühim bir kâide-i esâsiyyesini vaz‘-ı tabîisinden çıkarmak ma‘rifetinde bulunduklarından *beri*...(s. 4)

...kavmimizin –mâ-bih-iş-şerefi– olan Osmânî unvânını aldığı târîhden *beri*...(s. 8)

...Ekrem Beğ’le Nâci Efendi mes’eleyi teşfît ettikleri târîhden *beri*...(s. 13)

1.16.4. Berâber

...tarz-ı âmiyânede söylenmiş akvâl olmağıla *berâber*...(s. 20)

...bir söz, mücezz ü münakkah olmakla *berâber*...(s. 23)

...Reşîd Paşa âsâr-ı kalemiyyesinden birinde nefy-i mükerrerle *berâber*...(s. 30)

...bu sakîme evvelâ “rabt” denilen usûl-i kitâbet netîcesi olmakla *berâber*...(s. 33)

...Reşîd Paşa’nın bir eserinden ve Fâtih Tercüme-i Hâl’inden fi‘l-i menfîyi şâmil iki cümle kaydetmekle *berâber*...(s. 49)

1.16.5. İle

...bu edâtı mükerreren ikâme ettikleri bir cümleyi bir kelime-i menfiyye *ile* itmâm ediyor da...(s. 6)

...bu edâtı sûret-i mükerrerede îrâd *ile* ibârelerini fi‘l-i müsbetle itmâm eyledikleri...(s. 7)

...emsile-i lâzime *ile* tavzîh ü ta‘yîn olunduğundan...(s. 8)

...fi‘l-i menfî *ile* teşekkül etmiş bir cümle-i kelâmiyyesi...(s. 44)

...durûb-i emsâl hep bu sûret-i inşâiyye *ile* teşkîl edilmiş olduğundan...(s. 45)

1.16.6. Göre

...her ikisinin rahle-i ifâde vü istifâdesinde bulunmuş olan şâkirdânı da uyarına *göre*...(s. 13)

...sem‘ ü zevkinin kabûl ettiği şîve vü edâya *göre*...(s. 29)

...edebiyât ta‘lîmine me‘mûr olan bir zâte *göre*...(s. 30)

“Ne kabûlün tâate, ibâdete ne reddin günâha, ma‘siyete *göredir*.”

(s. 72, Sinân Paşa–Tazarruât)

1.16.7. Sonra

...“ne” nefy-i mükerreri hakkında vâki‘ olan tedkîkâtını beyandan *sonra*...(s. 13)

...ehl-i kaleme tahsîs ettiği “bid‘ati” ikiye ayırdıktan *sonra*...(s. 25)

...revâbit-ı ma‘hûdeye boğulan ibârât-ı müteselsile ile imlâ’-i sahâif sûreti yol aldıktan *sonra*...(s. 27)

...nesrin rabt bahsini “sem‘ ü tabîate” havâle ile netîcelendirdikten *sonra*...(s. 37)

...misâlini müsbet tarzında getirdikten *sonra* meşîme-i îcâddan...(s. 47)

1.16.8. Başka

...bir lisânın zavâbıt ü kavâidi hadd-i zâtinde lisânda mevcûd olarak onu tedvîn etmek, bir kitâbda cem' ü telfik demekden *başka* bir şey değildir. (s. 8)

...kavlini tahattur ettirmekden *başka* bir semere hâsıl etmez. (s. 40)

...bu edâtı eğip bükerek şekl-i tabîisinden çıkarmakdan ve bu sûretle bir düstûru iki parçaya ayırmakdan *başka*...(s. 53)

“...ecnebî eşkıyâsının Cezîre’ye mürûrlarının men’ine muvaffak olunamaması husûslarından *başka*...”

(s. 75, Tasvîr-i Efkâr–Kemâl–Şark Mes’elesine Dâir Lâyiha)

1.16.9. Dolayı

Bu edâtın vaz’ı aslîye muhâlif olarak isti’mâl olunmasından *dolayı*...(s. 10)

1.16.10. İçin

...bu cümle isti’mâl-i nâsa muvâfık olmak *için*...(s. 19)

...bir şevk-i mahsûs ile hıfzolunacağı *için*...(s. 23)

...“ne” edâtları (?) bu misâllerin ba’zısında nefy, ba’zısında te’kîd *içindir*...(s. 28)

...gerek tervîc-i merâm ve gerek muhâlif bulunanları ilzâm *için*...(s. 47)

...bir şeyin sûret-i müstemirrede vukû‘unu te’mîn *için*...(s. 52)

...kâh teşyîd-i hükm *için* ve kâh te’yîd-i müddeâ *için*...(s. 78)

1.16.11. Üzere

...def‘a-i sâniye tab‘ında eski Kavâid-i Osmâniyye’yi “tertîb-i cedîd” *üzere*...(s. 16)

...bu “ne” edâtı bâlâda da beyân olunduğu *üzere*...(s. 23)

...sûret-i inşâmızca husûle gelen inkılâbât netâyicinden olmak *üzere*...(s. 27)

“Hele Avrupa’da kendi lisânları *üzere* tahsîl edip...”

(s. 65, Kemâl–Tasvîr-i Efkâr–Türkçe Tabâbete Dâir Makâle)

1.16.12. Karşı

...ashâb-ı muâhezenin efkâr-ı taklîdkâr-ânesine *karşı*...(s. 46)

“...Cidde ve Sûriye ve Girit beliyyelerine *karşı* hayâtımızı muhâfazaya imkân bulurduk.”

(s. 80, Tanzîmât Hakkında Mülâhazât)

1.16.13. Diye-Diyü

“Tamâmî-i eyyâm-ı saltanat ü seyâhatimde ne böyle lezzet-i zâika-nevâz-ı server ile şîrîn-kâm oldum ve ne bu şûrâbe-i çeşme-sâr-ı melâmetde ta‘biye olunan halâveti kâse-i fağfûrî-i Hâkânî’de memzûc gül-âb-ı âfiyet kılınan şarâb-ı hoş-güvârda buldum, *diyü*...”

(s. 64, Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem)

“...nâ-mevcûd olduğun yerlerde ne seni kimse bilir ve ne sen kimsin, nesin, ne yersin? *diye*...”

(s. 65, Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem)

1.16.14. Mukaddem-Evvel

...Kavâid-i Osmâniyye’nin te’lîfi, “Encümen-i Dânişce” bu iki zâte tavsiye olunduğu târîhden pek çok zamân *mukaddem*...(s. 9)

...ilk def‘a –bundan otuz sene *evvel*–...(s. 10)

...bundan birkaç sene *mukaddem*...(s. 13)

...heyûlâsı zihnimizde sûret bulan şu risâleyi tahrîre mübâşeretden *evvel*...(s. 34)

1.16.15. Nazaran

...bizim matbûât mübâhaselerindeki i'tiyâdımıza *nazaran*...(s. 10)

...“ne” edât-ı nefyî ile edâ kılınan makâsidin suver-i inşâiyyesine *nazaran*...(s. 18)

...“Ne sîh sûzed ne kebâb.” misl-i Fârisîsinin aynı olmasına *nazaran*...(s. 21)

1.16.16. İbâret

...Âlî ve Fuâd Paşaları'n Fransızca yazdıkları Muharrerât-ı Siyâsiyye'nin tercümele-
rinden *ibâret* idi. (s. 31-32)

...kelimât-ı garîbesini sâdegî-i elfâza tahvîlden *ibâret*dir. (s. 36)

...kendi tarafçığından da üç misâl tertîbinden *ibâret*dir. (s. 49)

1.16.17. Binâen

...zamânımızda “fi'l-i nefy” ile me'lûf olanların kesretine *binâen*...(s. 37-38)

1.16.18. Mebnî

Bu mütâlaaya *mebnî*...(s. 54)

1.16.19. Mertebe

...ukalâ-yı kavmimiz –kudret-i beyânları müsâid olduğu *mertebe*–...(s. 23-24)

1.16.20. Dâir

Girit Usâtına *Dâir* Mektûb (s. 60)

Türkçe Tabâbete *Dâir* Makâle (s. 65)

Ramazânın Ta'rîf-i Ahvâline *Dâir* Mektûb (s. 72)

Emil Tercümesi'ne *Dâir* İzâhât (s. 72)

1.16.21. Âid-Ait

...bir kâide-i meşhûreyi ki lisânın mantık-ı beyânına *âid*dir...(s. 4)

Esâs-ı mes'ele nazımdan ziyâde nesre *âid*dir. (s. 32)

...nahv-i Arabîye *âid* husûsâtta bile...(s. 44)

...mahkeme sukûkuna *âid* ta'birât ü ıstılâhât...(s. 50)

1.16.22. Mânend

“...bu şehir-i bî-hem-tâ *mânend* bir kışver-i nâm-dâr vücûda gelmek ihtimâli...”

(s. 73, Berlin Maslahat-güzarı Sâmi Beğ-Paris'in Ta'rîf-i Ahvâli Hakkında Risâle)

1.17. Son Çekim Edatı Grubu Gibi Kullanılan Unsurlar

Edatlar çekimsiz gramer öğeleri olmakla birlikte “hâlde, mukabil, hakkında, yüzden, yüzünden, üzerine, yandan, taraftan, tarafından, bakıma, bakımdan, bakımından, yönden, yönünden, cihetle, sûretle, sûretiyle, veçhile, sebeple, sebebiyle, dolayısıyla” gibi kelimeler kullanım ve fonksiyon bakımından son çekim edatlarına yakın bir görüntü arz ederler. Hepsi çekimli, ekli veya edatlı olan bu kelimeler isim olarak anlamlarını kaybedip, ekleri ve edatları klişeleştiği nispette son çekim edatlarına yaklaşırlar.³² Metnimizde oldukça çok kullanılanıldıkları için bu şekilleri burada ayrı bir kategori hâlinde aldık. Bu tarz yapılar, Tanzimat Türkçesinin göze çarpan kullanım özelliklerindendir. Örnekler:

1.17.1. Hâlde-Hâlinde

...“ne” edât-ı nefyî, mükerreren îrâd olunduğu *hâlde*...(s. 16)

...bunları rabtedecek kelime veyâ ibârenin yalnız ibtidâki cümlede îrâdiyle iktifâ *hâlinde*...(s. 26)

³² Ergin, a.g.e., s. 373.

...Türkçemizde âhirlerinde kaf-ı sâkine bulunan bir kelime bir edâta muttasıl olarak harekelendiği *hâlde*...(s. 29)

...herkesin me'nûs olduğu sâde kelimeler ve açık ibârelerle müretteb olduğu *hâlde*...(s. 36)

“Sahâbet-i aliyye-i bende-perverîlerine mazhar olduğu *hâlde*...”

(s. 63, Münîf Paşa–Tavsiye-nâme–Bedâyi‘-ül-İnşâ)

1.17.2. Vechile

...iki nev‘-i ma’nâda müsta‘mel ism-i mübhem olduğu gibi karîben zikrolunacağı *vechile*...(s. 14)

...Şinâsî’nin kavli *vechile*...(s. 19)

...Rûhî’nin “...” mısra‘ı dîvân-ı matbû‘unda bile bu *vechile*...(s. 40)

...taraf-dârı olduğumuz da‘vâyı nâkız olan bu beyitler –defaâtle söylediğimiz *vechile*–...(s. 43)

1.17.3. Cihetle

...bize lisân-ı Fârisîden intikâl etmiş olduğu *cihetle*...(s. 23)

1.17.4. Hakkında

“Çünkü kendisinden evvel tenkîd *hakkında*...”

(s. 77, Ahmed Şuayb–Jofrua’ya Dâir Mütâlaât)

“Ne”den evvel fi‘l-i menfî getirilmesi *hakkında*...(s. 81)

1.17.5. Kabîlinden

...bir edîb-i nükte-dânımızın imlâmızda hâsıl olan tagayyürâta ta‘rîzen “Bâb-ı Âlî”de yirmi seneden beri teferrüd eden me’mûrların kimi yâ ile “bildirir-byldyrr” kimi

yâ'sız “bildirir-bldrr” yazmağa başlayalı küçük kâtibler ne yapacaklarını şaşırdılar.” demesi *kabîlinden*...(s. 12-13)

...Mesâil-i edebiyede lisân-ı resmîde yazılmış şeylerden misâl getirmek, mâliye defâtirini karıştırmakla fenn-i hesâb tedvînine çalışmak *kabîlinden* olur. (s. 49)

1.17.6. Zarfında

...otuz sene *zarfında* beş yerde bahsedilmiş ve...(s. 14)

...beş yüz sene *zarfında* gelip geçmiş ashâb-ı dânişin nazımdan, nesirden...(s. 54)

1.17.7. Üzerinde-Üzerine

Üçüncü def'a olarak yine kitâb *üzerinde*...(s. 11)

Mezheb-i Revâkıyyûn *Üzerine* İzâhât (s. 73)

1.17.8. Sırasında

...Muallim Nâci merhûm, Mekteb-i Hukûk'da verdiği edebiyât dersleri *sırasında*...(s. 12)

...âtîde sâir şuarâmızın bu yolda söylenmiş sözleri *sırasında*...(s. 38)

...bir fikr-i cevval ve bir zebân-ı âteşin-beyân sâhibi olan şâirin galeyân-ı vicdân ü irfân ile sânihasından fevârân eden meânî-i bedîâyı tasvîr *sırasında*...(s. 39)

1.17.9. Arasında

...mecrâ-yı fesâhatle girîve-i sakâmet *arasında*...(s. 13)

1.17.10. Yerine

...bizdeki nûn-i meftûha *yerine* Çağatayîde nûn-i meksûre ile...(s. 5)

1.18. İsnat Grubu

Biri diğerine isnat edilen iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Kendisine isnat yapılan unsur ya yalın hâlde bulunur ya da iyelik eki almış almış olarak kullanılır. Bu unsur tek bir isim de olabilir, isim yerine geçen bir kelime grubu da olabilir. İsnat unsuru ise bir sıfat veya sıfat yerine kullanılan bir kelime grubu olabilir.³³ Örnekler:

...zamânımız erbâb-ı kalemi arasında *halli düşvâr* bir mes'ele şeklini almıştır. (s. 6)

...beyn-en-nâs *isti 'mâli "pek" ender* olduğundan...(s. 20)

...bi-s-sirâye hepimizce *terki düşvâr* bir ülfet-i seyyie...(s. 45)

1.19. Datif Grubu

Yönelme hâlini almış bir unsurla yalın hâldeki bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Yönelme hâlini almış olan unsur ile diğer isim unsuru tek bir kelime olabileceği gibi isim vazifesi gören bir kelime grubu da olabilir.³⁴ Örnekler:

...bu harf aslen *Fârisîye mensûb* edevâtdandır. (s. 5)

...Türkçede *Çağatayîlere muhâlif* bir şîve-i diğer...(s. 6)

Bu sûret-i inşâiyye dahi *isti 'mâl-i nâsa dâhildir*. (s. 22)

...sâmia-nevâz olan bir sözle olmayanını *farka muktedir*dir. (s. 23)

...onu tashîh ile yine *mecrâ-yı kadîmine ircâ'* mümkün olur. (s. 32-33)

...iki makâle-i iftitâhiyye dahi *meziyyât-ı fazl ü irfânına dâildir*. (s. 35)

...“Ne kand ve ne helvâ” mislinin *tarz-ı inşâsına mutâbıktır*. (s. 53)

...çünkü *lisânına vâkıf* bir kalemden çıkmış olduğundan...(s. 83)

³³ Ergin, a.g.e., s. 392.

³⁴ Ergin, a.g.e., s. 394.

1.20. Lokatif Grubu

Bulunma hâlini almış bir isim unsuru ile ondan sonra gelen bir başka isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Her iki unsur da ya tek bir isim veya isim vazifesi gören bir kelime grubu olabilir.³⁵ Örnekler:

...müştereken te'lîf ettikleri *Kavâid-i Osmâniyyede münderic* zavâbıt-ı lisâniyyemiz...(s. 8)

...Kavâid-i Osmâniyye'nin *yüzde birini* ihtivâ edemediği...(s. 9)

...“Ta'lîm-i Edebiyyât”da görüleceği üzere kendisi de *sûret-i kat'îyyede bir hükm* i'tâ edemediğinden...(s. 11)

...imzâsiyle neşredilen “*Esrâr-ı Belâgat*” nâmında bir risâlede...(s. 13)

“Ne” kelimesi *iki nev'-i ma'nâda müsta'mel* ism-i mübhem...(s. 14)

...bu sûretle *elsine-i enâmda mazrûb ü mütedâvil* akvâldendir. (s. 21)

...silsile-i ifâde, hemen *her iki cümlede bir* “ırkilmek” kabîlinden...(s. 36)

“...*kâse-i fağfûrî-i Hâkânî'de memzûc* gül-âb-ı âfiyet kılınan şarâb-ı hoş-güvârda buldum...”

(s. 64, Nevres-Mebâliğ-ül-Hikem)

1.21. Ablatif Grubu

Çıkma hâlini almış olan bir isim unsuru ile ondan sonra gelen bir başka isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Her iki unsur da ya tek bir isim veya isim yerine geçen bir kelime grubu olabilir.³⁶ Örnekler:

...*samîmiyyet ve irticâlden münbais* bir hakikat-i rûhiyye...(s. 3)

...ve bu sûretle *isti'mâlden sâkıt* olabilir. (s. 8)

³⁵ Ergin, a.g.e., s. 394.

³⁶ Ergin, a.g.e., s. 394.

...fuzalâ-yı milletden Kütahyalı Abdurrahman Efendi tarafından...(s. 9)

...mahkeme-i istînâf hukûk a 'zâsından Hakkı...(s. 13)

...isti 'mâl-i nâsdan kâtı ' hüccet olamaz. (s. 18)

...Ermeni mütercimlerin aklâm-ı meânî-fersâsından çıkma şeylerdir. (s. 32)

...vezn ü kâfiye ilcâsiyle söylenmiş sözler olduğundan (şevâzz) isti 'mâlden ma 'dûddur. (s. 43)

“Biz fukarâdan bir derd-mendiz...”

(s. 63, Ahmed Radosî-İbn-i Hallikân-Fahreddîn-i Râzî Tercümesi)

“...li-llâhi vü fî-llâhi olduğu ikâme-i bürhândan müstağnîdir.”

(s. 71, Kânî-Ber-Muhabbet-nâme)

1.22. Fiil Grubu

Fiil grubu, isim-fiil ekleri üzerine kurulan bir kelime grubudur. Fiil grubunda –Mak, –İş, –mA gibi isim-fiil ekleri grubun sonunda bulunur ve isim-fiil grubuna tâbi olan unsurların tıpkı bir cümle gibi işletilmesini sağlar. Bu grup söz diziminde isim vazifesi görür.³⁷ Örnekler:

Ya 'nî, Nahv-i Türkî nâmını alan bir kitâb, kâffe-i mesâil-i nahviyyeyi bi-l-istikrâ ukde-i işkâlden kurtarmak lâzım gelirken...(s. 12)

...altı yüz sene ale-d-devâm muhâfaza edilegelen bir zâbıta-i lisân, mecrâ-yı fesâhatle girîve-i sakâmet arasında mütehayyir-âne bâzîçe-i ashâb-ı kalem olmuşdur, demekde tereddüd etmeyiz. (s. 13)

...mutâbık-ı hikmet olan bir kavlin muvâfık-ı fesâhat olması şartdır. (s. 20)

³⁷ Karahan, a.g.e., s. 56.

...birinci misâlde “ne”den sonra kelime-i isbât ve dîgerlerinde kelime-i nefy kullanılmasını bize ta’yîn eden şey nedir? (s. 28)

...söyleyeceğiniz, yazacağınız şeylerde muktezâ-yı hâl ü makâma tevîk-i kâl ü kalem etmenizi hüsn-i tabîat ve hükm-i vicdânınıza havâle eylerim. (s. 37)

Mesâil-i edebiyede lisân-ı resmîde yazılmış şeylerden misâl getirmek, mâliye defâtirini karıştırmakla fenn-i hesâb tedvînine çalışmak kabîlinden olur. (s. 49)

1.23. Partisip Grubu

Partisip grubu bir sıfat-fiille ona bağlı unsurlardan meydana gelen kelime grubudur.³⁸ Bu grubun ana dayanağı sıfat-fiil ekleridir. Sıfat-fiil ekleri kendisinden önce gelen bütün unsurları bünyesinde toplar ve grubun işletilmesine vesile olur. Partisip grubu cümle içerisinde isim, sıfat ve zarf görevi görür.³⁹ Türkçenin zengin sıfat-fiil, isim-fiil ve zarf-fiil ekleri sayesinde dil, nesneleri, durumları veya olayları daha geniş olarak vasıflandırma, açıklama imkânına sahiptir. Sıfat-fiil grupları bu anlamda oldukça geniş kelime grupları meydana getirmede önemli gramer unsurlarıdır. Örnekler:

...vaktiyle *ecdâdımızın lisân-ı Fârisîden alarak Mâverâünnehr’den birlikde getirmiş ve altı yüz sene zarfında istihlâf ettikleri ensâl ü ecyâlin bi-t-tevârüs hüsn-i tasarruf ü isti’mâl etmiş olduğu* bir kâide-i meşhûreyi ki...(s. 4)

...bir lisânın *eczâ-yı mütemmimesi demek olan zavâbıt-ı inşâiyyeyi*...(s. 8)

...merhûmun *gerek Arabiyyâtda ve gerek Fârisî ile Türkçenin kavâid ü mesâil-i nahviyyesinde fazl ü irfân ile muvaşşah olan ihâta vü ittikânı*...(s. 12)

...şuarâmızın *bu gibi hefevâtını vehle-i nazarda muvâfık-ı fesâhat zannedip de taklîd edenler ma’zûr addolunamazlar*. (s. 15)

³⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 396.

³⁹ Karahan, **a.g.e.**, s. 54.

...*Türkçemiz hakkında bu rütbe tahkîkât-ı amîka ve istikrâât-ı mühimmede bulunmuş bir sâhib-i ma'rifet olduğu...*(s. 16)

...*Cevdet Paşa merhûmun ise hakîkaten "sûhtece" tahsîl görmüş ve muahharen müktesebât-ı ilmiyyesini zamân ü mekânın yardımıyla birkaç kat tezyîd ü tezyîn etmiş olduğunu ve binâen-aleyh def'â-i sâniye tab'ında eski Kavâid-i Osmâniyye'yi "tertîb-i cedîd" üzere yeniden tasnîf eylemiş olmasına nazaran "ne" edâtı hakkında dahi eger iki sûret-i isti'mâl bulunmuş olsa onu da kayd ü îzâh etmesi lâzım geleceğini herkes tasdîk eder.* (s. 16)

...*Rûhî Dîvânı'nın sekseninci sahîfesine mürâcaatı külfet addetmeyecek her sâhib-i tettebbu'un...*(s. 40)

“...*dest-i sâkî-i ezelden tecerrüd ettiğim sahbâ-yı acîb-ül-keyf-i teklîfden suûd-ı dimâğ ü cân eden buhâr-ı neşve-i fi-l-cümleden halâs bulabildim.*”

(s. 64, Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem)

1.24. Gerundium Grubu

Gerundium grubu, herhangi bir zarf-fiil ekiyle buna bağlı unsurların meydana getirdiği kelime grubudur. Grubun esas unsuru zarf-fiil ekidir. Diğer unsurlar zarf-fiil eki sayesinde işletilme imkânı bulur. Zarf-fiil grubu söz diziminde her zaman zarf görevinde bulunur.⁴⁰ Örnekler:

...*insân henüz lisanının kavâid-i beyânında rüsûh hâsıl etmeden...*(s. 3)

...*Kütahyalı Abdurrahman Efendi tarafından "Kıstâs-ül-Lisân" nâmiyle tasnîfine mübâderet olunarak...*(s. 9)

...*kâffe-i mesâil-i nahviyyeyi bi-l-istikrâ ukde-i işkâlden kurtarmak lâzım gelirken...*(s. 12)

⁴⁰ Ergin, a.g.e., s. 396.

...“Bâb-ı Âlî’de yirmi seneden beri teferrüd eden me’ûmların kimi yâ ile “bildirir-byldıyr” kimi yâ’sız “bildirir-bldır” yazmağa başlayalı...(s. 12-13)

...kâffe-i ef’âl ü esmâya dâhil ve mükerreren mezkûr olup...(s. 14)

...lüzûm gördükçe makâm-ı isbâtta ibrâz ü işhâd edeceğiz. (s. 20)

...bir söz, mücezz ü münakkah olmakla berâber lutf-i terkîbi hâiz olunca...(s. 23)

...iş Bâb-ı Âlî’nin ma’hûd zincirleme üslûb-i ifâdesine intikâl edince...(s. 35)

...meşîme-i icâddan “Fâsıla-i Mürevvice” nâmiyle bir kâide îlâd ederek...(s. 47)

“...bu muâhedeye (murahasları cânibinde tanzîm ve kendi tarafından tasdîk kılın-dıkda)...”

(s. 63, Şinâsî–Tasvîr-i Efkâr–Lehistan Mes’elesi Hakkında Lord Con Rusel’in Cevâb-nâmesi Tercümesi)

“...taraf-ı müstecmi’-ül-mecdi ve-ş-şeref veliyy-ün-niamiden cevâz verilebilmesi dâhil-i dâire-i ihtimâl olup...”

(s. 72, Kânî–Ber-Tazarru’-nâme)

“...İmparator, kendisine ta’yîn eylediği hareketi tabîat-i asliyyesinden çıkarmadık-ça...(s. 84)

1.25. Kısaltma Grubu

Kısaltma grubu kelime grupları ve cümlelerin yıpranması sonucu meydana gelen bir kelime grubudur. Daha geniş bir gruptan kısalmış ve klişeleşmiş unsurlardır.⁴¹ Örnek:

...başdan başa tetebbu’ vü tedkîk olunsun...(s. 34)

⁴¹ Ergin, a.g.e., s. 396-397.

1.26. Akkuzatif Grubu

Yükleme hâlini taşıyan bir isim unsuru ile başka bir isim unsurunun birleşmesinden meydana gelen kelime grubudur. İkinci unsuru isimle yapılan bir birleşik fiilin yardımcı fiili düşmüş isim unsuru gibidir ve geçişli fiil ifadesi taşır.⁴²

...zamânımızda *zîr ü zeber edenleri muâheze*...(s. 4)

...Ahmed Midhat Efendi, bu *nefy-i mükerreri hâvi* bir cümlesini...(s. 10)

...*kavâid-i lisâniyyeyi nâtık* bu kadar müdevvenâta...(s. 29)

...o harfî hüsn-i isti‘mâl etmiş olan *ashâb-ı irfânı işhâd* ülâdır. (s. 30)

...*âtîdeki beytini işhâd* ile...(s. 42)

...iki “ne”yi *müştemil* ibârelerde lâzım gelecek râbıta...(s. 44)

⁴² Ergin, a.g.e., s. 397.

CÜMLE BİLGİSİ

2. CÜMLE BİLGİSİ

Cümle, en az çekimli bir yüklemden meydana gelen ve yargı bildiren kelime veya kelimeler topluluğudur. İsim cümlesi olsun, fiil cümlesi olsun, cümle için çekimli bir yüklem yargı bildirmeye kâfidir.⁴³

2.1. Yüklem Türevine Göre Cümleler

2.1.1. İsim Cümleleri

Yüklemi isim ya da isim kökenli bir kelime veya kelime grubu ile ek-fiil olan cümlelerdir.⁴⁴ İsim cümlelerinin yargı bildirmesi ek-fiille sağlanır. İsimler ve isim soylu sözcükler, ancak ek-fiil çekimine girerek yüklem niteliğini kazanabilir ve cümle kurabilirler.

İsim cümlelerinde olumsuzluk *değil* edatı ile yapılır. İsim cümleleri genellikle nesne almaz.⁴⁵ İsim cümlelerinin geniş zaman (şimdiki zaman), görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şart olmak üzere dört çekim şekli vardır.⁴⁶ Metnimizden örnekler:

“Ne” harfî, lisânımızda sûret-i mükerrerede dâhil olduğu cümlelerin hükmünü menfî ve suver-i inşâiyyesini müsbet kılan *bir edât-ı nefydir.*” (s. 5)

“Tercümân-ı Hakikat muharriri Ahmed Midhat Efendi, bu nefy-i mükerreri hâvî bir cümlesini, bir muzâri ‘-i menfî ile *netîcelendirmiş idi.*” (s. 10)

“Bu edât hakkında şimdiye kadar beyân-ı mülâhaza edenler içinde bahsi lââyık olduğu mertebede teşrîh ü izâh eyleyen yalnız *Ekrem Beğ’dir.*” (s. 17)

“İşte asıl muhtâc-ı bahs ü tedkîk olan *budur.*” (s. 27)

“Muhteviyyât-ı kitâb, *Âlî ve Fuâd Paşalar’ın Fransızca yazdıkları Muharrerât-ı Siyâsiyye’nin tercümelerinden ibâret idi.*” (s. 31-32)

⁴³ Ergin, **a.g.e.**, s. 398.

⁴⁴ Turan, “Söz Dizimi”, **XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili**, s. 118.

⁴⁵ Hikmet Dizdaroğlu, **Tümcebilgisi**, TDK Yay., Ankara, 1976, s. 164-169.

⁴⁶ Ergin, **a.g.e.**, s. 314-319.

“Çünkü “zarûret-i vezn” ma‘zereti *ma‘lûm*.” (s. 32)

“Bu hâlde bir cümle-i inşâiyye ister bir fi‘l ile netîcelensin ister bir râbitaya müncerr olsun, onu kâide-i asliyyeye tatbîk, *münşînin yed-i ihtiyârındadır*.” (s. 32)

“Gerek bi-l-irticâl ve gerek bi-t-terfîb Encümen-i Dâniş’de îrâd ü kırâat olunan iki makâle-i iftitâhiyye dahi meziyyât-ı fazl ü irfânına *dâlldir*.” (s. 35)

“Bir kerre bu ibârede rabt yok.” (s. 50)

2.1.2. Fiil Cümleleri

Yüklemi çekimli fiil olan cümlelerdir. Fiil cümleleri ya bildirme ya da tasarlama kipleriyle kurulur. Bildirme kipleri oluş ve kılışı belirli bir zamana bağlı olarak bildirirken, tasarlama kiplerinde kesin bir zaman anlamı yoktur.⁴⁷ Örnekler:

“Bu edâtın vaz‘-ı aslîye muhâlif olarak isti‘mâl olunmasından dolayı ilk def‘a –bundan otuz sene evvel–Vakit gazetesiyile Tercümân-ı Hakikat arasında bir bahs *cereyân etmiş idi*.” (s. 10)

“Hattâ Mikyâs-ül-Lisân, bu harfin bir fie-i kalîle –Aydın ahâlîsi– tarafından “harf-i terdîd” olarak kullanıldığına kadar *tevsî‘-i tahkîkât eylemiştir*.” (s. 15-16)

“Reşîd Paşa âsâr-ı kalemiyyesinden birinde nefy-i mükerrerle berâber fi‘l-i müsbet getirmeyip de bir kelime-i nefy *getirmiş imiş*.” (s. 30)

“Hâlbuki altı asırdan beri metrûkât-ı kalemiyyeleriyle hizâne-i irfân-ı milleti tezyîn eden zevâtın âsârı başdan başa tettebbu‘ ü tedkîk olunsun, hiçbirinde “ne” harfinin tekerrüründen sonra dîğer bir harf-i nefy getirilmiş olduğu *görülemez*.” (s. 33-34)

“Şu ifâdemizle tenâkuzumuza hükmetmekde *isti‘câl buyurulmasın!*” (s. 35)

“Sâniyen, bu gibi mebâhis-i edebiyede gerek tervîc-i merâm ve gerek muhâlif bulunanları ilzâm için iktizâ eden şevâhid ü emsâl âsâr-ı üdebâdan intihâb ü ikâme olmak *lâzım gelir*.” (s. 47)

⁴⁷ Dizdaroğlu, **a.g.e.**, s. 170.

“Bu emr-i âdîde ashâb-ı muâhezenin efkâr-ı taklîdkâr-ânesine karşı erbâb-ı lisânın kuvve-i mümeyyizesine *mürâcaat ederiz.*” (s. 46)

2.2. Yüklemin Yerine Göre Cümleler

2.2.1. Kurallı (Düz) Cümleler

Yüklemi sonda bulunan cümlelerdir. Türkçede asıl unsurun tâli unsurdan sonra gelmesi prensibine uygun olarak, cümlelerin esas unsuru olan yüklem daima sonda bulunur. Yüklemden önce gelen öğelerin sırasını ise belirtilmek istenme dereceleri tayin eder. Genellikle yükleme en yakın unsur en çok vurgulanmak istenen unsurdur.⁴⁸

“Sâniyen, bu harf aslen *Fârisîye mensûb edevâtdandır.*” (s. 5)

“Bundan birkaç sene mukaddem mahkeme-i istînâf hukûk a‘zâsından Hakkı imzâsiyle neşredilen “Esrâr-ı Belâgat” nâmında bir risâlede dahi bu harf *mevzi ‘-i bahse konulmuşdur.*” (s. 13)

“Ekrem Beğ, sâir aksâm-ı edebde olduğu gibi bu mebhasde dahi hall-i işkâl edecek iktidârı tamâmiyle *hâizdir.*” (s. 17)

“İşte bunlar *hepimizin, herkesin, her zamân isti‘mâl ettiği ta‘bîrât-ı meşhûredendir.*” (s. 23)

“Fakat buna hod-be-hod cesâret edemeyeceğim gibi, mes’elenin işkâli dahi münker olmadığından bu kadarcık teşrîhât ile *iktifâ* ve söyleyeceğiniz, yazacağınız şeylerde muktezâ-yı hâl ü makâma tevfiğ-i kâl ü kalem etmenizi hüsn-i tabîat ve hükm-i vicdânınıza *havâle eylerim.*” (s. 37)

2.2.2. Devrik Cümleler

Yüklemi sonda olmayan, cümlelerin değişik yerlerinde bulunan cümlelerdir. Devrik cümlede duyuların daha etkili, ahenkli ve samimice anlatılma endişesi var-

⁴⁸ Ergin, a.g.e., s. 398-399.

dır. Metnimizde devrik cümle yapısı kullanılmamıştır. Ancak Ebüzziyâ Tevfik'in alıntıladığı metinciklerde, özellikle manzum parçalarda ve düşüncesini daha etkili kılmak için kullandığı çeşitli atasözlerinde devrik yapı söz konusudur. Örnekler:

“Acımaz kestiği parmak şer‘in.” (s. 31)

“Senedi *bâtıl olur* bâtil olan da‘vânın.” (s. 31)

“Dayanıp şâbbılığa *eyleme* ‘âlemde *gurûr*

Ne şebâb ey dil *şûrîde kalır* bunda ne şeyb”

(s. 55, Rûhî)

“Fırâk-ı pâdişâhımla dilin *şerh edemem* derdin

Bu da bir derd-i âher kim ne yâri var ne dem-sâzı”

(s. 56, Nef‘î)

2.3. Yapılarına Göre Cümleler

2.3.1. Basit Cümleler

Tek yüklemlili olan ve yan cümleye sahip olmayan cümlelerdir.⁴⁹ Türkçenin zengin isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil şekilleri Türkçeye en geniş ve karışık ifadeleri sade, müstakil cümleler şeklinde ifade etme imkânı verir.⁵⁰ Bu tarz fiilimsilerin kullanıldığı cümleler anlam açısından birleşik cümleye benzer özellikler gösterse de yapı yönünden basit cümledir.⁵¹ Metnimizde basit cümle yapısı çok fazla kullanılmamıştır. Örnekler:

“Şu risâleyi yazmaklığıma yukarıya nakledilen cümle *sebeb olmuştur*.” (s. 3)

⁴⁹ Turan, “Söz Dizimi”, XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili, s. 119.

⁵⁰ Ergin, a.g.e., s. 404.

⁵¹ Turan, “Söz Dizimi”, XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili, s. 119.

“Husûsâ, lisânımızın gerek kavâidinden ve gerek suver-i inşâiyyesinden bahseden müelliflerle müellefât, bu sûret-i inşâiyyeyi zü-l-vecheyn bir şekle ifrâğ ederek lisânın en mühim bir kâide-i esâsiyyesini vaz‘-ı tabîîsinden çıkarmak ma‘rifetinde bulunduklarından beri bu yolda yazı yazanlar *çoğalmıştır*.” (s. 4)

“Kavâid-i Osmâniyye’nin edât-ı nefy hakkındaki îzâhâtı *şudur*.” (s. 14)

“Abdurrahman Efendi merhûmun Mikyâs-ül-Lisân’ını görenler, bu zâtın husûsât-ı lisâniyyedeki ihâta-i külliye ve tedkîkât-ı âlim-ânesini tasdîkde *tereddüd etmezler*.” (s. 16)

“Bu sûreti birinci münşîmiz olan Sinân Paşa nesrinde de *isti ‘mâl etmiştir*.” (s. 25)

“Fil-hakîka, Reşîd Paşa *yazdığını bilen ricâl-i kalemimizdendir*.” (s. 35)

“Sâniyen, bu gibi mebâhis-i edebîyyede gerek tervîc-i merâm ve gerek muhâlif bulunanları ilzâm için iktizâ eden şevâhid ü emsâl âsâr-ı üdebâdan intihâb ü ikâme olunmak *lâzım gelir*.” (s. 47)

2.3.2. Birleşik Cümleler

Aralarında anlam ve şekil ilişkileri bulunan birden fazla yapının veya yargının biraraya gelmesiyle kurulan cümlelere denir.⁵²

2.3.2.1. Bağımsız Birleşik Cümleler

İçerisinde en az iki yargı barındıran bağımsız cümle yapılarının, birbirlerine çeşitli bağlaçlarla bağlanmasıyla meydana gelen cümlelerdir. Bu cümleler birbirini açıklama, kabul, karşıtlık, öneri, sebep-sonuç, öncelik-sonralık ve seçenekleme gibi özelliklerle açıklar. Bunlar bazen kendi başlarına bağımsız cümle olarak değerlendirilseler de fikir, anlam dizgisi ve zaman açısından aralarında bir bağ vardır.⁵³ Bu cümle yapısı esas olarak bağlaçlara dayalıdır. Ancak Türk dilinin bağlaçları çok fazla

⁵² Banguoğlu, **a.g.e.**, s. 546.

⁵³ Turan, “Söz Dizimi”, **XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili**, s. 120.

sevmemesi, bunların yerine imlâda virgölü tercih etmesi dilimizde bağlaçsız şekillerin (Asyndetic) de önemli yer tutmasına sebep olmuştur.⁵⁴

2.3.2.1.1. Ulamalı Yapılar

İki yargıyı aynı yönde oluş ve kılış beraberliği veya sırasıyla bağlayan yapılarıdır. Bu tarz yapıların yüklemde zaman, tarz veya kişi beraberliği bulunabilir.⁵⁵

2.3.2.1.1.1. “Ve” İle Kurulanlar

“Binâen-aleyh, o târîhden sonra “Bir kerre Nûh dediği için peygamber diyemeyen” şahs-ı anûd gibi Tercümân-ı Hakikat, nefy-i mükerreri hâvî yazdığı şeylerde hep fi’l-i müsbete bedel fi’l-i menfî getirmekde musırr olmuş ve o gazete ile ülfet eden nevresîde-gân ise o tarz-ı beyâna ittibâ edegeldiğinden, mesâil-i nahviyye-i Arabiyyede “Kûfiyyûn” ve “Basriyyûn” nâmiyle iki fırkaya ayrılan nuhât-ı Arab gibi bizde de bu “ne” edâtının sûret-i isti’ mâlinde iki fırka-i mütehâlife meydâna çıkmıştır.” (s. 10-11)

“Şu icmâlden münfehim olduğu üzere bu edât hakkında otuz sene zarfında beş yerde bahsedilmiş ve mübâhislerden dördü vaz’-ı aslî hilâfında olarak zü-l-vecheyne bir tarz-ı isti’ mâl re’ yinde bulunmuştur.” (s. 14)

“Ne işledikleri hatâyâ-yı a’ mâlden peşîmânî vü nedâmetleri peydâ ve ne câdde-i Vefâ’da kadem-i gayret ü pây-i hamîyyetleri ber-câdır.”

(s. 74, Nevres–Mebâlig-ül-Hikem)

“Ve çünkü bir kavmin lisânından sâdır olmuş olan durûb-i emsâlin suver-i inşâiyyesi her yerde bir ve lâ-yetegayyerdur.” (s. 19)

2.3.2.1.1.2. “Ve hattâ” İle Kurulanlar

“Maa-mâfih bu kadar tedkîkât ü teşrîhâtdan sonra yine mes’ eleyi bir hükm-i kat’î ile halletmekde tereddüd etmiş ve hattâ kendi ta’bîrince “cesâret edememiştir.” (s. 17)

⁵⁴ Bağlaçlarla (Bağlamlarla) ilgili olarak bkz. Banguoğlu, **a.g.e.**, s. 393-394.

⁵⁵ Banguoğlu, **a.g.e.**, s. 555.

2.3.2.1.1.3 “...dA...” İle Kurulanlar

Bu tarz cümleler birbirlerine karşılaştırma, açıklama, sebep-sonuç, öncelik-sonralık gibi anlamlarla bağlanırlar. Bu bağlacın cümleleri birbirine bağlaması, tıpkı “ve” bağlacı gibidir. Nitekim “dA” bağlacının kökeni olan “takı > dahı > dahi” bağlacının da önceleri “ve” anlamında kullanıldığı⁵⁶ ve cümleyi ya da cümle unsurlarını bağladığı örnekler vardır.⁵⁷ Bu cümleler birbirinden ayrı gibi gözükse de öge ortaklığının olması ve bağlacın iki cümleyi eş değerde birbirine bağlamasından dolayı yapıca ve anlamca bir birliktelik söz konusudur. Örnekler:

“Çünkü yazı yazarlardan birtakımı, bu edâtı mükerreren ikâme ettikleri bir cümleyi bir kelime-i menfiyye ile itmâm ediyor *da* ne pazarda ne de çarşıda aramadık yer bırakmadım, diyor.” (s. 6)

“İhtimâl ki bir zamân sonra bu kelimeler sakîl görülmeyecek bir şîve hâsıl olur *da* îade olunur.” (s. 8)

“Fakat Muallim merhûm, ikinci sûretde, ya’nî ikinci “ne”nin îrâdından sonra getirilecek râbitanın isbât ü nefyden hangisini iştîmâl etmesi lâzım geldiğinde izhâr-ı tereddüdle kâh nefy kâh isbât getirilmesini mürevvic görünüyor *da* kendi tarafından şu misâlleri tertîb ü îrâd eyliyor.” (s. 45-46)

“Biz de yine bu misâli: “O işe ne onun ne de bunun mümkün değil aklı ersin!” sûreti-ne tahvîl ederiz *de* o sakîme-i mürevviceyi tervîc edenlere hakk-ı ifâde nâmına muhâlefet ve binâen-aleyh iltizâm-ı hakikat eylemiş oluruz.” (s. 47)

2.3.2.1.1.4. Bağlaçsız Yapılar (Asyndetic)

Böyle yapılarda bağlaçsız kullanım esastır. Bağlacın yokluğu çeşitli noktalama işaretleri ile telâfî edilir. Ancak bu tarz yapılar sıralı cümlelerle karıştırılmamalıdır; çünkü burada bağlaç kullanılmasa da birinci cümle ve ikinci cümlelerin anlam

⁵⁶ Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekilbilgisi)**, TDK Yay., Ankara, 2009, s. 1106. Ergin, **a.g.e.**, s. 357-360.

⁵⁷ Fikret Turan, **Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure**, Ann Arbor, UMI Company, February, 1996, s. 108-109 ve 171.

ilişkilerinden bağlacın varlığı kendisini açık bir şekilde hissettirmektedir. Noktalama işaretleri tıpkı bir bağlaç vazifesi görerek iki cümleyi çeşitli anlam ilişkileriyle birbirine bağlar. Örnekler:

“Biz hâ-i resmiyye ile ne yazar, ne telaffuz ederiz...” (s. 5)

2.3.2.1.2. Olumsuz Paralel ve Seçenekli Yapılar

Bu tarz yapılarda birinci cümle ve ikinci cümle birbirine denktir. Bu denklik anlamsal bağlamda olumsuzluğu, yapısal olarak da “ne” bağlacının iki cümleyi birbirine bağlamasını içerir. Bu cümlelerde yapılmama, olmama, gerçekleşmeme durumu vardır.

2.3.2.1.2.1. “Ne... ne (de)” İle Kurulanlar

“Fakat nesirde *ne* böyle bir zarûret mutasavver *ne de* o nâma vâki‘ olacak ma‘zeret mu‘teberdir.” (s. 32)

“*Ne* Keçeci-zâde familyasındanız *ne de* dalkavukluğa intisâbımız vardır.”

(s. 60, Kemâl–Hürriyyet–Nutm-ı Hümâyûn Hakkında Mülâhazât)

“Sahâbet-i âliye-i bende-perverîlerine mazhar olduğu hâlde in-şâ-Allahü teâlâ *ne* kendisi buna istihkâkını ibrâzda tekâsül eder ve *ne de* kulları îfâ-yı vazîfe-i şükrânda tegâfûl eylerim.”

(s. 63, Münîf Paşa–Tavsiye-nâme–Bedâyi‘-ül-İnşâ)

“*Ne* kabûlün tâate, ibâdete *ne* reddin günâha, ma‘siyete göredir.”

(s. 72, Sinân Paşa–Tazarruât)

“Artık ne dostî-i hakîkî kalır, ne ta‘zîm-i ciddî görülür, ne i‘timâd-ı esâsî bulunur.”

(s. 80, Saîd Beğ–Fezâil-i Ahlâkiyye)

“İlâhî! *Ne* âvîhtegî-i fitrâk-ı muhabbetle gerden-dâde-i tavk-ı tecerrüd olup halka-i zencîr-i ihlâsa bağlandım ve *ne* bir nigâh-ı a‘yân-ı sâbitede dest-i sâkî-i ezelden te-

cerrüd ettiğim sahbâ-yı acîb-ül-keyf-i teklîfden suûd-ı dimâğ ü cân eden buhâr-ı neş-ve-i fi-l-cümleden halâs bulabildim.”

(s. 64, Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem)

“Tanzîmât i ‘lân olunmamış olaydı *ne* Mısır mes’elesini tesviye edebilirdik, *ne* memleketeyn ve Sırbistan ve Karadağ gürültülerini birkaç kerreler def’e muktedir olurduk, *ne* Kırım muhârebesinden gâlib-âne kurtulabilirdik, *ne de* Cidde ve Sûriye ve Girit beliyyelerine karşı hayâtımızı muhâfazaya imkân bulurduk.”

(s. 80, Tanzîmât Hakkında Mülâhazât)

2.3.2.1.3. Olumlu Paralel ve Seçenekli Yapılar

İki yargının birbirine seçenekli olarak bağlandığı yapılardır. Yargılardan yalnızca birinin gerçekleşmesi söz konusudur.⁵⁸

2.3.2.1.3.1. “Yâ... yâ” İle Kurulanlar

“Yâ olur yâ olmaz.” (s. 15)

“Yâ o gelir yâ bu gelir.” (s. 15)

2.3.2.1.3.2. “Yâ... (ve) yâhûd” İle Kurulanlar

“Bu edât, *yâ* onların kullandıkları gibi kullanılmalıdır, *yâhûd* elli sene evvele gelinceye kadar –zarûret-i vezn ma‘zereti hâricinde– manzûm ü mensûr olarak benim bulduğum misâller adedince sûret-i menfiyyede teşkîl olunmuş ibâreler, beyitler bulunup yüzüme çarpılmalıdır.” (s. 54-55)

“Ne” edât-ı nefyî dahi lisânımızın bir kâide-i nahviyyesidir ki hangi bir ibâreye mükerreren dâhil olursa, onun hükmünü nâfi kılar; fakat ibârenin sûret-i inşâiyyesi *yâ* bir fi‘l-i müsbetle teşekkül eyler: “Ne sende var ne bende var.” gibi *ve-yâhûd* fi‘lsiz teşkîl olunur: “Ne selâm ne kelâm.” gibi. (s. 53-54)

⁵⁸ Banguoğlu, **a.g.e.**, s. 555.

2.3.2.1.3.3. “Ve yâhûd” İle Kurulanlar

“Her ne hâl ise bu türlü cümlelerle “Ne haberim ne de ilmim olduğundan –yâhûd– olmadığından...” yolundaki ifâdeleri –ki üçüncü vechden âzma olarak, i’tikâdımca asr-ı ahîrde sûret-i inşâmızca husûle gelen inkılâbât netâyicinden olmak üzere kesik ibârelere bedel “olduğundan, bulunduğundan, olunmuş, bulunmuş, olunarak, bulunarak” gibi revâbıt-ı ma’hûdeye boğulan ibârât-ı müteselsile ile imlâ’-i sahâif sûreti yol aldıktan sonra çıkmışdır– isbât ile mi bitirmek lâzımdır *ve-yâhûd* kâh isbât ve kâh nefy ile bitirmek lâzım gelirse mevâki’ini nasıl tefrîk etmelidir?” (s. 27)

2.3.2.1.3.4. “İster... ister” İle Kurulanlar

“Bu hâlde bir cümle-i inşâiyye *ister* bir fi’l ile netîcelensin *ister* bir râbıtaya müncerr olsun, onu kâide-i asliyyeye tatbîk, münşînin yed-i ihtiyârındadır.” (s. 32)

2.3.2.1.3.5. “...olsun... olsun” İle Kurulanlar

“Binâen-aleyh edeb ü irfânda *olsun* üslûb-i beyânda *olsun*, hâsılı lâıyk-ı taklîd görülen zâtın kemâli her nede ise bir kerre muhakkak addedildikten sonra bilâ-tedkîkin her tavrına ıktifâ olunur.” (s. 33)

2.3.2.1.3.6. “gerek... olsun ve gerek... bulunsun” İle Kurulanlar

“Şu hâlde bu edât, eger bir kâidenin mahkûm-i düstûru ise, *gerek bâlâdaki misâl gibi “kesik ibâre dediğimiz” tarz-ı muhâvereye muvâfık sâde bir terkîbde olsun ve gerek “münşiyâne ta’bîr ettikleri” merbût ü müselsel bir cümle-i tavîle-i ma’hûdede bulunsun*, mutlaka tarz-ı müsbetde inşâ edilmek lâzım gelir.” (s. 53)

2.3.2.1.4. Zıtlık Bildiren Yapılar

Bu cümleler arasında bir karşıtlık, zıtlık anlamı vardır. Birinci cümle ikinci cümleye karşıtlık ilgisiyle bağlanır. Zıtlık bağlaçlarının çoğu Arapça kökenlidir. Bu cümlelerde de öge ortaklığı olabilir.

2.3.2.1.4.1. “Ammâ” İle Kurulanlar

“Herkes câmi’ e gûyâ vâiz veyâ hâfız dinlemek için gelir; *ammâ* yüzde birinin ne vâizin ne de hâfızın yanına uğradığı vardır.”

(s. 71-72, Kemâl–Tasvîr-i Efkâr–Ramazânın Ta’rîf-i Ahvâline Dâir Mektûb)

2.3.2.1.4.2. “Fakat” İle Kurulanlar

“Şu misâllerin hepsi de bir müellife mensûb buluna idi elbette daha güzel olurdu; *fakat* tesâdüf edemedik.” (s. 28)

“Ne” edât-ı nefyî dahi lisânımızın bir kâide-i nahviyyesidir ki hangi bir ibâreye mükerreren dâhil olursa, onun hükmünü nâfî kılar; *fakat* ibârenin sûret-i inşâiyyesi yâ bir fî’l-i müsbetle teşekkül eyler: “Ne sende var ne bende var.” gibi ve-yâhûd fî’lsiz teşkîl olunur: “Ne selâm ne kelâm.” gibi.” (s. 52-53)

2.3.2.1.4.3. “Ve fakat” İle Kurulanlar

“İnsân mümkün olduğu kadar bir fikr-i âlî sâhibi gibi düşünmeli ve *fakat* düşündüğünü herkesin anlayacağı sûrette ifâde etmelidir, kaziyyesini...” (s. 3)

“Mâverâünnehr halkı kesret-i ihtilât sebebiyle o lisândan almış ve *fakat* şîvelerine tevîfikan meksûr kılmıştır.” (s. 5)

2.3.2.1.4.4. “Yoksa” İle Kurulanlar

“Şimdi biz de bu misâlleri: “...”şekline ifrâğ edecek olursak tabîat-i ifâdeden tebâüd mü etmiş addolunuruz, *yoksa* tabîat-i ifâdeye ittibâ ile iltizâm-ı hakikat mi eylemiş oluruz! (s. 46)

2.3.2.1.4.5. “Bil-akis” İle Kurulanlar

“Cümleleri ikmâl eden râbitalar yek-dîgerinin ayni olarak tekrâr edilmiş sözler de vardır; bu cihetle bunun isti’ mâli Ekrem Beğ’in dediği gibi “pek ender” değil, *bil-akis* pek ziyâde şâyi vü eşher ve binâen-aleyh fasîh ü mu‘teberdir.” (s. 21)

2.3.2.1.4.6. “Lâkin” İle Kurulanlar

“Erîb Paşa tedbîr-i eşkıyâda müstakill olsa ve tezâyüd-i nüfûzuna dikkat olunsa, iş görmesi me’ mûl ve bu husûsa Hâlet Efendi dahi ol sûretle me’ mûr olsa, onun tesviyesi müselleme-i erbâb-ı ukûl idi. *Lâkin* ne kendi gitti ve ne Erîb’in revâc-ı maslahatına dâiye-i aġrâz ile himmet etti.”

(s. 65, Vak‘a-nüvîs Es‘ad–Târîh-i Cevdet)

2.3.2.1.4.7. Bağlaçsız Yapılar (Asyndetic)

“Biz hâ-i resmiyye ile *ne* yazar, *ne* telaffuz ederiz; Çaġatayîde *ni* telaffuz ü tahrîr olunur.” (s. 5)

“Binâen-aleyh, epeyce zamândan beri heyûlâsı zihnimizde sûret bulan şu risâleyi tahrîre mübâşeretden evvel zamân ü mekânın müsâadesi nisbetinde kudemâdan, müteahhirînden ve muâsırlarımızdan bir hayli erbâb-ı kalemin ve Fâtih devrinden beri gelip geçmiş şuarâmızın âsâr ü eş‘ârını tetebbu‘ ettik, –geçen asr-ı hicrînin nisf-ı ahîrine kadar– hiçbirinin muhallefâtında böyle bir ibâreye tesâdüf edemedik.” (s. 34)

“Hallâcın sözün işittim; ne kabûl gösterdim ne reddettim.”

(s. 63, Nevres–Mebâliġ-ül-Hikem)

2.3.2.1.5. Sebep Bildiren Yapılar

Bu tarz yapılarda cümleler birbirlerine sebep-sonuç ilgisiyle bağlanırlar. Yargılardan biri öbürünün gerçekleşme sebebini açıklar.⁵⁹

2.3.2.1.5.1. “Zîrâ” İle Kurulanlar

“Renos’dan geçmeġe ne gemi lâzım olur ne köprü; *zîrâ* Renos’un suyu benim aske-rime kifâyet etmez, kuruturlar.”

(s. 68, Kâtib Çelebi–Avrupa Târîhi)

⁵⁹ Banguoġlu, **a.g.e.**, s. 559.

2.3.2.1.5.2. “Çünkü” İle Kurulanlar

“Ekrem Beğ’in, “Mes’ele sırf şîve-i lisâna âiddir.” kavlini tasdîk etmekde ma’zûruz; *çünkü* şîve-i lisâna âid şeyler, her mes’ele-i lisâniyyede hüccet-i kâtî’a olamaz; *çünkü* şîve her yerde değişir.” (s. 19)

“Şinâsî’nin kavli vechile: “Durûb-i emsâl, lisânından sâdır olduğu bir milletin mâhiyyet-i efkârına delâlet eder.” ise güftârınca da mi’yâr-ı fesâhat addolunmak lâzım gelir; *çünkü* mutâbık-ı hikmet olan bir kavlin muvâfık-ı fesâhat olması şartdır.” (s. 19-20)

“Fâtih Tercüme-i Hâl’indeki ibâreye gelince, onun da sehv-i müstensih olduğunu müellifinin elde bulunan mektûbunu ibrâz ile isbât edebilirim; *çünkü* o zât “Benim kaleminden müddet-i ömrümde “ne” edâtının tekerrüriyle berâber bir kelime-i men-fiyye sudûr etmemişdir.” demiştir.” (s. 49)

2.3.2.1.5.3. “Ve çünkü” İle Kurulanlar

“Bu gibi mesâilde kâtî’-ül-işkâl bir hüccet matlûb ise o da durûb-i emsâldir. *Ve çünkü* bir kavmin lisânından sâdır olmuş olan durûb-i emsâlin suver-i inşâiyyesi her yerde bir ve lâ-yetegayyerdir.” (s. 19)

2.3.2.1.5.4. Bağlaçsız Yapılar (Asyndetic)

“Renos’dan geçmeğe ne gemi lâzım olur ne köprü; zîrâ *Renos’un suyu benim aske-rime kifâyet etmez, kuruturlar.*”

(s. 68, Kâtib Çelebi–Avrupa Târîhi)

2.3.2.1.6. Sonuç veya İzah Bildiren Yapılar

Bu cümlelerde bir sonuç, bir çıkarım vardır. Yargılardan biri öbürünün sonucunu gösterir.⁶⁰

⁶⁰ Banguoğlu, a.g.e., s. 560.

2.3.2.1.6.1. “Binâen-aleyh/Ve binâen-aleyh” İle Kurulanlar

“Vakit gazetesinde buna i’tirâz ve i’tirâzât-ı vâkıanın isâbeti delâil-i kaviyye ile te’yîd ü isbât edilmiş olduğu hâlde taraf-ı muhâlif inâdında musırr olmuş *ve binâen-aleyh* bir muannid-i mütemerridle münâkaşadan hîçbir netîce çıkmayacağından ve ta’bîr-i esahhla hâtır ü hayâle gelmedik bir netîce-i sakîme çıkabilmesi –bizim matbûât mübâhaselerindeki i’tiyâdımıza nazaran– müsteb’ad olmadığından bahse sükût ile mukâbele olunmuş idi.” (s. 10)

“Şu kadar ki bu edâtın mükerreren îrâdında bir kelime-i nâfiye-i uhrâ isti’mâlinin bizde rabt denilen beliyreden ileri geldiğini en evvel Ekrem Beğ meydâna koyduğundan hîç olmazsa bununla menba’-ı sakâmeti ta’yîn eylemiş *ve binâen-aleyh* velev zımnen olsun vaz’-ı aslîye muhâlif olan sûret-i isti’mâlin illetini irâe etmiştir.” (s. 11)

“Çünkü onu lisânın hudûsiyle berâber mütekellim olanların tabîat-i mantikiyyeleri îcâb etmiş ve bu sûretle düstûr-i lâ-yetegayyer hükmünü almışdır; *binâen-aleyh* bu gibi kavâid-i lisâniyyede zevk ü keyf ile beyân-ı re’y ve i’tâ-yı hükm edilemez.” (s. 18)

“Nesirde ise ba’zân cümel-i kelâmiyye zarûrî uzun olduğundan, bunları rabtedecek kelime veyâ ibârenin yalnız ibtidâki cümlede îrâdiyle iktifâ hâlinde cümle-i ahîre birdenbire bıçakla kesilmiş gibi fenâ bir sûretde münkatı’ *ve binâen-aleyh* sözün mültezem olan âhengi zâyî oluyor.” (s. 26-27)

“Biz de yine bu misâli: “O işe ne onun ne de bunun mümkün değil akli ersin!” sûreti-ne tahvîl ederiz de o sakîme-i mürevviceyi tervîc edenlere hakk-ı ifâde nâmına muhâlefet *ve binâen-aleyh* iltizâm-ı hakikat eylemiş oluruz.” (s. 47)

2.3.2.1.6.2. “Bu cihetle” İle Kurulanlar

“Cümleleri ikmâl eden râbıtarlar yek-dîgerinin ayni olarak tekrâr edilmiş sözler de vardır; *bu cihetle* bunun isti’mâli Ekrem Beğ’in dediği gibi “pek ender” değil, bilakis pek ziyâde şâyi vü eşher *ve binâen-aleyh* fasîh ü mu’teberdir.” (s. 21)

2.3.2.1.6.3. “Hâsılı” İle Kurulanlar

“Binâen-aleyh edeb ü irfânda olsun üslûb-i beyânda olsun, *hâsılı* lâıyk-ı taklîd görülen zâtın kemâli her nede ise bir kerre muhakkak addedildikten sonra bilâ-tedkîkin her tavrına ıktifâ olunur.” (s. 33)

2.3.2.1.6.4. “Mâ-dâm ki” İle Kurulanlar

“Eger ba‘zı tarz-ı ibâre veyâ zarûret-i rabt ilcâsiyle harf-i müsbete bedel harf-i nefy getirilmesi vâki‘ olsa idi *mâ-dâm ki* bu zâtler lisânımızın kavâidini tedvîn etmişlerdir, kitâblarında o sûret-i isti‘mâli de beyân etmeli idiler.” (s. 17)

2.3.2.1.6.5. “Ya ‘nî” İle Kurulanlar

“Gerek Ekrem Beğ ve gerek “Nahv-i Türkî” sâhibiyle Muallim Nâci, “ne” edâtının tekerrüründe fi‘l veyâ râbıta “ne”lerden evvel gelir, *ya ‘nî* fi‘l veyâ râbıta edâta taslît olunur ise mutlaka nefy ile gelir re‘yinde bulunmuşlardır.” (s. 39)

2.3.2.1.6.6. Bağlaçsız Yapılar (Asyndetic)

“Mümteni-ül-idrâk olan zât-i Bârî ki muhît-i küll-i eşyâ ve cünbiş-fermâ-yı zemîn ü semâ ve tertîb-sâz-ı nizâm-ı mahlûkât lâ-tuhsâdır; ne bizim gözümüze görünür ne elimizle tutulur.”

(s. 63, Ziyâ Paşa–Emil Tercümesi)

“Biz fukarâdan bir derd-mendiz; ne kimsenin ziyânına varmakla şeref veririz ve ne ziyâretinden tahallûf etmekle şânına noksân erdirmeğe kâdiriz.”

(s. 63-64, Ahmed Radosî–İbn-i Hallikân–Fahreddîn-i Râzî Tercümesi)

“İ‘tibâr-ı vatan isti‘dâd-ı zâte te’sîr etmez. Ve toprakda yatmakla tılâdan cilâ gitmez; ne ehl-i bilâd olmağıla nâ-dân sâhib-i kabûl olur ve ne beyâbânlarda durmakla dânâ kabûl-i vahşet olur.”

(s. 64, Fuzûlî–Dîbâce-i Dîvân’ından)

2.3.2.2. Sıralı Birleşik Cümleler

Belirli bir mantık silsilesi içerisinde yan yana sıralanmış, birden çok yüklem-den meydana gelen genellikle tek özneli yapılardır. Bu tarz cümleler bağlaçlarla, edatlarla veya durgularla (noktalamayla) birbirine bağlanabilir. Metnimizden örnek-ler:

2.3.2.2.1. “Ne... ne” Bağlacı İle Sıralanan Birleşik Cümleler

Bunlar her ne kadar bağlaçlarla birbirine bağlanmış bağımsız birleşik cümle gibi görünse de artık tek bir birleşik cümle değil, kendi içerisinde tamamlanan ve biri diğerinden şekilsel bakımdan (şekilsel bağlılık ne bağlacıdır) bağımsız, anlamsal bakımdan bağımlı olabilen iki bağımsız birleşik cümlenin oluşturduğu yapılardır. Ne... ne bağlacı birinci bağımsız birleşik cümlede kendi içerisinde, ikinci birleşik bağımsız cümlede kendi içerisinde tamamlanır. Ne... ne bağlacı ile bağlanan bu bağımsız birleşik cümleler noktalama işaretleriyle birbirinden ayrılır ve sıralı birleşik cümleler meydana gelir. Ne... ne bağlacı yapısı gereği bu tarz sıralı birleşik cümle meydana getirmeye müsaittir. Bunlar aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi en az dört “ne”nin ilk ikisinin kendi arasında ve son ikisinin kendi arasında tamamlanması ile oluşur. Mesela *Akşam yemeğine ne Ali geldi ne Mehmet geldi, ne Ayşe geldi, ne Fatma geldi*, gibi. Tabii yazarın tutumuna göre dörtten fazla da olabilir. Ayrıca “ne”lerin bağladığı cümlelerde ayrı ayrı bir bütünlük söz konusudur.

“İnsân, görenekden çektiği meşakkati ne illetden görür ne killetden, ne zarûretten çeker ne esâretten.”

(s. 68, Kemâl-Görenek)

“Bir zamân mu‘tâd-ı bâlîn ü pister, atlas ü kemhâ idik, şimdi zulmet-serâ-yı zîr-i hâkde ne bâlîn var ne firâş, ne nakd var ne kumâş.”

(s. 68, Nevres-Mebâliğ-ül-Hikem)

“Dahi me’lûf-ı hadem ü harem ve mâye-dâr-ı surre vü dirhem idik! Şimdi ne hadem var ne harem, ne surre var ne dirhem.”

(s. 68, Kezâ-Mebâliğ-ül-Hikem)

“Hâk ü hışt-ı mezâra sürülmekden ne firâk olunacak vücûhumuz var ne cibâhımız, istîlâ-yı fakr ü ihtiyâc ile ne şükûhumuz kaldı ne sipâhımız.”

(s. 68, Kezâ)

2.3.2.2.2. “Değil” Edatı İle Sıralanan Cümleler

Bu tarz sıralı cümlelerde de ilk başta “değil” ile kurulmuş bağımsız birleşik cümle yapısı var gibi görünse de, esasında “değil”in bağlaç yapısından çok edat yapısının baskın olduğu ve yüklem görevinde kullanıldığı bellidir.

Mehmet Özmen’in de dediği gibi “*Değilin* bağlaç özelliğini, diğer cümle öğelerinde açıkça görürken, aynı şeyi, yüklem için söylemek kolay değildir; zira, ikili izlenim verenden, açıkça edat durumunda olanlara kadar her türlü örnekle karşılaşmak mümkündür. İnceleyebildiğimiz kadarıyla, *değil*, diğer cümle öğelerinden farklı olarak, yüklemde, bağlaç olarak değil de daha çok edat olarak algılanmaktadır.” Devamında ise “Bu tür cümlelerde, *değil* edat olarak algılanırsa, *değil*’li unsur, ek fiili düşürülmüş bir isim cümlesi yüklemi, *değil* bağlaç olarak alınırsa, yüklemnin isim kısmı bağlama grubu olan bir isim cümlesi söz konusudur. Birinci hâlde, biri sonundaki ek fiili düşürülmüş olumsuz, ikincisi olumlu olmak üzere, peşpeşe gelen iki ayrı isim cümlesi, ikinci hâlde ise bir cümle söz konusudur; ancak, bu tür cümlelerde, *değil*’den sonra yaygın olarak ek fiil kullanılması, sonunda ek fiil bulunmayan *değil*’in de, bağlaç değil edat olarak algılandığını, dolayısıyla cümlenin, basit değil, sıralı birleşik bir cümle olarak kabul edildiğini göstermektedir.”⁶¹ demiştir.

Metnimizdeki örneklerden hareketle biz de “değil”in edat özelliğinin ön planda olması ve yüklem görevini açıkça belli etmesi hususlarını göz önünde bulundura-

⁶¹ Mehmet Özmen, “Türkçede Değil Kelimesi ve Kullanımları”, **TDAY-Belleten**, 1995, s. 342-343.

rak, bu tarz cümleleri sıralı birleşik cümle bahsinde değerlendirmeyi uygun gördük. Metnimizdeki örnekler:

“Hâlbuki “ne” mes’alesi zevkî ve vicdânî mesâilden *değil*, lisânın erkân-ı asliyyesinden bir kâide ve hattâ nahvimizin bir düstûr-i mantıkîsidir.” (s. 18)

“Cümleleri ikmâl eden râbıtalara yek-dîğerinin aynı olarak tekrâr edilmiş sözler de vardır; bu cihetle bunun isti’ mâli Ekrem Beğ’in dediği gibi “pek ender” *değil*, bilakis pek ziyâde şâyi vü eşher ve binâen-aleyh fasîh ü mu‘teberdir.” (s. 21)

“Bir hakdan mahrûmiyyet netâyic-i kânûndan *değil*, kânûn-şikenâne ef’âl-i müstebidd-ânedendir.” (s. 31)

“Bâ-husûs mahkeme sukûkuna âid ta‘bîrât ü ıstılâhât ile olsa olsa husûsât-ı adliyyede istişhâd olunur, mesâil-i edebîyyede *değil*.” (s. 50)

2.3.2.3. Bağlı Birleşik Cümleler

Anlamsal ve yapısal açıdan birbirine bağlı olan, bir ana cümle ve ana cümleye bağlı bir yan cümleden meydana gelen cümlelerdir. Bu tarz cümlelerde yan cümle ana cümleyi tamamlayan bir görev üstlenir. Yan cümle âdetâ anlamın genişletilmesine vesile olan bir yardımcı unsurdur. Aslî görevi ana cümle üstlenirken yan cümle ana cümleyi çeşitli açılardan tamamlamaya ve genişletmeye yarayan bir vasıttır.

2.3.2.3.1. Şartlı Birleşik Cümleler

Bu cümlede yan cümle ana cümleyi şart bakımından açıklamaya yarar. Ancak şart kavramı sentaks içerisinde şarttan başka zaman, derece ve durum da bildirebilir. Bu açıdan zarf oluşturmaya elverişlidir. Şart cümlesi *ise* (ek-fiilli şekil) veya –sA eki kurulur. Bu şart şekilleri genellikle Farsça kökenli *eger*, *meğher* ve *şâyed* gibi bağlaçlarla kuvvetlendirilir.⁶² Şart kipinin Türkçede özel bir yeri vardır. Şöyle ki şart kipi bütün fiil çekimlerinin aksine, hüküm ifade etmez, bitimli bir hareket göstermez.

⁶² Turan, “Söz Dizimi”, XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili, s. 120. Şart’lı yapıların (Clauses of Condition) geniş bir incelemesi ve Eski Anadolu Türkçesindeki yeri ve yapısı için bkz. Turan, *Old Anatolian Turkish*..., a.g.e., s. 186-189.

Bundan dolayı müstakil cümle yapmaya elverişsizdir. Şart ifadesinin hüküm bildir-mesi istek ve temenni fonksiyonunda kalmıştır.⁶³ Şartlı cümleler metnimizde oldukça yoğun kullanılmıştır. Metnimizden örnekler:

“Kırk elli senelik âsâr-ı kalemiyye istisnâ olunduğu hâlde bizde altı yüz sene geriye gidinceye kadar güzêrân olan edvâr-ı edebiyemizde ve gerek nazmen ve gerek nes-ren ahlâfa terk-i âsâr etmiş ne kadar ashâb-ı kalem gelmiş ise cümlesinin bu edâtı sûret-i mükerrerede îrâd ile ibârelerini fi‘l-i müsbetle itmâm eyledikleri görülmekde-dir.” (s. 6-7)

“...lisânımızın altı asırlık târîh-i husûsîsi tetebbu‘ edilecek olsa Türkçemiz hakkında bu rütbe tahkîkât-ı amîka ve istikrâât-ı mühimmede bulunmuş bir sâhib-i ma‘rifet olduğu teslîm olunur.” (s. 16)

“Cevdet Paşa merhûmun ise hakîkaten “sûhtece” tahsîl görmüş ve muahharen mük-tesebât-ı ilmiyyesini zamân ü mekânın yardımıyla birkaç kat tezyîd ü tezyîn etmiş olduğunu ve binâen-aleyh def‘a-i sâniye tab‘ında eski Kavâid-i Osmâniyye’yi “tertîb-i cedîd” üzere yeniden tasnîf eylemiş olmasına nazaran “ne” edâtı hakkında dahi eger iki sûret-i isti‘mâl bulunmuş olsa onu da kayd ü îzâh etmesi lâzım gelece-ğini herkes tasdîk eder.” (s. 16)

“Eger ba‘zı tarz-ı ibâre veyâ zarûret-i rabt ilcâsiyle harf-i müsbete bedel harf-i nefy getirilmesi vâki‘ olsa idi mâ-dâm ki bu zâtler lisânımızın kavâidini tedvîn etmişler-dir, kitâblarında o sûret-i isti‘mâlî de beyân etmeli idiler.” (s. 17)

“Şu misâllerin hepsi de bir müellife mensûb buluna idi elbette daha güzel olurdu...” (s. 28)

“Eger kavâidin lüzûm-i muhâfazası mutlak ise “ne” edât-ı nefyî hakkındaki kâide dahi o lâzımeyle mülhak bulunmak zarûrîdir.” (s. 29-30)

“Muvâfık-ı mantık olmayan bir kavî, fesâhate mutâbık olsa da makbûl olamaz.” (s. 31)

⁶³ Ergin, a.g.e., s. 405.

“Eger ibtidâ nefy-i mükerrerden sonra bir kelime-i nâfiye getiren münşîmiz nâfîz-ül-kelim ashâb-ı kalemimizden olmayıp da âhâdden bulunmuş olsa idi bit-tabî taklîd eden de bulunmazdı.” (s. 33)

“Yoksa âsâr-ı kudemâda bizim şimdi ünsiyyet edemeyeceğimiz “olup”lar, “edip”ler ve tumturaka boğulmuş garîb garîb lafızlar, hattâ letâfetden ârî terkîbler, teşbîhler istisnâ edilirse suver-i inşâiyyece şimdiki müşevveş ve hele muakkad cümlelere tesâdüf edilemez.” (s. 36)

“İnsân ne kadar müsâmaha-kâr veyâ lâübâlî-meşreb olsa “Esrâr-ı Belâgat” nâmını verdiği bir kitâba mahkeme sicillâtından misâl getirmek semâhatinde bulunmaz.” (s. 50)

“Müstahakk oldukları muâmele-i te’dîbin icrâsına hükûmeti mecbûr etmek ağleb-i ihtimâl olup, bir kerre bu, sûret-i fi’le gelirse ne tevcîh ü te’vîl işe yarar ne şekk ü zunûn ve se ya’lemullezîne zalemû eyye munkalebin yenkalibûn.”

(s. 60, Tasvîr-i Efkâr–Girit Usâtına Dâir Mektûb)

“Eger muhabbet-i husûsî tecessüs buyurulur ise (kimsenin destinde yok Râgıb-ı zemmâm-ı ihtiyâr) fehvâsınca bunda ne sizin eliniz ve ne bizim medhalimiz olup li-llâhi vü fi-llâhi olduğu ikâme-i bürhândan müstağnîdir.”

(s. 71, Kânî–Ber-Muhabbetnâme)

“Tanzîmât i’lân olunmamış olaydı ne Mısır mes’elesini tesviye edebilirdik, ne memleketeyn ve Sırbistan ve Karadağ gürültülerini birkaç kerreler def’e muktedir olurduk, ne Kırım muhârebesinden gâlib-âne kurtulabilirdik, ne de Cidde ve Sûriye ve Girit beliyyelerine karşı hayâtımızı muhâfazaya imkân bulurduk.”

(s. 80, Tanzîmât Hakkında Mülâhazât)

2.3.2.3.2. “...olsun..., ...olunsun.../–sA olsun..., –sA bulunsun...”

İle Kurulan Birleşik Cümleler

Bunlar kalıplaşmış şekiller olarak ana cümleyi durum, zaman, tarz gibi çeşitli bakımlardan niteleyen yapılarıdır. Şart’lı yapıların esas özelliği bir *anlam sınıfı* olmalarıdır. Bu kalıplaşmış şekiller de tıpkı şart’lı bir yan cümlenin yaptığı gibi ana cümleyi zarf olarak çeşitli açılardan nitelemeye yarar. Biz bütün bunları göz önünde bulundurarak bu tarz şekilleri burada değerlendirmeyi uygun bulduk. Ancak içerisinde -sA olsun ve -sA bulunsun gibi şekilleri barındıran bu tarz kalıplaşmış yapılar sanki -sA şart kipinin hüküm ifade edememesini, yüklem konumunda kullanılamamasını telafi etmek için birleşiyor gibi gözükmetedir. Metnimizde bu tarz yapılar önemli yer tutar. Örnekler:

“Biz de burada bi-hakkın diyebiliriz ki insân henüz lisânının kavâid-i beyânında rûsûh hâsıl etmeden neşr-i âsâr cesâretinde bulunmamış olsa *kendisini tanımayanlar indinde olsun* mazhar-ı istihfâf olmakdan masûn bulunur.” (s. 3)

“Bizim bilişimize nazaran herhangi husûsda olursa olsun erbâbı indinde bir düstûr-i esâsî şeklini almış olan kâideler her vakt şâibe-i tagayyürden sâlim bulunmak lâzım gelir.” (s. 29)

“Hâlbuki altı asırdan beri metrûkât-ı kalemiyyeleriyle hizâne-i irfân-ı milleti tezyîn eden zevâtın âsârı başdan başa tettebbu’ vü tedkîk olunsun, hîçbirinde “ne” harfinin tekerrüründen sonra dîger bir harf-i nefy getirilmiş olduğu görülemez.” (s. 33-34)

“Binâen-aleyh fi’lin “ne”lere takaddümünde de “ne”lerden sonra îrâdında da ta’bîr-i âherle, “ne” edâtı gerek fi’le ve gerek fi’l “ne” edâtına taslît olunsun, her iki sûretde de kelime-i isbât îrâd edilegeldiğine sekizinci asr-ı hicrîden zamânımıza kadar pek çok âsâr ü güftâr ile istişhâd edebiliriz.” (s. 41)

“Binâen-aleyh Reşîd Paşa’ya gelinceye kadar münşiyân-ı selefden velev birinin olsun, “ne”den sonra veyâ evvel fi’l-i menfî ile teşekkül etmiş bir cümle-i kelâmiyyesi gösterilemez.” (s. 44)

“*Binâen-aleyh herhangi şeyde olursa olsun, araya külfet girince oradan tabîlik el-vedâ‘-ı hân-fîrâz olmak zarûrîdir.*” (s. 44)

“*Şu kadar var ki mu‘teriz bulunduğumuz bir hâli, velev isbât-ı hakikat ma‘razında olsun, taklîd edemeyeceğimizden yukarıki emsâl-i mürettebenin butlânını isbât edecek emsâli yine âsâr-ı üdebâdan taharrî vü îrâda lüzûm gördük.*” (s. 47-48)

“*Reşîd Paşa’nın kudret-i kalemiyyesi ne mertebe bâlâ-ter bulunursa bulunsun –başka bir yerde dahi söylediğimizi burada da tekrâr eder ve deriz ki: –Mesâil-i edebîyyede lisân-ı resmîde yazılmış şeylerden misâl getirmek, mâliye defâtirini karıştırmakla fenn-i hesâb tedvînine çalışmak kabîlinden olur.*” (s. 49)

“*Binâen-aleyh herhangi mes‘ele için olursa olsun mevzû‘ bulunmuş olan kâide bir ve lâ-yetegayyerdir.*” (s. 51)

2.3.2.3.3. Ki’li Birleşik Cümleler

Ki’li cümle, bir ana cümle ve ana cümleye bağlı bir veya birden fazla ki’li yan cümlelerin biraraya gelmesi ile oluşur. Bu cümlelerde yan cümle *ki*, *kim* ve bunların birleşik formları ile karşılanır. Ki’li cümle dilimize Farçanın etkisi ile girmiştir.⁶⁴ Bundan dolayı bu cümle yapısı, aslında Türkçenin sentaks mantığına aykırıdır. Ki’li cümleler, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi söz diziminde son derece önemli sentaktik unsurlardır. Osmanlı Türkçesinde hem konuşma dilinde hem de yazı geleneğinde çok geniş bir kullanım sahası vardır.⁶⁵ Metnimizde de bu cümle yapısı oldukça fazla kullanılmıştır. Örnekler:

2.3.2.3.3.1. Ana Cümleye Özne İlgisiyle Bağlanan Yan Cümleler

“*İhtimâl ki bir zamân sonra bu kelimeler sakîl görülmeyecek bir şîve hâsıl olur da îade olunur.*” (s. 8)

“*Şurası muhakkaktır ki “ne” edâtları (?) bu misâllerin ba‘zısında nefy, ba‘zısında te’kîd içindir, demeğe bir sebep olmayıp cümlesi bir hükümdedir.*” (s. 28)

⁶⁴ Turan, *Old Anatolian Turkish*..., a.g.e., s. 176-186.

⁶⁵ Turan, “Söz Dizimi”, *XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili*, s. 121.

“Şâyân-ı teessüfdür ki bu nefy-i mükerrerden sonra fî’l-i müsbete bedel bir fî’l-i menfî getiren ilk münşîmiz Reşîd Paşa’dır.” (s. 34)

“Görülüyor ki Ekrem Beğ, esâsen “ne” edâtının mükerreren isti’ mâlinde kelime-i nefye bedel kelime-i isbât getirmek taraf-dârıdır.” (s. 37)

“Şurası muhakkaktır ki Reşîd Paşa’nın eline kalem alıp da biz-zat ve bit-tefekkür yazdığı şeylerde me’ mûl etmeyiz ki nefy-i mükerrerden sonra râbitası fî’l-i menfî getirilmiş bir cümlesi gösterilebilsin.” (s. 83)

“Tecrübe ile müsebbetdir ki âsâyîş-i âlem-i şerâit-i sahîhası her türde bulunanların emrâz-ı nefsânîyyeye ve o vaktin menâfî’ine göre imhâ vü ihyâsına müekkil olacağı tertîbât-ı siyâsiyyenin ne muhâl olan adem-i tefsîrinde ve ne de sebâtsızlığında olup...”

(s. 75, Şinâsî–Tasvîr-i Efkâr–Kongre Hakkında İkinci Aleksandır’ın Üçüncü Napol-yon’a Cevâb-nâmesi Tercümesi)

2.3.2.3.3.2. Ana Cümleye Nesne İlgisiyle Bağlanan Yan Cümleler

“İşte zannederim ki ehl-i kaleme mahsûs olan “bid’atin” menşe’-i zuhûru bu mâddelerdir.” (s. 27)

“Şurası muhakkaktır ki Reşîd Paşa’nın eline kalem alıp da bi-z-zat ve bi-t-tefekkür yazdığı şeylerde me’ mûl etmeyiz ki nefy-i mükerrerden sonra râbitası fî’l-i menfî getirilmiş bir cümlesi gösterilebilsin.” (s. 83)

“Bid’at” ta bîrinin bu makâmda irâdî doğru olup olmadığını tedkîkten sarf-ı nazarla deriz ki: Bu sûret-i inşâiyye dahi isti’ mâl-i nâsa dâhildir.” (s. 22)

“Bilemeyiz ki bu misâllerdeki râbitaları fî’l-i menfî getirmekte ne gibi muhassenât mutasavver ve fî’l-i müsbet getirmekte ne gibi mahzûr mukarrerdir.” (s. 46)

“Lisânına vâkıf bir münşî, mümkün midir ki yazdığı şeylerde bir kâideyi birbirine zıdd iki sûretde isti’ mâl etsin.” (s. 28)

2.3.2.3.3.3. Ana Cümleye Zarf İlgisiyle Bağlanan Yan Cümleler

“Çünkü Nef’î’nin ekser kasâid ü gazeliyyâtında “ne” edâtını mükerreren îrâd ettiği hâlde, her birinde fi’l-i isbât getirmiş otuzdan ziyâde ebyâtı vardır ki âtîde sâir şuarâmızın bu yolda söylenmiş sözleri sırasında görülür.” (s. 38)

2.3.2.3.3.4. Ana Cümlelerin Öznesini Niteleyen Yan Cümleler

“Bu cihetle durûb-i emsâl arasında “ne” edât-ı nefyini mükerreren hâvî olarak başka suver-i inşâiyyeye binâ edilmiş sözler de vardır ki lüzûm gördükçe makâm-ı isbâtta ibrâz ü işhâd edeceğiz.” (s. 20)

“Bir dördüncü sûret-i inşâiyye dahi vardır ki beyn-en-nâs şâyi vü müsta’mel olduğu hâlde Ekrem Beğ her neden ise onu meskûtun-anh bırakmıştır.” (s. 22-23)

“İkincisi ise Fârisîden iktibâsen erbâb-ı kalem tarafından ittihâz edilmiştir ki “Ne kand ve ne helvâ” mislinin tarz-ı inşâsına mutâbıktır.” (s. 53)

“Mümteni-ül-idrâk olan zât-i Bârî ki muhît-i küll-i eşyâ ve cünbiş-fermâ-yı zemîn ü semâ ve tertîb-sâz-ı nizâm-ı mahlûkât lâ-tuhsâdır, ne bizim gözümüze görünür ne elimizle tutulur.”

(s. 63, Ziyâ Paşa–Emil Tercümesi)

2.3.2.3.3.5. Ana Cümlelerin Nesnesini Niteleyen Yan Cümleler

“Binâen-aleyh vaktiyle ecdâdımızın lisân-ı Fârisîden alarak Mâverâünnehr’den birlikde getirmiş ve altı yüz sene zarfında istihlâf ettikleri ensâl ü ecyâlin bi-t-tevârüs hüsn-i tasarruf ü isti’mâl etmiş olduğu bir kâide-i meşhûreyi ki lisânın mantık-ı beyânına âiddir, zamânımızda zîr ü zeber edenleri muâheze ve mukallidlerini îkâz maksadiyle bu risâleyi yazmağa lüzûm görülmüştür.” (s. 4)

“O “olduğundan” “olamayacağından” yolundaki rabtlar, silsile-i ifâde arasında öyle ukdeler teşkil eder ki “gurdüyüm” düğümünü yek darbede halleden İskender-i Kebîr’in seyf-i bürrânı bile o ukdeleri çözmekte âciz kalır.” (s. 35)

“Her ne hâl ise bu türlü cümlelerle “Ne haberim ne de ilmim olduğundan –yâhûd– olmadığundan...” yolundaki ifâdeleri –ki üçüncü vechden âzma olarak, i’tikâdımcâ asr-ı ahîrde sûret-i inşâmızca husûle gelen inkılâbât netâyicinden olmak üzere kesik ibârelere bedel “olduğundan, bulunduğundan, olunmuş, bulunmuş, olunarak, bulunarak” gibi revâbıt-ı ma’ hûdeye boğulan ibârât-ı müteselsile ile imlâ’ -i sahâif sûreti yol aldıktan sonra çıkmışdır– isbât ile mi bitirmek lâzımdır ve-yâhûd kâh isbât ve kâh nefy ile bitirmek lâzım gelirse mevâki’ini nasıl tefrîk etmelidir?” (s. 27)

“Olsa olsa bir fikr-i cevval ve bir zebân-ı âteşin-beyân sâhibi olan şâirin galeyân-ı vicdân ü irfân ile sânihasından feverân eden meânî-i bedîayı tasvîr sırasında birtakım kuyûd-i nahviyye ile kasr-ı fikr ü makâl edemediğini ve etmeğe de mecbûr olmadığını gösterir ki bu da hürriyet-i beyân erbâbına hâss olan tasarrufâtındandır.” (s. 39)

2.3.2.3.3.6. Ana Cümlelerin Zarfını Niteleyen Yan Cümleler

“Nâbî’nin: “Ne bezmdir ne değildir görünen cünbüşler, Nâbiyâ sûret-i muhtârda mecbûruz biz” beytindeki “ne”ler dahi bu kabîlden, ya’nî Aydın ahâlîsinin isti’mâlî yolunda edât-ı terdîd olarak kullanılmışdır ki “Yâ bezmdir yâ değildir.” makâmındadır.” (s. 15)

“Kaçan” ve “çendân” ta’bîrleri gibi ki zamânımızda kullanılmaz olmuştur. İhtimâl ki bir zamân sonra bu kelimeler sakîl görülmeyecek bir şîve hâsıl olur da îade olunur.” (s. 8)

2.3.2.3.3.7. Ana Cümlelerin Yüklem İsmini Niteleyen Yan Cümleler

“Bunlar ise hâl-i tecerrüdlerinde hiçbir mef’hûma delâlet etmedikleri hâlde bir kelime ile hîn-i telâhuklarında terkîbât-ı kelâmîyye ve cümel-i inşâiyyeye haysiyyet-i itmâm veyâ kâbiliyyet-i ifhâm veren hurûf ü edevâtdır ki hiçbir vakt, hiçbir sûretle değişmez.” (s. 7)

“Ekrem Beğ’in hem misâl olarak bahse idrâc ve hem de “isti’mâlî pek ender olduğundan” kavliyle müsteşhedâtı idâdından ihrâc ettiği “Ne şap oldu ne şeker oldu.”

mislinin asl-ı fasîhi “Ne şap oldu ne şeker”dir ki “Ne bal oldu ne pekmez.” misli dahi onun aynidir.” (s. 21)

“Binâen-aleyh menşe’-i sakâmet o tarz-ı müselselin îcâbâtından bulunan beliyiye-i rabtdır ki bunun en fenâ tarzı Reşîd Paşa devrinden başlar.” (s. 35)

“Fil-hakîka bu sûret “kesik ibâre” ta ‘bîr olunan tarz-ı ifâdedir ki isti‘mâl-i enâma da muvâfıktır.” (s. 45)

“Nitekim Reşîd Paşa mektebine hâss olan üslûb-i ifâdenin en sonraki nümûne-i taklîdi Tasvîr-i Efkâr’ın neşreylediği “Kongre Da’vet-nâmeleriyle Lehistân Mes’ele” hakkındaki Muharrerât-ı Siyâsiyye tercümeleridir ki yukarıdan aşağıya üslûb-i müselselde yazılmış ve hattâ bir cümle-i mutavvelede mübtedâ ile haber mâ-beynini fâsıl-ı dîger bir cümle-i tavîleyi hâvî bulunmuş iken —çünkü lisânına vâkıf bir kalemden çıkmış olduğundan— yine ikinci “ne”nin râbıtası isbât sûretinde getirilmiştir.” (s. 83)

2.3.2.3.3.8. Ana Cümlelerin Yer Tamlayıcısını Niteleyen Yan Cümleler:

“Bir menzile gelinecektir ki ne geri dönmek ve ne durulmak mümkün olacaktır.”

(s. 60, Ziyâ Paşa—Hürriyyet—Numero 13)

2.3.2.3.4. İç İç Birleşik Cümleler

Bir cümlelerin başka bir cümlelerin içine girmesi ile meydana gelen birleşik cümle yapısıdır. Genellikle *nakil* cümlelerinde kullanılır. Çoğu zaman *de-* fiili ile yapılır. Sondaki ana cümleye bağlı olarak meydana gelen ve çoğunlukla aktarma cümlesi niteliği taşıyan yan cümle, *de-* fiilinin nesnesi durumunda bulunur. Nakil durumu olmayan cümlelerde ise özellikle *bil-*, *gör-*, *görün-*, *say-*, *sayıl-*, *san-*, *zannet-*, *addet-*, *hisset-*, *farzet-*, *duy-*, *işit-*, *um-* gibi kanaat, zan, duygu fiilleri kullanılır ve bu fiiller bir cümleyi kendilerine cümle unsuru yaparak iç içe birleşik cümle meydana

getirir.⁶⁶ Bu şekilde olanlarda da yan cümle ana cümlelerin isim unsuru olarak kullanılır, bazen de bir edatla edat grubu teşkil ederek cümlelerin geneli içinde zarf işlevi görür. Örneğin: *Bu konferansı sen sunacaksın gibi düşün.*, *Geç geldi diye üzülme.* gibi. Bu tür cümlelerde iç cümle genel olarak ana cümleyi durum, kaynak, sebep, sonuç veya zaman bakımından zarf görevi yüklenerek açıklar.⁶⁷ Metnimizden bu cümle yapısına örnekler:

“Çünkü yazı yazarlardan birtakımı, bu edâtı mükerreren ikâme ettikleri bir cümleyi bir kelime-i menfiyye ile itmâm ediyor da “Ne pazarda ne de çarşıda aramadık yer bırakmadım.” *diyor.*” (s. 6)

“Ekrem Beğ: “İkincisi cümle-i kelâmiyyeleri itmâm edecek kelime veyâ ibâre birbirinin aynı o lduğuyçün cümle-i ûlâda îrâd ile iktifâ olunmasıdır: “Ne ilmim var ne haberim.” gibi bu da nâsın sûret-i isti‘mâlidir.” dedikten sonra: “Ba‘zân cümleleri ikmâl edecek söz yek-dîğerinin aynı olduğu hâlde hepsinde tekrâr ederler: “Ne şap oldu ne şeker oldu.” gibi. Fakat bu, beyn-en-nâs isti‘mâli “pek” ender olduğundan o kadar fasîh addolunamaz.” *re‘yinde bulunmuşdur.*” (s. 20)

“Gerek Ekrem Beğ ve gerek “Nahv-i Türkî” sâhibiyle Muallim Nâci, “ne” edâtının tekerrüründe fi‘l veyâ râbîta “ne”lerden evvel gelir, ya‘nî fi‘l veyâ râbîta edâta taslît olunur ise mutlaka nefy ile gelir *re‘yinde bulunmuşlardır.*” (s. 39)

“Benimle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî” mısra‘ıyla bunun yalnız ba‘zı kelimelerinin takdîm ü te‘hîrinden husûle gelen “Benimle ne Firdevsî hem-zebân olmaz ne Hâkânî” ve-yâhûd “Benimle hem-zebân ne Firdevsî olmaz ne Hâkânî” ifâdesi gibi hey‘et-i asliyyesine göre mutlaka menfî olması lâzım geldiğinde şübhe olmayan kelimenin –takdîm ü te‘hîr-i elfâz ile tertîb-i kelâm, ba‘zı mertebe değışive-rince– isbâta tahvîli lüzûm-i kat‘îsini her bir tabîate hissettirecek olan terâkîb ise vaz‘ı îcâb eden kâide-i umûmiyyenin taharrî vü ta‘yîni husûslarını haylice teshîl eder *zannolunur.*” (s. 37)

⁶⁶ Ergin, **a.g.e.**, s. 406.

⁶⁷ Turan, “Söz Dizimi”, **XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili**, s. 122.

“Çünkü *o zât* “Benim kalemimden müddet-i ömrümde “ne” edâtının tekerrüriyle berâber bir kelime-i menfiyye sudûr etmemiştir.” *demiştir.*” (s. 49)

“Tamâmî-i eyyâm-ı saltanat ü seyâhatimde ne böyle lezzet-i zâika-nevâz-ı server ile şîrîn-kâm oldum ve ne bu şûrâbe-i çeşme-sâr-ı melâmetde ta‘biye olunan halâveti kâse-i fağfûrî-i Hâkânî’de memzûc gül-âb-ı âfiyet kılınan şarâb-ı hoş-güvârda buldum, *diyü* yârânı ser-mest-i rahîk tahkîk buyurdular.”

(s. 64, Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem)

“Bu seng-lâh-ı musîbet ü gamda ifnâ-yı vücûd ve istiğnâ-yı esbâb bûd ü nebûd edip nâ-mevcûd olduğun yerlerde ne seni kimse bilir ve ne sen kimsin, nesin, ne yerden-sin? *diye* suâl eden olur.”

(s. 65, Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem)

2.3.2.3.5. Karma Birleşik Cümleler

Karma cümleler, birden fazla yan cümlecige sahip, birleşik veya bağımlı cümleler birliğidir. Karma yapılı cümleler tıpkı ki’li ve şart’lı cümleler gibi Tanzimat yazı dilinin önemli özelliklerindendir. Bu tarz cümlelerde yan cümle veya cümleler, ana cümlenin bir veya birden fazla bölümünü açıklar. Karma cümlede bağımlı cümlenin yüklemine yapıları önemlidir. Karma cümleler metnimizde oldukça fazla kullanılmıştır. Örnekler:

“*Biz de burada bi-hakkın diyebiliriz ki* insân henüz lisânının kavâid-i beyânında rûsûh hâsıl etmeden neşr-i âsâr cesâretinde *bulunmamış olsa* kendisini *tanımayanlar* indinde olsun, *mazhar-ı istihfâf* olmakdan masûn bulunur.” (s. 3)

“*Her ne hâl ise bu türlü cümlelerle “Ne haberim ne de ilmim olduğundan –yâhûd– olmadığundan...” yolundaki ifâdeleri –ki üçüncü vechden âzma olarak, i‘tikâdımca asr-ı ahîrde sûret-i inşâmızca husûle gelen inkılâbât netâyicinden olmak üzere kesik ibârelere bedel “oldüğundan, bulunduğundan, olunmuş, bulunmuş, olunarak, bulunarak” gibi revâbıt-ı ma‘hûdeye boğulan ibârât-ı müteselsile ile imlâ’-i sahâif sûreti yol*

aldıktan sonra çıkmıştır– isbât ile mi bitirmek lâzımdır ve-yâhûd kâh isbât ve kâh nefy ile bitirmek lâzım gelirse mevâki‘ini nasıl tefrîk etmelidir?” (s. 27)

“Şurası muhakkaktır ki “ne” edâtları (?) bu misâllerin ba‘zısında nefy, ba‘zısında te’kîd içindir, demeğe bir sebep olmayıp cümlesi bir hükümdedir.” (s. 28)

“Bir de Ekrem Beğ ile “Nahv-i Türkî” sâhibi misâl-i manzûmu yalnız bâlâdaki mısra‘-ı Nef‘î’ye hasretmiş oldukları hâlde Muallim merhûm, Rûhî’nin “Âsâr-ı kerem var, ne beşerde ne mülkde” mısra‘ı dîvân-ı matbû‘unda bile bu vechile “var” lafzını hâvî olarak durmakda iken varı “yok” lafzına tahvîl ile “Âsâr-ı “vefâ yok” ne beşerde ne mülkde” sûretinde îrâd etmiştir ki bu tahvîle te’yîd-i müddeâ gayretiyle müftekir olmuş ise okuyanlara:

“Gerçi pek çok hüner ister “yoğu” var göstermek

Onu düzmekden inandırması müşkildir pek”

kavlini tahattur ettirmekden başka bir semere hâsıl etmez.” (s. 39-40)

“Garîbdir ki “Esrâr-ı Belâgat” sâhibi de Mecmûa-i Muallim’de bu mısra‘ın sûret-i muharrefesini görmekle –gûyâ eser-i tettebbu‘ vü tedkîki imiş gibi– aynen kitâbına nakl ve “Nefy-i mükerrerin taalluk ettiği kelime müteaddid olduğu hâlde eger o kelime nefy-i mükerrerin mecmûuna takaddüm etmiş ise “menfî” îrâd edilir.” kavline şâhid addetmiştir.” (s. 40-41)

“Reşîd Paşa’nın kudret-i kalemiyyesi ne mertebe bâlâ-ter bulunursa bulunsun –başka bir yerde dahi söylediğimizi burada da tekrâr eder ve deriz ki: –Mesâil-i edebiyede lisân-ı resmîde yazılmış şeylerden misâl getirmek, mâliye defâtirini karıştırmakla fenn-i hesâb tedvînine çalışmak kabîlinden olur.” (s. 49)

“Ne” edât-ı nefyî dahi lisânımızın bir kâide-i nahviyyesidir ki hangi bir ibâreye mükerreren dâhil olursa, onun hükmünü nâfî kılar; fakat ibârenin sûret-i inşâiyyesi yâ bir fi‘l-i müsbetle teşekkül eyler: “Ne sende var ne bende var.” gibi ve-yâhûd fi‘lsiz teşkîl olunur: “Ne selâm ne kelâm.” gibi.” (52-53)

“İlâhâ, samedâ! Bende ne kabûl-i der-gâh-ı rahmet-i Rahmânın olmağa istitâat ve ne dervâze-i mağfiretin halkasına vaz‘-ı benân-ı istirhâma cesâret var ki müstağrak olduğum kulzüm-i hizlândan sâhil-i gufrâna vusûl müyesser olsun. Meger nedâmetim bâis-i mağfiret ve melâletim sebeb-i merhamet ola...”

(s. 72, Sinân Paşa–Tazarruât)

3. CÜMLELERİN ANLAM ÖZELLİKLERİ

Her cümle, yapısında bulunan kelime ve eklerin yönlendirdiği soru, bildirme, emir, istek, ünlem vb. anlam özelliklerinden birine sahiptir. Fakat hangi anlam özelliğine sahip olursa olsun, her cümlede temel olarak ya olumlu ya da olumsuz bir anlam mutlaka vardır. Yani cümlelerin temel anlam özelliği olumluluk ve olumsuzluktur.⁶⁸

3.1. Olumlu Cümleler

Yüklem bildirdiği yargının olduğunu, yapıldığını veya gerçekleştiğini bildiren cümlelerdir.⁶⁹ Örnekler:

“Şurası muhakkaktır ki bu cereyâna tamâmiyle tâbi olmayan birtakım kavâid-i lisâniyye ve kavâid-i lisâniyyeyi alel-istimrâr muhâfazaya kâfil ba‘zı vesâit-i esâsiyye dahi vardır.” (s. 7)

“Teşrîhi sadedinde olduğumuz şu “ne” nefy-i mükerrerinin burada bir târîhçesini yapmak isteriz.” (s. 9)

“Tercümân-ı Hakikat muharriri Ahmed Midhat Efendi, bu nefy-i mükerrerî hâvî bir cümlesini, bir muzâri‘-i menfî ile netîcelendirmiş idi.” (s. 10)

“Ya‘nî, Nahv-i Türkî nâmını alan bir kitâb, kâffe-i mesâil-i nahviyyeyi bi-l-istikrâ ukde-i işkâlden kurtarmak lâzım gelirken bu kitâb bil-akıs teşât-i kâideye hizmet etmiştir.” (s. 12)

⁶⁸ Karahan, a.g.e., s. 103.

⁶⁹ Karahan, a.g.e., s. 103-104.

“Zannımızca şu misâller, muhâfazasında sâbit olduğumuz hakîkati isbâta *kifâyet eder.*” (s. 49)

“Bu cümle vech-i âtî üzere *ihtisâr olunabilir.*” (s. 84)

Bazı cümleler, yapılarında olumsuzluk bildiren gramatikal unsurlar taşımalarına rağmen anlamca olumludurlar.

“-Dan başka”+“değil”= Olumlu anlam.⁷⁰

“Vâkıâ Türkçemizin tedvîn-i kavâidinden beri henüz kırk elli sene geçmemiş ise de bir lisânın zavâbıt ü kavâidi hadd-i zâtinde lisânda mevcûd olarak onu tedvîn etmek, bir kitâbda cem‘ ü telfik demekden *başka bir şey değildir.*” (s. 8)

3.2. Olumsuz Cümleler

Yargının gerçekleşmediğini anlatan cümlelerdir. Böyle cümleler, yapmama, yapılmama, olmama ifade eder.⁷¹ Cümlenin anlamını olumsuz yapan başlıca gramer unsurları:

3.2.1.“-mA-”, “-mAz” Ekleri İle Kurulan Olumsuz Cümleler

Fiillerin olumsuzluğu “-mA-” olumsuzluk eki ve geniş zamanda ise “-mAz” olumsuzluk eki ile yapılır. Örnekler:

“*Kaçan ve çendân ta‘bîrleri gibi ki zamânımızda kullanılmaz olmuşdur.*” (s. 8)

“Kavâid-i lisâniyyemizi kâfil olan şu iki kitâb “ne” edât-ı nefyinin iki vechile isti‘mâlini *bildirmiyor.*” (s. 15)

“Abdurrahman Efendi merhûmun Mikyâs-ül-Lisân’ını görenler, bu zâtin husûsât-ı lisâniyyedeki ihâta-i külliye ve tedkîkât-ı âlim-ânesini tasdîkde *tereddüd etmezler.*” (s. 16)

⁷⁰ Karahan, **a.g.e.**, s. 104.

⁷¹ Karahan, **a.g.e.**, s. 104.

“Fakat manzûm olmayan sözlerde de bu isti‘mâlin câiz, hattâ mu‘teber olduğunu yukarıda ikâme ettiğimiz durûb-i emsâl ile isbât etmiş olduğumuzdan nazımdaki bu sûret-i isti‘mâlin vezn ü kâfiye ilcâsiyle ihtiyâr olunmuş şeylerden bulunduğunu *teslîm edemeyiz.*” (s. 26)

“Binâen-aleyh kânûn hîçbir ferdi hakkında *mahrûm etmez.*” (s. 31)

“Bir âdemin binlerle akvâl-i fasîhası sırasında sâdır olmuş bir hefvesi nakîs-i fesâhati addolunamayacağı gibi, bi-l-iltizâm vâki‘ olmuş bir kavî-i kâide-şikenânesi ise hîçbir sûretle hüccet-i fesâhat *addedilemez.*” (s. 39)

“Binâen-aleyh ekser kavâidin “şüzûzu” bulunduğu hâlde “şâzz”lardan kâide teşekkül edemeyeceği kazıyyesi müsellemtâdan olduğundan, isti‘mâlce *sened-i cevâz olmaz.*” (s. 43)

3.2.2.“Değil” Edatı İle Kurulan Olumsuz Cümleler

“Değil” edatı hem isim hem de fiil cümlelerini olumsuz yapar.⁷² Örnekler:

“...bu sûret-i inşâiyye yalnız sâhib-i cümlede görülmüş bir ayb-ı terkîb *değildir.*” (s. 3)

“Vâkıâ dühûr ü a‘sârın mürûr ü tahavvülü ile her şeyde az çok ba‘zı tebeddül husûle geldiği münker *değildir.*” (s. 7)

“Hâlbuki “ne” mes’alesi zevkî ve vicdânî mesâilden *değil*, lisânın erkân-ı asliyyesinden bir kâide ve hattâ nahvimizin bir düstûr-i mantıkîsidir.” (s. 18)

“Cümleleri ikmâl eden râbıtalı yek-dîgerinin aynı olarak tekrâr edilmiş sözler de vardır; bu cihetle bunun isti‘mâli Ekrem Beğ’in dediği gibi “pek ender” *değil*, bilakis pek ziyâde şâyi vü eşher ve binâen-aleyh fasîh ü mu‘teberdir.” (s. 21)

“Bir hakdan mahrûmiyyet netâyic-i kânûndan *değil*, kânûn-şikenâne ef‘âl-i müstebidd-ânedendir.” (s. 31)

⁷² Karahan, **a.g.e.**, s. 105.

“Bâ-husûs mahkeme sukûkuna âid ta‘bîrât ü ıstılâhât ile olsa olsa husûsât-ı adliyyede istişhâd olunur, mesâil-i edebiyede *değil*.” (s. 50)

“Ben ona muktedir *değilim*.” (s. 53)

3.2.3. “Ne... ne” Bağlacı İle Kurulan Olumsuz Cümleler

Ne...ne bağlacı bağladığı isim ve fiil cümlelerin anlamını olumsuz yapar. Bu tarz cümlelerde yüklemeler genellikle olumlu anlam taşır.⁷³ Örnekler:

“Fakat nesirde *ne* böyle bir zarûret mutasavver *ne de* o nâma vâki‘ olacak ma‘zeret mu‘teberdir.” (s. 32)

“...*ne* kimsenin ziyânına varmakla şeref veririz ve *ne* ziyâretinden tahallûf etmekle şânına noksân erdirmeye kâdiriz.”

(s. 63-64, Ahmed Radosî–İbn-i Hallikân–Fahreddîn-i Râzî Tercümesi)

“İlâhî! *Ne* âvîhtegî-i fitrâk-ı muhabbetle gerden-dâde-i tavk-ı tecerrüd olup halka-i zencîr-i ihlâsa bağlandım ve *ne* bir nigâh-ı a‘yân-ı sâbitede dest-i sâkî-i ezelden tecerrüd ettiğim sahbâ-yı acîb-ül-keyf-i teklîfden suûd-ı dimâğ ü cân eden buhâr-ı neşve-i fi-l-cümleden halâs bulabildim.”

(s. 64, Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem)

“...Hulâsa bu şîve ile *ne* ele girer ve *ne* kat‘-ı ümîd ettirir...”

(s. 64, Mütercim Âsım–Bürhân-ı Kâtı‘–Şibân Ferîb Mâddesi)

“Hele Avrupa’da kendi lisânları üzere tahsîl edip de burada şöhret bulmuş ba‘zı etıbbâ biliriz ki *ne* derslerin kendi lisânımızda okunmamasındaki mazarratı teslîm ederler *ne de* mektebimizden çıkan etıbbânın ma‘rifetçe kendileriyle müsâvâtına kâil olurlar.”

(s. 65, Kemâl–Tasvîr-i Efkâr–Türkçe Tabâbete Dâir Makâle)

⁷³ Karahan, **a.g.e.**, s. 105-106.

3.2.4. “Yok” Edatı İle Kurulan Olumsuz Cümleler

“Yok” edatı da cümlelere olumsuz anlam katar. Olumlusu ise “var” kelimesi ile yapılır. Örnekler:

“Bugünkü kevn-i müslim ve gayr-ı müslim hîçbir ferd, ne hürriyyet ve ne de mâlın-
dan bir hükm-i kânûnî ü nizâmî lâhik olmadıkça mahrûm edilemez.” ibâresinde man-
tıkdan eser *yok*.” (s. 30-31)

“Bir kerre bu ibârede rabt *yok*.” (s. 50)

“Evvelâ bu fıkra-i mürettebede mantık *yok*.” (s. 51)

“Fülânın ne dünyâya ne de âhirete yarar bir işi *yokdur*.” (s. 51)

3.3. Soru Cümleleri

Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümlelerdir. Bu tarz cümleler, soru edatı –mI ve *soru sıfatları*, *soru zamirleri*, *soru zarfları* ve *soru edatları* ile yapılır. Ayrıca vurgu yolu ile de soru cümlesi yapılabilir.⁷⁴

3.3.1. Soru Edatı “–mI” İle Kurulan Soru Cümleleri

Soru edatı, genellikle onay veya ret cümleleri yapmaya yarar. Örnekler:

“Acebâ Ekrem Beğ’i edebîyyât-ı Osmâniyye’nin ekser aksâm-ı bedîa vü bedîiyye-
sinde tahlîl-i mesâil tarîkiyle i’tâ-yı re’yde bulundurmuş olan iktidâr-ı teşrîh, bahs bu
mes’eleye taalluk edince *intizâ ‘ mı etmişdir?*” (s. 17)

“Şimdi birinin sem‘ine, dîğerinin zevkine hoş gelmeyip de bu kafları –sanduk lafz-ı
Arabîsinde olduğu gibi– muzâf ve muzâfun-ileyhlerde ibkâya ve-yâhûd iltizâm-ı
nezâketle kâfa ibdâle cevâz *var mıdır?*” (s. 29)

“Öyle bir kitâbdan ikâme-i hüccet “Naklen an-Nikola” kabîlinden *olmaz mı?*” (s. 32)

⁷⁴ Karahan, **a.g.e.**, s. 107.

3.3.2. Soru Kelimeleri İle Kurulan Soru Cümleleri

Bu tarz soru cümleleri, soru sıfatları, soru zarfları, soru zamirleri ve soru edatları ile yapılır. Örnekler:

“Şimdi Sa‘dî’nin şu: “Ne ber-üştürî süvârem ne çü har be-zîr-i bârem, Ne hudâvend-i ra‘iyyet ne gulâm-ı şehr-yârem” beytindeki ne’lerle müteahhirînden Vâsıf’ın: “Ne beyân-ı hâle cür’et ne figâna tâkatim var, Ne recâ-yı vasla gayret ne firâka kudretim var” beytindeki “ne” arasında şîvece, telaffuzca, ma‘nâca, hükümce *ne fark* gösterilebilir?” (s. 6)

“Öyle olduğu hâlde birinci misâlde “ne”den sonra kelime-i isbât ve dîğerlerinde kelime-i nefy kullanılmasını bize ta’yîn eden şey *nedir*?” (s. 28)

“Vardır, denirse kavâid-i lisâniyyeyi nâtık bu kadar müdevvenâta *ne lüzûm* kalır?” (s. 29)

“Binâen-aleyh mahrûmiyyetle mahcûriyyetin mevki’-i isti‘mâlini fârik olmayanların ibâresiyle mesâil-i edebiyede *nasıl* istişhâd olunabilir?” (s. 31)

“Alelîtlâk “kâide” denilince *ne* mefhûm istifhâm olunur?” (s. 52)

4. ARA SÖZLER

Ara sözler, açıklayıcı olarak kullanılan, cümleden kaldırıldığı zaman cümle- nin anlamında ve yapısında herhangi bir daralma ya da bozulma meydana getirmeyen, iki virgül ya da iki çizgi arasında gösterilen unsurlardır. Bunlar genellikle düşüncüyü açmak veya okuyucuya ek bilgi vermek amacıyla kullanılır. Ebüzziyâ Tevfik, ara sözlerden oldukça çok istifade edilmiştir. Ayrıca metnimizdeki bu tarz ara sözler verdikleri bilgiler açısından dil ve edebiyatımız için oldukça önemlidir. Örnekler:

“Hâlbuki Kavâid-i Osmâniyye’nin te’lîfi, “Encümen-i Dânişce” bu iki zâte tavsiye olduğu târîhden pek çok zamân mukaddem fuzalâ-yı milletden Kütahyalı Abdurrahman Efendi tarafından “Kıstâs-ül-Lisân” nâmiyle tasnîfine mübâderet olunarak

yirmi beş senelik bir cehd-i istikrâî sâyesinde ikmâl olunan kitâb, *–Kavâid-i Osmâniyye’nin yüzde birini ihtivâ edemediği–* nice kavâid-i sarf ü nahvimizi iştimâl eylemiştir.” (s. 9)

“Vakit gazetesinde buna i’tirâz ve i’tirâzât-ı vâkıanın isâbeti delâil-i kaviyye ile te’yîd ü isbât edilmiş olduğu hâlde taraf-ı muhâlif inâdında musırr olmuş ve binâen-aleyh bir muannid-i mütemerridle münâkaşadan hîçbir netîce çıkmayacağından ve ta’bîr-i esahhla hâtır ü hayâle gelmedik bir netîce-i sakîme çıkabilmesi *–bizim matbûât mübâhaselerindeki i’tiyâdımıza nazaran–* müsteb’ad olmadığından bahse sükût ile mukâbele olunmuş idi.” (s. 10)

“Hattâ şimdiki tarz-ı inşâmızın zuhûruna kadar kalemimize Türkçe yazmağı öğretenlerin en büyüklerinden ve ta’bîr-i ehass ile en büyüğü olan ve husûsâ lisân-ı resmîde açtığı çığır *–şahsına karşı perverde ettiği nefretle berâber–* Reşîd Paşa’nın bile meşk-i taklîdi bulunan Âkif Paşa’nın irtihâline kadar dest-i irfânında gûyâ olan kaleminden böyle bir tuğyân vâkî’ olmamıştır.” (s. 34)

“Binâen-aleyh epeyce zamândan beri heyûlâsı zihnimizde sûret bulan şu risâleyi tahrîre mübâşeretden evvel zamân ü mekânın müsâadesi nisbetinde kudemâdan, müteahhirînden ve muâsırlarımızdan bir hayli erbâb-ı kalemin ve Fâtih devrinden beri gelip geçmiş şuarâmızın âsâr ü eş’ârını tettebbu’ ettik *–geçen asr-ı hicrînin nısf-ı ahîrine kadar–* hîçbirinin muhallelâtında böyle bir ibâreye tesâdüf edemedik.” (s. 34)

“Benimle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî” mısra’ıyla bunun yalnız ba’zı kelimelerinin takdîm ü te’hîrinden husûle gelen “Benimle ne Firdevsî hem-zebân olmaz ne Hâkânî” ve-yâhûd “Benimle hem-zebân ne Firdevsî olmaz ne Hâkânî” ifâdesi gibi hey’et-i asliyyesine göre mutlaka menfî olması lâzım geldiğinde şübhe olmayan kelimenin *–takdîm ü te’hîr-i elfâz ile tertîb-i kelâm, ba’zı mertebe değışive-rince–* isbâta tahvîli lüzûm-i kat’îsini her bir tabîate hissettirecek olan terâkîb ise vaz’ı îcâb eden kâide-i umûmiyyenin taharrî vü ta’yîni husûslarını haylice teshîl eder zannolunur.” (s. 37)

“Lisânımızın nahvine âid olan şu kâide, hadd-i zâtinde pek basît iken zamânımızda teşrîh-i kavâid ile meşgûl olan zâtler –*birtakım indî te’vîlât ile*– bunu vaz’-ı aslîsin-den tecrîd ederek zü-l-vecheyn bir şekle ifrâğ etmişlerdir.” (s. 52)

5. SECİLİ CÜMLELER

Seci, yapıdan çok stilistik bir özelliktir. Osmanlı Türkçesinde önemli yer tutan secilerde asıl maksat şiir dilindeki kafiye ve ahenk güzelliğini, nesir diline de aktarmaktır. Seci özellikle birleşik veya karma cümlelerde görülür. Metnimizde secili cümleler çok fazla değildir, alıntılarda secilere rastlanır. Örnekler:

İdrâc ve ihrâc arasında seci:

“Evvelâ, Ekrem Beğ’in hem misâl olarak bahse *idrâc* ve hem de “isti’ mâli pek ender olduğundan” kavliyle müsteşhedâtı idâdından *ihrâc* ettiği “Ne şap oldu ne şeker oldu.” mislinin asl-ı fasihi...” (s. 21)

Tenezzül ile züll arasında seci:

“Hele bir mes’ele-i lisâniyyede Kırmızı Kitâb’ın ibâresiyle istişhâda kalkışmak Ekrem Beğ için âdetâ *tenezzül* ve husûsâ edebiyât ta’lîmine me’ mûr olan bir zâte göre bu tenezzül büyücek bir *züll* sayılır.” (s. 30)

Şâd ve ber-bâd arasında seci:

“...Hulâsa bu şîve ile ne ele girer ve ne kat’-ı ümîd ettirir; mütelâib-i mecbûbeye benzer. Vasliyle ne âşıkını *şâd* ve ne ye’ siyle *ber-bâd* eder.”

(s. 64, Mütercim Âsım–Bürhân-ı Kâtı’–Şibân Ferîb Mâddesi)

Şühûd ile rû-nümûd arasında seci:

“Avrupa sevâdında ne böyle bir şehir-i dil-ârâ-yı azamet-medâr müsâdif-i nazar-ı *şühûd* ve ne bu şehir-i bî-hem-tâ-mânend bir kişver-i nâm-dâr vücûda gelmek ihtimâli mir’at-i tasavvurât-ı enâmda *rû-nümûd*dur.”

(s. 73, Berlin Maslahat-güzarı Sâmi Beğ–Paris’in Ta’rîf-i Ahvâli Hakkında Risâle)

İrsâl-i nârenc ile îsâl-i selâm bî-renc arasında seci:

“Bir def‘a pederleriyle *irsâl-i nârenc* ve bir def‘a dahi pašamız Ahmed Efendi ile *îsâl-i selâm bî-renc* ulanmış idi.”

(s. 73, Veysî–Bir Tezkire–Letâif-i İnşâ–Cild-i Sâni)

6. ARAPÇA YAPILAR

Metnimizde Arapçanın sentaksına uygun iki örnek vardır. Bu tarz cümleler genellikle yazarlar arasında ve kalıplaşmış şekilde görülür.

“Naklen an-Nikola” (s. 32)

“Li-küllî makâlin makâm” (s. 50)

SONUÇ

19. yüzyılda yazılmış olan *Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât*, Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış bir eserdir. Kelime gruplarını ve cümle yapılarını incelediğimiz eserin Yeni Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçiş sürecinde yaşanan sentaks gelişmelerini yansıtacak bir dil ve üsluba sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tettebbuât, sadece Ebüzziyâ Tevfik'in cümlelerinden ibaret değildir. Eserde Osmanlı Türkçesinin bütün dönemlerini temsil edecek manzum ve mensur eserlerden pasajlar vardır. Bundan dolayı eser, genel anlamda Osmanlı Türkçesi, dar anlamda ise Yeni Osmanlı Türkçesini temsil etmektedir. Eserin bu özelliği, Osmanlı Türkçesinin dönemsel olarak geçirdiği gelişmeleri takip edebilmemiz ve karşılaştırabilmemiz açısından imkân sağlar.

Eserin sentaks yapısını sadece Ebüzziyâ Tevfik'in cümlelerinden yola çıkarak hazırlamadığımızı burada belirtmekte fayda var. Metni bütüncül anlamda ele alarak inceleme yapmaya çalıştık. Bu yüzden ilk planda Osmanlı Türkçesini, ikinci planda ise Tanzimat Türkçesini esas aldık. Eserin dili Tanzimat Türkçesindeki sadeleşmeyi temsil edecek yapıdadır.

Eserin kelime gruplarına baktığımızda öne çıkan en önemli özellik, iki kelime değerindeki Farsça izafet terkiplerinin oldukça yoğun kullanılmış olmasıdır. Üç kelime ve dört kelime değerinde olan izafet terkipleri de kullanılmış olmakla birlikte, bunlar iki kelime değerinde olanlara göre azdır.

Metnimizde Osmanlı Türkçesinin önemli stilistik özelliklerinden biri olan Farsça u/ü bağlacıyla oluşturulan tekrar grupları oldukça fazla kullanılmıştır. Türkçe kurallara göre oluşturulan tekrar grupları, Farsça u/ü bağlacıyla oluşturulanlar yanında oldukça azınlıktadır.

Metnimizde bugün artık kullanımdan düşmüş olan *mebnî*, *binâen*, *mukaddem*, *mertebe* gibi son çekim edatları ile son çekim edatı gibi kullanılan *vechile*, *cihetle*, *zarfında*, *kabîlinden* gibi unsurların kullanımı da metnimizin sentaksı açısından

önemlidir. Bu tarz yapılar, Tanzimat dönemi Osmanlı Türkçesinde oldukça sık kullanılır.

Kelime gruplarında dikkati çeken diğer özellik, isim ve sıfat tamlamalarının Arapça ve Farsça izafet terkiplerine göre oluşturulmuş şekillerinin olmasıdır. Arapça ve Farsça izafet terkipleri kendi başlarına isim veya sıfat tamlaması olabildikleri gibi, Türkçe kurallara göre oluşturulmuş olan isim veya sıfat tamlamalarında da tamlayan ya da tamlanan unsurlar olarak kullanılabilmektedirler. Sadece Türkçe kurallara göre oluşturulan tamlamalar da metnimizde fazladır.

Kelime gruplarında değinmemiz gereken bir diğer nokta, birleşik fiillerin ana yardımcı fiillerle yapılan şekillerinin oldukça geniş ve çeşitli kullanılmış olmasıdır.

Cümle bilgisine baktığımızda ise değinmemiz gereken en önemli nokta şüphesiz ki’li ve şart’lı birleşik cümlelerin oldukça fazla kullanılmış olmasıdır. Aynı zamanda bu tarz bağımlı birleşik cümleler, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gruplarıyla birleşerek Osmanlı Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri olan “karma birleşik cümleler”i meydana getirmiştir.

Bağlaçlar metnimizde oldukça faal gramer unsurlarıdır. *Ve*, *ve binâenaleyh*, *binâenaleyh*, *ve çünkü* gibi bağlaçlar vasıtasıyla bağlanan bağımsız cümleler metnimizde oldukça geniş dil birlikleri meydana getirmiştir.

Metnimizi oluşturan bir diğer sentaks özelliği, karma cümlelerin veya bağlaçlarla birbirine bağlanmış olan bağımsız birleşik cümlelerin arasında “ara söz”lerin fazlaca kullanılmasıdır. Ara sözler cümlenin anlamını yakalamayı zorlaştırsa da bunlar Ebüzziyâ Tevfik’in bizlere dönemle ilgili önemli bilgiler aktardığı yapılarıdır.

Metnimizde ara ara kendisini hissettiren secili yapılar az miktarda kullanılmış olmakla birlikte, bunlar Klâsik Türk Edebiyatı’ndaki kadar ağır ve süslü değildir.

VI. BÖLÜM

“NE EDÂT-I NEFYÎ HAKKINDA TETEBBUÂT”

METİN, SÖZLÜK-DİZİN, ÖZEL ADLAR DİZİNİ

METİN

EBÜZZİYÂ TEVFİK

**Ne
Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât**

Tab‘a-i ûlâ

.....

**Kostantiniyye
1909**

Matbaa-i Ebüzziyâ

(3) MUKADDİME

“Bu eserlerde ne kat’î veyâ nisbî bir hakikat-i târîhiyye ne de samîmiyyet ve irticâlden münbais bir hakikat-i rûhiyye taharrî etmemelidir.”

[Napolyon’un Âsâr-ı Müntahabesi]*

Şu risâleyi yazmaklığima yukarıya nakledilen cümle sebep olmuştur.

Alman feylesof-ı meşhûru Şopenhaur*: “İnsân mümkün olduğu kadar bir fikr-i âlî sâhibi gibi düşünmeli ve fakat düşündüğünü herkesin anlayacağı sûretde ifâde etmelidir, kazıyyesini Alman erbâb-ı kalemi üss-i tefekkür edinseler pek iyi etmiş olurlar.” kavliyle zamânındaki erbâb-ı neşriyâta ta’rîz etmiş idi.

Biz de burada bi-hakkın diyebiliriz ki insân henüz lisânının kavâid-i beyânında rûsûh hâsıl etmeden neşr-i âsâr cesâretinde bulunmamış olsa kendisini tanımayanlar indinde olsun mazhar-ı istihfâf olmakdan masûn bulunur.

Maa-mâfih, bu sûret-i inşâiyye yalnız sâhib-i cümlede görülmüş bir ayb-ı terkîb değildir. Belki yirmi (4) beş, otuz seneden beri sâha-i matbûâtta kâmet-nümâyı infirâd olanların yâ bi-l-iltizâm veyâ alâ-tarîk-it-taklîd ve-yâhûd an-cehlin ittihâz ettiği bir tarz-ı ifâdedir. Husûsâ, lisânımızın gerek kavâidinden ve gerek suver-i inşâiyyesinden bahseden müelliflerle müellefât, bu sûret-i inşâiyyeyi zü-l-vecheyn bir şekle ifrâğ ederek lisânın en mühim bir kâide-i esâsiyyesini vaz’-ı tabîisinden çıkarmak ma’rifetinde bulunduklarından beri bu yolda yazı yazarlar çoğalmıştır. Binâen-aleyh, vaktiyle ecdâdımızın lisân-ı Fârisîden alarak Mâverâünnehr’den birlikde getirmiş ve altı yüz sene zarfında istihlâf ettikleri ensâl ü ecyâlin bit-tevârus hüsn-i tasarruf ü isti’mâl etmiş olduğu bir kâide-i meşhûreyi ki lisânın mantık-ı

* **Napolyon’un Âsâr-ı Müntahabesi**, çev. Piyâde Mülâzımlarından Ahmed Refik, Kitâbhâne-i Hilmi, İstanbul, 1318, s. 4.

* Arthur Schopenhauer (doğ. 22 Şubat 1788, Danzing, öl. 21 Eylül 1860, Frankfurt), Alman filozof.

beyânına âididir, zamânımızda zîr ü zeber edenleri muâheze ve mukallidlerini îkâz maksadiyle bu risâleyi yazmağa lüzûm görülmüşdür. Ebüzziyâ Tevfik*

Konya 19 Şubat sene 1903 (5)

NE EDÂT-I NEFYÎ HAKKINDA TETEBBUÂT

“Ne” harfî, lisânımızda sûret-i mükerrerede dâhil olduğu cümlelerin hükmünü menfî ve suver-i inşâiyyesini müsbet kılan bir edât-ı nefydir. Bunu lisânımızın aslı olan Çağatay Türkçesinde de böyle görmekdeyiz. Şu fark ile ki, bizdeki nûn-i meftûha yerine Çağatayîde nûn-i meksûre ile zebân-zed ü mürtesemdir. Biz hâ-i resmiyye ile “ne” yazar, “ne” telaffuz ederiz; Çağatayîde “ni” telaffuz ü tahrîr olunur.

Nevâî’nin:

“Ni kıldı bu derdim ‘ilâcî hekîm

Ni şeyh eyledi def bu ‘illetim”

beytinde olduğu gibi ki bunları nûn-i meftûhaya tahvîl edince beyit bizim şîvemize mülâbis olur.

Sâniyen, bu harf aslen Fârisîye mensûb edevâtdandır. Mâverâünnehr halkı kesret-i ihtilât sebebiyle o lisândan almış ve fakat şîvelerine tevfiikan meksûr kılmışdır. (6)

Osmânlılar ise mebâdî-i zuhûrlarından beri Türkçede Çağatayîlere muhâlif bir şîve-i dîger ittihâz eylemiş ve bu sûretle pek çok kelimâtın edâ-yı telaffuzunu değiştirerek imlâlarını edâlarına tevfiik ü tashîh ettikleri gibi, Fârisî ile Türkçe arasında müşterek olan “ne” edâtını dahi mensûb olduğu lisândaki şekl-i imlâ vü telaffuzıyla ahz ü mâl etmiştir. Şimdi Sa’dî’nin şu:

* İsim kaynaklarda genel olarak bu şekilde geçmekte ise de aslında Ebüzziyâ Tevfik’dır.

“Ne ber-üştürî süvârem ne çü har be-zîr-i bârem

Ne hudâvend-i ra‘iyyet ne gulâm-ı şehr-yârem”

beytindeki “ne”lerle müteahhirinden Vâsıf’ın:

“Ne beyân-ı hâle cür’et ne figâna tâkatım var

Ne recâ-yı vasla gayret ne firâka kudretim var”

beytindeki “ne” arasında şîvece, telaffuzca, ma‘nâca, hükümce ne fark gösterilebilir? Hâl böyle iken bu edâtın sûret-i isti‘mâli zamânımız erbâb-ı kalemi arasında halli düşvâr bir mes’ele şeklini almıştır. Çünkü yazı yazarlardan birtakımı, bu edâtı mükerreren ikâme ettikleri bir cümleyi* bir kelime-i menfîyye ile itmâm ediyor da “Ne pazarda ne de çarşıda aramadık yer bırakmadım.” diyor.

Kırk elli senelik âsâr-ı kalemiyye istisnâ olunduğu (7) hâlde bizde altı yüz sene geriye gidinceye kadar güzerân olan edvâr-ı edebiyemizde ve gerek nazmen ve gerek nesren ahlâfa terk-i âsâr etmiş ne kadar ashâb-ı kalem gelmiş ise cümlesinin bu edâtı sûret-i mükerrerede îrâd ile ibârelerini fi‘l-i müsbetle itmâm eyledikleri görülmektedir.

Vâkıâ dühûr ü a‘sârın mürûr ü tahavvülü ile her şeyde az çok ba‘zı tebeddül husûle geldiği münker değildir. Hattâ bu tebeddüle fitraten etvâr-ı beşer hepsinden müsâid ve medâr-ı temâyüz-i âdemiyyet olan kelâm ise zâde-i fikr-i beşer olmak haysiyyetle o isti‘dâdda bi-t-tabî müşârik ü müttehid olacağından insânla berâber lehçe vü lisânın dahi tagayyürü zarûrîdir.

Şurası muhakkaktır ki bu cereyâna tamâmiyle tâbi olmayan birtakım kavâid-i lisâniyye ve kavâid-i lisâniyyeyi ale-l-istimrâr muhâfazaya kâfil ba‘zı vesâit-i esâsiyye dahi vardır. Bunlar ise hâl-i tecerrüdlerinde hîçbir mefhûma delâlet etmedikleri hâlde bir kelime ile hîn-i telâhuklarında terkîbât-ı kelâmiyye ve cümel-i inşâiyyeye haysiyyet-i itmâm veyâ kâbiliyyet-i ifhâm veren hurûf ü edevâtdır ki hîçbir vakt,

* Kelime metnimizde *cemîle* جميله şeklindedir.

hiçbir sûretle değişmez. Ve yalnız zamânına göre lisânın aldığı şîve-i nezâkete tevâfuk (8) etmemekle mehcûr ve bu sûretle isti'mâlden sâkıt olabilir. “Kaçan” ve “çendân” ta'bîrleri gibi ki zamânımızda kullanılmaz olmuştur. İhtimâl ki bir zamân sonra bu kelimeler sakîl görülmeyecek bir şîve hâsıl olur da îade olunur.

Bâ-husûs “ne” kabîlinden olan hurûf ü edevâtın vazîfeleri her lisânın sarf kitâblarında emsile-i lâzime ile tavzîh ü ta'yîn olduğundan, sûret-i isti'mâllerince tereddüd ü iştibâha mahal kalmaz. Vâkıâ Türkçemizin tedvîn-i kavâidinden beri henüz kırk elli sene geçmemiş ise de bir lisânın zavâbıt ü kavâidi hadd-i zâtinde lisânda mevcûd olarak onu tedvîn etmek, bir kitâbda cem' ü telfîk demekden başka bir şey değildir. Ta'bîr-i âherle bir lisânın eczâ-yı mütemmimesi demek olan zavâbıt-ı inşâiyyeyi sudûrdan sutûra nakilden ibâretidir.

Fuâd ve Cevdet Paşa merhûmların müştereken te'lîf ettikleri Kavâid-i Osmâniyye'de mûnderic zavâbıt-ı lisâniyyemiz, bu iki zâtın sâye-i himmetinde teşekkül etmiş olmayıp belki kavmimizin –mâ-bih-iş-şerefi– olan Osmânî unvânını aldığı târîhden beri söyleye (9) geldiği lisânın usûl ve kavâid-i mahsûsası bu zâtlerin kalem-i ma'rifetiyle birinci def'a olarak kitâb şeklini almıştır. Hâlbuki Kavâid-i Osmâniyye'nin te'lîfi, “Encümen-i Dâniş'ce” bu iki zâte tavsiye olduğu târîhden pek çok zamân mukaddem fuzalâ-yı milletden Kütahyalı Abdurrahman Efendi tarafından “Kıstâs-ül-Lisân” nâmiyle tasnîfine mübâderet olunarak yirmi beş senelik bir cehd-i istikrâî sâyesinde ikmâl olunan kitâb, –Kavâid-i Osmâniyye'nin yüzde birini ihtivâ edemediği– nice kavâid-i sarf ü nahvimizi iştimâl eylemiştir.

Şu ifâde-i istitrâdiyeden maksadımız lisânımızın her türlü ahvâl-i husûsiyyesi zâten lisânın cevher-i aslîsinde mündemic olmakla berâber, her lisânda olduğu gibi bizim de kavâid ü zavâbıt-ı lisâniyyemiz bil-âhire bir deftere kaydolunarak kitâb-ı mahsûs hâlini bulmuş olduğundan, artık sûret-i isti'mâlce tereddüde mahal kalmadığını ifhâmdır.

Teşrihi sadedinde olduğumuz şu “ne” nefy-i mükerrerinin burada bir târîhçesini yapmak isteriz: (10) Bu edâtın vaz'-ı aslîye muhâlif olarak isti'mâl olunmasın-

dan dolayı ilk def'a –bundan otuz sene evvel– Vakit gazetesiyile Tercümân-ı Hakikat arasında bir bahs cereyân etmiş idi. Tercümân-ı Hakikat muharriri Ahmed Midhat Efendi, bu nefy-i mükerreri hâvî bir cümlesini bir muzâri'-i menfî ile netîcelendirmiş idi. Meselâ: “Ne senin ne de onun kitâbı işe yaramaz.” yolunda bir kavilde bulunmuş idi.

Vakit gazetesinde buna i'tirâz ve i'tirâzât-ı vâkıanın isâbeti delâil-i kaviyye ile te'yîd ü isbât edilmiş olduğu hâlde taraf-ı muhâlif inâdında musırr olmuş ve binâen-aleyh bir muannid-i mütemerridle münâkaşadan hiçbir netîce çıkmayacağından ve ta'bîr-i esahhla hâtır ü hayâle gelmedik bir netîce-i sakîme çıkabilmesi –bizim matbûât mübâhaselerindeki i'tiyâdımıza nazaran– müsteb'ad olmadığından bahse sükût ile mukâbele olunmuş idi. Binâen-aleyh, o târîhden sonra “bir kerre Nûh dediği için peygamber diyemeyen” şahs-ı anûd gibi Tercümân-ı Hakikat, nefy-i mükerreri hâvî yazdığı şeylerde hep fî'l-i müsbete bedel fî'l-i menfî getirmekde musırr olmuş ve o gazete ile ülfet eden nevresîde-gân ise o tarz-ı beyâna (11) ittibâ edegeldiğinden, mesâil-i nahviyye-i Arabiyyede “Kûfiyyûn” ve “Basriyyûn” nâmiyle iki fırkaya ayrılan nuhât-ı Arab gibi bizde de bu “ne” edâtının sûret-i isti'mâlinde iki fırka-i mütehâlife meydâna çıkmıştır.

Biraz zamân sonra Recâizâde Ekrem Beğ, Mekteb-i Mülkiyye'de edebiyyât tedrîsine me'mûr olmağla, sâir husûsât-ı edebiyyede olduğu gibi halka-i tedrîsinde bulunan talebeye bu edât hakkında dahi îzâhât-ı lâzîmede bulunmuş ise de “Ta'lîm-i Edebiyyât”da görüleceği üzere kendisi de sûret-i kat'îyyede bir hükm i'tâ edemediğinden, hall-i mes'eleden ziyâde işkâl-i mes'eleye sebep vermiştir.

Şu kadar ki bu edâtın mükerreren îrâdında bir kelime-i nâfiye-i uhrâ isti'mâlinin bizde rabt denilen beliyyeden ileri geldiğini en evvel Ekrem Beğ meydâna koyduğundan hiç olmazsa bununla menba'-ı sakâmeti ta'yîn eylemiş ve binâen-aleyh velev zımnem olsun vaz'-ı aslîye muhâlif olan sûret-i isti'mâlin illetini irâe etmiştir.

Üçüncü def'a olarak yine kitâb üzerinde bu edâtdan “Nahv-i Türkî” isminde bir eserde bahs olunmuş (12) ve onda da iki sûretle isti'mâline cevâz verilmiştir.

Ya'nî, Nahv-i Türkî nâmını alan bir kitâb, kâffe-i mesâil-i nahviyyeyi bi-l-istikrâ ukde-i işkâlden kurtarmak lâzım gelirken bu kitâb bil-akis teşât-i kâideye hizmet etmiştir.

Dördüncü def'a olmak üzere Muallim Nâci merhûm, Mekteb-i Hukûk'da verdiği edebiyât dersleri sırasında bu edâtıdan da bahseylemiş ve o da iki sûretle isti'mâline kâil olmuştur. Hâlbuki merhûmun gerek Arabiyyâtta ve gerek Fârisî ile Türkçenin kavâid ü mesâil-i nahviyyesinde fazl ü irfân ile muvaşşah olan ihâta vü ittikânı müsellemtâdan ve lisânımızın pek çok gavâmızına vukûfu kimsenin inkâr edemeyeceği husûsâtıdan iken garîbdır ki merhûm da altı yüz senelik tarz-ı isti'mâli çatalandırmakta Tercümân-ı Hakikat'le hem-fikir ü ictihâd olmuştur. Daha garîbi ictihâdını tervîcen bir de "Fâsıla-i Mürevvice" nâmiyle kelime-i nefy ikâmesini musîb gösterir bir kâide dahi vaz'etmiştir.

Vaktiyle bir edîb-i nûkte-dânımızın imlâmızda hâsıl olan tagayyürâta ta'rîzen "Bâb-ı Âlî'de yirmi seneden beri (13) teferrüd eden me'mûrların kimi yâ ile "bildirir-byldyr" kimi yâ'sız "bildirir-bldrr" yazmağa başlayalı küçük kâtibler ne yapacaklarını şaşırıldılar."* demesi kabîlinden biz de şu "ne" edâtı hakkında kat'î bir sûretde i'tâ-yı hükm iktidârını hâiz olan Ekrem Beğ'le Nâci Efendi mes'eleyi teşât ettikleri târîhden beri bi-t-tabî her ikisinin rahle-i ifâde vü istifâdesinde bulunmuş olan şâkirdânı da uyarına göre kâh kabûl-i nefy ve kâh iltizâm-ı isbât eylediklerinden altı yüz sene ale-d-devâm muhâfaza edilegelen bir zâbıtâ-i lisân, mecrâ-yı fesâhatle girîve-i sakâmet arasında mütehayyir-âne bâzîçe-i ashâb-ı kalem olmuştur, demekde tereddüd etmeyiz.

Bundan birkaç sene mukaddem mahkeme-i istînâf hukûk a'zâsından Hakkı imzâsiyle neşredilen "Esrâr-ı Belâgat" nâmında bir risâlede dahi bu harf mevzî-i bahse konulmuştur. Bu zât ise mes'elenin ehemmiyyetinden bahs ile "ne" nefy-i mükerreri hakkında vâki' olan tedkîkâtını beyândan sonra indî birtakım te'vîlât ile iki sûretin de cevâz-ı isti'mâli hükmünü i'tâ eylemiştir. (14)

* Ebüzziyâ Tevfik'in "bir edîb-i nûktedân" tabiri ile kastettiği kişi Ziyâ Paşa'dır. Ziyâ Paşa'nın dönemin imlâsı hakkında söyledikleri ve eleştirileri için bkz. Ziyâ Paşa, "Şi'r ü İnşâ" makalesi.

Şu icmâlden münfehim olduğu üzere bu edât hakkında otuz sene zarfında beş yerde bahsedilmiş ve mübâhislerden dördü vaz‘-ı aslî hilâfında olarak zü-l-vecheyn bir tarz-ı isti‘ mâl re‘yinde bulunmuştur.

Biz bu ashâb-ı ârânın akvâlini risâlemizde ayrı ayrı mevzû-i bahs edeceğiz. Fakat ondan evvel yapacağımız bir şey vardır ki o da Kavâid-i Osmâniyye ile Kıstâs-ül-Lisân’ın “ne” edâtı hakkındaki ifâdelerine mürâcaattır.

Kavâid-i Osmâniyye’nin edât-ı nefy hakkındaki îzâhâtı şudur:

“Yine Fârisîce “ne” edât-ı nefy olup mükerrer olarak kullanılır: Ne öyle olur ne böyle olur, cümlelerinde olduğu gibi ki iki türlü de olmaz demek olur.”

Kıstâs-ül-Lisân’ın kavli:

“Ne” kelimesi iki nev‘-i ma‘nâda müsta‘mel ism-i mübhem olduğu gibi karîben zikrolunacağı vechile harf-i nefy dahi olur: “Bu mes‘ele ne onun anladığı gibidir ne de bunun anladığı gibi.” Şu kadar ki harf-i nefy olduğu sûrette tekrîr* lâzım olur.

“Ne” harfî, ya‘nî nûn-i meftûhadır ki kâffe-i ef‘âl ü esmâya dâhil ve mükerreren mezkûr olup lûgat-i meşhûrede **(15)** –ya‘nî isti‘ mâl-i gâlib üzere– harf-i nefy olur: “Zeyd ne yazdı ne okudu.”, “Ne Zeyd gelir ne Amr gelir.” Kaldı ki Aydın ahâlîsi lûgat-i meşhûrenin aksine olarak mârr-üz-zıkr “ne” harfini “terdîd”de ve “yâ” harfini nefyde isti‘ mâl ederler.

Şöyle ki: “Yâ olur yâ olmaz.” makâmında “Ne olur ne olmaz.” derler. “Ne o gelir ne bu gelir.” makâmında “Yâ o gelir yâ bu gelir.” derler.”¹

* Kelime metnimizde *tekdir* تکدير olarak geçse de cümle bağlamından *tekrîr* تکریر olması gerektiği açıktır.

¹ Nâbî’nin:

“Ne bezmdir ne değildir görünen cünbüşler

Nâbiyâ sûret-i muhtârda mecbûruz biz”

beytindeki “ne”ler dahi bu kabilden, ya‘nî Aydın ahâlîsinin isti‘ mâli yolunda edât-ı terdîd olarak kullanılmışdır ki “Yâ bezmdir yâ değildir.” makâmındadır.

Kavâid-i lisâniyyemizi kâfil olan şu iki kitâb “ne” edât-ı nefyinin iki vechile isti‘mâlini bildirmiyor. Her ikisi de sûret-i mükerrerede îrâdı ile berâber ibâreyi fi‘l-i müsbet ile itmâm ediyor.

Hattâ Mikyâs-ül-Lisân, bu harfın bir fie-i kalîle –Aydın ahâlîsi– tarafından “harf-i terdîd” (16) olarak kullanıldığına kadar tevsî‘-i tahkîkât eylemiştir.

Abdurrahman Efendi merhûmun Mikyâs-ül-Lisân’ını görenler, bu zâtın husûsât-ı lisâniyyedeki ihâta-i külliye ve tedkîkât-ı âlim-ânesini tasdîkde tereddüd etmezler. Çünkü lisânımızın altı asırlık târîh-i husûsîsi tetebbu‘ edilecek olsa Türk-çemiz hakkında bu rütbe tahkîkât-ı amîka ve istikrâât-ı mühimmede bulunmuş bir sâhib-i ma‘rifet olduğu teslîm olunur.

Cevdet Paşa merhûmun ise hakîkaten “sûhtece” tahsîl görmüş ve muahharen müktesebât-ı ilmiyyesini zamân ü mekânın yardımıyla birkaç kat tezyîd ü tezyîn etmiş olduğunu ve binâen-aleyh def‘a-i sâniye tab‘ında eski Kavâid-i Osmâniyye’yi “tertîb-i cedîd” üzere yeniden tasnîf eylemiş olmasına nazaran “ne” edâtı hakkında dahi eger iki sûret-i isti‘mâl bulunmuş olsa onu da kayd ü îzâh etmesi lâzım geleceğini herkes tasdîk eder. Hâlbuki bu iki zâtın ikisi de velev ihtiyâten olsun, kitâblarında öyle bir kayd da bulunmamıştır.

Demek ki “ne” edât-ı nefyî, mükerreren îrâd olunduğu hâlde dîger bir harf-i nefy ihtiyâcını selbeyliyor. (17) Eger ba‘zı tarz-ı ibâre veyâ zarûret-i rabt ilcâsiyle harf-i müsbete bedel harf-i nefy getirilmesi vâki‘ olsa idi mâ-dâm ki bu zâtler lisânımızın kavâidini tedvîn etmişlerdir, kitâblarında o sûret-i isti‘mâli de beyân etmeli idiler.

Bu edât hakkında şimdiye kadar beyân-ı mülâhaza edenler içinde bahsi lâyük olduğu mertebeye teşrîh ü îzâh eyleyen yalnız Ekrem Beğ’dır. Maa-mâfîh bu kadar

Hâlbuki âsâr-ı eslâf başdan başa tetebbu‘ olursa Nâbî’nin isti‘mâli yolunda ne bir ibâreye ne de bir mîsrâ‘a tesâdüf olunur. Nâbî bu mîsrâ‘ı: “Yâ bezmdir yâ değildir görünen cünbüşler” sûretinde îrâd eylemiş olsa idi vezne hâlel gelmemekle berâber mîsrâ‘da matlûb olan ma‘nâyı ihtivâ etmiş olurdu.

Şurası muhakkaktır ki âsâriyle istişhâd olunabilecek şuarâmızın bu gibi hefevâtını vehle-i nazarda muvâfık-ı fesâhat zannedip de taklîd edenler ma‘zûr addolunamazlar. Li-muharririhi.

tedkîkât ü teşrîhâtıdan sonra yine mes'eleyi bir hükm-i kat'î ile halletmekde tereddüd etmiş ve hattâ kendi ta'bîrince "cesâret edememiştir".

Acebâ Ekrem Beğ'i Edebiyyât-ı Osmâniyye'nin ekser aksâm-ı bedîa vü bedîiyyesinde tahlîl-i mesâil tarîkiyle i'tâ-yı re'yde bulundurmuş olan iktidâr-ı teşrîh, bahs bu mes'eleye taalluk edince intizâ' mı etmiştir? Ekrem Beğ, sâir aksâm-ı edebde olduğu gibi bu mebhasde dahi hall-i işkâl edecek iktidârı tamâmiyle hâizdir. Şurası var ki ekser mebâhis-i edebîyye zevk-i selîka ve lutf-i tabîat ile tevfiğ olunarak hükümleri de yine bu iki hiss ü hâssaya tatbîkan verildiğinden **(18)** kimsenin ta'rîze mecâli olamaz. Çünkü kazîyye-i meşhûre hükmünce, elvân ile ezvâkdan bahsolunamaz.

Hâlbuki "ne" mes'elesi zevkî ve vicdânî mesâilden değil, lisânın erkân-ı asliyyesinden bir kâide ve hattâ nahvimizin bir düstûr-i mantıkîsidir.

Çünkü onu lisânın hudûsiyle berâber mütekellim olanların tabîat-i mantikiyyeleri îcâb etmiş ve bu sûretle düstûr-i lâ-yetegayyer hükmünü almıştır; binâenaleyh bu gibi kavâid-i lisâniyyede zevk ü keyf ile beyân-ı re'y ve i'tâ-yı hükm edilemez.

Ekrem Beğ, Ta'lîm-i Edebiyyât'ında "ne" edâtı hakkında üç sûret-i inşâiyye ta'yîn ederek diyor ki:

"Zannımca mes'ele sırf şîve-i lisâna âiddir. Şîve-i lisânda ise isti'mâl-i nâsdan kâtî' hüccet olamaz. Fakat "ne" edât-ı nefyî ile edâ kılınan makâsidin suver-i inşâiyyesine nazaran mes'eleda suver-i adîde hâsıl olduğundan, her birine ayrı ayrı nazar etmek lâzım gelir. Bu vücûh-i adîdeden birincisi cümle-i kelâmiyyelerin her biri kendi kendine tamâm olarak âher bir kelime-i rabtiyyeye muhtâc olmamasıdır. "Ne gördüm ne haber var." gibi.

İşte bu nâsın isti'mâlidir. Meşhûr olan:

“Ne kendi eyledi râhat ne verdi halka huzûr **(19)**

Yıkıldı gitti cihândan dayansın ehl-i kubûr”²

beyti ve Fâtih’in “Lâla ne hazîneyi isterim ne hayâtına kasdım var.” sözü bu sûret-i inşâiyyeye muvâfıktır.”

Bize kalırsa “Ne gördüm ne haber var.” cümlesi sehv-i mürettib olsa gerekdir. Zîrâ bu cümle isti‘mâl-i nâsa muvâfık olmak için “Ne gördüm ne haberim var.” şeklinde olmak iktizâ eder. Hattâ Fâtih’in olmak üzere istişhâd olunan ve fakat lisân-ı Fâtih’den sâdır olmayıp kalem-i kâtibden sânih olan bâlâdaki ibâreye dikkat olunursa cümlemin dediğimiz gibi olması iktizâ edeceği tasdîk olunur.

Ekrem Beğ’in “Mes’ele sırf şîve-i lisâna âiddir.” kavlini tasdîk etmekde ma‘zûruz; çünkü şîve-i lisâna âid şeyler, her mes’ele-i lisâniyyede hüccet-i kâtî’a olamaz; çünkü şîve her yerde değişir. Bu gibi mesâilde kâtî‘-ül-işkâl bir hüccet matlûb ise o da durûb-i emsâldir. Ve çünkü bir kavmin lisânından sâdır olmuş olan durûb-i emsâlin suver-i inşâiyyesi her yerde bir ve lâ-yetegayyedir. Binâen-aleyh Şinâsî’nin kavli vechile: **(20)** “Durûb-i emsâl, lisânından sâdır olduğu bir milletin mâhiyyet-i efkârına delâlet eder.” ise güftârınca da mi‘yâr-ı fesâhat addolunmak lâzım gelir; çünkü mutâbık-ı hikmet olan bir kavlin muvâfık-ı fesâhat olması şarttır. Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye ise ekseriyyet üzere tarz-ı âmiyânede söylenmiş akvâl olmağıla berâber gâyet mücez ü münakkah suver-i inşâiyye ile muvaşşahdır. Bu cihetle durûb-i emsâl arasında “ne” edât-ı nefyini mükerreren hâvî olarak başka suver-i inşâiyyeye binâ edilmiş sözler de vardır ki lüzûm gördükçe makâm-ı isbâtta ibrâz ü işhâd edeceğiz.

Ekrem Beğ:

“İkincisi cümle-i kelâmiyyeleri itmâm edecek kelime veyâ ibâre bir-birinin aynı olduğuyçün cümle-i ûlâda îrâd ile iktifâ olunmasıdır: “Ne ilmim var ne haberim.” gibi bu da nâsın sûret-i isti‘mâlidir.”

² Beytin mısra‘-ı evveli şöyledir: “Ne etti kendisi râhat ne verdi bana huzûr”; çünkü bu beyit bir zevce-i bed-mizâcın seng-i mezârına zevci tarafından hakkettirilmişdir. Taş ise Topkapı hâricinde hâlâ merkûz bulunmuştur.

dedikden sonra:

“Ba‘zân cümleleri ikmâl edecek söz yek-dîğerinin ayni olduğu hâlde hepsinde tekrâr ederler: “Ne şap oldu ne şeker oldu.” gibi. Fakat bu, beyn-en-nâs isti‘ mâli “pek” ender olduğundan, o kadar fasîh addolunamaz.”

re’ yinde bulunmuştur. (21)

Evvelâ, Ekrem Beğ’in hem misâl olarak bahse idrâc ve hem de “isti‘ mâli pek ender olduğundan” kavliyle müsteşhedâtı idâdından ihrâc ettiği “Ne şap oldu ne şeker oldu.” mislinin asl-ı fasîhi “Ne şap oldu ne şeker”dir ki “Ne bal oldu ne pekmez.” misli dahi onun aynidir. Hattâ “Ne şiş yansın ne kebâb.” dahi bu cümle-i inşâiyyeden ve binâen-aleyh “Ne sîh sûzed ne kebâb.” misl-i Fârisîsinin ayni olmasına nazaran üslûb-i Fârisîye tevîfikan söylenmiş emsâlden ve bu sûretle elsine-i enâmda mazrûb ü mütedâvil akvâldendir.

Cümleleri ikmâl eden râbitalar yek-dîğerinin ayni olarak tekrâr edilmiş sözler de vardır; bu cihetle bunun isti‘ mâli Ekrem Beğ’in dediği gibi “pek ender” değil, bilakis pek ziyâde şâyî vü eşher ve binâen-aleyh fasîh ü mu‘teberdir.

“Ne dağda bâğım var ne çakaldan da‘vâm var.”

“Ne âdet etmeli ne âdeti terk etmeli.”

“Ne yavuz ol asıl ne yavaş ol basıl.”

Hattâ şâirin âtîdeki müselles-i meşhûru dahi râbitaları bu sûret-i isti‘ mâle tevîfik olunmuş akvâldendir. (22)

“Ne nesl iledir ne sâl iledir

Ne câh iledir ne mâl iledir

Beğim ululuk, kemâl iledir.”

Ekrem Beğ, vech-i sâlis olmak üzere:

“İkincisinin aksidir ki cümlelerin âhîrinde îrâd olunacak sözü son cümlede îrâd edip evvelkileri iğnâ eylemekdir.”

dedikten sonra:

“Ne onu ne de ötekini gördüm.”

ibâresini kayd ve fakat bu sûret-i inşâiyyeyi “eski bir bid‘atdır” kavliyle reddeylemiştir.

“Bid‘at” ta‘bîrinin bu makâmda îrâdı doğru olup olmadığını tedkîkden sarf-ı nazarla deriz ki: Bu sûret-i inşâiyye dahi isti‘mâl-i nâsa dâhildir. Çünkü elsine-i enâmda bu yolda pek çok akvâl mütedâvildir. Ez-cümle:

“Ne deveyi ne de yedenini gördüm.”

“Ne öldüğümü ne de onduğumu ister.”

“Ne düştüğünü ne de kalktığını isterim.”

“Ne anasını ne de kızını severim.”

meselleri meşhûrdur.

Bir dördüncü sûret-i inşâiyye dahi vardır ki beyn-en-nâs şâyi vü müsta‘mel olduğu hâlde Ekrem Beğ (23) her neden ise onu meskûtun-anh bırakmıştır. O da cümleleri fi‘lsiz teşkîl eden terkîbâtıdır:

“Ne beyt-ül-harâb ne beyt-ül-ma‘mûr.”

“Ne selâmün-aleyküm ne aleyküm-selâm.”

“Ne selâm ne sabâh.”

“Ne sakala minnet ne bıyığa.”

“Ne ölü ne diri.”

“Ne hasta ne sağ.”

İşte bunlar hepimizin, herkesin, her zamân isti‘mâl ettiği ta‘bîrât-ı meşhûre-dendir.

Zâten bu “ne” edâtı bâlâda da beyân olunduğu üzere bize lisân-ı Fârisîden intikâl etmiş olduğu cihetle şâirlerimizin hemen umûmî inşâd ettikleri ebyâtda bu sûret-i inşâiyye-i Fârisiyyeyi taklîd ü isti‘mâl etmiştir. Halk ise behre-dâr-ı ilm ü ma‘rifet olmasa dahi behre-mend-i hüsn-i tabîat olabileceğinden sâmia-nevâz olan bir sözle olmayanın farka muktediridir. Bâ-husûs, bir söz mücezz ü münakkah olmakla berâber lutf-i terkîbi hâiz olunca bir şevk-i mahsûs ile hıfzolunacağı için “atalar sözü” nâmiyle müteâref olan emsâlin, ukalâ-yı kavmimiz –kudret-i (24) beyânları müsâid olduğu mertebe– latîf ü muhtasar olmasına i‘tinâdan geri durmamıştır.

Bâlâdaki sûret-i inşâiyyeye muvâfık akvâl-i manzûme:

“Ne zabt-ı hâkim şer‘î ne hükm-i zâbit ‘aklî

Cünûn ıklîmini seyreyleyenler râhatın söyler”

[Râgıb Paşa]

“Ne dest-mâye-i tâ‘at ne iktisâb-ı zıyâ

Tamâm eyledim eyyâm-ı ‘ömrümü ta‘tîl”

[Sâbit]

Bunu birinci mısra‘da îrâd ettikleri gibi mısra‘-ı sâni‘de de îrâd ederler:

“Birdir bana şimden girü çün zillet ü gurbet

Ne bîm-i gam-ı dehr ne pervâ-yı zamâne”

[Nef‘î]

“Neşve-dâr oldu gönül feyz mi sâkîden

Hîç ne minnet-i sâkî ne temennî-i sülâf”

[Sâbit]

“Ne eşk-i seher ne âh-ı şeb-gâh

Yıldız kadar akçe ister ol mâh”

[Sâbit]

“Ne sana ‘adîl ü ne sana ‘ilel

Mugîs-ül-verâ Hâlik-i lem-yezel”

[Sinân Paşa] (25)

Te’kîd-i hükm için “ne”lerin üçer, dörder def’a tekrâr olunduğu da vardır:

“Gam merhalesinde kalmışam ferd

Ne yâr ne hem-nişîn ne hem-derd”

[Fuzûlî–Leylâ (vü?) Mecnûn]

“Biz du’â niyyetine el açarız hâlisçe

Ne tekellûf ne tasannu’ ne garaz ne îhâm”

[Sâbit]

İki mısra’dan her birinde tekrâr olunduğu da vardır:

“Ne ümîd-i mihr ü ne imkân-ı kurb

Ne bende tahammül ne sende vefâ”

[Rûhî]

“Ne ‘ıyşında hâlet ne nûşunda zevk

Ne yârânı yârân ne bezminde şevk”

[Yahyâ–Sâkî-nâme]

Bu sûreti birinci münşîmiz olan Sinân Paşa nesrinde de isti’mâl etmiştir.

“İlâhî gönül mülkünde garîbim. Ne yâr ü ne gam-hâr

İlâhî dil ıklîminde vahîdim. Ne mûnis ü ne dil-dâr”

[Tazarruât]

Ekrem Beğ, ehl-i kaleme tahsîs ettiği “bid‘atı” ikiye ayırdıktan sonra Nâbî’nin: **(26)**

“Ne ‘azm-i kûşe-i râhat ne meyl-i hâb edelim

Girince dâmen-i maksûd ele şitâb edelim”

beyti ve Nergisî’nin:

“Bir vechile ki ne bâzû-yı kuvvet-i zor ile tahlîs-i dâmâna mecâl ve ne de si-per-i şerr ü şûr ile müdâfaa-i zahm-ı intikâma fûrce-i ihtimâl bulur.” cümlesi –ya ‘nî üçüncü sûretde isti‘mâl-i nâsa muhâlifdir kavliyle îrâd ettiği “Ne onu ne de ötekini gördüm.” fıkrasını ihtâren– bu kabîlden olduğunu beyân “ve nazımda bu sûretin ihtiyârına sebep olan şey vezn ü kâfiye zarûreti olmalıdır” mülâhazasını serdeyiyor.

Nazımda vezn ü kâfiye zarûreti yalnız “ne” edâtını değil, pek çok kelimâtı vaz‘-ı aslîsinden çıkardığı vardır. Fakat manzûm olmayan sözlerde de bu isti‘mâlin câiz, hattâ mu‘teber olduğunu yukarıda ikâme ettiğimiz durûb-i emsâl ile isbât etmiş olduğumuzdan nazımdaki bu sûret-i isti‘mâlin vezn ü kâfiye ilcâsiyle ihtiyâr olunmuş şeylerden bulunduğunu teslîm edemeyiz.

Şimdi nesir mes‘elesini kalıyor ki Ekrem Beğ o bahisde de şöyle diyor:

“Nesirde ise ba‘zân cümle-i kelâmiyye zarûrî uzun olduğundan, bunları rabte edecek kelime veyâ ibârenin yalnız ibtidâki cümlede îrâdiyle iktifâ hâlinde cümle-i ahîre birdenbire **(27)** bıçakla kesilmiş gibi fenâ bir sûretde mûnkatı‘ ve binâen-aleyh sözün mültezem olan âhengi zâyi oluyor. Nitekim Nergisî’den getirdiğimiz misâlde tecrübe vü tatbîk ile anlaşılır. Öyle yapıl-

mayıp da rabtlar cümlelerin her birinde ayrı ayrı îrâd olunacak olsa bundan da fâidesiz bir tekerrür mahzûru hâsıl oluyor.

İşte zannederim ki ehl-i kaleme mahsûs olan “bid’atin” menşe’-i zuhûru bu mâddelerdir. Her ne hâl ise bu türlü cümlelerle “Ne haberim ne de ilmim olduğundan –yâhûd– olmadığından...” yolundaki ifâdeleri –ki üçüncü vechden âzma olarak, i’tikâdımca asr-ı ahîrde sûret-i inşâmızca husûle gelen inkılâbât netâyicinden olmak üzere kesik ibârelere bedel “olduğundan, bulunduğundan, olunmuş, bulunmuş, olunarak, bulunarak” gibi revâbıt-ı ma’hûdeye boğulan ibârât-ı müteselsile ile imlâ’-i sahâif sûreti yol aldıktan sonra çıkmışdır– isbât ile mi bitirmek lâzımdır ve-yâhûd kâh isbât ve kâh nefy ile bitirmek lâzım gelirse mevâki’ini nasıl tefrîk etmelidir? İşte asıl muhtâc-ı bahs ü tedkîk olan budur.

Evet! Bunun muktezâ-yı makâma tâbi olduğuna âtîdeki misâllerle istişhâd ederiz:

İsbâta misâl:

“Ne ahkâm-ı Kur’âniyyeye vâkıf ve ne de âdâb ve şeâir-i İslâmiyye-yi ârif olduklarından...”

[Cevdet Paşa]

Nefye misâl:

“Ve bir kerre tav’an kabûl edemeyeceğini bütün âleme i’lân (28) ettiği bir mâddeyi tekrâr kabûl edecek olursa ne enzâr-ı düveliyyede ve ne de kendi tebaası indinde i’tibârı kalmayarak...”

[Reşîd Paşa]

Dîger:

“Bugünkü kevn-i Müslim ve gayr-i Müslim hiçbir ferd, ne hürriyet ve ne de mâlından bir hükm-i kânûnî vü nizâmî lâhik olmadıkça mahrûm edilemez.”

[Kırmızı Kitâb]

Dîgeri:

“Galebâtını Fâtih unvânını istihsâl edecek kadar teksîr ettiği hâlde ne şarkda ne garbda devleti hudûd-i tabîiyesinin hâricine çıkarmadı.”

[Kemâl]

Şu misâllerin hepsi de bir müellife mensûb buluna idi elbette daha güzel olurdu; fakat tesâdüf edemedik.³ Şurası muhakkaktır ki “ne” edâtları (?) bu misâllerin ba‘zısında nefy, ba‘zısında te’kîd içindir, demeğe bir sebep olmayıp cümlesi bir hükümdedir. Öyle olduğu hâlde birinci misâlde “ne”den sonra kelime-i isbât ve dîgerlerinde kelime-i nefy kullanılmasını bize ta’yîn eden şey nedir? Zannımca sem‘ ü tabîatdır.”

Ekrem Beğ’in şu mülâhazâtı nihâyet bir kâide-i (29) lisâniyyeyi vaz‘-ı aslîsinden ayırıp “sem‘ ü tabîat” gibi iki kuvve-i mütehayyirenin hükmüne tevdî‘ ile netîceleniyor.

Bizim bilişimize nazaran herhangi husûsda olursa olsun erbâbı indinde bir düstûr-i esâsî şeklini almış olan kâideler her vakt şâibe-i tagayyürden sâlim bulunmak lâzım gelir.

Meselâ Türkçemizde âhirlerinde kaf-ı sâkine bulunan bir kelime bir edâta muttasıl olarak harekelendiği hâlde gayna münkalib olmak kâide-i muttaridedir. Ocak, bucak, uşak, başak ve emsâli kelimeler muzâf ve muzâfun-ileyh hâlinde ocağın bucağı, uşağın kuşağı, başağın bıyığı gibi gayna tebdîl olunur.

³ Bu temennî bir âkılın bir ânda hem hezeyân söylemesini ve hem de hakîm-âne idâre-i lisân etmesini temennî kabîlindendir. Lisânına vâkıf bir münşî, mümkün midir ki yazdığı şeylerde bir kâideyi birbiri-ne zıdd iki sûrette isti‘mâl etsin.

Şimdi birinin sem'ine, diğerinin zevkine hoş gelmeyip de bu kafları –sanduk lafz-ı Arabîsinde olduğu gibi– muzâf ve muzâfun-ileyhlerde ibkâya ve-yâhûd iltizâm-ı nezâketle kâfa ibdâle cevâz var mıdır? Vardır, denirse kavâid-i lisâniyyeyi nâtık bu kadar müdevvenâta ne lüzûm kalır? Her şahs sem' ü zevkinin kabûl ettiği şîve vü edâya göre kâideyi istediği şekle ifrâğ edebilir. Eger kavâidin **(30)** lüzûm-i muhâfazası mutlak ise “ne” edât-ı nefyî hakkındaki kâide dahi o lâzıme mülhak bulunmak zarûrîdir.

Ammâ, Reşîd Paşa âsâr-ı kalemiyyesinden birinde nefy-i mükerrerle berâber fi'l-i müsbet getirmeyip de bir kelime-i nefy getirmiş imiş. Reşîd Paşa ricâl-i edebiyemizden olmakla berâber:

“Her tavrına ıktifâ ne lâzım

Lâzımsa da ictirâ ne lâzım”

tenbîhini tahattur ettirecek ba'zı müsâmahâtta da bulunduğundan, onu taklîdden veyâ onun bir ibâresiyle istişhâddan ise kâideye ittibâ ve bâ-husûs o harfî hüsn-i isti'mâl etmiş olan ashâb-ı irfânı işhâd ülâdır.

Hele bir mes'ele-i lisâniyyede Kırmızı Kitâb'ın ibâresiyle istişhâda kalkışmak Ekrem Beğ için âdetâ tenezzül ve husûsâ edebiyât ta'lîmine me'mûr olan bir zâte göre bu tenezzül büyücek bir züll sayılır.

Bir kerre şu:

“Bugünkü kevn-i Müslim ve gayr-ı Müslim hiçbir ferd, ne hürriyyet ve ne de mâlından bir hükm-i kânûnî **(31)** vü nizâmî lâhik olmadıkça mahrûm edilemez.” ibâresinde mantıktan eser yok. Çünkü gerek kânûn ve gerek nizâm bir şâri'in emr veyâ eseri olmak lâzım geleceğinden, dünyâda ne kadar kavânîn vü nizâmât var ise, hattâ Cengiz'in “Yasası” dahi dâhil olduğu hâlde hiçbirinin hükmü istilzâm-ı mahrûmiyyet etmeyip, belki zecren ve ibreten îcâb-ı mahcûriyyet eder. Binâen-aleyh kânûn hiçbir ferdi hakkından mahrûm etmez. Bir hakdan mahrûmiyyet netâyic-i kânûndan değil, kânûn-şikenâne ef'âl-i müstebidd-ânedendir. Hattâ “Acımaz kestiği

parmak şer‘in.” kavı-i meşhûru bu ma‘nâya nâzırdır. Binâen-aleyh mahrûmiyyetle mahcûriyyetin mevki‘-i isti‘mâlini fârik olmayanların ibâresiyle mesâil-i edebiyede nasıl istişhâd olunabilir? Muvâfık-ı mantık olmayan bir kavı, fesâhate mutâbık olsa da makbûl olamaz. “Senedi bâtıı olur bâtıı olan da‘vânın.”

İSTİTRÂD

–Kırmızı Kitâb’ın neşrî zamânını biz de idrâk edenlerdeniz. Muhteviyyât-ı kitâb, Âlî ve Fuâd Paşalar’ın Fransızca yazdıkları Muharrerât-ı Siyâsiyye’nin tercü-melerinden (32) ibâret idi. Tercümeler ise ekseriyyet üzere Ermeni mütercimlerin aklâm-ı meânî-fersâsından çıkma şeylerdir. Öyle bir kitâbdan ikâme-i hüccet “Nak-len an-Nikola”^{*} kabîlinden olmaz mı?–

Esâs-ı mes‘ele nazımdan ziyâde nesre âididir. Çünkü nazımda “zarûret-i vezn” ma‘zereti şuarâmız indinde öteden beri mu‘teber olduğundan, eş‘ârında “ne” edât-ı nefyiyle berâber fi‘l-i menfî îrâd etmiş şuarâmız gösterilse bile esâs-ı kâideyi değışti-remez. Çünkü “zarûret-i vezn” ma‘zereti ma‘lûm.

Fakat nesirde ne böyle bir zarûret mutasavver ne de o nâma vâki‘ olacak ma‘zeret mu‘teberdir. Bu hâlde bir cümle-i inşâiyye ister bir fi‘l ile neticelensin, ister bir râbitaya muncerr olsun, onu kâide-i asliyyeye tatbîk, münşînin yed-i ihtiyârında-dır. Binâen-aleyh muhâlif-i kâide olan bu sakîme münşîlerimizin müsâmahasından tevellüd etmiştir, demekde tereddüd etmeyiz. Fakat buna alelîtlâk müsâmahâ eseri denecek olsa; çünkü müsâmahâ bir nev‘ dikkatsizlik demek olduğundan, onu tashîh ile yine mecrâ-yı kadîmine (33) ircâ‘ mümkün olur. Hâlbuki, bu sakîme evvelâ “rabt” denilen usûl-i kitâbet netîcesi olmakla berâber, bir münşînin eser-i gafleti addolun-mak daha doğrudur. Eger ibtidâ nefy-i mükerrerden sonra bir kelime-i nâfiye getiren münşîmiz nâfiz-ül-kelim ashâb-ı kalemimizden olmayıp da âhâdden bulunmuş olsa idi bi-t-tabi taklîd eden de bulunmazdı. İşte sâir erbâb-ı kalemi girîve-i hatâyâ düşü-ren şey, ilk def‘a böyle bir kelime-i nâfiyeyi kullanmış olan zâtî taklîd olmuştur. Çünkü mukallid olanlar dâimâ isr-i makbûl ararlar. İsr-i makbûl ise eser-i makbûl ile

^{*} Nikola’dan nakil yoluyla.

sâbit olmak lâzım geldiği hâlde ekseriyâ müessirin şahsında tasavvur olunan veyâ hadd-i zâtinde mevcûd olan iktidâr-ı ma‘rifet, gerek isrin ve gerek eserin selâmet ü makbûliyyetince tevlîd-i i‘timâd eyleyegeldiğinden bi-t-tabî hatâyâ ihtimâl verilemez. Binâen-aleyh edeb ü irfânda olsun üslûb-i beyânda olsun, hâsılı lââyık-ı taklîd görülen zâtin kemâli her nede ise bir kerre muhakkak addedildikten sonra bilâtedkîkin her tavrına ıktifâ olunur.

Hâlbuki altı asırdan beri metrûkât-ı kalemiyyeleriyle hizâne-i irfân-ı milleti tezyîn eden zevâtın âsârı **(34)** başdan başa tetebbu‘ vü tedkîk olunsun, hîçbirinde “ne” harfinin tekerrüründen sonra dîger bir harf-i nefy getirilmiş olduğu görülemez. Hattâ şimdiki tarz-ı inşâmızın zuhûruna kadar kalemimize Türkçe yazmağı öğretenlerin en büyüklerinden ve ta‘bîr-i ehass ile en büyüğü olan ve husûsâ lisân-ı resmîde açtığı çığır –şahsına karşı perverde ettiği nefretle berâber– Reşîd Paşa’nın bile meşk-i taklîdi bulunan Âkif Paşa’nın irtihâline kadar dest-i irfânında gûyâ olan kaleminden böyle bir tuğyân vâki‘ olmamıştır.

Binâen-aleyh, epeyce zamândan beri heyûlâsı zihnimizde sûret bulan şu risâleyi tahrîre mübâşeretden evvel zamân ü mekânın müsâadesi nisbetinde kudemâdan, müteahhirînden ve muâsırlarımızdan bir hayli erbâb-ı kalemin ve Fâtih devrinden beri gelip geçmiş şuarâmızın âsâr ü eş‘ârını tetebbu‘ ettik –geçen asr-ı hicrînin nısf-ı ahîrine kadar– hîçbirinin muhallefâtında böyle bir ibâreye tesâdüf edemedik.

Şâyân-ı teessüfdür ki bu nefy-i mükerrerden sonra fi‘l-i müsbete bedel bir fi‘l-i menfî getiren ilk münşîmiz Reşîd Paşa’dır. Hâlbuki onun da bir hayli eserini görmüştük. **(35)** Hattâ eşher âsârı olan Lâyiha-i Ma‘lûme’sinde bile bu yolda bir ibâresi görülemeyeceğini te‘mîn ederiz.

Reşîd Paşa, birçok şeyde olduğu gibi Bâb-ı Âlî’nin lisân-ı resmîsini ıslâh husûsunda da müceddid addolunabilir. Hâlbuki onun kaleminden böyle bir ibâre

sudûru istemeyerek bir lâtha* kabîlindendir. Fi-l-hakîka Reşîd Paşa yazdığını bilen ricâl-i kalemimizdendir. Gerek bi-l-irticâl ve gerek bi-t-tertib Encümen-i Dâniş'de îrâd ü kırâat olunan iki makâle-i iftitâhiyye dahi meziyyât-ı fazl ü irfânına dâldir. Fakat iş Bâb-ı Âlî'nin ma'hûd zincirleme üslûb-i ifâdesine intikâl edince her şey alt üst olur. O “olduğundan” “olamayacağından” yolundaki rabtlar, silsile-i ifâde arasında öyle ukdeler teşkîl eder ki “gurdüyüm”* düğümünü yek darbede halleden İskender-i Kebîr'in seyf-i bürrânı bile o ukdeleri çözmekde âciz kalır. Binâen-aleyh men-şe'-i sakâmet o tarz-ı müselselin îcâbâtından bulunan beliiye-i rabtdır ki bunun en fenâ tarzı Reşîd Paşa devrinden başlar.

Şu ifâdemizle tenâkuzumuza hükmetmekde isti'câl buyurulmasın! Reşîd Paşa'nın ittihâz ettiği üslûb-i (36) resmî, o zamâna kadar devâm edip gelmiş olan üslûb-i kadîmin yalnız şîve-i beyânındaki sevimsizliği, zamânın lisân-ı zerâfetine tevfiik ile berâber, kelimât-ı garîbesini sâdegî-i elfâza tahvîlden ibâretidir. Yoksa âsâr-ı kudemâda bizim şimdi ünsiyyet edemeyeceğimiz “olup”lar, “edip”ler ve tumturaka boğulmuş garîb garîb lafızlar, hattâ letâfetden ârî terkîbler, teşbîhler istisnâ edilirse suver-i inşâiyyece şimdiki müşevveş ve hele muakkad cümlelere tesâdüf edilemez. Hele müselsel, muttasıl rabtlarla yazılmış şeyler hemen yok gibidir.

Reşîd Paşa üslûbu ise, herkesin me'nûs olduğu sâde kelimeler ve açık ibârelerle müretteb olduğu hâlde silsile-i ifâde, hemen her iki cümlede bir “irilmek” kabîlinden “olup” “olarak” “idüğüne” “olduğuna” “mebnî” “dolayı” “olmağıla” “bulunmağıla” ukdelerinden birine ilişmeyince bir netîceye muncerr olamaz. İşte böyle ukdeden ukdeye ilişerek kördüğüm olan rişte-i meâl, son râbitaya bağlanır. Fakat zihin birinci râbitadaki mefhûm-i makâlî –muhâfazaya tâb-âver olamayarak– o silsile-i fâside arasında gâib eder. (37)

* Bu kelime metnimizde لا طحه lâtha şeklindedir. Kelime Devellioğlu sözlüğünde, isim olarak لطحه lâtha, Steingass'ın sözlüğünde fiil ve isim olarak لطح laṭḥ şeklinde verilmiştir. Kâmûs-ı Türkî ve Red-hause'da kelimeye rastlanmamıştır. Kelime isim olarak leke, lekeleme, kirletme, suçlama, kötüleme; fiil olarak lekelemek, suçlamak, kötülemek anlamlarına gelmektedir.

* Gurdüyüm (?) غوردیوم.

Ekrem Beğ, nesrin rabt bahsini “sem‘ ü tabîate” havâle ile netîcelendirdikten sonra şu fıkra ile bahse hitâm vermiştir:

“Fakat her şeyin bir cihet-i nazariyyesi dahi olmak iktizâ edeceğinden onu da “aramamız” lâzım ve oradan bir kâide-i umûmiyye “çıkarmamız” mümkündür. Ve husûsâ Nef‘î’nin:

“Benimle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî” mısra‘ıyla bunun yalnız ba‘zı kelimelerinin takdîm ü te‘hîrinden husûle gelen “Benimle ne Firdevsî hem-zebân olmaz ne Hâkânî” ve-yâhûd “Benimle hem-zebân ne Firdevsî olmaz ne Hâkânî” ifâdesi gibi hey‘et-i asliyyesine göre mutlaka menfî olması lâzım geldiğinde şübhe olmayan kelimenin –takdîm ü te‘hîr-i elfâz ile tertîb-i kelâm, ba‘zı mertebe değişiverince– isbâta tahvîli lüzûm-i kat‘îsini her bir tabîate hissettirecek olan terâkîb ise vaz‘ı îcâb eden kâide-i umûmiyyenin taharrî vü ta‘yîni husûslarını haylice teshîl eder zannolunur. Fakat buna hod-be-hod cesâret edemeyeceğim gibi, mes‘elenin işkâli dahi münker olmadığından bu kadarcık teşrîhât ile iktifâ ve söyleyeceğiniz, yazacağınız şeylerde muktezâ-yı hâl ü makâma tevîk-i kâl ü kalem etmenizi hüsn-i tabîat ve hükm-i vicdânınıza havâle eylerim.”

Görülüyor ki Ekrem Beğ, esâsen “ne” edâtının mükerreren isti‘mâlinde kelime-i nefye bedel kelime-i isbât getirmek taraf-dârıdır. Fakat zamânımızda “fî‘l-i nefy” ile me‘lûf (38) olanların kesretine binâen mes‘eleyle sûret-i kat‘iyyede bir hükm verdiği hâlde “nefy” taraf-dârlarının sadme-i hiddet ü infîâlîne uğramağı muhakkak bildiğinden “buna hod-be-hod cesâret edemeyeceğim” i‘tirâfıyla i‘lân-ı acz ettikten sonra halka-i tedrîsindeki talebeye yine nâ-be-mahal “hüsn-i tabîatle hükm-i vicdâna” tebaiyyet tavsiyesinde bulunuyor.

Yine tekrâr ederiz: Hüsn-i tabîat, bir ibâreye lutf-i terkîb ile hüsn-i insicâm ve hükm-i vicdân ise bir kavle, lâzıme-i akl-ı selîm olan muhâkemât-ı ma‘kûle ile şekl-i intizâm verebilir ise de bir kâide-i lisâniyyeyi vaz‘-ı aslîsinden ayıramaz.

Nef‘î’nin “Benimle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî” mısra‘ına gelince: Bu da “ne” edâtının tekerrüriyle berâber –ba‘zı terkîb hükmünce– bir kelime-i

nâfiye getirileceğine şâhid-i fesâhat olamaz. Çünkü Nef'î'nin* ekser kasâid ü gaze-
liyyâtında “ne” edâtını mükerreren îrâd ettiği hâlde, her birinde fi'l-i isbât getirmiş
otuzdan ziyâde ebyâtı vardır ki âtîde sâir şuarâmızın bu yolda söylenmiş sözleri sıra-
sında görülür. (39)

Nef'î'nin bu mısra'ı ise zarûret-i vezn ilcâsiyle söylenmiş sözlerdendir. Bir
âdemin binlerle akvâl-i fasîhası sırasında sâdir olmuş bir hefvesi nakîs-i fesâhati ad-
dolunamayacağı gibi, bi-l-iltizâm vâki' olmuş bir kavî-i kâide-şikenânesi ise hiçbir
sûretle hüccet-i fesâhat addedilemez. Olsa olsa bir fikr-i cevval ve bir zebân-ı âteşîn-
beyân sâhibi olan şâirin galeyân-ı vicdân ü irfân ile sânihasından feverân eden
meânî-i bedîâyı tasvîr sırasında birtakım kuyûd-i nahviyye ile kasr-ı fikr ü makâl
edemediğini ve etmeğe de mecbûr olmadığını gösterir ki bu da hürriyyet-i beyân
erbâbına hâss olan tasarrufâtındandır. Maa-mâfih bu gibi husûsât-ı istisnâiyye ne
mukalled addolunmağa ne de hüccet-i cevâza sâlihdir.

Gerek Ekrem Beğ ve gerek “Nahv-i Türkî” sâhibiyle Muallim Nâci, “ne”
edâtının tekerrüründe fi'l veyâ râbîta “ne”lerden evvel gelir, ya'nî fi'l veyâ râbîta
edâta taslît olunur ise mutlaka nefy ile gelir re'yinde bulunmuşlardır. Bir de Ekrem
Beğ ile “Nahv-i Türkî” sâhibi misâl-i manzûmu yalnız bâlâdaki mısra'-ı Nef'î'ye
hasretmiş oldukları hâlde Muallim merhûm, (40) Rûhî'nin “Âsâr-ı kerem var, ne
beşerde ne mülkde” mısra'ı dîvân-ı matbû'unda bile bu vechile “var” lafzını hâvî
olarak durmakda iken “var”ı “yok” lafzına tahvîl ile “Âsâr-ı 'vefâ yok' ne beşerde ne
mülkde” sûretinde îrâd etmiştir ki bu tahvîle te'yîd-i müddeâ gayretiyle müftekir
olmuş ise okuyanlara:

“Gerçi pek çok hüner ister ‘yoğu’ var göstermek

Onu düzmekden inandırması müşkildir pek”

kavlini tahattur ettirmekden başka bir semere hâsıl etmez. Çünkü –birçok yazma
nüshâlarından sarf-ı nazar– 1287 târîhinde Vezîrhânı'nda, Tatyos Matbaası'nda 22
punto Mühendisyân hurûfiyle birinci def'a temsîl olunmuş olan Rûhî Dîvânı'nın sek-

* Kelime metnimizde نفيعيك şeklindedir.

seninci sahîfesine mürâcaatı külfet addetmeyecek her sâhib-i tettebbu'un dördüncü satırda şu beyti göreceğinden emîiniz:

“Bir devrde geldik bu fenâ ‘âleme biz kim

Âsâr-ı kerem ‘var’ ne beşerde ne mülkte”

Garîbdir ki “Esrâr-ı Belâgat” sâhibi de Mecnûa-i Muallim’de bu mısra’ın sûret-i muharrefesini görmekle –gûyâ eser-i tettebbu’ vü tedkîki imiş gibi– aynen kitâbına nakl ve “Nefy-i mükerrerin taalluk ettiği kelime (41) müteaddid olduğu hâlde eger o kelime nefy-i mükerrerin mecnûuna takaddüm etmiş ise ‘menfi’ îrâd edilir.” kavline şâhid addetmiştir.

Hâlbuki Rûhî’nin o mısra’ı şâmil olan terkîb-bend-i meşhûrunun beşinci bendi ki:

“Ol gevher-i yek-tâ ki bulunmaz ona hem-tâ

Gelmez sade-i kevne bir öyle dürr-i yek-tâ”

matla’ını hâvîdir, ona tâlî olan beyt-i sâni’de dahi kelime-i nefye bedel kelime-i isbât getirilmiştir:

“Ol zât-ı şerîfe yaraşır da’vî-i himmet

Kim ‘oldu’ ne dünyâ ona maksûd ne ‘ukbâ”

Binâen-aleyh fi’lin “ne”lere takaddümünde de “ne”lerden sonra îrâdında da ta’bîr-i âherle, “ne” edâtı gerek fi’le ve gerek fi’l “ne” edâtına taslîl olunsun, her iki sûretde de kelime-i isbât îrâd edilegeldiğine sekizinci asr-ı hicrîden zamânımıza kadar pek çok âsâr ü güftâr ile istişhâd* edebiliriz:

Fâtih devri fuzalâ-yı vüzerâsından şâir Ahmed Paşa’nın:

* Kelime metnimizde istişhâd اششهاد şeklidir.

“Sohbet-i gayr belâdır dilerim Hakk’dan kim

‘Göstere’ ne seni ağyâre ne ağyârı bana”

beyti ve (42)

yine o devirde Mâverâünnehr’den gelmiş olan şuarâ-yı Türk’den vezîr-i Hüseyin Baykara Alî Şîr Nevâî’nin:

“Sâkî-i gül-çehre yitti ‘kaldı’ ni câm ni şarâb”

mısrâ’ı ve

Süleymân-ı Kânûnî şehzâdelerinden Sultân Mustafâ-yı Şehîd’in lâlası olan Taşlıcalı Yahyâ Beğ’in Yûsuf u Züleyhâ’sındaki:

“‘Yıkıldı’ hâke ne mest ü ne hûş-yâr

Ne diri ne ölü ne sağ ne bîmâr”

müfredi ve

şâir Sâbit’in Kasîde-i Ramazâniyye’sindeki:

“Kocalıkda silinip arpalığı nâ-çârın

‘Kaldı’ ıstabl-ı riyâzetde ne arpa ne saman”

beyitleri “ne”lerden mukaddem de fi’l-i müsbet getirildiği hakkındaki ifâdâtımıza birer bürhân-ı kat’îdir. Husûsâ Nef’î’nin:

“Benimle hem-zebân olmaz, ne Firdevsî ne Hâkânî”

mısrâ’ını “ne”den evvel dâimâ fi’l-i menfî getirilmek iktizâ ettiğine medâr-ı istişhâd addeden zevâta yine Nef’î’nin “ne”den evvel dahi fi’l-i müsbet getirildiğine âtîdeki beytini işhâd ile yukarıki mısra’ın muhâlif-i kâide olarak fi’l-i menfî ile inşâdı mücerred (43) zarûret-i vezn ü kâfiye ilcâsiyle ihtiyâr olunmuş olduğunu bir hakikat olmak üzere îrâd ederiz:

Bahsettiğimiz beyit ise Sadr-ı a‘zam Nasûh Paşa hakkındaki kasîde-i meş-hûrenin şu beytidir:

“‘Olur’ ne kimse bu denli sa‘âdete fâ‘iz

‘Görür’ ne kimse metâ‘-ı keselde böyle kesâd”

(Allah Dürr-ül-Kâil)

Maa-mâfih, biz gerek Nef‘î’de ve gerek Sâbit’de fî‘l-i menfîyi hâvî diğer beyitler de gösterebiliriz. Şurası muhakkaktır ki taraf-dârı olduğumuz da‘vâyı nâkız olan bu beyitler –defaâtle söylediğimiz vechile– üçer, dörder bin beyit içinde sırf zarûret-i vezn ü kâfiye ilcâsiyle söylenmiş sözler olduğundan (şevâzz) isti‘mâlden ma‘dûddur.

Binâen-aleyh ekser kavâidin “şüzûzu” bulunduğu hâlde “şâzz”lardan kâide teşekkül edemeyeceği kaziyyesi müsellemmâtdan olduğundan, isti‘mâlce sened-i cevâz olamaz.

Dediğimiz beyitler şunlardır: Nef‘î’den:

“Nezâketde, metânetde kelâmım ‘benzemez’ aslâ

Ne ‘Urfî’ye ne de Hâkânî’ye bu bir tarz-ı âherdir” (44)

Sâbit’in na‘tinden:

“O pâk-i zât-ı mükerrem ki şânına ‘yokdur’

Ne ibtidâda mûmâsil ne intihâda ‘adil”⁴

Şi‘rdeki bu zarûret sarf ü nahvimizle imlâmıza müteallik şeylerde değil, nahv-i Arabîye âid husûsâtda bile medâr-ı ma‘zeret addolunarak, muhill-i fesâhat olan pek çok ta‘bîrâtın isti‘mâline cevâz vermekde ise de nesirde böyle bir zarûret mutasavver olmadığından her sâhib-i kalem, zihninde takarrür eden bir cümleyi istediği şekilde tasvîr ü inşâyâ her zamân muktediridir. Binâen-aleyh Reşîd Paşa’ya gelinceye kadar

⁴ Şâir bunu bi-l-iltizâm nefy sûretinde îrâd etmiştir.

münşiyân-ı selefden velev birinin olsun, “ne”den sonra veyâ evvel fi’l-i menfî ile teşekkül etmiş bir cümle-i kelâmiyyesi gösterilemez.

Şimdi de bu mes’ele hakkında Muallim Nâci’nin mülâhazâtını mütâlâa edelim. Merhûmun re’yine göre iki “ne”yi müştemil ibârelerde lâzım gelecek râbta, bunların yalnız birincisinden, yâhûd yalnız ikincisinden veyâ hem birincisinden hem ikincisinden **(45)** hâsıl olmak üzere üç sûretle îrâd olunabilir. Ve birinci sûreti pek tabîi bulduğundan misâl olarak “Ne kâğıdı var ne kalemi.” ibâresini ve manzûmâtıdan da Gâlib’in:

“Hâmûş ne âh eder ne efgân

Medhûş ne yol bilir ne erkân”

beytini îrâd ediyor.

Fi-l-hakîka* bu sûret “kesik ibâre” ta’bîr olunan tarz-ı ifâdedir ki isti’mâl-i enâma da muvâfıktır. Hattâ durûb-i emsâl hep bu sûret-i inşâiyye ile teşkîl edilmiş olduğundan, sigâr ü kibârın muhâverâtında kullandıkları tarz-ı güftâr cümlesindendir. Akvâl-i manzûmenin ekserîsinde de bu tarz ile edâ olunur.

Zâten “olduğundan” “bulunduğundan” gibi râbitalar şîve-i muhâverâtımıza bî-gâne olarak, erbâb-ı kalem tarafından sonraları ittihâz edilmiş ve bi-s-sirâye hepimizce terki düşvâr bir ülfet-i seyyie eseri bulunmuş olan üslûb-i müselsel îcâbâtındandır. Binâen-aleyh herhangi şeyde olursa olsun, araya külfet girince oradan tabîlik el-vedâ’-ı hân-firâz olmak zarûrîdir.

Fakat Muallim merhûm, ikinci sûretde, ya’nî ikinci “ne”nin îrâdından sonra getirilecek **(46)** râbitanın isbât ü nefyden hangisini iştimâl etmesi lâzım geldiğinde izhâr-ı tereddüdle kâh nefy kâh isbât getirilmesini mürevvic görünüyor da kendi tarafından şu misâlleri tertîb ü îrâd ediyor:

* Kelime metnimizde فى الحقیله şeklinde.

“Ne okumağa ne yazmağa hevesi olmadığından...”

“Ne orada ne burada kadri bilinmediği...”

“Ne size ne bize taalluku olmayan...”

Bilemeyiz ki bu misâllerdeki râbitaları fî‘l-i menfî getirmekde ne gibi muhas-senât mutasavver ve fî‘l-i müsbet getirmekde ne gibi mahzûr mukarrerdir. Şimdi biz de bu misâlleri:

Ne okumağa ne yazmağa hevesi olduğundan
mektebdan tardedildi.

Ne orada ne burada kadri bilindiği
cihetle bî-çâre me’ yûsen memleketine avdet eyledi.

Ne size ne bize taalluku olan
bir işe niçin müdâhale edelim!

şekline ifrâğ edecek olursak tabîat-i ifâdeden tebâüd mü etmiş addolunuruz,
yoksa tabîat-i ifâdeye ittibâ ile iltizâm-ı hakîkat mi eylemiş oluruz!

Bu emr-i âdîde ashâb-ı muâhezenin efkâr-ı taklîdkâr-ânesine karşı erbâb-ı
lisânın kuvve-i mümeyyizesine mürâcaat ederiz. **(47)**

Sâniyen, bu gibi mebâhis-i edebiyede gerek tervîc-i merâm ve gerek muhâlif
bulunanları ilzâm için iktizâ eden şevâhid ü emsâl âsâr-ı üdebâdan intihâb ü ikâme
olunmak lâzım gelir. Yoksa bir şeyin mürevvici o şeyi tervîc için kendi tarafından
tertîb-i emsâl etmekle bir şey kazanamaz. Çünkü muhâlifî de aksini mürevvic olarak
istediği tarzda tertîb-i makâl edebilir.

Yine bu ikincinin tetimmesi olmak üzere:

“O işe ne onun ne de bunun aklı erer.”

misâlini müsbet tarzında getirdikten sonra meşîme-i îcâddan “Fâsıla-i Mürevvice” nâmiyle bir kâide îlâd ederek bâlâdaki misâlini

“O işe ne onun ne de bunun –mümkün değil– aklı ermez.”

şekline vaz‘ ve fi‘l-i menfî ile teşkîl eyliyor.

Biz de yine bu misâli: “O işe ne onun ne de bunun mümkün değil aklı ersin!” sûretine tahvîl ederiz de o sakîme-i mürevviceyi tervîc edenlere hakk-ı ifâde nâmına muhâlefet ve binâen-aleyh iltizâm-ı hakikat eylemiş oluruz.

Şu kadar var ki mu‘teriz bulunduğumuz bir hâli, velev isbât-ı hakikat ma‘razında olsun, taklîd **(48)** edemeyeceğimizden yukarıki emsâl-i mürettebenin butlânını isbât edecek emsâli yine âsâr-ı üdebâdan taharrî vü îrâda lüzûm gördük:

“Ne evvelce Silistre’ye olan me’mûriyyetinden, ne de muahharen mükâleme me’mûriyyetiyle Eflâk cânibine azîmetinden devletçe bir fâide görülebildi.”

[Cevdet Paşa–Târîh]

“Ve-l-hâsıl müfsid-i mesfûrun ne kûşe-be-kûşe izhâr-i telâş-ı ebleh-firîbâne ve ne de kavlen ve fi‘len sa‘y ü gûşîş-i müzevvir-ânesi câlib-i enzâr-ı ûlû-l-ebâr olduğundan, tervîc-i merâm mefsedet-i encâmda sellemeh-üs-selâm devâm eder olmuş idi.”

[Mütercim Âsım–Târîh]

“Şimdiki şi‘r ü inşâmızda ise, tertîb-i meânî ile berâber bir de teşkîl ü terkîb-i elfâz derdi zihni işgâl etmekle ne şi‘rde ne de nesirde usûl-i irticâl mümkün olduğundan...”

[Ziyâ Paşa–Şi‘r ü İnşâ]

“Lâkin bu kitâb ne evvelkiler ne de ikinciler için yapılmış olduğundan, ikisi de benim kaydımda değildir.”

[Ziyâ Paşa–Emil Mukaddimesi’nden]

“Kavânîn-i tabîiyye her yerde ve her asırda düstûr-ül-amel olarak, ne zamân ve ne de mekân ile mahdûd bulunduğu hâlde...”

[Kânî Paşazâde Rıf‘at Beğ]

Zannımızca şu misâller, muhâfazasında sâbit olduğumuz hakîkati isbâta kifâyet eder. Binâen-aleyh biraz da “Esrâr-ı Belâgat” sâhibiyle konuşalım: **(49)**

Bu zâtın “ne” edâtı hakkındaki mütâlaası ise Muallim merhûmun taksîmât-ı selasesini aynen kabûl etmiş görünmemek için takdîm ü te’hîr-i elfâz tarikiyle, hattâ onun istişhâd ettiği mısra‘-ı Rûhî’nin sûret-i muhârrefesi ile Şeyh Gâlib’in beytini aynen îrâd ettikten sonra Reşîd Paşa’nın bir eserinden ve Fâtih Tercüme-i Hâl’inden fi‘l-i menfiyi şâmil iki cümle kaydetmekle berâber kendi tarafçığından da üç misâl tertîbinden ibâretidir.

Reşîd Paşa’nın kudret-i kalemiyyesi ne mertebe bâlâ-ter bulunursa bulunsun –başka bir yerde dahi söylediğimizi burada da tekrâr eder ve deriz ki: –Mesâil-i edebiyede lisân-ı resmîde yazılmış şeylerden misâl getirmek, mâliye defâtirini karıştırmakla fenn-i hesâb tedvînine çalışmak kabîlinden olur.

Fâtih Tercüme-i Hâl’indeki ibâreye gelince, onun da sehv-i müstensih olduğunu müellifinin elde bulunan mektûbunu ibrâz ile isbât edebilirim; çünkü o zât “Benim kalemimden müddet-i ömrümde “ne” edâtının tekerrüriyle berâber bir kelime-i menfiyye sudûr etmemiştir.” demiştir.

(İbâre-i mektûbu buraya fotoğrafla aynen nakletmek isterdim. Fakat Konya’ya nefyedildiğim zamân ikâmet-gâhımdan kaldırılmış olan evrâk miyânında bu mektûb da dâhil olmağıla avdetde bi-t-tabi bulunamamıştır.) **(50)**

“Esrâr”-ı Belâgat sâhibinin bu mes’elede “istikrâ vü tettebbu” iddiâsiyle berâber getirdiği şühûdun mâhiyyetini bâlâdaki sözlerle ta’yîn ettiğimiz gibi şimdi de kendi ibârelerini nakledelim:

“Bu çocukda ne terbiyeden ve ne de sa’y ü gayretten bir eser görülmüyor ki âdem olması me’ mûl olsun.”

Bir kerre bu ibârede rabt yok. Çünkü “âdem olmak” fi‘li çocuğa yapışamıyor.

İbârenin hakk-ı inşâsı şöyle olmak lâzım gelir:

(Bu çocuğun, ne terbiye ve ne de sa‘y ü gayretten behresi var ki hattâ âdem olması me‘mûl olsun.)

Dîger

“Ne müddeî ve ne de müddeî-aleyh gelmedikleri gibi, taraflarından vekîl dahi göndermemişlerdir.”

İnsân ne kadar müsâmahe-kâr veyâ lâübâlî-meşreb olsa “Esrâr-ı Belâgat” nâmını verdiği bir kitâba mahkeme sicillâtından misâl getirmek semâhatinde bulunmaz. Bâ-husûs mahkeme sukûkuna âid ta‘bîrât ü ıstılâhât ile olsa olsa husûsât-ı adliyyede istişhâd olunur, mesâil-i edebîyyede değil. “Li-küllî makâlin makâm”^{*} kaziyyesi ise Hakkı Efendi’ye mechûl olmasa gerekdir. (51)

Dîger

“Şu fakîr âdeme âlem yardım etmiş iken ne onun ne de bunun muâvenet ü muvâsâtta bulunmamaları herkesin nefretini celbetmiştir.”

Evvelâ bu fıkra-i mürettebede mantık yok. Bir âdeme ki âlem yardım etmiş, ya‘nî bir ekseriyyet-i uzmâ muâvenetde bulunmuştur; bi-t-tabî şunun, bunun muâvenetine ihtiyâc kalmamak lâzım gelir. O hâlde iki şahsın muâvenetde bulunmamak ile ma‘yûb olması iktizâ etmez.

Hâlbuki bu ibâre muvâfık-ı mantık olmak için şu sûretle tashîhe muhtâcdır:

(Şu bî-çâreye ganî vü fakîr birçok âdem ibzâl-i âtîfetde bulunmuş iken ser-efrâz-ı ashâb-ı sâ mân olan fûlân ve fûlânın dirîg-i mürüvvet etmesi nefret-i âmmeyi mûceb olmuştur.)

^{*} Arapça atasözü: “Her söz için bir makam vardır.”

Dîger

“Fülânın ne dünyâyâ ne de âhirete yarar bir işi yoktur.”

Bu misâlin züyûfunu da Tasvîr-i Efkar'da neşrolunmuş olan meşhûr Ramazân Mektûbu'nun şu fıkrasını îrâd ile isbât ederiz:

“Gûyâ câmi'e halk hâfız veyâ vâiz dinlemek (52) için gelir; ammâ yüzde birinin ne hâfızın ne de vâizin yanına uğradığı vardır.”

TEKMİLE-İ BAHS

Lisânımızın nahvine âid olan şu kâide, hadd-i zâtinde pek basît iken zamânımızda teşrih-i kavâid ile meşgûl olan zâtler –birtakım indî te'vîlât ile– bunu vaz'-ı aslîsinden tecrîd ederek zü-l-vecheyn bir şekle ifrâğ etmişlerdir.

—Bir kerre mülâhaza edelim! Alelîtlâk “kâide” denilince ne mefhûm istifhâm olunur?

—Ma'lûmdur ki bir şeyin vukû'una şart olan husûs! Ta'bîr-i âherle bir şeyin sûret-i müstemirrede vukû'unu te'mîn için mevzû' olan düstûr.

Binâen-aleyh herhangi mes'ele için olursa olsun mevzû' bulunmuş olan kâide bir ve lâ-yetegayyedir.

“Ne” edât-ı nefyî dahi lisânımızın bir kâide-i nahviyyesidir ki hangi bir ibâreye mükerreren dâhil (53) olursa, onun hükmünü nâfi kılar; fakat ibârenin sûret-i inşâiyyesi yâ bir fi'l-i müsbetle teşekkül eyler: “Ne sende var ne bende var.” gibi ve-yâhûd fi'lsiz teşkîl olunur: “Ne selâm ne kelâm.” gibi.

Evvelki sûret tamâmiyle Türkçemizin şîvesine muvâfıktır. İkincisi ise Fârisîden iktibâsen erbâb-ı kalem tarafından ittihâz edilmiştir ki “Ne kand ve ne helvâ” mislinin tarz-ı inşâsına mutâbıktır.

Şu hâlde bu edât, eger bir kâidenin mahkûm-i düstûru ise, gerek bâlâdaki misâl gibi “kesik ibâre dediğimiz” tarz-ı muhâvereye muvâfık sâde bir terkîbde olsun

ve gerek “münşiyâne ta’bîr ettikleri” merbût ü müselsel bir cümle-i tavîle-i ma’hûdede bulunsun, mutlaka tarz-ı müsbetde inşâ edilmek lâzım gelir.

Teessüf olunur ki mekâtib-i âliyemizde teşrîh-i ilel tarîkiyle ta’lîm-i kavâid edenlerimiz bu edâtı eğip bükerek şekl-i tabîisinden çıkarmakdan ve bu sûretle bir düstûru iki parçaya ayırmakdan başka bir ma’rifet gösterememişlerdir. Ben ona muktedir değilim. Çünkü ikiye bölünmüş ve her parçası yek-dîgerine muhâlif bir düstûr tasavvurundan âcizim. (54)

Sâniyen, ben öteden beri husûsât-ı lisâniyyemizde kâideyi teşrîh ile değil, temsîl ile göstermek mesleğindeyim. Çünkü insân bir şeyin nasıl yapıldığını ta’rîf ile anlayamaz ise nasıl yapılmış olduğunu görmelidir.

Çünkü nazariyyât bir şeyin felsefesi demekdir. Ameliyyât ise o felsefenin teşekkülât-ı tatbikiyyesidir. Bir şeyin felsefesini idrâkde kâsır olan zihinler, tatbîkâtın almış olduğu suver ü eşkâli görünce sühûletle idrâk eder.

Bu mütâlaaya mebnî teşrîh-i ilel kavâidini –istedikleri kadar uğraşmak üzere– erbâb-ı ihtisâsa terk ederek; fakat beş yüz sene zarfında gelip geçmiş ashâb-ı dânişin nazımdan, nesirden iki yüz kadar ebyât ü ibârâtını isbât-ı müddeâya medâr olacağı için makâm-ı istidlâlde îrâd etmeği münâsib gördüm.

Bu edât, yâ onların kullandıkları gibi kullanılmalıdır, yâhûd elli sene evvele gelinceye kadar –zarûret-i vezn ma’zereti hâricinde– manzûm ü mensûr olarak benim bulduğum misâller adedince sûret-i menfiyyede (55) teşkîl olunmuş ibâreler, beyitler bulunup yüzüme çarpılmalıdır.

Birinci “ne”den sonra ve ikinci “ne”den evvel fi’l-i müsbet getirilmiş ebyât:

“Makâm-ı kurba eren hakk budur ki dünyânın

Ne kasr-ı Kayser’in ister ne kasr-ı Dârâ’sın”

[Rûhî]

“Dayanıp şâbbılığa eyleme ‘âlemde gurûr

Ne şebâb ey dil şûrîde kalır bunda ne şeyb”

[Rûhî]

“Muzaffer ola ser-dârın eyâ şâhen-şeh-i gâzî

Ne Tebrîz’i koya Şâh-ı Kızılbaş’a ne Şîrâz’ı”

[Nef’î]

“Terk-i ser râh-ı melâmetde hünerdir demeyiz

Ne hüner demek olur ona hakîkatde ne ‘ayb”

[Rûhî]

“Ne himmet eyleyeyim ‘ahdim üzere medhine gör

Ne âşinâ kala reşk etmeden cihânda ne yâd”

[Nef’î]

“Nice âh etmesin bî-çâreler kim

Ne gevher koydu itlâfı ne dirhem”

[Nef’î]

“Mahsûsdur ancak bu hüner Hân-ı Murâd’a

Zîrâ ne selâtînde var ne hulefâda”

[Nef’î] (56)

“Hele teshîr-i mülke başlasın ikbâli seyr ilen

Ne Türkistân’ı kor feth etmedik ne Kâfiristân’ı”

[Nef’î]

“Düşürdü yine çâhe fikr-i zekan

Ne bir kârbân var ne delv ü resen”

[İzzet Mollâ–Mihnet-keşân]

“Böyle kalırsa dimâğın eger âşüfte Fehîm

Ne gam-ı ‘aşk kalır sende ne pervâ-yı cünûn”

[Fehîm]

“Gece pervânelerle bezm germ-â-germ idi şem‘in

Seher gördüm ne şem‘-i meclis-ârâ var ne pervâne”

[Şeyhülislâm Yahyâ]

“Vasf-ı şemşîrine hadd yok turalım bir yerde

Peyk-i endîşe ne Hindî koya ne Kirmânî”

[Nef‘î]

“Firâk-ı pâdişâhımla dilin şerh edemem derdin

Bu da bir derd-i âher kim ne yârı var ne dem-sâzı”

[Nef‘î]

“Kerîm ü kerem-ver Hudâ’dır Hudâ

Ne Hâlet verir onu ne pâdişâ”

[İzzet Mollâ–Mihnet-keşân]

“Dedim ne sayarsız, ne alırsız, ne satarsız

Ki aslâ dilinizde ne Nebî var ne hod Allah”

[Rûhî–Terkîb]

“Âyâ niçe bir devr ere bu çâr-‘anâsır

Kim ona ne evvel ola ma‘lûm ne âhir”

[Rûhî–Terkîb] (57)

“Ağyâr nihân, yâr nihân, dil dahi nâ-bûd

Ne resm nûmâyân idi ne nâm u nişân”

[Sâmi–Terkîb-bend]

“Gönül bir kimseye ver kim dura ol

Ne sen fânî olasın ve ne hod ol”

[Sinân Paşa]

“Ben ne keşşâfım ne sâhib-keşf ammâ ma‘nîde

Mû-şikâf-ı nûkte-hâ-yı âsmânîdir sözüm”

[Nef‘î]

“Ne Vassâf’ım ne Firdevsî o mu‘ciz-gûy-i ma‘nâyım

Ki ta‘bîrimle sûret kesbeder ahvâl-i vicdânı”

[Nef‘î]

“Ne sende mihr ü vefâ var ne bende sabr u karâr

O yok, bu yok ne ‘aceb bizden ictinâb ettin”

[Bâkî]

“Ne tûtîdir ne âyîne o bir sırr-ı İlâhîdir

Ki hem nûr-i tecellî hem kelîm-i nûr-i ma‘nâdır”

[Sabri Şâkir]

“Ne dûzah-i gam ne zevk-i dîdâr

Gûyâ ki ne yâr var ne aġyâr”

[Gâlib–Hüsn ü Aşk]

“Ne tercümân-ı gamze gerek ‘âşika ne nâz

Dil-ber mukayyed olmayıcak müdde ‘âsına

Ne eşk-i dîde lâzım olur dil-bere ne âh

‘Âşık tahammül eylemeyince cefâsına”

[Nef‘î] (58)

“Ne deyre hayreder oldu ne hân-kâha henüz

Nedîm-i meclis-i zühhâd gördüğün gönlüm”

[Nazîm]

“Hâhiş ne bizde kaldı ne yârân u yârda

Cünbüş, muhabbet, ülfet o da bir zamân imiş”

[Vâsıf]

“Ne reng ü bûya meftûn ol ne hây u hûya ey Bâkî

Bu fânîden bekâ etmez temennâ şol ki dâîdâr”

[Bâkî]

“Ne Hakîm-i Gaznevî’yim ne Emîr-i Dehlevî”

[Nef‘î]

“Ne alır var ne satar zühd ü riyâyı bu gece”

[Nef‘î]

“Ol bâğa ki baktı ‘Aşk pür-şûr

Ne cünd-i perî göründü ne hûr”

[Gâlib–Hüsn ü Aşk]

Bu sûret-i inşâiyyenin mısra‘-ı evvelde îfâsına misâl:

“Ne dil kurtuldu ne cân dest-bürd-i çeşm-i mestinden

O kâfir-kîş şimdi gerden-i îmâna el sunmuş”

[Vecdî]

“Ne gönül kodu ne göz hâl-i ruh u ‘ârız-ı dost

Oda yanmaz, suya batmaz, nice câdûdur bu”

[Necâtî]

“Ne evvel var ne âhir bir garîb ‘âlemdir ol ‘âlem

Lisân u şem‘ ü nutk u ‘akl u fehmin nâmı yok aslâ”

[Sâbit–Mi‘râciyye] (59)

“Ne buk‘a var idi ne cüz’ lîk hâce-i kuds

Ederdi hod-be-hod âyât zâtini tertîl”

[Sâbit–Na‘t]

“Ne tavîl idi o kâmet ne kasîr

Fusahâ ona ‘esîl-ül-hadd’ der”

[Hâkânî–Hilye]

“Ne mikdârın bilir ne kadr-i güftârı ‘aceb bâtl

Mesîhâ geçinü ammâ har-ı Deccâl’le tev’em”

[Nef‘î]

“Ne yârimden aldım ne dilden haber

Felek çeşmimi etti gülmîh-i der”

[İzzet Mollâ–Mihnet-keşân]

“Ne seyr-i bâğ gerek ne hevâ-yı nev-rûzî

Hemîşe beste-i gîsû-yi müşg-bâr olana”

[Âlî]

“Ne Süleymân’a nasîb oldu ne İskender’e bu

Ki vezîri ola bir Âsaf-ı sâhib-ferheng”

[Nef‘î]

“Ne câme var ne pîrehan, serde sarılmış yâsemen

Gül taşra düşmüş, perdeden açmış girîbânın yine”

[Nef‘î]

Yine bu sûret-i inşâiyyenin nesren îfâsına misâl:

“Dest-i cellâd-ı ecelden ne civân-ı kavî halâs olur ne pîr-i zebûn.
Bismillahi’l-hayy-el-Kayyûm innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci‘ûn.”*

[Kemâl–Bir Ketîbe-i Seng-i Mezâr] (60)

“Bir menzile gelinecekdir ki ne geri dönmek ve ne durulmak
mümkün olacaktır.”

[Ziyâ Paşa–Hürriyyet–Numero 13]

“Ne bir ferdin nefesine zulmetmeğe ne de umûmun hukûk-i efrâdı
ihlâl eylemeğe hakkı vardır.”

[Kemâl–Hürriyyet–Numero 4]

* 2/Bakara: 156.

“Müstahakk oldukları muâmele-i te’ dîbin icrâsına hükûmeti mecbûr etmek ağıleb-i ihtimâl olup, bir kerre bu sûret-i fi’le gelirse ne tevcîh ü te’vîl işe yarar, ne şekk ü zunûn ve se ya’lemullezîne zalemû eyye munkalebin yenkalibûn.”*

[Tasvîr-i Efkâr–Girit Usâtına Dâir Mektûb]

“Hakkâ ki böyle inkılâb-âbâd-ı fenânın ne ikbâliyyün sûr yakışır* ve ne de idbâriyyün mâtem. Ve Allah Dürr-ü’l-Kâil:

“Dünyâ ona değmez ki cefâsın çeke âdem”

[Kemâl–Mağusa’dan Mektûb]

“Ne Keçeci-zâde familyasındanız ne de dalkavukluğa intisâbımız vardır.”

[Kemâl–Hürriyyet–Nutm-ı Hümâyûn Hakkında Mülâhazât]

Her “ne”den sonra bir fi’l-i müsbet ile teşkîl olunan manzûm ü mensûr sözler:

“Ne hayâl-i Sâ’ib ister ne kemâl-i Tâlib ister

Buna tab’-ı Râgıb ister, vere böyle hüsn-i zînet”

[Râgıb Paşa]

“Fedâ-yı gayret-i pervâneym ki ‘âlemde

Ne bir ‘alâmeti var ne mezârı kalmışdır”

[Nevres-i Kadîm] **(61)**

“Vâkîf isen cihânın encâmına elemenden

Ne ıztrâb ‘arz et ne pîç ü tâb göster”

[Ziyâ Paşa]

* 26/Şuarâ: 227.

* Kelime metinde *bakışır* باقیشور şeklindedir.

“Merd odur bint-ül-‘inebden gayrı bezm-i hâssına

Hîç ne ‘avret uğratır ne pâ-y-i duhter bastırır”

[Sâbit]

“Ben gözümden gördüğüm, ben nâleden işittiğim

Ne gözü gördü ne işitti kulağı kimsenin”

[Zâtî]

“Benim o şâ‘ir-i mu‘ciz-tırâz kim hâlâ

Ne hem-cevâb bulundu ne hem-zebân geldi”

[Sâbit]

“Eylemişdir ‘âlemin bûd u nebûdundan ferâğ

Dil ne ‘ukbâsın hayâl eyler ne dünyâsın bilir”

[Hersekli Ârif Hikmet Beğ]

“Güm ettin Kerbelâ hâkinde onun gevher-i ‘ömrün

Ne kendinden hicâb ettin ne ceddinden hayâ kıldın”

[Rûhî–Mersiye]

“Perîşânî-i* hâtır nükte-i ser-beste-veş kalır

Ne kimse hikmetin anlar ne Râgıb ‘illetin söyler”

[Râgıb Paşa]

“Şu‘â‘ından gecem gündür, duhânından günüm dündür

Ne gecem gecedir âhım odundan ne günüm gündür”

[Zâtî]

* Kelime metinde *berîşânî* بریشانی şeklindedir.

“Melekdir, yâ perî, yâ rûh-ı sâî

Ne görmüş ne işitmiş kimse onu”

[Yahyâ Beğ–Yûsuf u Züleyhâ] (62)

“Cân nakdin* alıp satsa visâlin hep alırdık

Müşkil bu ki ammâ ne alır var ne satar var”

[Rûhî]

“Gulâm-meşreb ‘irfânıym ol rind-i ‘aşkın kim

Ne sunmuş destini tesbîhe ne zünnâra bağlanmış”

[Avnî Beğ]

“Bir şûh-ı şîve-kâre esîr etti kim beni

Ne öldürür cefâsı ne gamdan amân verir”

[Nef‘î]

“Ağyâr giderse gelirim demiş o dil-dâr

Dil muntazır ammâ ne gelir var ne gider var”

[Rûhî]

“Ne havf-ı emîrân biliriz ne bedevîyiz”

[Şeyh Gâlib]

“Ne sâlûsuz ne kayd-ı hırka-i peşmînemiz vardır”

[Rûhî]

“Ne dünyâdan safâ bulduk ne ehlinden recâmız var”

[Nef‘î]

* Kelime metinde نفدين şeklindedir.

“Ne kimseyle ‘adâvet eyleriz ne kînemiz vardır”

[Rûhî]

“Dil ne subhun fark eder billâh ne ahşâmın bilir”

[Hersekli Ârif Hikmet Beğ]

“Ne sâ mân-ı tahammül var ne sabr-ı bî-vefâ kaldı

İşim ey çâre-sâz-ı ‘âcizân ancak sana kaldı”

[Râsim-i Kadîm]

“Ne âh etti eser ne nâleden yâr oldu âsûde

Figân-ı efgân-ı bî-te’ sîrden, feryâddan feryâd”

[Ziyâ Paşa] (63)

“Ne teshîr etti dil-dârı ne urdu âteşe hârı

Yine durmaz okursun rûz u şeb evrâdın ey bülbül”

[Behâî-Şeyhülislâm]

“Mümteni-ül-idrâk olan zât-i Bârî ki muhît-i küll-i eşyâ ve cünbiş-fermâ-yı zemîn ü semâ ve tertîb-sâz-ı nizâm-ı mahlûkât lâ-tuhsâdır; ne bizim gözümüze görünür ne elimizle tutulur.”

[Ziyâ Paşa-Emil Tercümesi]

“Hallâc’ın sözün işittim; ne kabûl gösterdim ne reddettim. Ben sarrâf-ı nîk ü bed-i âlem ve muhtesib-i keyf ü kem değilim.”

[Nevres-Mebâliğ-ül-Hikem]

“Fitne bir uyumuş yılandır. Uyandırmağa gelmez. Uyanırsa ne karşı duranlar kurtulur ne de onu uyandıranlar selâmet bulur.”

[Cevdet Paşa-Târîh-i Hulefâ]

“Sahâbet-i aliyye-i bende-perverîlerine mazhar olduğu hâlde in-şâ-Allahü teâlâ ne kendisi buna istihkâkını ibrâzda tekâsül eder ve ne de kulları îfâ-yı vazîfe-i şükrânda tegâfûl eylerim.”

[Münîf Paşa–Tavsiye-nâme–Bedâyi‘-ül-İnşâ]

“Lehlilerin fesâdı, Rusya devletini ne bu muâhedede meşrût olan tahhüdâtıdan kurtarır ve ne de bu muâhedeye –murahhasları cânibinde tanzîm ve kendi tarafından tasdik kılındıkda– vaz‘ edilen imzâları izâle edebilir.”

[Şinâsî–Tasvîr-i Efkâr–Lehistan Mes‘elesini Hakkında Lord Con Russell’in Cevâb-nâmesi Tercümesi]

“Biz fukarâdan bir derd-mendiz; ne kimsenin ziyânına **(64)** varmakla şeref veririz ve ne ziyâretinden tehallûf etmekle şânına noksân erdirmeye kâdiriz.”

[Ahmed Radosî–İbn-i Hallikân–Fahreddîn-i Râzî Tercümesi]

“...Hulâsa bu şîve ile ne ele girer ve ne kat‘-ı ümîd ettirir; mütelâib-i mecbûbeye benzer. Vasliyle ne âşıkını şâd ve ne ye’siyle ber-bâd eder.”

[Mütercim Âsım–Bürhân-ı Kâtı‘–Şibân Ferîb Mâddesi]

“İ‘tibâr-ı vatan isti‘dâd-ı zâte te’sîr etmez. Ve toprakda yatmakla tılâdan cilâ gitmez; ne ehl-i bilâd olmağıla nâ-dân sâhib-i kabûl olur ve ne beyâbânlarda durmakla dâna kabûl-i vahşet olur.”

[Fuzûlî–Dîbâce-i Dîvânından]

“Tamâmî-i eyyâm-ı saltanat ü seyâhatimde ne böyle lezzet-i zâika-nevâz-ı server ile şîrîn-kâm oldum ve ne bu şûrâbe-i çeşme-sâr-ı melâmetde ta‘biye olunan halâveti kâse-i fağfûrî-i Hâkânî’de memzûc gül-âb-ı âfiyet kılınan şarâb-ı hoş-güvârda buldum, diyü yârânı ser-mest-i rahîk tahkîk buyurdular.”

[Nevres–Mebâlig-ül-Hikem]

“İlâhî! Ne âvîhtegî-i fitrâk-ı muhabbetle gerden-dâde-i tavk-ı tecerrüd olup halka-i zencîr-i ihlâsa bağlandım ve ne bir nigâh-ı a‘yân-ı sâbitede dest-i sâkî-i ezelden tecerrüd ettiğim sahbâ-yı acîb-ül-keyf-i teklîfden suûd-ı dimâğ ü cân eden buhâr-ı neşve-i fi-l-cümleden halâs bulabildim.”

[Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem]

“Bir çocuk beş altı yaşında mahalle mektebine verilir. Elifbâdan başlar. Birkaç aydan sonra önüne “ebced” (65) çıkar ki ne olduğunu ne Hâce Efendi bilir ve ne kimse anlar.”

[Kemâl–Hürriyyet Numero 5]

“İlâhî! Kendi mekteb-i mücâhedet ü riyâzetlerinde tahsîl ettikleri ilm-i bî-usûl-i indî ile hakikat-i ma‘rifet-i zâtine vusûl zu‘munda olan sâdediller ne kendi zâtlerine tahsîl ıttılâ ettiler ve ne bi-vechin min-el-vücûh seni bilebildiler.”

[Kezâ]

“Erîb Paşa, tedbîr-i eşkıyâda müstakill olsa ve tezâyüd-i nüfûzuna dikkat olunsa, iş görmesi me‘mûl ve bu husûsa Hâlet Efendi dahi ol sûretle me‘mûr olsa, onun tesviyesi müsellemin-i erbâb-ı ukûl idi. Lâkin ne kendi gitti ve ne Erîb’in revâc-ı maslahatına dâiye-i ağız ile himmet etti.”

[Vak‘a-nüvîs Es‘ad–Târîh-i Cevdet]

“Bu seng-lâh-ı musîbet ü gamda ifnâ-yı vücûd ve istiğnâ-yı esbâb bûd u nebûd edip nâ-mevcûd olduğun yerlerde ne seni kimse bilir ve ne sen kimsin, nesin, ne yerdensin? diye suâl eden olur.”

[Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem]

“Hele Avrupa’da kendi lisânları üzere tahsîl edip de burada şöhret bulmuş ba‘zı etibbâ biliriz ki ne derslerin kendi lisânımızda okunmamasındaki mazarratı teslîm ederler ne de mektebimizden çıkan etibbânın ma‘rifetçe kendileriyle müsâvâtına kâil olurlar.”

Her mısra‘ın evvelinde bir “ne” ve âhirinde bir fi‘l-i müsbet getirilerek itmâm edilen sözler:

“Ne bir senin gibi memdûh-ı ‘âlem etti zuhûr

Ne bir benim gibi medhinde pehlevân geldi”

[Sâbit]

“Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge

Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı”

[Fuzûlî]

“Ne vücûd-ı bî-nazîrin gibi bir memdûh olur

Ne benim gibi senâ-kâre felek akrân bulur”

[Nef‘î]

“Ne memâlikde olur hiç ihtimâl-i ihtilâl

Ne ‘adüvv bâc u harâcı vermeğe eyler ‘inâd”

[Nef‘î]

“Ne kand-ı nazm-ı şîrînîm gibi sükker olur hâsıl

Ne hâmem gibi gördü kimse tûtî-i şeker-hâyı”

[Nef‘î]

“Ne ‘âlem dest-bürd-i selh-hîz-i fitneden korkar

Ne kişver pây-mâl-i ceys-i zulm fitne-fermâdır”

[Sâbit]

“Ne âhın ‘âleme ebr-i cefâdır

Ne gözün yaşı bârân-ı belâdır”

[Yahyâ Beğ–Yûsuf u Züleyhâ]

“Ne dilde tâb-ı sudâ ‘-ı humâr-ı hasret var

Ne hâst-gârî-i câm-ı visâle cür’et var”

[Tâlib] (67)

“Ne ‘azm-i terk-i diyâr etmeğe mecâlîm var

Ne kâdirîm ki duram bir garîb hâlim var”

[Cenânî]

“Ne ‘Arab şattı görüp kıldı hicâb

Ne onu kimse görüp etti ‘itâb”

[Atâî–Hamse–Sohbetü’l-Ebkâr–Dâsitân-ı Semâhat-i Me’ mûn]

“Ne oldu çeşm-i fûsûn-sâzı nâzdan fâriğ

Ne ben dili edebildim niyâzdan fâriğ”

[Vecdî]

“Ne böyle Âsaf-ı zî-şânı gördü bir ıklîm

Ne böyle sadr-ı cihân-bânı gördü bir kişver”

[Nedîm]

“Ne yüzüm var sana niyâz edecek

Ne sözüm kaldı keşf-i râz edecek”

[Atâî–Hamse–Heft-hân]

“Ne alırım akçeyi etsen dilek

Ne ururum silleyi çeksen emek”

[Vahîd–Hikâye]

“Ne şâd-mânî-i bezm-i visâl-i yâr kalır

Ne zevk ü sohbet-i sâkî-i gül-‘izâr kalır”

[Nâilî-i Atîk]

“Ne tende cânla sensiz ümîd-i sıhhat olur

Ne cân bedende gam-ı firkatinle râhat olur

Ne çâre var ki fîrâkınla eğlenem bir dem

Ne tâli‘im meded eyler visâle fırsat olur”

[Nef‘î] (68)

Bu sûret-i inşâya muvâfık cümleler:

“İnsân, görenekden çektiği meşakkati ne illetden görür ne kıletden, ne zarûretten çeker ne esâretten.”

[Kemâl–Görenek]

“Bir zamân mu‘tâd-ı bâlîn ü pîster, atlas u kemhâ idik, şimdi zulmet-serây-ı zîr-i hâkde ne bâlîn var ne fîrâş, ne nakd var ne kumâş.”

[Nevres–Mebâliğ-ül-Hikem]

“Dahi me‘lûf-ı hadem ü harem ve mâye-dâr-ı surre vü dirhem idik! Şimdi ne hadem var ne harem, ne surre var ne dirhem.”

[Kezâ–Mebâliğ-ül-Hikem]

“Hâk ü hışt-ı mezâra sürülmekden ne fîrâk olunacak vücûhumuz var
ne cibâhımız, istîlâ-yı fakr u ihtiyâc ile ne şükûhumuz kaldı ne sipâhımız.”

[Kezâ]

“Renos’dan geçmeğe ne gemi lâzım olur ne köprü; zîrâ Renos’un
suyu benim askerime kifâyet etmez, kuruturlar.”

[Kâtib Çelebi–Avrupa Târîhi]

Birinci “ne”nin îgnâsiyle fî’l-i müsbetin ikinci “ne”den sonra getirildiğine
misâl:

“Hum-i felek gibi bir gün olur bu kûçe tehî
Ne pîr-i bâde-fürûş ve ne de bâde-hâr kalır
Misâl-i muğ-beçe vü pîr-i mey bu meclisde
Zamân olur ne civân ve ne ihtiyâr kalır
Safâ gider keder-âlûd olur bu meclis-i üns
Ne mest-i bâde ne mahmûr u hûş-yâr kalır **(69)**
Olur musaykal-ı hâkister-i fenâ bir gün
Ne jeng-i âyîne-i dil ne inkisâr kalır
Olur vücûd-ı ‘anâsır-ı fenâ-pezîr ‘adem
Ne fer‘-i çâr-tabî‘at ne asl-ı çâr kalır
Verir esâs pül-i çarha bâd-ı fitne-şikest
Bu cilve-gâha ne menzil ne reh-güzâr kalır
Bu gülistânede bir gün eser semûm-i ‘adem
Gider bu neşv ü nemâlar, ne gül ne hâr kalır
Ne bâd-ı sarsar-ı âh cüz’-i hâk-i beden

Ne sûz-ı dil ne nem-i çeşm-i eşk-bâr kalır

Ne reng-i lâle-sitân-ı ciger ne bâğ-ı vüçüd

Ne berg-i dâğ u dil sîne-i figâr kalır”

[Nâilî–Na‘t-i Peygamberî]

“Feyz bir demde erer âdeme zinhâr o demi

Bul, ne bu 'âleme ne 'âlem-i ferdâya değiş

[Nef'î]

“Bildirdi bir nighle dile gamze kaskını

Ne keşfe ne mükâşefe-i râza başladı”

[Nef'î]

“Rindân-ı Hudâ-perver-i ma‘nâ bu mahalde

Ne çarha ne kavl-i hükemâya nazar eyler”

[Nef'î]

“Ehl-i dildir hemîşe yârânım

Ne mevâlî ne hod sipâhîdir

Bir iki sûret uğrusu har kim

Ne kalender ne hân-kâhîdir”

$$[Nef^{\wedge}] \quad (70)$$

“Ne Müselmân-ı kavî ne mülhid-i bî-mezheb ol”

[Nef'î]

“Ne tâ’ib-i bâ-hûde ve ne tövbe-şikestiz”

[Nef'î]

“Ne teşne-i şeb-nem ne taleb-kâr-ı sabâyız”

[Nef‘î]

“Tekellüfden müberrâyız, ne ‘ucb ve ne riyâmız var”

[Nef‘î]

“Başka bir bü-l-‘aceb efsânedir efsâne-i ‘aşk

Ne tevârîh-i selef onu ne Şeh-nâme yazar”

[Şeyhülislâm Sâhib Efendi]

“Mey-hânede bî-kayd sıfâl ile mey içmek

Ne meclis-i Dârâ’ya ne câm-ı Cem’e benzer”

[Vecdî]

“Dil safâ kesbedeli seyr-i ruh-i pâkinde

Ne bahâr-ı tarab-efzâda ne nev-rûzdadır”

[Rûhî]

“Boşala kâse-i kân, kâse-i ‘ummân tükene

Ne gam-ı dil ne nem-i dîde-i giryân tükene”

[Meşâmî]

“Nic olur hâl-i dil-i ehl-i muhabbet ki o şûh

Mest-i ‘aşkını ne mestûr ne bed-nâm ister”

[Fehîm]

“Ol feyz kim selâset-i tab‘ımdadır onu

Ne cûy-ı selsebîl ne âb-ı zülâl eder”

[Nâilî–Na‘t] (71)

“Henüz âsârı ile yâd ederler sûretâ baksan

Ne İskender ne hod âyîne-i gîtî-nümâ kaldı”

[Râsim-i Kadîm]

“Galata kazâsında hâkim idim

Ne sâhib-‘adâlet ne zâlim idim”

[İzzet Mollâ–Mihnet-keşân]

“Dirîğ, vakt-i ‘azîz-i muhabbet oldu fedâ

Ne sende rahm ne bende niyâza tâkat var”

[Tâlib]

“Cehdeyle hemân gayr eline bakmayagör kim

Benden ne sana fâ’ide senden ne bana var”

[Rûhî–Terkîb-bend]

“Ne ‘azm-i kûşe-i râhat ne meyl-i hâb edelim

Girince dâmen-i maksûd ele şitâb edelim”

[Nâbî]

“Olalı dehr ne mesmû‘ ve ne manzûr oldu

Cilve-i şâhid-kâm olduğı ber-vefk-i merâm”

[Nâbî–Azliyye]

“Ne vasl-ı yâre fırsat ne belâ-yı sabra tâkat var”

[Belîğ]

Bu sûret-i inşâiyyeye muvâfık cümel ü ibârât-ı bülegâ:

“Eger muhabbet-i husûsî tecessüs buyurulur ise –kimsenin destinde yok Râgıb-ı zemmâm-ı ihtiyâr– fehvâsınca bunda ne sizin eliniz ve ne bizim medhalimiz olup li-llâhi vü fi-llâhi olduğu ikâme-i bürhândan müstağnîdir.”

[Kânî–Ber-Muhabbetnâme]

“Herkes câmi‘e gûyâ vâiz veyâ hâfız dinlemek (72) için gelir; ammâ yüzde birinin ne vâizin ne de hâfızın yanına uğradığı vardır.”

[Kemâl–Tasvîr-i Efkâr–Ramazânın Ta‘rîf-i Ahvâline Dâir Mektûb]

“Bu rûz-ı bâzâr-ı âmâl ü hengâm-ı savâlih*-i i‘mâlde pesmânde-i kâfile-i emsâl ve darb-ı kûpâl-i nâ-kâmî ve latme-i müşt-i dürüş-t-i kem-nâmî ile münkesir-ül-bâl olmaklığıma ne taraf-ı velâ-perverilerinden ve ne de taraf-ı müstecmi‘-ül-mecdi ve-ş-şeref veliyy-ün-niamiden cevâz verilebilmesi dâhil-i dâire-i ihtimâl olup...”

[Kânî–Ber-Tazarrunâme]

“Ne süd ve ne ağuz olan meyâne koyu süde ıtlâk olunur.”

[Mütercim Âsım–Kâmûs–Hecin Mâddesi]

“Kavânîn-i tabîiyye her yerde ve her asırda düstûr-ül-amel olarak, ne zamân ve ne mekân ile mahdûd bulunduğu hâlde, kavânîn-i mevzûanın hizmeti yalnız müstakbel için nizâm vaz‘etmekdir.”

[Kânî Paşazâde Rıf‘at Beğ]

“Lâkin bu kitâb, ne evvelkiler ne de ikinciler için yapılmış olduğundan, ikisi de kaydında değildir.”

[Ziyâ Paşa–Emil Tercümesi’ne Dâir İzâhât]

* Bu kelime metinde *savâlih* صوالح şeklindedir. Ancak metnin bağlamından *savâlic* (cirit oynanılan eğri sopalar) صوالج olması gerekir.

“Ne kabûlün tâate, ibâdete ne reddin günâha, ma‘siyete göredir.”

[Sinân Paşa–Tazarruât]

“Îlâhâ, Samedâ! Bende ne kabûl-i der-gâh-ı rahmet-i Rahmânın ol-
mağa istitâat ve ne dervâze-i mağfîretin halkasına vaz‘-ı benân-ı istirhâma
cesâret var ki müstağrak olduğum kulzüm-i hizlândan sâhil-i gufrâna vusûl
müyesser olsun. Meger nedâmetim bâis-i mağfîret ve melâletim sebep-i
merhamet ola...”

[Sinân Paşa–Tazarruât] (73)

“Bir cem‘ gördüm ki hikâyetleri perîşân, ne safâdan anda eser ve ne
sıdkdan anda nişân var.”

[Fuzûlî–Nişâncı Mehmed Paşa’ya Şikâyet-nâme]

“İnsân zâtinde* fânî olan ciheti mahvedip* rûhânî olana hizmet etme-
lidir. Ne kendi nefesine ne de sâirlerine merhamet eylemelidir.”

[Kânîzâde Rıf‘at Beğ–Mezheb-i Revâkıyyûn Üzerine İzâhât]

“Avrupa sevâdında ne böyle bir şehr-i dil-ârâ-yı azamet-medâr
müsâdif-i nazar-ı şühûd ve ne bu şehr-i bî-hem-tâ mânend bir kişver-i nâm-
dâr vücûda gelmek ihtimâli mir‘at-i tasavvurât-ı enâmda rû-nümûddur.”

[Berlin Maslahat-güzârı Sâmî Beğ–Paris’in Ta‘rîf-i Ahvâli Hakkın-
da Risâle]

“Bir def‘a pederleriyle irsâl-i nârenc ve bir def‘a dahi paşamız Ah-
med Efendi ile îsâl-i selâm bî-renc ulanmış idi. Taraf-ı şerîflerinden ne
kabûlüne ruhsat, ne redd ve ne işâret buyuruldu.”

[Veysî–Bir Tezkire–Letâif-i İnşâ–Cild-i Sâin]

* Metinde ذاننده şeklindedir.

* Metinde محوایروب şeklindedir.

“Gelû-girifte-gî-i sürme-i melâmetle ne ref‘-i savt u sadâya kudret ve dem-bestegî-i mühr-i hayretle ne izhâr-i nutk u beyâna miknet var.”

[Nevres–Mebâlig-ül-Hikem]

“Husûsâ min-el-kadîm kendi çıkarlarına muvâfık hevâ ile pür-cünbân olan bûm-i seyr-i tan u tîre-i fikretin ne evkâr-ı şerâret-i medârlarını dağıtmağa ba‘de-mâ cesâret edecek bir âdem ve ne sanâdîd-i merkûmenin bünyân-ı mülkde dem-be-dem açageldiği cerîha-i harâbın meremmet ü iltiyâmına kâr-ger olacak tedbîr ü merhem bulunabilip...”

[Kânî–Ruşuk A‘yânının Lüzûm-i Tenkîli Hakkında Makâm-ı Sadârete Mazbata]

“Şimdiki şi‘r ü inşâmızda ise tertîb-i meânî ile (74) berâber bir de teşkîl ü tertîb-i elfâz derdi zihni işgâl etmekle, ne şi‘rde ve ne de nesirde usûl-i irticâl mümkün olduğundan...”

[Ziyâ Paşa–Şi‘r ü İnşâ]

“Dîde-i hakikat-bîn ile dikkat olunsa ne tarîkatden eser bedîdâr ve ne hakikatden haberleri vardır.”

[Nevres–Mebâlig-ül-Hikem]

“Merâtib-i beşeriyye emr-i i‘tibârî ve bu dünyâ-yı denîde cârî olup yoksa nezd-i cenâb-ı Bârî’de râtibe-i hilkatçe ne şâhın şâhlığı medâr-ı şeref ü i‘tibâr ve ne gedânın gedâlığı bâis-i züll ü âr olacağından...”

[Râsih Beğ–Menkabe-i Şâh Üveys ü Selmân]

“Zu‘munca dağdağa-i levs-i diyâneti tantana-i kûs-i gayretle ber- taraf-sâz edip, artık ne mülâhaza-i neng ü âr ve ne de endîşe-i melâmet ü şenâr mâni‘-i verziş-kâr olmuş idi.”

[Râsih Beğ–Bülgat-ül-Ehbâb–Gayûr-i Bağdâdî Fıkrası]

“Ne işledikleri hatâyâ-yı a‘mâlden peşîmânî vü nedâmetleri peydâ ve ne câdde-i Vefâ’da kadem-i gayret ü pâ-yi hamîyyetleri ber-câdır.”

[Nevres–Mebâlig-ül-Hikem]

“Şu âna değin gönlümde sakladığım sırrları söyleyemem: Tâ ki ne sana ne bana dâğ-ı derûn olsun.”

[Şînâsî–Paris’den Vâlidesine Mektûb]

“Ne Bağdâd mes’elesinde ne de Mora hâdisesi hakkındaki re’y ü tedbîri işe yaradığından...”

[Cevdet Paşa–Târîh]

“Ne evvelce Silistre’ye olan me’mûriyyetinde ne de muahharen mükâleme me’mûriyyetiyle Ordu-yi hümayûna azîmetinde intizâr olunan hizmet husûle geldi.”

[Kezâ–Târîh] (75)

“Ve-l-hâsıl, müfsid-i mesfûrun ne kûşe-be-kûşe izhâr ettiği telâş-ı ebleh-firîbânesi ve ne de sûret-i Hakk’da gösterdiği sa’y ü gûşîş-i müzevvir-ânesi câlib-i enzâr-ı evliyâ-yı umûr olup...”

[Âsım–Târîh]

“Birkaç seneden beri donanmanın ıslâh-ı hâli zımnında bu kadar masârif ihtiyâr olunmuş iken ecnebî eşkıyâsının Cezîre’ye mürûrlarının men’ine muvaffak olunamaması husûslarından başka Devlet-i Aliyye’ye bir kusûr isnâd olunamayıp bunlar ise ne eşkıyânın berâet-i zimmetine ve ne de Avrupa’nın müdâhalesine sened olabileceği...”

[Tasvîr-i Efkâr–Kemâl–Şark Mes’elesine Dâir Lâyiha]

“Umûmun müşterek olduğu bir mâddede münferiden ileri gitmek, ne hukûkumuz ve ne de vazîfemiz iktizâsındandır.”

[Tasvîr-i Efkâr–Lehistân Mes’elesine Hakkında Beyân-nâme]

“Tecrübe ile müsebbetdir ki âsâyîş-i âlem-i şerâit-i sahîhası her türde bulunanların emrâz-ı nefsânîyyeye ve o vaktin menâfî‘ine göre imhâ vü ihyâsına müekkil olacağı tertîbât-ı siyâsiyyenin ne muhâl olan adem-i tefsîrinde ve ne de sebâtsızlığında olup...”

[Şinâsî–Tasvîr-i Efkâr–Kongre Hakkında İkinci Aleksandır’ın Üçüncü Napolyon’a Cevâb-nâmesi Tercümesi]

“Evvelâ Lehistân mâddesi ne Fransa ve Avusturya ve ne de İngiltere devletlerince yeni bir şeydir.”

[Tasvîr-i Efkâr–Kongre Hakkında Lord Con Rusel’in Paris Sefîrine Tahrîrâtı Tercümesi]

“...Refâhiyet ü saâdet hâli, sûret-i meşrûada mevzû‘ olan hükûmetlerinin zîr-i idâresinden başka bir yerde (76) aramak hukûkunu iğtisâb etmelerine hükûmet tarafından müsâade gösterilen bir mahalde ne emniyet ve ne de kânûna riâyet mümkün olacağını dahi kabûl eder.”

[Tasvîr-i Efkâr–Gorçakof’un Londra Sefîrine Tahrîrâtı]

“...Mösyö Deroïn dö Luis’in temyîzine ve husûsiyle tahrîrâtımız ne istihzâ ve ne de kelimât-ı iğzâbiyeyi şâmil olup, yalnız ihlâl olunan nâmûsumuz hakkında ba‘zı efkârı hâvî bulunduğu hâlde ale-l-umûm ma‘nâsınca olan mütâlaasına teessüf olunur.”

[Tasvîr-i Efkâr–Gorçakof’un Paris Sefîrine Olan Tahrîrâtı Tercümesi]

“Fransa devleti Viyana muâhedesini ne tahsîn ve ne de sûret-i ta‘rîzde muhâkeme etmek niyyetindedir.”

[Tasvîr-i Efkâr–Kongre Hakkında Deroïn dö Luis’in Tahrîrâtı]

“...Fakat bâlâda zikrolunan devirlerde ne “Vestifali” ve ne de “Öt-rek” muâhedelerinin muâyene-i umûmiyyesine lüzûm görülmüş idi.”

[Tasvîr-i Efkâr–Lord Con Rusel’in Tahrîrâtı]

“...İki eyâlet-i cesîmesini dâire-i tâbiyyetin hâricine çıkarıp da tamâmiyyet-i mülkiyyesi şerâitini ihlâl ve nâmûs u istiklâlîni pâ-y-mâl ettirecek sûretde havf u ihtiyât üzere davranmak hîçbir devlete göre ne mümkün ve ne de fâideli olabileceğinden...”

[Kemâl–Memleketeyn Mes’elesi Hakkında Lâyiha]

“...Ne bu gibi kazâyâ-yı fâsideye istinâden tertîb (77) olunan hüccet mu‘teber ü makbûl ve ne de ashâb-ı ağrâzın şemâtet-i cehûd-âne kabîlinden olan yaygaralarına havâle-i gûş kabûl edecek bülehânın vücûdu me’ mûl olup...”

[Kânî–Yegen Mehmed Paşa’ya Cevâb-nâme]

“Her hükm ü emrin menba‘-ı hakîkî ve sebep-i aslîsi olan cenâb-ı Hâkim, mutlak hâkimiyyeti ne bir kişiye ve ne bir cemâate sûret-i müebbede vü mahsûsada vermiştir.”

[Rıf‘at Beğ–Hâkimiyyet]

“Çünkü kendisinden evvel tenkîd hakkında ne ma‘lûmât-ı fikriyye ne de şâyân-ı ehemmiyet bir nazariyye vardı.”

[Ahmed Şuayb–Jofrua’ya Dâir Mütâlaât]

Birinci “ne”nin îgnâsiyle ikinci “ne”den sonra fî‘l-i müsbet getirilmiş ebyât:

“Ne yârdan ne gönülden şikâyetim vardır

Firâk-ı dil-ber ile şimdi râhatım vardır”

[Vâkıf]

“Ne gırra-i âmâl ü ne dil-gîr-i memât ol

Kıl Hakk’a tevekkül, heves-âlûd-i necât ol”

[Nâilî]

“Ne gamzeden ne gam-ı yâr-ı pür-cefâdandır

Bizim şikâyetimiz baht-ı bî-vefâdandır”

[Nâilî]

“Bu ‘âlem-i fânîde ne mîr ü ne gedâyız

A ‘lâlara a ‘lâlanırız, pest ile pestiz”

[Rûhî] (78)

“Ne za‘îf ü ne katı etlû idi

Mu‘tedil bir ulu devletlû idi”

[Hâkânî–Hilye]

“Ne kıvırcık ne dırâz idi katı

İ‘tidâl üzere idi her ciheti”

[Kezâ]

“Böyle Rustavî-i zamân, böyle Nizâmülmülk’ü

Ne Melikşâh ve ne İskender’e Hakk etti i ‘tâ”

[Fitnat]

“Ne beyân-ı hâle cür’et ne figâna tâkatim var

Ne recâ-yı vasla gayret ne fîrâka kudretim var”

[Vâsıf]

“Ne zâtinde* ne vukû‘undadır

Fenâlık onun şüyû‘undadır”

[Ziyâ Paşa–Tartüff Tercümesi]

* Metinde ذاننده şeklindedir.

“Her cüz’-i tırâşîdesi bir hançer-i ser-tîz
Ne keşmekeş-i çarh ne muhtâc-ı bütânsın
Benzetmek olur mu seni hîç bahr ile kâna
Şâmil keremin ‘âleme ne îñ ü ne ânsın
Kân-ı muhtekir-i gevher ü yemm-i müddahir-i dürr
Sen var ki bezl etmede ne bahr u ne kânsın”
[Nâilî]

“Ne”nin iki def’a îrâdından sonra kâh teşyîd-i hükm için ve kâh te’yîd-i müddeâ için bir üçüncü “ne” ile inşâ kılınan kelimât-ı manzûme:

“Ne kânûna ne cebr ü zora ne hünkâra tâbi‘dir
Bu bender-gehde herkes dirhem ü dinâra tâbi‘dir”
[Ziyâ Paşa] (79)

“Şöyle ser-mest-i mey-i ‘aşk-ı ilâhî olsak
Ki ne dîdâr ne hûr u ne behîştin görsek”
[Fehîm]

“‘Âlem-i bî-meh ü hûrşîd ü felekde hergiz
Ne mühendis ne müneccim ne hekîm isterler”
[Rûhî]

“Ne himmet kâr-gerdir ne taleb ne hüsn-i isti‘dâd
Sezâ-yı vasl-ı cânân olmağa ‘âlemde baht ister”
[Gâzi Girây]

“Kasîde vü gazelim hod pür etti dünyâyı

Ne Rûm’u koydu ne Hind’i ne mülk-i A‘câm’ı”

[Nef‘î]

O reh-neverd-i sebük-rev ki gelse reftâre

Ne sâ‘ika erişir gerdine ne berk ü ne bâd

[Nef‘î]

“Şâmil yine hep dâ‘ire-i ‘âleme nûru

Ne maşrıkı ne mağribi var ne sefer eyler”

[Nef‘î]

“Ne sendendir ne bendendir ne baht-ı kîne-verdendir

Bu derd-i ser humâr-ı neşve-i câm-ı kaderdendir”

[Nâbî]

“Ne şâh-ı dehre mensûbuz ne mün‘im ne gedâyız biz”

[Rûhî]

“Ufak ufak bulutların hâsıl ettiği nûra gark olmuş renkler, ne kavs-i kuzahda ne nigîn-i elmâsda ne ezhâr-ı rebîide ne mürgân-ı Hindî’de görülme ihtimâli vardır.”

[Kemâl-İbret-Gelibolu ve Gurûb] (80)

“Ne mâlî elinden alınanların hoşnutsuzluğuna ve ne nakilden hasâr-dîde olan menâfî’e ve ne de başka san‘atlara lâzım iken boş yere sarf olunan paranın kıymetine bakarlar.”

[Rıf‘at Beğ-Hukûk]

“Efkâr u mütâlaâtında ne ihtirâs ne taassub ne mutasallif-âne taraf-gîrlık eseri hiss olunur.”

[Ahmed Şuayb–Emil Fage’ye Dâir Mülâhazât]

“Bir def’a Celâlî unvânın alan kimsenin: “Cehûd îmâna gelmez, merd-i mülhid tövbe-kâr olmaz.” fehvâsınca ne îmânına ne İslâmına ne tövbesine i’timâd olunurdu.”

[Peçevî–Târîh, Cild-i Sâni, Sad 334]

“Tanzîmât i’lân olunmamış olaydı ne Mısır mes’elesini tesviye edebilirdik, ne memleketeyn ve Sırbistan ve Karadağ gürültülerini birkaç kerreler def’e muktedir olurduk, ne Kırım muhârebesinden gâlib-âne kurtulabilirdik, ne de Cidde ve Sûriye ve Girit beliyelerine karşı hayâtımızı muhâfazaya imkân bulurduk.”

[Tanzîmât Hakkında Mülâhazât]

“Ne aklen ve ne de naklen çatal ile yemek yiyen bir âdemle bir sofrada bulunmak ulemâyâ memnû’dur, ne el ile yemek yiyen insânı iğrendirecek kadar müstekrehdir.”

[Kemâl–Görenek]

“Bir hükûmet, halkın ne pederidir ne hâcesidir ne de vasîsidir.”

[Kemâl–İbret]

“Artık ne dostî-i hakîkî kalır, ne ta’zîm-i ciddî görülür, ne i’timâd-ı esâsî bulunur.”

[Saîd Beğ–Fezâil-i Ahlâkiyye] (81)

“Ne”den evvel fi’l-i menfî getirilmesi hakkında müşerrihîn-i kavâide; fakat Nef’î’nin mısra’-ı ma’hûdu medâr-ı iddiâ olmuş idi. Biz de onların butlân-ı iddiâlarına “ne” edâtının evvel dahi fi’l-i müsbet getirilmek lâzıme-i kâide olduğunu isbât

ma‘razında ebyât-ı âtiyeyi îrâd ve hattâ bu lâzıme ne sirde dahi riâyet edildiğine
birinci münşîmiz olan Sinân Paşa’nın iki ibâresini işhâd eyleriz:

“Geldi ne sen gibi dehre dil-rübâ

Gördü ne ben gibi dünyâ mübtelâ”

[Riyâzî]

“Kaldı dilde ne ârzû-yı visâl

Ne te’essür ne infî’âle mecâl”

[Ünsî]

“Böyle bir fettân-ı ‘âlem, böyle bir âşûb-ı dehr

Gördü ne çeşmi ne işitti kulağı kimsenin”

[Hâşimî]

“Sohbet-i gayr belâdır dilerim Hakk’dan kim

Göstere ne seni ağıâre ne ağıârı bana”

[Ahmed Paşa]

“Yıkıldı hâke ne mest ü ne hûş-yâr

Ne diri ne ölü ne sağ ne bîmâr”

[Yahyâ Beğ]

“Bir devrde geldik bu fenâ ‘âleme biz kim

Âsâr-ı kerem var ne beşerde ne mülkde”

[Rûhî]

“Ol zât-ı şerîfe yaraşır da‘vî-i himmet

Kim oldu ne dünyâ ona maksûd ne ‘ukbâ”

[Rûhî] (82)

“Kocalıkda silinip arpalığı nâ-çârın

Kaldı ıstabl-ı riyâzetde ne arpa ne saman”

[Sâbit–Ramazâniyye]

“Savuldu verd-i teri, rence battı hârları

Bu lâle-zârda kaldı ne gül ne hâr-ı harîf”

[Sâbit]

“Oldu bu bey‘ ne sûd u ne zarar

Va‘desi dahi sabâh-ı mahşer”

[Fâzıl Beğ–Temessük-i Bâde]

“Olur ne kimse bu dürlü sa‘âdete fâ‘iz

Görür ne kimse metâ‘-ı keselde böyle kesâd”

[Nef‘î]

“Feyz bir demde erer âdeme zinhâr o demi

Bul, ne bu ‘âleme ne ‘âlem-i ‘ukbâya değış”

[Nef‘î]

“İlâhî gönül mülkünde garîbim, ne yâr u ne gam-hâr!

İlâhî dil ıklîminde vahîdim, ne mûnis ü ne dil-dâr”

[Sinân Paşa–Tazarruât]

“İlâhî tîh-i hayretde giryânım, ne menn ü ne selvâ

İlâhî kulzüm-i helâkde hayrânım, ne reh-ber ü ne Mûsâ”

[Kezâ–Tazarruât]

LÂHİKA

Bu sakîme münşîlerimizin eser-i tesâmuhu olduğunu ve o da rabt-ı müselselin devr-i zuhûru olan Reşîd Paşa zamânında tevellüd ettiğini yukarıda söylemiş **(83)** idik. Reşîd Paşa ekser muharrerâtını imlâ tarîkiyle yazdırdığından kaidecilerimizin, Paşanın âsârından getirdikleri misâl bi-t-tabî yine müsâmaha eseri olmak lâzım gelir. Hâlbuki bir hatânın savâbına kendi nev‘inden olan dîger hatâ ile istidlâl, aynıyle bir da‘vâ-yı müzevverde şâhid-i zevel ikâmesiyle isbât-ı hakka çalışmak kabîlinden olur.

Şurası muhakkaktır ki Reşîd Paşa’nın eline kalem alıp da bi-z-zat ve bi-t-tefekkür yazdığı şeylerde me’ûl etmeyiz ki nefy-i mükerrerden sonra râbitası fi‘l-i menfî getirilmiş bir cümlesi gösterilebilsin. Nitekim Reşîd Paşa mektebine hâss olan üslûb-i ifâdenin en sonraki nümûne-i taklîdi Tasvîr-i Efkâr’ın neşreylediği “Kongre Da‘vetnâmeleriyle Lehistân Mes‘elesî” hakkındaki Muharrerât-ı Siyâsiyye tercüme-leridir ki yukarıdan aşağıya üslûb-i müselselde yazılmış ve hattâ bir cümle-i mutavvelede mübtedâ ile haber mâ-beynini fâsıl-ı dîger bir cümle-i tavîleyi hâvî bulunmuş iken –çünkü lisânına vâkıf bir kalemden çıkmış olduğundan– yine ikinci “ne”nin râbitası isbât sûretinde getirilmiştir.

Dediğimiz cümle şudur: **(84)**

“Umûm kongre bahsine gelince: İmparator, kendisine ta‘yîn eylediği hareketi tabîat-i asliyyesinden çıkarmadıkça, ne lâyiha tanzîm eylemeğe] ve ne de ba‘de sâirlerine arz olunmak üzere ba‘zı devletlerle müretteb bir esâs kararlaştırıp, bu sûretle evvelden istihzâr olunmuş bir efkârı olmadığı ve her gûne taahhüdât-ı mahsûsadan vâreste bulunduğu hâlde, hâzır bulunmağa karâr vermiş olduğu müzâkerâta bir mükâleme-i mahsûsa ile şürû etmeğe muktedirdir.”

[Şinâsî–Tasvîr-i Efkâr: Numero 159 Deroin dö Luis’in Kongre
Hakkında Fransa Süferâsına Tahrîrât-ı Umûmiyyesi Tercümesi]

Bu cümle vech-i âtî üzere ihtisâr olunabilir:

“İmparator, kendisine ta‘yîn eylediği hareketi tabîat-i asliyyesinden çıkarmadıkça, ne lâyiha tanzîm etmeğe ve ne de hâzır bulunmağa karâr vermiş olduğu müzâkerâta bir mükâleme-i mahsûsa ile şürû etmeğe muktedirdir.”

Temme

Matbaa-i Ebüzziyâ

SÖZLÜK-DİZİN

SÖZLÜK-DİZİN

A (‘a)

âbâd: Bayındır, mamur, şen, rahat, 60

âb-ı zülâl: Berrak, tatlı su, 70

a‘câm: Acemler, İranlılar,
a‘câm’ı, 79

‘aceb: Gariplik, şaşılacak şey, 57, 59

acebâ: Acaba, şüphe ve tereddüt bildiren
edat, 17

acı-: Acılı, ağrılı olmak,
acımaz, 31

acîb: Tuhaf, hayret veren
acîb-ül-keyf-i teklîf, 64

âciz: Zayıf, güçsüz, beceriksiz, 35
âcizim, 53

âciz kalmak: Çok uğraşmasına karşın bir
şeyi yapamamak,
âciz kalır, 35

‘âcizân: Acizler, güçsüzler, 62

acz: Zayıflık, güçsüzlük, beceriksizlik, 38

aç-: Bir şeyi kapalı durumdan açık
duruma getirmek,
açmış, 59
açar, 66

açık: Kolay anlaşılır, vazih, 36

âdâb: Usuller, kurallar, yollar, 27

‘adâlet: Hakka riayet etme, hakkı gözet-
me, 71

‘adâvet: Düşmanlık, 62

addet(d)-: Saymak, farz etmek,
addeden, 42
addedildikten, 33
addedilemez, 39
addetmeyecek, 40
addetmiştir, 41

addolun-: Sayılmak,
addolunabilir, 35
addolunamayacağı, 39
addolunamaz, 20
addolunamazlar, 15
addolunarak, 44
addolunmağa, 39
addolunmak, 20, 33

addolunuruz, 46

aded: Adet, sayı,
adedince, 54

adem: Yokluk, bulunmama, 75

‘adem: Bkz. adem, 69

âdem: Adam, insanoğlu, insan, 50, 60, 73
âdeme, 51, 69, 82
âdemin, 39
âdemle, 80

âdem olmak: İyi yetişmek, toplum kural-
larına uyuyor olmak, 50

âdemiyyet: Adamlık, insanlık, 7

âdet: Alışkanlık, görenek, 21

âdetâ: Âdeta, basbayağı, 30

adîde: Çok, birçok, 18

âdî: Aşağı, değersiz, bayağı,
âdîde, 46

‘adîl: Eşit, eş, müsavi, 24, 44

adliyye: Hukuk ve adalet işlerinin yürüt-
üldüğü resmî yapı,
adliyyede, 50

‘adüvv: Düşman, hısım, 66

âfiyet: Sağlık, esenlik, 64

ağleb: Daha, pek, çok kuvvetli,

ağleb-i ihtimâl: Büyük bir ihtimal, 60

ağrâz: Maksatlar, niyetler, 65
ağrâzın, 77

ağuz: Sığır, koyun gibi hayvanların doğ-
umdan sonraki katı sütü, 72

ağyâr: Gayrılar, yabancılar, 57, 62
ağyâre, 41, 81

âh: İlenme, beddua, 24, 45, 55, 57, 62, 69
âhım, 61
âhın, 66

âhâd: Kişi, kimse,
âhâdden, 33

ahâlî: Ahali, halk,
ahâlîsi, 15

‘ahd: Söz verme, ahit, yemin,
‘ahdim, 55

âheng: Ahenk, ezgi,
âhengi, 27

âher: Başka, diğer, gayrı, 18, 56
âherdir, 43
âherle, 8, 41, 52

âhir: Ahir, son, sonraki, 56, 58
âhirinde, 22, 66

âhirlerinde, 29
ahîr: En son, en sondaki,
 ahîrde, 27
 ahîre, 26
 ahîrine, 34
âhiret: Ahiret, öteki dünya,
 âhirete, 51
ahkâm: Emirler, hükümler, 27
ahkâm-ı Kur'âniyye: Kur'anî hükümler,
 ahkâm-ı Kur'âniyye'ye, 27
ahlâf: Gelecek nesiller, halefler,
 ahlâfa, 7
ahşâm: Akşam,
 ahşâmın, 62
ahvâl: Durumlar, hâller, vaziyetler, 9, 57
ahvâl-i husûsiyye: Hususi, özel hâller,
 ahvâl-i husûsiyyesi, 9
ahz: Alma, kabul etme, 6
âid: Ait, ilgili, ilişkili, 19, 44, 50, 52
 âiddir, 4, 18, 32
akçe: Her tür madenî para, akça, 24
 akçeyi, 67
âkıl: Akıllı, zeki kimse,
 âkılın, 28
akl: Akıl, us, 38
 'akl: Bkz. akl, 58
akl-ı selîm: Sağduyu; doğru, akla uygun
 yargılar verme yeteneği, 38
aklı er-: Anlayabilmek, idrak edebilmek,
 akli erer, 47
 'aklî: Akla mensup, akla dayanan, 24
aklâm: Yazı aletleri, kalemler, 32
aklen: Akıl ile, akıldan, 80
 aklen ve naklen: Akıl ve nakil yoluyla,
 80
akrân: Yaşıt olanlar, 66
aks: Ters, zıt, karşıt,
 aksidir, 22
 aksini, 47
aksâm: Bölümler, kısımlar, 17
aksine: Tersine, zıddına, 15
akvâl: Sözler, lakırdılar, 20, 22, 24, 39,
 45
 akvâldendir, 21
 akvâlini, 14
akvâl-i fasîha: Düzgün ve açık sözler,
 akvâl-i fasîhası, 39
akvâl-i manzûme: Manzum sözler, 24
 akvâl-i manzûmenin, 45

al-: Kazanmak, kesbetmek,
 alan, 12
 almış, 29
 almışdır, 18
al-: Bir şeyi bulunduğu yerden ayırmak,
 birlikte götürmek,
 almış, 5
 alarak, 4
al-: Satın almak,
 alırsız, 56
a'lâ: Daha, en, pek yüksek,
 a'lâlara, 77
 a'lâlanırsız, 77
 'alâmet: İşaret, iz, nişan,
 'alâmeti, 60
alâ-tarîk-it-taklîd: Taklit yoluyla, 4
ale-d-devâm: Sürekli olarak, 13
alelhlâk: Umumiyetle, genel olarak, 32,
 52
ale-l-istimrâr: Aralıksız, biteviye, 7
ale-l-umûm: Genel olarak, 76
âlem: Dünya, cihan, 51, 63, 75
 âleme, 27
 'âlem: Bkz. âlem, 58, 66, 79, 81, 82
 'âlemde, 55, 60, 79
 'âleme, 40, 66, 69, 78, 79, 81, 82
 'âlemin, 61
 'âlem-i fânî: Geçici âlem, ölümlü dünya,
 'âlem-i fânîde, 77
alır: Alıcı, müşteri, 58, 62
âlî: Yüce, yüksek, ulu, 3
âlim-âne: Âlime yakışacak surette,
 âlim-ânesini, 16
aliyye: Yüksek, büyük, necip, 63
Allah: Tanrı, 43, 56, 60
altüst: Çok karışık ve dağınık, 35
âmâl: Ümitler, emeller, istekler, 72, 77
a'mâl: İşler,
 a'mâlden, 74
amân: Eminlik, korkusuzluk, 62
amân ver-: Canını bağışlamak, öldürme-
 mek,
 amân verir, 62
amelîyyât: İşleyerek yapılan şeyler, tec-
 rübeler, 54
amîka: Derin, 16
âmiyâne: Sıradan, bayağı,
 âmiyânede, 20

ammâ: Ama, fakat, öyle ki anlamında bağlaç, 30, 52, 57, 59, 62, 72
âmme: Kamu, âmmeyi, 51
an: Arapça harf-i cer, -dAn, **Naklen an-Nikola:** Nikola'dan nakil yoluyla, 32
ân: Lahza, âna, 74 ânda, 28
ân: İşaret zamiri, şu, ânsın, 78
‘anâsır: Unsurlar, öğeler, 56, 69
ancak: Yalnızca, sadece, 55, 62
an-cehlin: Bilmeyerek, bilmezlikle, 4
anda: Orada, o yerde, 73
anla-: Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak, anladığı, 14 anlar, 61, 65 anlayacağı, 3 anlayamaz, 54
anlaşıl-: Anlama işine konu olmak, ortaya çıkmak, anlaşılır, 27
anûd: İnâtçı, 10
âr: Utanma, 74
ara-: Birini veya bir şeyi bulmaya çalışmak, yoklamak, aramadık, 6 aramak, 76 aramız, 37 ararlar, 33
ara: Orta, iç, arasında, 6, 10, 13, 20, 35, 36 araya, 45
ârâ: Oylar, fikirler, görüşler, ârânın, 14
araya gir-: Bir iş yapılırken ona engel olacak başka bir şey çıkmak, araya (külfet) girince, 45
‘arız: Yanak, 58
ârî: Arınmış, soyutlanmış, 36
ârif: Bilgili, irfan sahibi, 27
arpa: Buğdaygillerden bir bitki ve bu bitkinin hayvanlara yem olarak verilen taneleri, 42, 82
arpalık: Hayvanın dışında bulunan ve hayvan yaşlandıkça silindiği için yaşını

tayin eden nişan; eskiden din ulularına maaş yerine verilen ayniyat ya da para, ulufe, arpalığı, 42, 82
arpalığı silin-: (Atın) azı dişi aşınmak, arpalığı silinip, 42, 82
artık: Bundan böyle, bundan sonra anlamında zarf, 9, 74, 80
arz: Bildirme, gösterme, sunma, 84
‘arz: Bkz. arz, 61
ârzû: İstek, dilek, heves, 81
âsâr: Eserler, 3, 6, 7, 15, 30, 34, 36, 40, 41, 47, 48, 81 âsârı, 33, 35, 71 âsârından, 83 âsâriyle, 15
âsâr-ı eslâf: Eskilerin, seleflerin eserleri, 15
âsâr-ı kalemiyye: Kalem ürünü olan eserler, 6 âsâr-ı kalemiyyesinden, 30
âsâr-ı kudemâ: Bkz. âsâr-ı eslâf, âsâr-ı kudemâda, 36
âsâr-ı üdebâ: Edeplerin eserleri, âsâr-ı üdebâdan, 47, 48
a‘sâr: Yüzyıllar, a‘sârın, 7
âsâyîş: Huzur, güvenlik, 75
ashâb: Sahipler, malik ve mutasarrıf olanlar, bir konu üzerinde tasarruf sahibi olanlar, 7, 13, 14, 30, 33, 46, 51, 54, 77
ashâb-ı ârâ: Görüş sahipleri, ashâb-ı ârânın, 14
ashâb-ı dâniş: İlim sahipleri, ashâb-ı dânişin, 54
ashâb-ı irfân: İrfan sahipleri, ashâb-ı irfânı, 30
ashâb-ı kalem: Kalem sahipleri, yazarlar, 7, 13 ashâb-ı kalemimizden, 33
ashâb-ı muâheze: Eleştiri sahipleri, tenkitçiler, ashâb-ı muâhezenin, 46
asıl: Gerçekten, gerçek olarak, 27
asır: Yüzyıl, asırda, 48, 72 asırdan, 33 asırlık, 16

asl: Temel, esas, gerçek; başlangıç, bkz. asıl, 21, 69
aslı, 5
aslâ: Katiyen, hiçbir zaman, 43, 56, 58
aslen: Kök ve soy bakımından, 5
aslî: Asla mensup, hususi, temel olarak alınan, 14
aslîsi, 77
aslîsinde, 9
aslîsinden, 26, 29, 38, 52
aslîye, 10, 11
asliyye: Bkz. aslî, asliyyesinden, 18, 84
asliyyesine, 37
asliyyeye, 32
âsmânî: Göğe, semaya mensup, âsmânîdir, 57
asr: Bkz. asır, 27, 34, 41
asr-ı hicrî: Hicrî yüzyıl, asr-ı hicrîden, 41
asr-ı hicrînin, 34
âsûde: Rahat, sakın, 62
âşık: Birine, bir şeye tutkun, âşık, 57
âşık: Bkz. âşık, âşıkını, 64
âşinâ: Bildik, tanıdık, 55
âşk: Sevgi, 56, 70
âşkın, 62
âşkın, 70
âşk-ı îlâhî: İlâhi aşk, 79
âşûb: Karıştırıcı, 81
âşûfte: Çıldırarcasına seven ve bu yüzden deli gibi olan, 56
atarlar sözü: Uzun gözlemlere dayanan ve halka mal olmuş öğüt verici nitelikte olan sözler, 23
âteş: Ateş, od, hararet, 66
âteşe, 63
âteşîn: Ateşli, heyecanlı, 39
âteşîn-beyân: Beyanı ateşli, anlatışı heyecanlı, 39
âtıfet: Bağış, lütuf, ihsan, inayet, âtıfetde, 51
âtî: Gelecek, istikbal, 84
âtîde, 38
âtîdeki, 21, 27, 42
âtiye: Bkz. âtî, âtiyeyi, 81

atlas: Üstü ipek, altı pamuk kumaş, 68
avdet: Dönme, dönüş, 46
avdetde, 49
âvîhtegî: Asılmış olma durumu, 64
avret: Kadın, zevce, avrat, 61
âyâ: Şüphe ve tereddüt bildiren edat, acaba, 56
a'yân-ı sâbite: Eşyanın vücuda gelmeden önce ilm-i îlâhîde sabit olan suretleri, a'yân-ı sâbite, 64
âyât: Ayetler, Kur'an surelerini oluşturan kısımlar, 59
ayb: Ayıp, kusur, utanılacak şey, 3
'ayb: Bkz. ayb, 55
ayır-: Aslından uzaklaştırmak, ayıramaz, 38
ayırp, 29
ayır-: Bölmek, ayırdıktan, 25
ayırma, 53
âyîne: Ayna, 57, 69, 71
aynen: Tıpkısı, aynı olarak, 40, 49
ayni: Tıpkısı, başkası değil, 20
aynidir, 21
ayniyle, 83
ayrı ayrı: Her biri ayrı olarak, yalnız, tek başına, 14, 18, 27
ayrıl-: Bölünmek, birbirinden uzak düşmek, ayrılan, 11
azamet: Büyüklük, ululuk, 73
azamet-medâr: Büyüklük vesilesi, ululuk sebebi, 73
a'zâ: Organlar, üyeler, a'zâsından, 13
azîmet: Gitme, gidiş, azîmetinde, 74
azîmetinden, 48
'azîz: Muhterem, saygıdeğer, 71
'azm: Kasıt, niyet, karar, 26, 67, 71
âzma: Denenmiş, tecrübe edilmiş, 27

B

bâc: Harç, vergi, bâc u harâc, 66
bâd: Rüzgar, yel, 66, 69, 79
bâd-ı sabâ: Doğudan esen hafif, hoş rüzgar,

bâd-ı sabâdan, 66
bâde: İçki, şarap, 68
bâde-fürûş: Şarap satan, meyhaneci, 68
bâde-hâr: Şarap içen, 68
ba‘de: Sonra, 84
ba‘de-mâ: Bundan sonra, 73
bâğ: Bağ, büyük bahçe, bostan, 59, 69
 bâğa, 58
 bâğım, 21
bağla-: Ekleme, birleştirmek,
 bağlanır, 36
bağlan-: Sevmek, içten bağlı olmak, yal-
 nızca belli bir işle uğraşmak,
 bağlandım, 64
 bağlanmış, 62
bahis: Konu, üzerinde konuşulan şey,
 bahisde, 26
bahr: Deniz, 78
bahs: Bkz. bahis, 10, 13, 14, 17, 27, 52
 bahse, 10, 21
 bahsi, 17
 bahsine, 84
 bahsini, 37
bahset(d)-: Bir konu üzerinde konuşmak,
 söz söylemek,
 bahseden, 4
 bahsedilmiş, 14
 bahsettiğimiz, 43
bahseyle-: Bkz. bahset-,
 bahseylemiş, 12
bahsolun-: Söz edilmek, konuşulmak,
 bahsolunamaz, 18
 bahsolunmuş, 11
baht: Kader, kismet, talih, 77, 79
bâ-husûs: Hususiyle, özellikle, 8, 23, 30,
 50
bâis: Sebep olan, gönderen, 72, 74
bak-: Bakışı bir şey üzerine çevirmek,
 baksan, 71
 baktı, 58
bak-: İlgilenmek, meşgul olmak,
 bakarlar, 80
bal: Arıların yaptığı, rengi beyazdan
 esmere kadar değişen tatlı, koyu sıvı
 madde, 21
bâl: Kanat, 72
bâlâ: Yüksek, yukarı, üst,
 bâlâda, 23, 76
 bâlâdaki, 19, 24, 39, 47, 50, 53

bâlâ-ter: Daha yüksek, pek yüksek, 49
bâlîn: Yastık, koltuk, 68
bâr: Yük,
 bârem, 6
bârân: Yağmur, 66
Bârî: Yaratan, yaratıcı, 63, 74
basît: Açık, sade, yalın, 52
Basriyyûn: Basra’da yetişen ve Arapça-
 nın gramer kaidelerini tesbit etmeye
 çalışan dilcilerle bunların görüşlerini
 benimseyen âlimlere verilen ad, 11
başdan başa: Baştan başa, tamamen,
 bütünüyle, 15, 34
başka: Gayrı, özge anlamında kullanılan
 bir edat, 8, 20, 40, 49, 53, 70, 75, 80
başla-: Bir işe girişmek, harekete geçmek,
 başladı, 69
 başlar, 64
 başlasın, 56
başla-: Ortaya çıkmak, doğmak,
 başlar, 35
 başlayalı, 13
bâtıl: Beyhude, yalan, geçersiz, 31, 59
ba‘zân: Zaman zaman, ara sıra, 20, 26
bâzâr: Çarşı, pazar, alışveriş yeri, 72
ba‘zı: Birtakım, kimi, 7, 17, 30, 37, 38,
 65, 76, 84
 ba‘zısında, 28
bâzîçe: Oyuncak, eğlence, 13
bâzû: Kolun omuz ile dirsek arasındaki
 kısmı, pazı, 26
be-: Kelimelere -e hâlini veren Farsça
 edat, 6
be-zîr: Altında,
bed: Fena, kötü, çirkin, 63
bedel: Karşılık, karşı, bir şeyin yerine
 verilen ve yerini tutan şey, 10, 17, 27,
 34, 37, 41
beden: Gövde, vücut, ten, 69
 bedende, 67
bedevî: Göçebe, çölde yaşayan,
 bedevîyiz, 62
bedîa: Yeni icat edilmiş, nadide ve pek
 güzel şey, 17
 bedîayı, 39
bedîdâr: Görünür, açık, meydanda, 74
bedîiyye: Sözün güzel olması usul ve
 kaidelerinden bahseden ilmin adı,
 estetik,

bedîyyesinde, 17
bed-mizâc: Mizacı, yaratılışı bozuk,
 bed-mizâcın, 19
bed-nâm: Adı kötü bilinen, 70
behişt: Cennet, uçmak,
 behiştin, 79
behre: Pay, kismet, nasip,
 behresi, 50
behre-dâr: Nasipli, hisseli, paylı, 23
behre-mend: Bkz. behre-dâr, 23
bekâ: Devam, sebat, bakilik, 58
belâ: Gam, keder, musibet, afet, 71
 belâdır, 41, 66, 81
beliyye: Bela, 35
 beliyyeden, 11
 beliyyelerine, 80
beliyye-i rabt: Kelimeleri çeşitli rabtalarla (bağ-fiillerle) birbirine ilıştirmekten dolayı cümlede meydana gelen kördüğüm, bağlama belası,
 beliyye-i rabtdır, 35
belki: İhtimal, umulur, olabilir, 3, 8, 31
benân: Parmaklar, parmak uçları, 72
bende-perverî: Köle besleyicilik; İyi muamelede bulunma,
 bende-perverîlerine, 63
bender-geh: İşlek iskele, liman, şehir,
 bender-gehdde, 78
bend: Bir şiirin kendi içinde anlam bütünü oluşturan bölümlerinden her biri,
 bendi, 41
benze-: İki kişi veya nesne arasında birbirini andıracak kadar ortak nitelikler bulunmak, andırmak,
 benzemez, 43
 benzer, 64, 70
benzet-: Bir şeyde başka şeye benzeyen yönler bulmak,
 benzetmek, 78
ber: “Üzere, üstünde” anlamına gelen Farsça edat,
ber-üştürî: Bir devenin üstünde, 6
berâber: Birliktelik, beraberlik ve vasıta anlamları veren edat, 7, 9, 15, 18, 20, 23, 30, 32, 33, 34, 36, 38, 48, 49, 50, 74
berâet-i zimmet: Zimmetinde bir şey olmayış, aklık,
 berâet-i zimmetine, 75
ber-bâd: Perişan, harap, viran, fena, 64

ber-câ: Yerinde, tam, doğru ve münasip,
 ber-câdır, 74
berg: Yaprak, 69
beri: “-dAn bu yana” anlamında edat, 4, 6, 8, 12, 13, 33, 34, 75
berk: Şimşek, 79
ber-taraf-sâz: Bir kenara atan, askıya alan, 74
ber-vefk-i merâm: Merama, isteğe uygun olarak, 71
beste: Bağlı, bağlanmış, 59
beşer: İnsanoğlu, insan, 7
 beşerde, 40, 81
beşerîyye: İnsanlık, 74
bey’: Satma, satış, 82
beyâbân: Kır, çöl,
 beyâbânlarda, 64
beyân: Anlatma, açık söyleme, bildirme;
 belagat ilminin hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiare gibi bahislerini öğreten kısmı, 6, 17, 18, 23, 26, 39
 beyâna, 10, 73
 beyânda, 33
 beyândan, 13
 beyânına, 4
 beyânında, 3
 beyânındaki, 36
 beyânları, 24
beyân-ı hâl: Hâlini bildirme, anlatma,
 beyân-ı hâle, 78
beyân-ı mülâhaza: Düşüncesini, fikrini açıklama, fikir bildirme, 17
beyân-ı re’y: Görüşünü bildirme, tuttuğu tarafa yönelik fikir beyan etme, 18
beyit: Anlam bakımından birbirine bağlı iki mısradan oluşan şiir parçası, 5, 19, 43
 beyitler, 55
 beyitleri, 42
beyn-en-nâs: Halk arasında, avam beyninde, 20, 22
beyt: Bkz. beyit, 41
 beyti, 19, 40
 beytinde, 5
 beytindeki, 6, 15
 beytini, 26, 42, 45, 49
beyt-i sâni: İkinci beyit,
 beyt-i sâniide, 41

beyt-ül-harâb: Harabe hâline gelmiş ev, 23
beyt-ül-ma‘mûr: Bayındır hâle getirilmiş ev, 23
bezl: Bol bol verme, saçma, 78
bezm: İçkili, eğlenceli meclis, 56, 67
 bezmdir, 15
 bezminde, 25
bezm-i hâss: Hususi meclis, bezm-i hâssına, 61
bî-çâre: Çaresiz, zavallı, 46
 bî-çâreler, 55
 bî-çâreye, 51
bid‘at: Sonradan türeyen şey, 22, 25
 bid‘atin, 27
bî-gâne: Kayıtsız, ilgisiz, yabancı, 45
bi-hakkın: Hakkıyla, tamamıyla, 3
bî-hem-tâ: Benzersiz, eşsiz, 73
bî-hûde: Beyhude, boşuna, 70
bî-kayd: Kayıtsız, alâkasız, 70
bil-: Bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak; tanımak, hatırlamak, bildiğinden, 38
 bilen, 35
 bilir, 45, 59, 61, 62, 65
 biliriz, 62, 65
bilâd: Memleketler, şehirler, 64
bil-âhire: Sonra, sonradan, sonunda, 9
bil-akis: Aksine, tam tersi, 12, 21
bilâ-tedkîkin: Dikkatle incelemeden, araştırmadan, 33
bildir-: Herhangi bir şeyi haber vermek, herhangi bir konuda bilgi vermek, bildirdi, 69
 bildirmiyor, 15
bile: “Dahi, üstelik” anlamında bağlaç, 32, 34, 35, 40, 44
bi-l-iltizâm: Bile bile, kasten, 4, 39, 44
bi-l-irticâl: Doğaçlama suretiyle, 35
bi-l-istikrâ: Hakkında etraflıca bilgi edinerek, 12
biliş: Marifet, bilgi, bir konu hakkındaki donanım seviyesi, bilişimize, 29
billâh: Allah için, 62
bîm: Korku, 24
bîmâr: Hasta, sayrı, 42, 81
bî-meh: Aysız, 79
bî-mezheb: Mezhepsiz, dinsiz, 70

binâ: Yapma, kurma, 20
binâen: -DAn dolay, ötürü anlamında edat, 38
binâen-aleyh: Bunun üzerine, bundan dolay anlamında bağlaç, 4, 10, 11, 16, 18, 19, 21, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 52
bî-nazîr: Eşsiz, emsalsiz, bî-nazîrin, 66
bin: Pek çok, çok sayıda, binlerle, 39
bint-ül-‘ineb: Üzümün kızı, şarap, bint-ül-‘inebden, 61
bir: Aynı, benzer, eş, birdir, 24
bî-renc: Sıkıntısız, zahmetsiz, 73
bi-s-sirâye: Sirayet ederek, bulaşarak, 45
bî-te‘şîr: Etkisiz, faydasız, bî-te‘şîrden, 62
bitir-: Sonuçlandırmak, tamamlamak, 27
bi-t-tabî: Doğal olarak, tabiatıyla, 7, 13, 33, 49, 51, 83
bi-t-tefekür: Düşünerek, zihin yorarak, 83
bi-t-tertîb: Sıraya, düzene koyma suretiyle, 35
bi-t-tevârûs: Miras yoluyla, 4
bî-usûl: Yöntemsiz, metotsuz, 65
bi-vechin min-el-vücûh: Herhangi bir şekilde, 65
bî-vefâ: Vefasız, hayırsız, 62
 bî-vefâdandır, 77
bi-z-zat: Şahsen, 83
boğul-: Bunalmak, boğulan, 27
 boğulmuş, 36
bölün-: Parçalara ayrılmak, bölünmüş, 53
bûd: Varlık, 61, 65
bûd u nebûd: Var yok, 65
buhâr: Buğu, 64
buk‘a: Yer, toprak, ülke, 59
bul-: Bir şeyi elde etmek, temin etmek, sağlamak, 69, 82
 bulduk, 62
 buldum, 64
 bulur, 26, 66

bulun-: Bulma işine konu olmak, herhangi bir durumda bulunmak, bir yerde olmak,
bulunan, 11, 29, 34, 35, 49
bulundu, 61
bûm: Baykuş, 73
butlân: Geçersizlik, hükmü olmama, 81
butlânını, 48
butlân-ı iddiâ: Desteklenen savın geçersizliği,
butlân-ı iddiâlarına, 81
bûy: Koku, esans,
bûya, 58
buyur-: Yardımcı fiil “etmek, eylemek”,
(tahkîk) buyurdular, 64
(işâret) buyuruldu, 73
(isti‘câl) buyurulmasın, 35
(tecessüs) buyurulur, 71
bük-: Döndürmek, istediği biçimde şekillendirmek,
bükerek, 53
bü-l-‘aceb: Çok acayip, çok tuhaf, çok şaşılacak şey, 70
bülegâ: Belagat sahipleri, meramını ve maksadını düzenli ve tertipli olarak anlatanlar, 71
bülehâ: Eblehler, aptallar, budalalar,
bülehânın, 77
bünyân: Yapı, bina, 73
bürhân: Delil, 42
bürhândan, 71
bürhân-ı kat‘î: Kesin, sağlam delil,
bürhân-ı kat‘îdir, 42
bürrân: Keskin, kesici,
bürrânı, 35
bütân: Güzeller, putlar,
bütânsın, 78
büyücek: Biraz büyük, büyüğe yakın, 30
büyük: Makam, rütbe ve derece bakımından daha üst olan kimse, yetişkin, üstün niteliği olan, büyüklerinden, 34

C

câdû: Cadı, büyücü,
câdûdur, 58
câh: İtibar, makam, mevki, orun, 22

câiz: İşlenilmesinde bir sakınca olmayan, uygun, yerinde sayılan, 26
câlib: Celbeden, kendisine çeken, 48, 75
câm: Bardak, kadeh; şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi, 42, 66, 70, 79
câme: Elbise, çamaşır, 59
câm-ı Cem: Şark mitolojisinde şarabın icatçısı sayılan Cemşid'in dünyayı gösteren sihirli kadehi; şarap, câm-ı Cem'e, 70
câmi': Müslümanları bir araya toplayan ibadet yeri,
câmi'e, 51, 71
cân: Can, ruh, gönül, 58, 62, 64, 67
cânân: Sevgili, gönül verilmiş kişi, 79
cânib: Taraf, cihet, yan,
cânibinde, 63
cânibine, 48
cârî: Akan, geçen, 74
cebr: Zor, zorlama, 78
cedd: Ata, dede,
ceddinden, 61
cedîd: Yeni, 16
cefâ: Eziyet, incitme, zulüm,
cefâdır, 66
cefâsı, 62
cefâsın, 60
cefâsına, 57
cefâ çek-: Zulüm görmek,
cefâsın çeke, 60
cehd: Çalışma, çabalama, 9
cehdeyle, 71
cehûd-âne: Çıfıtçasına, Yahudi'ye yakışacak surette, 77
celbet-: Kendisine çekmek,
celbetmiştir, 51
cellâd: Cellat, insanı asan veya kesen kimse, 59
cem': Toplama, bir araya getirme; birden fazla insan, hayvan ve eşyayı gösteren isim, 8, 73
cemâat: İnsan topluluğu,
cemâate, 77
cenâb: Şeref, onur ve büyüklük anlamıyla kullanılan bir söz, 74, 77
cereyân: Gidiş, hareket, olma, oluş, 10
cereyâna, 7
cerîha: Yara, 73

cesâret: Cesurluk, yiğitlik, yüreklilik, 17, 37, 38, 72, 73
cesâretinde, 3
cesîme: İri, büyük, kocaman, cesîmesini, 76
cevâz: Caiz olma, izin, müsaade, 12, 13, 29, 43, 44, 72
cevâza, 39
cevâz-ı isti' mâl: Kullanma, kullanım izni, cevâz-ı isti' mâli, 13
cevher: Maya, öz, hüner marifet, 9
cevher-i aslî: Aslolan öz, maya, cevher-i aslisinde, 9
cevvâl: Dolaşan, hareket eden, 39
ceyş: Asker, ordu, 66
cibâh: Alınlar, cibâhımız, 68
ciddî: Ağırbaşlı, mühim, önemli, 80
ciger: Yürek, ciğer, bağır, iç, 69
cihân: Dünya, âlem, evren, cihânda, 55
cihândan, 19
cihânın, 61
cihân-bân: Cihanın bekçisi olan, hükümdar, cihân-bânı, 67
cihet: Taraf, yan, yön; sebep, ilgi, 37
ciheti, 73, 78
cihetle, 20, 21, 23, 46
cihet-i nazariyye: Nazarî yön, kuramsal taraf, cihet-i nazariyyesi, 37
cilâ: Parlatma, parlaklık, 64
cilve: Kırıtma, naz; tecelli, görünme, 71
cilve-gâh: Tecelli yeri, cilve-gâha, 69
civân: Genç, toy, 59, 68
cûy: Nehir, akarsu, ırmak, 70
cümel: Cümleler, kelime dizileri, 7, 26, 71
cümel-i inşâiyye: Emir cümleleri, nesir cümleleri, cümel-i inşâiyyeye, 7
cümel-i kelâmiyye: Bkz. cümle-i kelâmiyye, 26
cümle: Bütün, hep; bir yargı bildirmek için tek başına çekimli bir fiil veya çekimli bir fiille kullanılan kelimeler

dizisi, tümce, 3, 18, 19, 20, 21, 26, 32, 44, 49, 53, 83, 84
cümleler, 68
cümleleri, 23
cümlelerin, 5, 22, 27
cümlelerinde, 14
cümlesi, 26, 28, 83
cümlesindendir, 45
cümlesini, 10
cümlesinin, 7
cümleyi, 6, 44
cümle-i ahîre: Son cümle, 26
cümle-i inşâiyye: Bkz. cümel-i inşâiyye, 32
cümle-i inşâiyyeden, 21
cümle-i kelâmiyye: Söz, ibare; cümlecik, cümle-i kelâmiyyeleri, 20
cümle-i kelâmiyyelerin, 18
cümle-i kelâmiyyesi, 44
cümle-i mutavvele: Uzatılmış, tafsil edilmiş cümle, cümle-i mutavvelede, 83
cümle-i tavîle-i ma'hûde: Bahsi geçen uzun cümle, cümle-i tavîle-i ma'hûdede, 53
cümle-i tavîle: Uzun cümle, cümle-i tavîleyi, 83
cümle-i ûlâ: Birinci cümle, cümle-i ûlâda, 20
cünbiş: Hareket, kıyıdanma, **cünbiş-fermâ:** Hareket ettiren, hareket etmesini buyuran, 63
cünbüş: Cümbüş, eğlence, coşku, 58
cünbüşler, 15
cünd: Asker topluluğu, ordu, 58
cünûn: Delilik, çılgınlık, 56
cür'et: Cesaret, atılganlık, 6, 66, 78
cüz': Kur'an'ın bölünmüş olduğu otuz parçadan her biri; kısım, parça, 59, 69, 78

Ç

çâh: Kuyu, çukur, çâhe, 56
çalış-: Bir şeyi yapmak için gereken çarelere başvurmak, çaba harcamak, çalışmak, 49, 83

çâr: Dört, 56, 69
çâr-‘anâsir: Dört unsur; hava, su, top-
 rak, ateş, 56
çâre: Yardım, ilaç, tedbir, çözüm yolu, 67
çâre-sâz: Çare bulan, 62
çarh: Felek, gök, 78
 çarha, 69
çarp-: Vurmak,
 çarpılmalıdır, 55
çatallandır-: Parçalamak, dallara ayır-
 mak; içinden çıkılmaz yapmak, karış-
 tırmak,
 çatallandırmakda, 12
çek-: Zor durumlara dayanmak, katlan-
 mak, tahammül etmek,
 çeke, 60
 çektiği, 68
çendân: O kadar, her ne kadar, tâ ki, 8
çeşm: Göz, 58, 67, 69
 çeşmi, 81
 çeşmimi, 59
çeşme-sâr: Çeşmesi bol olan yer, 64
çığır: Yeni bir biçim, yöntem veya yol, iz,
 34
çık-: Meydana gelmek, vuku bulmak; gel-
 mek,
 çıkabilmesi, 10
 çıkar, 65
 çıkma, 32
 çıkmıştır, 11, 27
çık-: Bir meslek veya bilim kurumunda
 okuyup yetişmek, mezun olmak,
 çıkan, 65
çıkâr-: İlgisini keserek uzaklaştırmak;
 bulmak, sağlamak, elde etmek,
 çıkarıp, 76
 çıkarmadı, 28
 çıkarmak, 4
 çıkarmamız, 37
çıkâr: Menfaat, fayda, yarar,
 çıkarlarına, 73
çoğal-: Artmak, fazlalaşmak,
 çoğalmıştır, 4
çözmek: Düğümlü, bağlı veya sarılı bir
 şeyi açmak,
 çözmekde, 35
çü: Farsça edat, “gibi, benzer” anlamları
 verir, 6
çü har: Eşek misali, eşek gibi,

çün: Gibi; çünkü, mademki, 24
çünkü: Şundan dolayı, şu sebeple, zira, 6,
 16, 18, 19, 20, 22, 31, 32, 33, 38, 40,
 47, 49, 50, 53, 54, 77, 83

D

dâğ: Yanık yarası, 69, 74
dâğ-ı derûn: İç yarası, gönül acısı, 74
dağdağa: Gürültü, patırtı, 74
dağıt-: Kurulu bir düzeni bozmak; toplu
 durumda bulunanları birbirinden
 uzaklaştırmak, ayırmak,
 dağıtmağa, 73
daha: Sıfatlara, zarflara veya fiillere
 üstünlük anlamı katan miktar zarfı, 12,
 28, 33
dahi: Bile, da, de anlamında bağlaç, 6, 7,
 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23,
 30, 31, 35, 37, 41, 42, 49, 50, 52, 57,
 65, 73, 76, 81, 82
dâhil: İç, içeri, içinde, 5, 14, 31, 49, 52, 72
 dâhildir, 22
dâimâ: Her vakit, sürekli olarak anlam-
 ında zarf, 33, 42
dâiye: İçten gelen bir duyguyu teşvik
 edici hâl, 65
dâiye-i ağrâz: İçten gelen niyetler, 65
dalkavukluk: Yağcılık, yalakalık, yaltak-
 lanma,
 dalkavukluğa, 60
dâll: Gösteren, işaret eden, delalet eden,
 dâlldir, 35
dâmân: Etek,
 dâmâna, 26
dâmen: Bkz. dâmân, 26, 71
dânâ: Bilen, bilici, bilgiç, 64
 dânadır, 58
dâniş: Bilgi, biliş, ilim,
 dânişin, 54
darb: Dövme, vurma, 72
darbe: Vurma, vuruş, çarpma,
 darbede, 35
da‘vâ: Şikâyetçi olarak mahkemeye baş-
 vurma, mesele, bir mesele üzerinde
 hususi fikir sahibi olma, iddia, 83
 da‘vâm, 21
 da‘vânın, 31

da'vâyı, 43
da'vî: Bir kimsenin hakkını araması, bkz. da'vâ, 41, 81
dayan-: Güvenmek, istinat etmek, bir şeyden güç almak; katlanmak, tahammül etmek, dayanıp, 55 dayansın, 19
de-: Söylemek, ad vermek, dediğimiz, 43, 83 dedim, 56 demeğe, 28 demek, 55 demekde, 13, 32 demiş, 62 denilen, 11, 33 denilince, 52 der, 59 deriz, 22, 49 diyebiliriz, 3 diyor, 6, 18, 26
de-: Anlamına gelmek, demek, 8, 14, 32
def' : Savma, ortadan kaldırma, 5 def'e, 80
def'a: Kere, kez, 9, 10, 11, 12, 16, 25, 33, 40, 73, 78, 80
def'a-i sâniye: İkinci defa, 16
defaât: Kereler, kezler, defaâtle, 43
defâtir: Defterler, defâtirini, 49
değil: Genelde isim cümlelerinde yüklem-in olumsuz çekimini sağlayan olumsuzluk edatı, 18, 21, 26, 31, 44, 47, 50, 54 değildir, 3, 7, 8, 15, 48, 72 değilim, 53, 63
değîn: Dek anlamında edat, 74
değiş-: Karşılıklı alıp vermek, mübadele etmek, 69, 82
değiş-: Başka bir biçim veya duruma girmek, tahavvül etmek, değişir, 19 değişiverince, 37 değişmez, 7
değiştir-: Başka bir şekle sokmak, değişikliğe uğratmak, değiştiremez, 32

değiştirerek, 6
dehr: Dünya, zaman, devir, 24, 71, 81 dehre, 79, 81
delâil: Deliller, kanıtlar, 10
delâlet: İşaret etme, gösterme, 7, 20
delv: Su kovası, kova, 56
dem: An, lahza, vakit; soluk, nefes, 67 demde, 69, 82
dem-be-dem: Vakıt vakıt, muttasıl, 73
dem-bestegî: Sessizlik, lal hali, 73
dem-sâz: Arkadaş, dost, sırdaş, dem-sâzı, 56
denî: Alçak, aşağı, rezil, denîde, 74
denli: "Kadar" anlamında kullanılan bir edat, 43
derd: Dert, gam, keder, sıkıntı, 56, 79 derdi, 48, 74 derdim, 5
derd-mend: Dert sahibi, tasalı, derd-mendiz, 63
der-gâh: Tekke, huzur, kat, 72
derûn: Gönül, kalp, yürek, 74
dervâze: Kapı, kale kapısı, şehir kapısı, 72
dest: El, 34, 59, 64 destinde, 71 destini, 62
dest-bürd: Kuvvet, üstünlük, zafer, 58, 66
dest-mâye: Sermaye, elde bulunan şey, 24
devâm: Daim olma, sürme, 36, 48
devir: Kendine özgü bir özellik taşıyan zaman parçası, devirde, 42 devirlerde, 76
devlet: Bir hükûmet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasi topluluk, şans, talih, devletçe, 48 devlete, 76 devleti, 28, 76 devletini, 63 devletlerince, 75 devletlerle, 84 devletlü, 78
Devlet-i Aliyye: Osmanlı Devleti, Osmanlı İmparatorluğu,

Devlet-i Aliyye'ye, 75
devr: Bkz. devir, 56, 82
 devrde, 40, 81
 devri, 41
 devrinden, 34, 35
devr-i zuhûr: Görünme, ortaya çıkma zamanı,
 devr-i zuhûru, 82
deyr: Manastır, kilise,
 deyre, 58
dırâz: Uzun, 78
dîdâr: Yüz, çehre, sima, 57, 79
dîde: Göz, 57, 70, 74
dîde-i giryân: Yaşlı göz, 70
dîger: Başka, diğer, öbür, öteki, 6, 16, 28,
 34, 43, 50, 83
 dîgerinin, 29
dikkat: Dakiklik, incelik, ehemmiyet verme, ince arama, 19, 65, 74
 dikkatsizlik, 32
dil: Ağız boşluğunda bulunan ve sesleri boğumlamaya yarayan organ; lisan, zeban, dilinizde, 56
dil: Gönül, yürek, kalp, 25, 55, 57, 58, 61, 62, 69, 70, 82
 dilde, 66, 81
 dilden, 59, 66
 dildir, 69
 dile, 69
 dili, 67
 dilin, 56
dil-ârâ: Gönül alan, gönül kapan, 73
dil-ber: Gönü alıp götüren, güzel, 57, 77
dil-dâr: Gönül almış, sevgili, 25, 62, 82
 dil-dârı, 63
dile-: Rica etmek, arzu etmek, dilerim, 41, 81
dilek: İstek, talep, temenni, rica, 67
dil-gîr: Kalbe sıkıntı veren, gönül tutan; gücenik, kırgın, 77
dil-rübâ: Gönül kapan, gönül alan, 81
dimâğ: Akıl, şuur, beyin, 64
 dimâğın, 56
dînâr: Altın liranın yaklaşık dörtte biri değerinde olan eski bir para, dînâra, 78
dinle-: İşitmek için kulak vermek, dinlemek, 51, 71

dirhem: Gümüş para, 55, 68, 78
diri: Canlı, yaşayan, sağ, 23, 42, 81
dirîg: Esirgeme; "eyvah, ah" anlamında ünlem, 51, 71
dîvân: Şairlerin şiirlerini topladığı kitap, 40
dîvân-ı matbû': Basılı divan, dîvân-ı matbû'unda, 40
diyânet: Din, diyâneti, 74
diyâr: Memleket, ülke, 67
doğru: Akla, mantığa, gerçeğe veya kurala uygun, 22
 doğrudur, 33
dolayı: "Ötörü" anlamında kullanılan ve sebep bildiren edat, 10, 36
dostî: Dostluk, 80
duhân: Duman, duhânından, 61
duhter: Kız kardeş, kerime, 61
dur-: Kalmak, varlığını sürdürmek; bir yerde bulunmak veya olmak; ara vermek, beklemek, dikilmek, hareketsiz olmak, dura, 57
 duram, 67
 duranlar, 63
 durmakda, 40
 durmakla, 64
 durmaz, 63
durûb: Çarpmalar, vurmalar, 19, 20, 26, 45
durûb-i emsâl: Darbimeseller, atasözleri, 20, 26, 45
 durûb-i emsâlin, 19
dûzah: Cehennem, tamu, 57
düğüm: Anlaşılamayan, çözülemeyen karışık durum, ukde, düğümünü, 35
dühûr: Zamanlar, devirler, 7
dünyâ: İçinde yaşadığımız âlem, cihan, 41, 60, 74, 81
 dünyâda, 31
 dünyâdan, 62
 dünyânın, 55
 dünyâsın, 61
 dünyâyı, 79
dürr: İnci, istiridye gibi bazı kabuklu deniz hayvanlarının içerisinde oluşan

değerli ve sedef renginde olan süs tanesi, 78
dürr-i yektâ: Eşsiz inci, 41
dürüş: Kaba, sert, katı, kalın, 72
düstûr: Kaide, kural, kanun, 18, 29, 52
 düstûru, 53
düstûr-i esâsi: Temel kural, 29
düstûr-i lâ-yetegayyer: Değişmez kural, 18
düstûr-i mantıkî: Mantığa ait kural, düstûr-i mantıkîsidir, 18
düstûr-ül-amel: Gereği gibi uygulanacak kanun, kural, 48, 72
düşün-: Zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek, düşünmeli, 3
düşvâr: Çetin, güç, zor, 6, 45
düveliyye: Devletlerle ilgili, düveliyyede, 28
düzmek: Düzene sokmak, sıralamak; uydurmak, düzmekden, 40

E

ebced: Eski Sami alfabe sırasına göre tertiplenmiş, Arapçaya özgü sesleri gösteren harfler ilave edilmiş ve bu sıraya göre harflere, birden ona sıra ile, ondan yüze onar onar, yüzden bine yüzer yüzer olmak üzere birer sayı değeri verilmiş olan Arap harflerinin diziliş sırası ve bütünü, 64
ebleh: Aptal, budala, akılsız, 48, 75
ebleh-firîbâne: Aptal aldatırcasına, 48
 ebleh-firîbânesi, 75
ebr: Bulut, 66
ebyât: Beyitler, iki mısradan meydana gelen manzum sözler, 54, 55, 77, 81
 ebyâtta, 23
 ebyâtı, 38
ecdâd: Atalar, dedeler, büyükler, ecdâdımızın, 4
ecel: Ömrün sonu, belirlenmiş olan vade, ecelden, 59
ecnebî: Yabancı, taşralı, 75
ecyâl: Nesiller, soylar, ecyâlin, 4

eczâ: Kısımlar, parçalar, 8
eczâ-yı mütemmîme: Tamamlayıcı unsurlar, eczâ-yı mütemmîmesi, 8
edâ: Tarz, ifade, üslup; şive, ton; herhangi bir şeyi ödeme veya yerine getirme, 6, 18, 45
 edâlarına, 6
 edâya, 29
edât: Tek başına anlamı olmayan, birleştiği kelimelerle cümlede çeşitli anlam ilişkileri kuran gramer birimi, 5, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 30, 32, 52, 53, 54
 edâta, 29, 39
 edâtdan, 11, 12
 edâtı, 6, 7, 13, 16, 23, 41, 49
 edâtın, 6, 10, 11
 edâtını, 6, 26
 edâtının, 37, 38, 49, 81
 edâtları, 28
edât-ı nefy: Olumsuzluk edatı, 14
 edât-ı nefydir, 5
 edât-ı nefyini, 20
 edât-ı nefyinin, 15
 edât-ı nefyiyle, 32
edât-ı nefyî: Bkz. edât-ı nefy, 5, 16, 18, 30, 52
edât-ı terdîd: İki eşit kabulden birinin red ve diğerinin kabulünü bildiren edat, ek "yahut", "ya" gibi, 15
edâ-yı telaffuz: Söyleme, telaffuz biçimi, edâ-yı telaffuzunu, 6
edebiyât: Nazımlı, nesirli güzel sözler ve bu sözlerden bahseden ilim dalı, 11, 12, 17, 30
Edebiyyât-ı Osmâniyye: Osmanlı Edebiyatı, 17
edebiyye: Edebiyata mensup; terbiye ve nezakete has, 17
 edebiyyede, 11, 31, 47, 49, 50
 edebiyyemizde, 7
 edebiyyemizden, 30
edevât: Edatlar, bkz. edât, edevâtdandır, 5
 edevâtdır, 7
 edevâtın, 8
edîb: Edebiyatla uğraşan kimse, 12
edvâr: Devirler, zamanlar, asırlar, 7

edvâr-ı edebîyye: Edebî devirler, edvâr-ı edebîyyemizde, 7
ef'âl: İşler, ameller; fiiller, 14, 31
efgân: Izdırıp ile haykırma, inleme, 45, 62
efkâr: Fikirler, düşünceler, 46, 80
 efkârı, 76, 84
 efkârına, 20
efrâd: Bireyler, fertler, efrâdı, 60
efsâne: Dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise, efsânedir, 70
eger: Cümlelere şart anlamı katan, şartlı cümlelere getirilerek şart ifadesini güçlendiren bağlaç, 16, 17, 29, 33, 41, 53, 56, 71
eğ-: Düz olan bir şeyi eğri duruma getirmek, eğip, 53
ehass: En hususi, en özel, 34
ehemmiyyet: Önemli, mühim, 77
 ehemmiyyetinden, 13
ehl: Sahip, malik ve mutasarrıf olan; topluluk, 19, 25, 27, 64, 69, 70
 ehlinden, 62
ehl-i kale: Yazı işiyle uğraşanlar, ehl-i kaleme, 25, 27
ehl-i kubûr: Ölümler, 19
ekser: En çok, daha ziyade, 17, 38, 43, 83
ekserî: Çok defa, çoğu vakit, ekserîsinde, 45
ekseriyâ: Ekseriya, çoğu defa, genellikle, 33
ekseriyyet: Çoğunluk, çokluk, 20, 32, 51
el aç-: Başkasının yardımını isteyecek durumda olmak, dilenmek, el açarız, 25
elbette: Her hâlde, kuşkusuz, şüphesiz, 28
ele bak-: Muhtaç olmak, el(in)e bakmayagör, 71
ele gir-: Ele geçmek, elde etmek, yakalamak, ele girer, 64
 ele girince, 26, 71
elem: Acı, üzüntü, dert, keder, elemden, 61
elfâz: Kelimeler, sözler, 37, 48, 49, 74
 elfâza, 36

elifbâ: Otuz üç harften oluşan Osmanlı alfabesi, elifbâdan, 64
elle tutul-: Çok açık ve belli, somut, el(imiz)le tutulur, 63
elsine: Lisanlar, diller, 21, 22
elsine-i enâm: Halk ağızları, elsine-i enâmda, 21, 22
el sun-: El uzatmak, cüret etmek, el sunmuş, 58
elvân: Renkler, 18
el-vedâ': "Allah'a ısmarladık" anlamında bir vedalaşma sözü, 45
emîn: Şüphesi olmayan, güvenen, emîniz, 40
emîrân: Bir kavmin, bir şehrin başları, 62
emniyyet: Güvenlik, asayiş, 76
emr: İş buyurma, buyruk, 31, 46, 74
 emrin, 77
emrâz: Hastalıklar, illetler, 75
emrâz-ı nefsânîyye: Nefsânî hastalıklar, emrâz-ı nefsânîyyeye, 75
emr-i âdî: Âdet hâline gelmiş husus, emr-i âdîde, 46
emr-i i'tibârî: Görünüşte olan iş, 74
emsâl: Örnekler, misaller, 20, 26, 45, 47, 48, 72
 emsâlden, 21
 emsâldir, 19
 emsâli, 29
 emsâlin, 23
emsâl-i mürettebe: Tertip edilmiş, dizilmiş örnekler, emsâl-i mürettebenin, 48
emsile: Bkz. emsâl, 8
emsile-i lâzime: Gerekli örnekler, 8
en: Üstünlük bildiren zarf, 4, 11, 34, 35, 83
enâm: Halk, enâma, 45
 enâmda, 21, 22, 73
encâm: Nihayet, son, encâmı, 48
 encâmına, 61
ender: Nadir, az bulunan, 20, 21
endîşe: Düşünce, vesvese, kaygı, 56, 74
ensâl: Evlatlar, soylar, zürriyetler, 4
enzâr: Bakmalar, bakışlar, 28, 48, 75

er-: Erişmek, yetişmek, ulaşmak,
ere, 56
eren, 55
erer, 69, 82
erişir, 79
erbâb: Sahipler, malikler, ehil olanlar, 3,
6, 33, 34, 45, 46, 53, 54, 65
erbâbı, 29
erbâbına, 39
erbâb-ı ihtisâs: Uzman kişiler, ihtisas sa-
hipleri,
erbâb-ı ihtisâsa, 54
erbâb-ı kalem: Yazarlar, edipler, 45, 53
erbâb-ı kalemi, 3, 6, 33
erbâb-ı kalemin, 34
erbâb-ı lisânın, 46
erbâb-ı neşriyât: Yayın sahipleri, eser
sahipleri, yazarlar,
erbâb-ı neşriyâta, 3
erkân: Esaslar, destekler, 18, 45
erkân-ı asliyye: Aslolan, temel esaslar,
erkân-ı asliyyesinden, 18
esahlh: En doğru, en gerçek,
esahlhla, 10
esâret: Tutsaklık, esirlik, kölelik,
esâretten, 68
esâs: Asıl, temel, kök; doğruluk, gerçek,
32, 69, 84
esâsen: Aslında, 37
esâs-ı kâide: Kuralın temeli, özü,
esâs-ı kâideyi, 32
esâsî: Asla ve temele has, asal, 29, 80
esâsiyye: Bkz. esâsî, 7
esâsiyyesini, 4
esbâb: Sebepler, 65
eser: Nişan, iz alamet; basılmış kitap,
emek sonucu ortaya konan yapıt, 31,
33, 40, 50, 62, 69, 73, 74, 82
eserde, 11
eseri, 32, 45, 80, 83
eserinden, 49
eserlerde, 3
eser-i tesâmuḥ: Gaflet eseri,
eser-i tesâmuḥu, 82
esîl: Uzun, dolgun ve parlak,
esîl-ül-hadd: Yanakları dolgun ve par-
lak, 59
esîr: Tutsak, kul, köle, 62
eslâf: Selefler, yerine geçilenler, 15

esmâ: İsimler, adlar,
esmâya, 14
eş'âr: Şiirler, vezinli ve kafiyeli sözler,
eş'ârında, 32
eş'ârını, 34
eşher: En ünlü, en şöhretli, 21, 35
eşk: Gözyaşı, 24, 57
eşkâl: Şekiller, biçimler,
eşkâli, 54
eşk-bâr: Gözyaşı yağdıran, çok ağlayan,
69
eşkıyâ: Haydutlar,
eşkıyâda, 65
eşkıyâsının, 75
eşyâ: Nesneler, 63
etıbbâ: Tıpçılar, doktorlar, 65
etvâr: Tavırlar, hâl ve hareketler, 7
evkâr: Kuş yuvaları, 73
evliyâ: Keramet sahibi olanlar, erenler, 75
evliyâ-yı umûr: İş başında bulunanlar, 75
evrâd: Okunması âdet olmuş dinî dualar,
her vakit dilde ve ağızda dolaşan sözler,
evrâdın, 63
evrâk: Varaklar, yapraklar, sayfalar, 49
evvel: Önce, ilk, birinci, ibtida; eski
geçmiş zamanda, 10, 11, 14, 34, 39, 42,
44, 55, 56, 58, 77, 81
evvelce, 48, 74
evvelde, 58
evvelden, 84
evvele, 54
evveli, 19
evvelinde, 66
evvelki, 53
evvelkiler, 48, 72
evvelkileri, 22
evvelâ: Birinci olarak, her şeyden önce,
21, 33, 51, 75
ey: Seslenme bildiren ünlem, 55, 58, 62,
63
eyâ: Bkz. ey, 55
eyle-: "Etmek, yapmak" anlamında yar-
dımıcı fiil,
eyledi, 5, 18
eylemekdir, 22
eyler, 79
eyyâm: Günler, 24, 64
eyyâm-ı 'ömr: Ömrün günleri,
eyyâm-ı 'ömrümü, 24

ez-cümle: Bu arada, başlıca, 22
ezel: Başlangıcı belli olmayan zaman, öncesizlik, ezelden, 64
ezhâr-ı rebîû: Bahar çiçekleri, ezhâr-ı rebîûde, 79
ezvâk: Zevkler, tatlar, hazlar, ezvâkdan, 18

F

fağfûrî: Fağfura mensup, çini, 64
fâide: Fayda, kâr, kazanç, 48
fâideli, 76
fâidesiz, 27
fâ'ide: Bkz. fâide, 71
fâ'iz: Ödünç verilen paraya karşı alınan kâr; bolluk, çokluk, 43, 82
fakat: “Ancak, ama, lâkin” anlamında bağlaç, 3, 5, 14, 18, 19, 20, 22, 26, 28, 32, 35, 36, 37, 45, 49, 53, 54, 76, 81
fakîr: Zengin olmayan, yoksul, 51
fakr: Yokluk, yoksulluk, 68
familya: Aile, aynı soydan gelen ve aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü, familyasındanız, 60
fânî: Ölümlü, muvakkat, geçici, 57, 73
fânîden, 58
fârik: Ayıran, farkında olan, 31
fâriğ: Vazgeçmiş, çekilmiş, 67
fark: Ayrılık, farklılık, başkalık, 5, 6, 62
farka, 23
fâsıl: Fasleden, ayıran, bölen, 83
fâsıl-ı diğer: Diğer bölüm, 83
fâside: Kötü, fena, yanlış, bozuk, 36
fâsideye, 76
fasîh: Güzel, düzgün ve açık konuşan, iyi söz söyleme kabiliyetinde olan kimse, 20
fasîhası, 39
fasîhi, 21
fazl: Üstünlük, fazilet, erdem, 12, 35
fedâ: Gözden çıkarma, uğruna verme, kurban, 60, 71
fehîm: Anlama, Anlayış, fehmin, 58

fehvasınca: Uyarınca, sözü gereğince, 71, 80
felek: Sema, gökyüzü; baht, talih, 59, 66, 68
felekde, 79
felsefe: Bir bilimin veya bilgi alanının temelini oluşturan ilkeler bütünü, felsefesi, 54
fenâ: İyi nitelikte olmayan, kötü; ölüm-lülük, geçicilik, 27, 35, 40, 69, 81
fenânın, 60
fenâlık, 78
fenâ-pezîr: Fena bulan, yok olan, 69
fenn: Sanat, ilim, 49
fenn-i hesâb: Muhasebe ilmi, 49
fer': Dal, budak, tomurcuk, 69
ferâğ: Vazgeçme, bırakıp terk etme, 61
ferd: Yalnız, tek; birey, şahıs, 25, 28, 30
ferdi, 31
ferdin, 60
ferdâ: Ahiret, öteki dünya, ferdâya, 69
ferheng: Bilgi, hüner, marifet, 59
feryâd: Sızlanma, şikayet, 62
fesâd: Ara bozuculuk, fitne, fesâdı, 63
fesâhat: Bir sözün kelimelerinde ve bütününde lafız, mana ve âhenk yönünden kusur bulunmaması durumu, iyi söz söyleme kabiliyeti, 15, 20, 38, 39, 44
fesâhate, 31
fesâhati, 39
fesâhatle, 13
fettân: Fitne ve fesada teşvik eden, ayartan; oynak, cazibeli, 81
feverân: Fıskırma, 39
feylesof: Filozof, âlim, 3
feyz: Bolluk, bereket; ilim, irfân, 24, 69, 70, 82
fıkra: Bend, madde, paragraf, 37, 51
fıkrasını, 26, 51
fıkra-i mürettebe: Dizili paragraf, fıkra-i mürettebede, 51
fırka: Parti, 11
fırka-i mütehâlife: Birbirine zıt görüşte olan parti, 11
fırsat: Uygun zaman, elverişli durum, 67, 71
fitraten: Fitrî olarak, yaradılıştan, 7

fie: Güruh, cemaat, topluluk, 15
fie-i kalîle: Azınlıkta olan topluluk, 15
figân: İzdırap ile bağırma, inleme, 62
 figâna, 6, 78
fikr: Fikir, düşünce; zihin, akıl, 3, 7, 39, 56
fikret: Bkz. fikr, fikretin, 73
fikriyye: Fikre mensup, düşünerek meydana getirilen şey, 77
fi'l: İş, oluş ve hareket bildiren kiplere ve şahıslara göre çekimlenebilen gramer kategorisi, eylem; iş, amel, 7, 10, 15, 30, 32, 34, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 53, 55, 60, 66, 68, 77, 81, 83
 fi'le, 60
 fi'li, 50
 fi'lin, 41
 fi'lsiz, 23, 53
fi-l-cümle: Nihayette, sonunda, fi-l-cümleden, 64
fi'len: İşleyerek, gerçekten, 48
fi-l-hakîka: Gerçekte, hakikaten, 35, 45
fi'l-i isbât: Olumlu fiil, 38
fi'l-i menfî: Olumsuz fiil, 10, 32, 34, 42, 44, 46, 47, 81, 83
 fi'l-i menfîyi, 43, 49
fi'l-i müsbet: Bkz. fi'l-i isbât, 15, 30, 42, 46, 55, 60, 66, 77, 81
 fi'l-i müsbete, 10, 34
 fi'l-i müsbetin, 68
 fi'l-i müsbetle, 7, 53
fi'l-i nefy: Bkz. fi'l-i menfî, 37
fi-llâhi: "Allah için" anlamında kalıp bir söz, 71
firâk: Ayrılık, ayrılma, 56, 68, 77
 firâka, 6, 78
 firâkınla, 67
firâş: Döşek, yatak, şilte, halı, 68
firîbâne: Aldatırcasına, 48
firkat: Ayrılık, ayrılış, firkatinle, 67
fitne: Ayartma, azdırma; fesat, ara bozma, karışıklık, 63, 66, 69
 fitneden, 66
fitne-fermâ: Fitne buyuran, fitne çıkaran, fitne-fermâdır, 66
fitne-şikest: Fitne kıran, 69
fitrâk: Atın terkisi, terki kayışı, 64

fukarâ: Fakirler, yoksullar, fukarâdan, 63
fusahâ: Güzel, düzgün ve açık konuşanlar, iyi söz söyleme kabiliyetinde olanlar, 59
fuzalâ: Faziletli, erdemli kimseler, 9, 41
fûlân: Herhangi bir şahıs, biri, filan, 51
fürce: Fırsat, 26
fûsûn: Sihir, büyü, 67
fûsûn-sâz: Büyüleyici, fûsûn-sâzı, 67

G

gaflet: Boş bulunma, dikkatsizlik, ihmal, gafleti, 33
gâib: Yok olan, kayıp, 36
galebât: Galip gelmeler, yenmeler, galebâtını, 28
galeyân: Kaynama, coşma, 39
gâlib: Üstün gelen, yenen, 15
gâlib-âne: Galip olana yakışacak surette, 80
gam: Keder, tasa, dert, 24, 25, 56, 57, 67, 70, 77
 gamda, 65
 gamdan, 62
gam-hâr: Gam yiyen, tasalanan, 25, 82
gam-ı 'aşk: Aşk derdi, 56
gamze: Süzgün yan bakış, 57, 69
 gamzeden, 77
ganî: Zengin, varlıklı, 51
garaz: Hedef, maksat; meyil, istek, 25
garb: Batı, garbda, 28
garîb: Kimsesiz, zavallı; gurbette, yabancı; tuhaf, şaşılacak, bambaşka, 36, 58, 67
 garîbdir, 12, 40
 garîbi, 12
 garîbim, 25, 82
garîbe: Evvelce görülmemiş tuhaf, şaşılacak şey, garîbesini, 36
gark: Batma, boğulma, 79
gavâmız: Anlaşılmaz şeyler, güç şeyler, gavâmızına, 12

gâyet: Çok fazla, oldukça anlamında zarf, 20
gayn: Osmanlı alfabesinin yirmi ikinci harfi, gayna, 29
gayr: Ayrı, başka, özge; bildik olmayan, yabancı, 28, 30, 41, 71, 81 gayrı, 61, 66
gayret: Çalışma, çabalama, 6, 60, 74, 78 gayretten, 50 gayretiyle, 40 gayretle, 74
gayr-i Müslim: Müslüman olmayan, 28, 30
gazel: Klâsik Türk edebiyatında aşk, şarap, güzellik gibi lirik konuların işlendiği ve beyit sayısı 5-15 arasında değişen nazım şekli, gazelim, 79
gazeliyyât: Gazel tarzında olan şiirler, gazeliyyâtında, 38
geç-: Tükenmek, bitmek; yol, araç veya akarsu bir yerin yakınından veya içinden geçmek, geçen, 34 geçmeğe, 68 geçmemiş, 8
gedâ: Dilenci, gedânın, 74 gedâyız, 77, 79
gel: Ulaşmak, varmak; ziyarete gelmek; ortaya çıkmak, türemek, geldi, 61, 66, 81 geldik, 40, 81 gelir, 15, 18, 39, 47, 52, 62, 72 gelirim, 62 gelmez, 41 gelmiş, 7, 36, 42
gelû: Boğaz, 73
gerçi: Her ne kadar, ...ise de anlamlarında zarf, 40
gerd: Toprak, gerdine, 79
gerden: Gerdan, boyun, 58, 64
gerden-dâde: Boyun eğmiş, itaatli, 64
gerek: Lazım; gerek...gerek bağlacı, ister, olsa da anlamında, 4, 7, 12, 31, 33, 35, 39, 41, 43, 47, 53, 57, 59
geri: Arka, art; geriye doğru, 24, 60

geriye, 7
geri dur-: Bir işi yapmaktan kaçınmak, geri durmamışdır, 24
germ: Sıcak, 56
germ-â-germ: Kızışıp ısınmış, 56
getir-: İleri sürmek, getiren, 33, 34 getirilmesi, 17, 81 getirmekde, 10, 46 getirmiş, 4, 30, 38
gevher: Elmas, cevher; değerli taş, 41, 55, 61, 78
gırra: Gururlu, kibirli kimse, 77
gibi: Genellikle benzetme, tahmin anlamları veren edat, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 27, 29, 35, 37, 39, 40, 45, 46, 47, 50, 53, 54, 66, 68, 76, 81
girîbân: Elbise yakası, girîbânın, 59
girifte-gî: Tutkunluk, 73
gîrîve: Çıkmaz yol, sokak; içinden çıkılması zor durum, 13, 33
gîrîve-i sakâmet: Yanlışlığın çıkmazı, 13
giryân: Ağlayan, gözyaşı dökten, 70 giryânım, 82
gîsû: Omuza dökülen saç, 59
gîtî-nümâ: Cihanı gösteren, 71
gît-: Bir yere doğru yönelmek; geçmek; yok olmak, elden çıkmak; ölmek, gider, 62, 68 gitmez, 64 gitti, 19, 65
gönül: Kalpte oluşan duyguların kaynağı, insanın inanç ve hislerinin taşıyıcısı, gönlüm, 58 gönlümde, 74 gönül, 24, 25, 57, 58, 82 gönülden, 77
gör-: Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek; anlamak, kavramak, sezmek; sahne olmak, geçirmek, gör, 55 gördü, 61, 66, 67, 81 gördüm, 18, 19, 22, 26, 54, 56, 73 görenler, 16 görmelidir, 54 görmüş, 16, 61 görüp, 67

görür, 43, 82
göre: Görelilik, karşılaştırma anlamları veren edat, 7, 13, 29, 30, 37, 44, 75, 76
görenek: Toplum içerisinde nesilden nesile aktarılan ve yapılması alışıl-gelmiş olan kalıp davranışlar, görenekden, 68
görül-: Göz yardımıyla bir şey, bir varlık algılanmak, seçilmek; kabul edilmek, sayılmak; bir şeyin bulunduğu anlaşıl-mak, karşılaşılmak, görülen, 33
 görülmeyecek, 8
 görülmüş, 3
 görülmüyor, 50
 görülür, 38, 80
 görülüyor, 37
görün-: Görülür duruma gelmek, gözük-mek; izlenim uyandırmak, göründü, 58
 görünen, 15
 görünüyor, 46
göster-: Birini veya bir şeyi işaretle belirtmek; görülmesini sağlamak, gör-mesine yol açmak; belirtmek, anlatmak; kanıtla inandırmak; öğretmek, açıkla-mak, göster, 61
 gösterdiği, 75
 gösterdim, 63
 göstere, 41, 81
 gösterebiliriz, 43
 gösterilebilir, 6
 gösterilemez, 44
 gösterilse, 32
 gösterir, 12, 39
 göstermek, 40, 54
göze görün-: Belli, açık olmak, göz(ümüz)e görünür, 63
gufrân: Affetme, merhamet etme, gufrâna, 72
gulâm: Köle, esir, 6, 62
gulâm-meşreb: Köle tabiatlı, 62
gûne: Türlü, çeşitli, 84
gurbet: Gariplik, yabancılık, 24
gurûr: Boş şeylere güvenip aldanma, kibirlenme, 55
gûş: İşitme organı, kulak, 77
gûşîş: Çalışma, çabalama, 48, 75

gûyâ: Söyleyen, söyleyici; sanki, diyelim ki, faraza, 34, 40, 51, 57, 71
güftâr: Söz, lakırdı, kelim, güftâr, 41, 45
 güftârı, 59
 güftârınca, 20
gül-âb: Gül suyu, 64
gül-çehre: Gül yüzlü, 42
gülistâne: Gül bahçesi, güllük yer, gülistânede, 69
gül-‘izâr: Gül yanaklı, 67
gülmîh: Kapı kanatlarına, dolap kapaklar-ına çivi altına konulan pul, kabara, 59
güm: Kayıp, yitik, 61
günâh: Dinî bakımdan suç sayılan iş veya davranış, günâha, 72
gürültü: Karışıklık, tartışma, şamata, gürültülerini, 80
güzerân: Geçen, geçici, 7

H

hâb: Uyku, rüya, 26, 71
haber: Son ve yeni havadis, bilgi, ağızdan ağza dolaşan söz, 18, 19, 59, 83
 haberim, 20, 27
 haberleri, 74
haber al-: Öğrenmek, bilgi edinmek, haber aldım, 59
hâce: Hoca, muallim, öğretmen, 59, 65
 hâcesidir, 80
hadd: Sınır, hudut, limit, 56
hadd: Yanak, 59
hadd-i zâtinde: Zaten, esasen; yaradılışta, aslında, 8, 33, 52
hadem: Hizmetçiler, odacılar, 68
hâdise: Olay, vaka, hâdisesi, 74
hâfız: Kur'an-ı Kerîm'i başından sonuna kadar hıfzeden kimse, hâfız, 51, 71
 hâfızın, 52, 72
hâhiş: Arzu, heves, 58
hâ-i resmiyye: Kelimenin sonunda olup fethayı sağlamlaştıran he, 5
hâiz: Sahip, taşıyan, 13, 23
 hâizdir, 17

- hâk:** Toprak, 68, 69
 hâkde, 68
 hâke, 42, 81
 hâkinde, 61
- hak:** Bkz. hakk,
 hakdan, 31
- hakîkat:** Bir şeyin aslı, esası, gerçek,
 doğru, gerçekten, 3, 43, 46, 47, 65
 hakîkatde, 55
 hakîkatden, 74
 hakîkati, 48
- hakîkat-bîn:** Hakikati, doğruyu gören, 74
- hakîkaten:** Doğrusu, gerçekten, 16
- hakîkat-i târîhiyye:** Tarihî gerçek, 3
- hakîkî:** Gerçek, doğru, 77, 80
- hâkim:** Her şeye hükmeden, Allah; dava
 yargılama işine memur olan, 24, 71, 77
- hakîm-âne:** Hikmet sahibi olana
 yakışacak surette, 28
- hâkimîyyet:** Üstünlük, egemenlik,
 hâkimîyyeti, 77
- hâkister:** Kül, ateş külü, 69
- hakk:** Allah; adaletin fertlere vermiş
 olduğu ve hukuken korunan menfaat;
 yetki; doğru, gerçek; doğruluk, 47, 50,
 55, 78
 hakka, 83
 Hakk'da, 75
 Hakk'dan, 41, 81
 hakkı, 60
 hakkından, 31
- hakkâ:** Doğrusu, hakikaten, 60
- hakket-:** Maden, ağaç, taş üzerine elle
 yazı veya şekil oymak,
 hakkettirilmişdir, 19
- hakk-ı ifâde:** İfadenin doğrusu, 47
- hakk-ı inşâ:** Yapının doğrusu,
 hakk-ı inşâsı, 50
- hakkında:** İlgili olarak, üzerine, 5, 11, 13,
 14, 16, 17, 18, 44, 76, 77, 81
 hakkındaki, 30, 42, 43, 49, 74, 83
- hâl:** Şimdiki zaman; durum, vaziyet, 6, 7,
 27, 37, 70
 hâlde, 7, 10, 16, 20, 22, 28, 29, 31, 32,
 33, 36, 38, 39, 41, 43, 48, 51, 53, 63,
 72, 76, 84
 hâle, 6
 hâli, 47, 75
 hâlim, 67
 hâlinde, 26, 29
 hâlini, 9
- hâl:** Vücutta husule gelen ben, nokta, 58
- hâlâ:** Hâlen, henüz, 19, 61
- halâs:** Kurtulma, kurtuluş, 59, 64
- halâvet:** Tatlılık, şirinlik,
 halâveti, 64
- hâlbuki:** "Oysa" anlamında bağlaç, 9, 12,
 15, 16, 18, 33, 34, 35, 41, 51, 83
- halel:** Bozma, bozukluk, 15
- hâlet:** Hâl, durum, vaziyet, 25
- Hâlik:** Yaratıcı, yoktan var eden, Allah,
 24
- hâl-i tecerrüd:** Yalın hâl,
 hâl-i tecerrüdlerinde, 7
- hâlis:** Katkısız, hilesiz,
 hâlisçe, 25
- halk:** Bir ülkedeki yurttaşların bütünü,
 ahali, kamu, 23, 51
 halka, 18
 halkı, 5
 halkın, 80
- halka:** Çember biçiminde dizilmiş toplu-
 luk, 11, 38, 64
 halkasına, 72
- halka-i tedrîs:** Ders halkası,
 halka-i tedrîsinde, 11
 halka-i tedrîsindeki, 38
- hall:** Çözme, karışık bir meselenin için-
 den çıkma, 11, 17
- hallet-:** Güç görünen bir olaya veya duru-
 ma çözüm yolu bulmak,
 halleden, 35
 halletmekde, 17
 halli, 6
- hall-i işkâl:** Güçlüğü giderme, sorunu
 çözme, 17
- hâme:** Kalem,
 hâmem, 66
- hamiyyet:** Millî onur ve haysiyet,
 hamîyyetleri, 74
- hâmûş:** Susmuş, sessiz, 45
- hançer:** Ucu sivri, iki yanı keskin bıçak,
 78
- hân-kâh:** Tekke, dergah,
 hân-kâha, 58
 hân-kâhîdir, 69
- har:** Eşek, 6, 59, 69
- hâr:** Diken, 69, 82

hârî, 63
hârları, 82
harâb: Yıkık, viran,
 harâbın, 73
harâc: Bir kimseden, bir yerden zorbalık-
 la alınan para,
 harâcî, 66
harekele-: Arap alfabesiyle yazılmış me-
 tinlerde harflerin ünlü olarak okun-
 abilmesi için, altlarına veya üstlerine
 işaretler koymak,
 harekelendiği, 29
hareket: Davranış, tutum,
 hareketi, 84
harem: Evvelce büyük İslam konak-
 larında bulunan kadınlar dairesi, nikâhlı
 kadın, zevce, 68
harf: Söz, lakırdı; ek, edat, 5, 13, 14, 15,
 16, 17, 34
 harfi, 5, 30
harf-i müsbet: Olumlu ek,
 harf-i müsbete, 17
harf-i nefy: Olumsuz ek, olumsuzluk
 edatı, 14, 15, 16, 17, 34
harf-i terdîd: Bkz. edât-ı terdîd, 15
hâric: Dış, dışarı,
 hâricinde, 19, 54
 hâricine, 28, 76
harîf: Sonbahar, güz, 82
hasâr-dîde: Hasar görmüş, 80
hâsıl: Peyda olan, çıkan, türeyen, 3, 8, 12,
 18, 27, 40, 45, 66, 79
hâsıl et-: Ortaya çıkarmak,
 hâsıl etmeden, 3
 hâsıl etmez, 40
 hâsıl ettiği, 79
hâsılı: Sözün kısası, kısacası, 33
hâsıl ol-: Ortaya çıkmak, türemek,
 hâsıl olan, 12
 hâsıl olduğundan, 18
 hâsıl olur, 8, 66
 hâsıl oluyor, 27
hasret: İç çekme, inleme, üzüntü; özleyiş,
 özlem, 66
hasret-: Bir şeyin bütününe birine, bir
 şeye ayırmak, vermek,
 hasretmiş, 39
hâss: Mahsus, has, özgü, 39, 83

hâssa: Bir kimseye ya da bir şeye özgü
 olan nitelik, kuvvet,
 hâssaya, 17
hâss ol-: Özgü olmak,
 hâss olan, 39, 83
hâst-gârî: İsteyicilik, taliplik, 66
hatâ: Yanlışlık, yanlış; kabahat, kusur, 83
 hatânın, 83
 hatâya, 33
hatâyâ: Kabahatler, günahlar, 74
hâtır: Zihin, fikir; gönül, 10, 61
hattâ: Bundan başka, bile, hem de, 7, 15,
 17, 18, 19, 21, 26, 31, 34, 35, 36, 45,
 49, 50, 81, 83
havâle: Başkasının sorumluluğuna bırak-
 ma, devretme, 37, 77
havâle eyle-: Bir şeyin alınmasını, yapıl-
 masını birine devretmek,
 havâle eylerim, 37
havf: Korku, korkma, 62, 76
hâvî: İhtiva eden, içine alan, şamil, 10,
 20, 40, 43, 76, 83
 hâvîdir, 41
hayâ: Utanma, sıkılma, 61
hayâl: İmge, hülya, 60, 61
 hayâle, 10
hayât: Dirilik, canlılık, yaşam,
 hayâtımızı, 80
 hayâtına, 19
hayli: Epeyce, çokça, 34
 haylice, 37
hayrân: Şaşakalmış; çok tutkun,
 hayrânım, 82
hayret(d)-: Yararı olmak,
 hayreder, 58
hayret: Şaşma, şaşırma, şaşkınlık,
 hayretde, 82
 hayretle, 73
haysiyyet: Şeref, itibar, değer, 7
 haysiyyetle, 7
haysiyyet-i itmâm: Tamamlanma kıyme-
 ti, vasfı, 7
hây u hûy: Çalıp eğlenmeden çıkan gü-
 rültü,
 hây u hûya, 58
hayy-el-Kayyûm: Diri, canlı Allah, 59
hâzır: Huzurda, bizzat bulunan, 84
hefevât: Yanılmalar, yanlışlıklar,
 hefevâtını, 15

hefve: Yanılma, yanlışlık,
hefvesi, 39
hekîm: Âlim; doktor, tabip, 5, 79
helâk: Mahvolma,
helâkde, 82
hele: Özellikle, 30, 36, 56, 65
hem: Görevdeş sözleri, cümleleri eşitlik,
pekiştirme, birlikte olma vs. gibi
anamlarla bağlayan bağlaç, 21, 28, 44,
57
hemân: Hemen, derhal; aşağı, yukarı, 71
hem-cevâb: Karşılık vermede benzer ol-
an, 61
hem-derd: Dert ortağı, 25
hemen: Bkz. hemân, 23, 36
hem-fikir: Aynı fikirde olan, kafadar, 12
hemîşe: Daima, her vakit, 59, 69
hem-nişîn: Beraber oturup kalkan, 25
hem-tâ: Benzer, müsavi, 41
hem-zebân: Dilleri bir olan, aynı dili
konuşan, 37, 38, 42, 61
hengâm: Zaman, çağ, vakit, 72
henüz: Şimdi, yeni; hâlâ, daha anlamında
zarf, 3, 8, 58, 71
hep: Bütün, tüm olarak, cümle; sürekli
olarak, her zaman, 10, 45, 62, 79
hepimizce, 45
hepimizin, 23
hepsi, 28
hepsinde, 20
hepsinden, 7
her bir: Sayılabilen şeylerin ayrı ayrı
hepsi, 37
her biri, 18
her birinde, 25, 27, 38
hergiz: Asla, katiyyen, 79
hesâb: Hesap, aritmetik, 49
hevâ: Heves, istek, arzu, 59, 73
heves: Arzu, gelip geçici istek,
hevesi, 46
heves-âlûd: Hevese bulaşmış, 77
hey'et: Şekil, suret, hâl, 37
hey'et-i asliyye: Esas şekil,
hey'et-i asliyyesine, 37
heyûlâ: Zihinde tasarlanan şey, hayal,
heyûlâsı, 34
hezeyân: Sayıklama, 28
hıfzolun-: Ezberlenmek, akılda tutulmak,
hıfzolunacağı, 23

hışt: Kerpiç, tuğla, 68
hicâb: Utanma, sıkılma, 61, 67
hicrî: Tarih başı olarak hicreti alan,
hicrîden, 41
hicrînin, 34
hîç: Yok denecek kadar az olan; önemsiz,
11, 24, 61, 66, 78
hîçbir: Bir addan önce getirilerek o adın
bildirdiği varlıktan bir tanesinin bile
olmadığını anlatan bir söz, 7, 10, 28,
30, 31, 39, 76
hîçbirinde, 34
hîçbirinin, 31, 34
hiddet: Öfke, 38
hikâyet: Olmuş bir hadise,
hikâyetleri, 73
hikmet: Gizli sebep, 20
hikmetin, 61
hilâf: Karşı, aykırı, ters,
hilâfında, 14
hilkat: Tabiat, huy,
hilkatçe, 74
himmet: Gayret, emek, çalışma, çabala-
ma, 41, 55, 65, 79, 81
himmetinde, 8
hîn: An, vakit, sıra, 7
Hindî: Hintli; Hindistan veya Hintlilerle
ilgili olan, 56
Hindî'de, 79
hiss: Duyuma kuvveti, duygu, 17
hissolun-: Hissedilmek,
hissolunur, 80
hitâm: Son, nihayet, 37
hizâne: Hazne, hazine, 33
hizlân: Muavenetsiz, kimsesiz,
hizlândan, 72
hizmet: İş, iş görme; vazife, 12, 73, 74
hizmeti, 72
hod: Kendi, 38, 56, 57, 69, 71, 79
hod-be-hod: Kendi kendine, kendiliğin-
den, 37, 38, 59
hoş-güvâr: Lezzetli, tatlı; hazmi kolay,
hoş-güvârda, 64
Hudâ: Allah, 56, 69
Hudâ-perver: Allah'ın beslediği, büyüt-
tüğü, 69
hudâvend: Sahip, hükümdar, 6
hudûd: Sınırlar, 28

hudûs: Sonradan ortaya çıkma, peyda olma, hudûsiyle, 18
hukûk: Kanunların verdiği haklar; hâkim ve avukat yetiştiren mektep, 13, 60 hukûkumuz, 75 hukûkunu, 76
hulâsa: Özetle, kısaca, 64
hulefâ: Halefler, sonradan gelenler, hulefâda, 55
hum: Şarap küpü, 68
humâr: İçkiden sonra gelen başağrısı, sersemlik, 66, 79
hûr: Cennet kızları, 58, 79
hûrşîd: Güneş, 79
hurûf: Harfler, ekler, 7, 8 hurûfîyle, 40
husûl: Türeme, çıkma, husûle, 7, 74
husûle gel-: Çıkmak, meydana gelmek, husûle geldi, 74 husûle geldiği, 7 husûle gelen, 27, 37
husûs: İş, şekil, yol, konu, özellik, 52 husûsa, 65 husûsda, 29 husûslarından, 75 husûslarını, 37 husûsunda, 35
husûsâ: Ayrıca, özellikle, 4, 30, 34, 37, 42, 73
husûsât: Şekiller; konular, meseleler, 11, 16, 39, 50, 54 husûsâtı, 44 husûsâtdan, 12
husûsât-ı adliyye: Adlî konular, husûsât-ı adliyyede, 50
husûsât-ı edebîyye: Edebî konular, husûsât-ı edebîyyede, 11
husûsât-ı istisnâiyye: İstisnâî şekiller, 39
husûsât-ı lisânîyye: Dil konuları, husûsât-ı lisânîyyedeki, 16 husûsât-ı lisânîyyemizde, 54
husûsî: Birisine, bir şeye mahsus, 71 husûsîsi, 16
husûsiyle: Bilhassa, özellikle, 76
husûsiyye: Bkz. husûsî, husûsiyyesi, 9

hûş-yâr: Akıllı, 42, 68, 81
hüccet: Senet, vesika, delil, 18, 19, 32, 39, 77
hüccet-i cevâz: İzin belgesi, hüccet-i cevâza, 39
hüccet-i fesâhat: Fesahatin delili, 39
hüccet-i kâtî'a: Kesin delil, 19
hükemâ: Âlimler, bilginler, hükemâyâ, 69
hüküm: Hüküm, emir, karar, yargı, 11, 13, 17, 18, 24, 25, 28, 30, 37, 38, 77, 78 hükmü, 31 hükmünce, 18 hükmüne, 29 hükmünü, 5, 18, 53
hükmet-: Düşünme veya yargılama sonunda bir kaniya varmak, hükmetmekde, 35
hüküm-i vicdân: Vicdanî hüküm, 38 hüküm-i vicdâna, 38 hüküm-i vicdânınıza, 37
hükûmet: Devlet, 76, 80 hükûmeti, 60 hükûmetlerinin, 75
hüküm: Bkz. hüküm, hükümce, 6 hükümdedir, 28 hükümleri, 17
hüner: Marifet, bilme, ustalık, 40, 55
hünkâr: Padişah, hükümdar, hünkâra, 78
hürriyyet: Serbestlik, özgürlük, 28, 30, 39
hürriyyet-i beyân: Beyan hürriyeti, fikir özgürlüğü, 39
hüsn: Güzel, iyi; güzellik, iyilik, 4, 23, 30, 37, 38, 60, 79
hüsn-i insicâm: Tertip güzelliği, 38
hüsn-i isti'mâl: İyi kullanma, 30
hüsn-i tabîat: Zevk güzelliği, 23, 37 hüsn-i tabîatle, 38
hüsn-i tasarruf: Güzel kullanma, 4

I (İ)

ıklîm: Memleket, ülke, 67 ıklîminde, 25, 82 ıklîmini, 24

ıktifâ: Uyuma niyetiyle ardına düşme, arkasından gitme, 30, 33
ıslâh: Düzeltme, iyileştirme, 35
ıslâh-ı hâl: Kendi hâlini iyileştirme, düzeltme, ıslâh-ı hâli, 75
ıstabl: Ahır, 42, 82
ıstılâhât: Terimler, 50
ıtlâk: Salıverme, koyuverme, 72
ıttılâ: Öğrenme, bilme, 65
‘ıyş: Yaşama, ‘ıyşında, 25
ıztırâb: Acı, elem, sıkıntı, 61

İ (‘i)

iâde: Geri gönderme, 8
ibâdet: Allah'ın emirlerini yerine getirme, ibâdete, 72
ibârât: Cümleler, paragraflar, bir metinden çıkarılmış olan satırlar, 27, 71
ibârâtını, 54
ibârât-ı bülegâ: Belagat sahiplerinin ibareleri, 71
ibârât-ı müteselsile: Zincirleme cümleler, 27
ibâre: Cümle, paragraf, bir metinden çıkarılmış birkaç satır, 17, 20, 35, 45, 49, 51, 53
ibârede, 50
ibâreler, 55
ibârelerde, 44
ibârelere, 27
ibârelerini, 7
ibârelerle, 36
ibârenin, 26, 53
ibâresinde, 31
ibâresini, 22, 81
ibâresiyle, 30, 31
ibâreye, 15, 19, 34, 38, 49, 52
ibâreyi, 15
ibâre-i mektûb: Mektubun cümleleri, satırları
ibâre-i mektûbu, 49
ibâret: Oluşan, meydana gelen, 32
ibâretidir, 8, 36, 49
ibdâl: Birinin yerine diğerini getirme, ibdâle, 29
ibkâ: Yerinde, önceki hâliyle bırakma,

ibkâya, 29
ibrâz: Meydana çıkarma, gösterme, 20, 49
ibrâzda, 63
ibreten: İbret olsun diye, 31
ibtidâ: Başlama, başlangıç, ilkin, 33
ibtidâda, 44
ibtidâki, 26
ibzâl: Esirgemeyip bol bol harcama, verme, 51
îcâb: Lazım gelme, gerekme, 18, 31, 37
îcâbât: İcaplar, gerekler, îcâbâtından, 35
îcâbâtındandır, 45
îcâd: Vücuda getirme, yeniden bir şey çıkarma, îcâddan, 47
icmâl: Kısaltma, özet, icmâlden, 14
icrâ: Yapma, yerine getirme, icrâsına, 60
ictihâd: Bir kimsenin, herhangi bir konu hakkındaki fikri, görüşü, 12
ictinâb: Çekinme, uzaklaşma, 57
ictirâ: Cesaret etme, yeltenme, 30
için: Amacıyla, maksadıyla; -DAn dolayı, anlamında bağlaç, 10, 19, 23, 25, 30, 47, 48, 49, 51, 52, 72, 78
içinde: Arasında, 17, 43
idâd: Sayı, hesap, idâdından, 21
idâre: Kullanma, yönetme, 28
idâresinden, 75
idbâr: Talihsizlik, bahtsızlık, idbâriyçün, 60
iddiâ: Bir hükümde ayak diretme; sav, 81
iddiâsiyle, 50
idrâc: Dercetme, bir yazıyı gazete, dergi gibi bir yere koydurma, 21
idrâk: Anlayış, akıl erdirme, 31, 54, 63
ifâ: Ödeme, yerine getirme, 63
îfâsına, 58, 59
ifâdât: İfadeler, açıklamalar, ifâdâtımıza, 42
ifâde: Anlatma, anlatış, ifade etme, 3, 4, 9, 13, 35, 36, 47
ifâdeden, 46
ifâdedir, 45
ifâdeleri, 27

ifâdelerine, 14
 ifâdenin, 83
 ifâdesi, 37
ifhâm: Anlatma, bildirme, 7
 ifhâmdır, 9
ifnâ: Yok etme, tüketme, 65
ifrâğ: Şekillendirme, 4, 29, 46, 52
iftitâhiyye: Başlama, başlamaya ait, 35
ignâ: Başka bir şeye muhtaç bırakmama, 22
 ignâsiyle, 68, 77
igrendir-: Bir şeyden dolayı tiksinnmeye
 yol açmak, istikrah ettirmek,
 igrendirecek, 80
igtisâb: Gasbetme, zorla alma, 76
igzâb: Kızdırma, öfkelenendirme,
 igzâbiyeyi, 76
ihâm: İki anlamlı kelimedden en az kulla-
 nılan anlamı bilerek kullanma, 25
ihâta: Tam kavrayış, geniş bilgi, 12, 16
ihlâl: Halel getirme, bozma, 60, 76
ihlâs: Gönülden gelen dostluk, samimiyet,
 doğruluk, bağlılık,
 ihlâsa, 64
ihrâc: Çıkarma, 21
ihâtâren: Hatırlatarak, 26
ihtilâl: Bozukluk, karışıklık, 66
ihtilât: Karışma, 5
ihtimâl: Mümkün olma, mümkünlük; bel-
 ki, 8, 26, 33, 60, 66, 72
 ihtimâli, 73, 79
ihtirâs: Aşırı heves, 80
ihtisâr: Kısaltma, 84
ihtisâs: Bir ilim veya sanat dalında derin-
 leşmiş olma, uzmanlık,
 ihtisâsa, 54
ihtivâ: İçinde bulundurma, 9, 15
ihtiyâc: Muhtaçlık; gereklilik, 51, 68
 ihtiyâcını, 16
ihtiyâr: Seçme, seçilme, 26, 43, 68, 71,
 75
 ihtiyârındadır, 32
ihtiyât: Sakınma, tedbirli davranma, 76
ihtiyâten: İlerisini düşünerek, 16
ihyâ: Canlandırma, yeni baştan kuvvet-
 lendirme,
 ihyâsına, 75
ikâme: Yerine koyma, kullanma; ortaya
 koyma, 6, 26, 32, 47, 71

ikâmesini, 12
 ikâmesiyle, 83
ikâme-i hüccet: Delil gösterme, 32
ikâmet-gâh: İkamet olunan yer,
 ikâmet-gâhımdan, 49
ikâz: Dikkati çekme, uyarma, 4
ikbâl: Baht, talih,
 ikbâli, 56
 ikbâliyçün, 60
ikmâl: Tamamlama, bitirme, 9, 20, 21
iktibâsen: İktibas yoluyla, 53
iktidâr: Güç yetme, erk, kudret, 17, 33
 iktidârını, 13
iktifâ: Yeterli bulma, yetinme, 20, 26, 37
iktisâb: Kazanma, 24
iktizâ: Lazım gelme, gerekme; ihtiyaç,
 gereklilik, 19, 37, 42, 47, 51
 iktizâsındandır, 75
‘ilâc: Derde deva olan şey, ilaç,
 ‘ilâcı, 5
ilâd: Doğurma, 47
ilâhâ: Bkz. İlâhî, 72
ilâhî: Ey Allah'ım, 25, 64, 65, 82
ilâhî: Allah'a mensup, tanrısal, 79
 ilâhîdir, 57
i‘lân: Duyuru, açıkça bildirme, 27, 38, 80
ilcâsiyle: Zorunluluğuyla, 17, 26, 39, 43
ile: Birliktelik, vasıta, zaman, neden
 ilgileri kuran bağlaç, 5, 6, 7, 8, 10, 12,
 13, 14, 15, 17, 18, 20, 23, 27, 29, 32,
 33, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45,
 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 60, 64,
 65, 68, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 83, 84
ilel: İletler, sakatlıklar, bozukluklar, 53,
 54
‘ilel: Bkz. ilel, 24
ileri gel-: Oluşmak, meydana gelmek,
 ileri geldiğini, 11
ileri git-: Herhangi bir konuda ölçü dışına
 çıkmak,
 ileri gitmek, 75
iliş-: Rabt ve taalluk olunmak,
 ilişerek, 36
illet: Hastalık; sakatlık, bozukluk; sebep,
 illetden, 68
 illetini, 11
‘illet: Bkz. illet,
 ‘illetim, 5
 ‘illetin, 61

ilm: Bilme, biliş; bilgi, 23, 65
ilmim, 20, 27
ilmiyye: İlme ait, bilgi ile ilgili, ilmiyyesini, 16
iltiyâm: Yaranın kapanması, iltiyâmına, 73
iltizâm: Birinin tarafını tutma, tercih etme; gerekme, 13, 29, 46, 47
iltizâm-ı hakikat: Doğruyu tutma, 46, 47
iltizâm-ı isbât: Olumlu olanı tercih etme, 13
ilzâm: Susturma, 47
i' mâl: Yapma, meydana getirme, i' mâlde, 72
îmân: İnanma, inanç, îmâna, 58, 80
îmânına, 80
îmâna gel-: Müslümanlığı kabul etmek, îmâna gelmez, 80
imhâ: Ortadan kaldırma, yok etme, 75
imkân: Olabilirlik, olanak, 25, 80
imlâ: Söyleyip yazdırma; bir dilin kelimelerini, cümlelerini doğru yazma bilgisi, yazım, 6, 27, 83
imlâlarını, 6
imlâmıza, 44
imlâmızda, 12
imlâ-i sahâif: (Sayfalara) yazı yazma, s, 27
în: İşaret zamiri, bu, 78
'inâd: Israr, ayak direme, 66
inâd: Bkz. 'inâd, inâdında, 10
inandır-: Bir şeyin varlığını ve doğruluğunu kabul ettirmek, inandırması, 40
indî: Bir kimsenin kendi inanışına, görüşüne dayanan, 13, 52, 65
indinde, 3, 28, 29, 32
infî'âl: Gücenme, darılma, infî'âle, 81
infîâl: Bkz. infî'âl, infîâline, 38
infirâd: Yalnız olma, yanında kimse bulunmama, 4
inkâr: Yaptığını, söylediğini, tanık olduğunu gizleme; tanımama, 12
inkulâb: Değişme, bir hâlden başka bir hâle dönme, 60

inkulâbât: Değişmeler, devrimler, 27
inkisâr: Kırılma, gücenme, 69
insicâm: Düzgünlük, tutarlık; düzgün söz, 38
inşâ: Nesir yazı, düzyazı, 53, 78
inşâmızca, 27
inşâmızda, 48, 73
inşâmızın, 34
inşâsı, 50
inşâsına, 53
inşâya, 44, 68
in-şâ-Allah: Allah isterse, in-şâ-Allahü, 63
inşâd: Şiir söyleme, söyleme, 23
inşâdı, 42
inşâiyye: Yapıya ait, nesirle ilgili, 3, 18, 20, 23, 32, 45
inşâiyyece, 36
inşâiyyeden, 21
inşâiyyenin, 58, 59
inşâiyyesi, 53
inşâiyyesinden, 4
inşâiyyesini, 5
inşâiyyeye, 7, 19, 24, 71
inşâiyyeyi, 4, 8, 22
intihâ: Son, nihayet, intihâda, 44
intihâb: Seçilme, 47
intikâl: Bir yerden başka bir yere geçme, 23, 35
intikâm: Öç alma, intikâma, 26
intisâb: Bir kimseye mensup olma, bir yere bağlanma, intisâbımız, 60
intizâ': Çekip koparma, koparıp alma, 17
intizâm: Düzgünlük, düzgün olma, 38
intizâr: Bekleme, 74
îrâd: Getirme, söyleme, 7, 15, 16, 20, 22, 24, 26, 27, 32, 35, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 49, 51, 54, 81
îrâda, 48
îrâdı, 15
îrâdında, 11
îrâdından, 45, 78
îrâdiyle, 26
irâe: Gösterme, tayin etme, 11
ircâ': Eski hâline çevirme, geri döndürme, 33

irfân: Bilme, anlama; kültür, 12, 33, 39
 irfânda, 33
 irfânı, 30
 irfânına, 35
 irfânında, 34
‘irfân: Bkz. irfân,
 ‘irfânyım, 62
irkil-: Ürkerek geri çekilir gibi olmak,
 şaşırp kalmak,
 irkilmek, 36
irsâl: Gönderme, yollama, 73
irticâl: Birdenbire, içine doğduğu gibi
 söyleme, söyleyiş, 48, 74
 irticâlden, 3
irtihâl: Göçme, ölme,
 irtihâline, 34
isâbet: Hedefi vurma, yerinde olma,
 isâbeti, 10
îsâl: Ulaşma, ulaştırılma, 73
isbât: Şahit ve delil göstererek doğrusunu
 meydana çıkarma; tanık, şahit; olumlu,
 10, 13, 26, 27, 28, 37, 38, 41, 46, 47,
 48, 49, 51, 54, 81, 83
 isbâta, 37, 48
 isbâtta, 20
isbât-ı hakîkat: Hakikati kanıtlama, 47
isbât-ı hakk: Doğruyu ispatlama,
 isbât-ı hakka, 83
isbât-ı müddeâ: İddia edilen savın ispatı,
 isbât-ı müddeâyâ, 54
İslâmiyye: İslam dinine ait olan,
 İslâmiyyeyi, 27
ism: İsim, ad, 14
 isminde, 11
ism-i mübhem: Belirsiz isim, 14
isnâd: Yükleme, atfetme, 75
îsr: İz, eser, nişane, 33
iste-: İstek duymak, arzulamak; gerek ol-
 mak,
 istediği, 29, 44, 47
 istedikleri, 54
 istemeyerek, 35
 ister, 22, 24, 32, 40, 55, 60, 70, 79
 isterdim, 49
 isterim, 19, 22
 isteriz, 9
isti‘câl: Acele etme, 35

isti‘dâd: Bir şeyin kabulüne, kazanıl-
 masına olan tabii meyil, kabiliyet;
 akıllılık, 64, 79
 isti‘dâdda, 7
istidlâl: Bir delile dayanarak bir şeyden
 bir netice çıkarma, delil ile anlama, 83
 istidlâlde, 54
istifâde: Faydalanma, kazanma; bir şey
 öğrenme, bilgisini genişletme,
 istifâdesinde, 13
istihâm: Sorma, sorup anlama, 52
istiğnâ: İhtiyaçsızlık, 65
istihfâf: Hafifseme, küçük görme, 3
istihkâk: Hakkı olma, hak kazanma,
 istihkâkını, 63
istihlâf: Birinin yerine geçme, 4
istihsâl: Elde etme, 28
istihzâ: Biriyle eğlenme, alay etme, 76
istihzâr: Hazırlama, hazır edilme, 84
istiklâl: Kimseye bağlı bulunmama, bağ-
 ımsızlık,
 istiklâlini, 76
istikrâ: Bir şey hakkında etraflıca bilgi
 edinme, 50
istikrâât: Etraflıca bilgi edinmeler, 16
istikrâî: Tümevarımsal, 9
istîlâ: Yayılma, kaplama, basma, 68
istilzâm: Gerektirme, gerekme, 31
isti‘mâl: Kullanma, 4, 10, 14, 15, 16, 18,
 19, 22, 23, 25, 26, 28, 30, 45
 isti‘mâlce, 9, 43
 isti‘mâlden, 8, 43
 isti‘mâli, 6, 13, 15, 17, 21
 isti‘mâlidir, 20
 isti‘mâlinde, 11, 37
 isti‘mâline, 12, 44
 isti‘mâlini, 31
isti‘mâlden ma‘dûd: Kullanımca sayılı,
 isti‘mâlden ma‘dûddur, 43
isti‘mâlden sâkıt: Kullanımdan düşmüş,
 8
isti‘mâl-i enâm: Halkın kullanımı, halk
 kullanımı,
 isti‘mâl-i enâma, 45
isti‘mâl-i gâlib: Baskın, hâkim kullanım,
 15
isti‘mâl-i nâs: Bkz. isti‘mâl-i enâm,
 isti‘mâl-i nâsa, 19, 22, 26
 isti‘mâl-i nâsdan, 18

istinâden: Dayanarak, 76
istînâf: Mahkemenin verdiği kararı kabul etmeyerek bir üst mahkemeye götürme, 13
istirhâm: Merhamet dileme, 72
istisnâ: Ayrı tutma, kuraldışı bırakma, 6, 36
istisnâiyye: Ayrı tutulana mensup olan, 39
istişhâd: Şahit getirme, şahit gösterme, 15, 19, 27, 31, 41, 42, 49, 50
 istişhâddan, 30
istitâat: Takat, kudret, 72
istitrâd: Asıl mevzudan olmayıp, münasebeti gelmişken söylenen söz, 31
 istitrâdiyeden, 9
iş: Konu, mesele; yapılan şey, davranış, 35, 65
 işe, 10, 46, 47, 60, 74
 işi, 51
 işim, 62
iş gör-: İş yapmak, 65
 iş görmesi, 65
işâret: Bir şeyi gösterme; iz, nişan, 73
işe yara-: Elverişli olmak, 74
 işe yaradığından, 74
 işe yaramaz, 10
 işe yarar, 60
işgâl: Meşgul etme, oyalama, 48, 74
işhâd: Şahit getirme, şahit olarak gösterme, 20, 30, 42, 81
işit-: Duymak; haber almak, 61
 işitmiş, 61
 işitti, 61, 81
 işittim, 63
işkâl: Güçlük; güçleştirme, 11, 17, 19
 işkâlden, 12
 işkâli, 37
işte: Bir şeye işaret edilirken kullanılan gösterme edatı, 18, 23, 27, 33, 36
iştibâh: Şüphelenme, 8
 iştibâha, 8
iştimâl: Kaplama, içine alma, 9, 46
i tâ: Verme, verilme, 11, 13, 17, 18, 78
itâb: Paylama, darılma, 67
i tibâr: Şeref, haysiyet, 64, 74
 i tibârı, 28
i tibârı kalma-: Saygınlığını yitirmek,

i tibârı kalmayarak, 28
i tibârî: Gerçek olmayan, var sayılan, 74
i tidâl: Ölçülülük, ılımlılık, 78
i tikâd: İnanç, 27
 i tikâdımca, 27
i timâd: Güvenme, güven, 33, 80
i tinâ: Çok dikkat etme, 24
 i tinâdan, 24
i tirâf: Hakkı teslim etme, 38
 i tirâfiyle, 38
i tirâz: Bir fikri, bir hükmü kabul etmeyip çürütmeye çalışma, 10
i tirâzât: İtirazlar, 10
i tiyâd: Alışkanlık, 10
 i tiyâdımıza, 10
itlâf: Lüzumsuz yere harcama, telef etme, 55
 itlâfı, 55
itmâm: Tamamlama, 6, 7, 15, 20, 66
ittibâ: Ardı sıra gitme, tâbi olma, 11, 30, 46
ittihâz: Kabul etme, kullanma, 4, 6, 35, 45, 53
ittikân: Gözle görmüş gibi iyi ve sağlam bilme, 12
 ittikânı, 12
iyi et-: Uygun, yerinde bir davranışta bulunmak, 3
 iyi etmiş, 3
îzâh: Açıklama, 16, 17
îzâhât: Açıklamalar, 11
 îzâhâtı, 14
izâle: Giderme, yok etme, 63
izhâr: Gösterme, 46, 48, 73, 75

J

jeng: Pas, kir, 69

K

kabîl: Nev, tür; türlü, gibi, 26
 kabîlden, 15, 26
 kabîlinden, 8, 13, 32, 36, 49, 77, 83
 kabîlindendir, 28, 35
kâbiliyyet: Yetenek, 7
kâbiliyyet-i ifhâm: Anlatma kudreti, 7

kabûl: Alma, alıp kullanma; razı olma, 13, 27, 28, 29, 49, 63, 64, 72, 76, 77
kabûlün, 72
kabûlüne, 73
kabûl-i nefy: Menfi surette olanı kullanma, 13
kaçan: Ne zaman, her ne zaman, nasıl, ne suretle, 8
kadar: “Denli, gibi, dek” edatları gibi cümleye karşılaştırma, benzerlik, eşitlik, yaklaşıklık, ölçü, zaman anlamları katan edat, 3, 7, 11, 14, 16, 17, 20, 24, 28, 29, 31, 34, 36, 41, 44, 47, 50, 54, 75, 80
kadarlık, 37
kadem: Ayak, adım, 74
kader: İnsanların başına gelecek her türlü işlere dair Allah'ın ezeli hüküm ve takdiri, kaderdendir, 79
kadîm: Eski, eski zaman, kadîmin, 36
kadîmine, 32
kâdir: Kudret sahibi, güçlü, kâdirim, 67
kâdiriz, 64
kadr: Değer, itibar, 59
kadri bilin-: Değerini bilmek, kadri bilinmediği, 46
kaf: Osmanlı alfabesinin yirmi dördüncü harfi olup kalın sıradan “k, g, ğ” seslerini okutur, 29
kâf: Kef harfinin bir başka okunuşudur, ince sıradan “g, ğ, k, y, ı” seslerini okutur, kâfa, 29
kâffe: Hep, bütün, cümle, 12, 14
kâffe-i ef'âl ü esmâ: İsim ve fiillerin bütünü, kâffe-i ef'âl ü esmâya, 14
kâffe-i mesâil-i nahviyye: Sentaks meselelerinin hepsi, kâffe-i mesâil-i nahviyyeyi, 12
kaf-ı sâkine: Harekesiz kaf, 29
kâfil: Kefalet eden, üstlenen, 7, 15
kâfile: Zümre, fırka, 72
kâfir-kîş: Dinsiz, imansız kimse, 58
kâfiye: Şiirde genelde mısra sonlarının-
larında bulunan ahenk ögesi, 26, 43

kâh: Bazen, kimi vakit, 13, 27, 46, 78
kâide: Esas, temel; kural, 4, 12, 18, 28, 29, 30, 32, 37, 38, 39, 42, 43, 47, 52, 81
kâidecilerimizin, 83
kâideler, 29
kâidenin, 53
kâideye, 12, 30
kâideyi, 28, 29, 32, 54
kâide-i asliyye: Temel kural, kâide-i asliyyeye, 32
kâide-i esâsiyye: Ana kural, kâide-i esâsiyyesini, 4
kâide-i lisâniyye: Dil kuralı, kâide-i lisâniyyeyi, 29, 38
kâide-i meşhûre: Bilinen kural, kâide-i meşhûreyi, 4
kâide-i muttaride: Değişmeyen kural, her zaman aynı şekilde olan kural, kâide-i muttaridedir, 29
kâide-i nahviyye: Sentaks kuralı, kâide-i nahviyyesidir, 52
kâide-i umûmiyye: Genel kural, 37
kâide-şikenâne: Kurula hâlel getirecek surette (olan) kâide-şikenânesi, 39
kâil: Razı olmuş, boyun eğmiş, 12, 65
kâl: Söz, laf, 37
kal-: Olduğu yeri ve durumu korumak; varlığını korumak, sürdürmek; herhangi bir durumu sürdürmek, kala, 55
kaldı, 15, 42, 58, 62, 67, 68, 71, 82
kalır, 55, 56, 61, 67, 68, 69, 80
kalıyor, 26
kalmışam, 25
kalmışdır, 60
kaldı ki: Bundan başka, 15
kaldır-: Bulunduğu yerden alıp başka yere götürmek, kaldırılmış, 49
kalem: Yazı yazmada kullanılan araç, yazar, yazı, yazma, 9, 13, 19, 37, 44, 45, 83
kalemden, 83
kaleme, 25
kalemi, 3, 45
kalemimden, 49
kaleminden, 35
kalemiyye: Kalemle ilgisi olan, 6

kalemiyyeleriyle, 33
kalemiyyesi, 49
kalemiyyesinden, 30
kalender: Dünyadan elini çekip başı boş dolaşan derviş, 69
kalîle: Az olan, kıt, 15
kalkış-: Girişmek, yeltenmek, kalkışmak, 30
kâmet: Boy, 4, 59
kâmet-nümâ: Boy gösteren, 4
kân: Maden ocağı, bir şeyin menbai, 70, 78
kâna, 78
kand: Şeker, şeker kamışının özü, 53, 66
kânûn: Devletin yasama kuvveti tarafından herkesçe uyulmak üzere konmuş olan her türlü nizam, kural, 31
kânûna, 76, 78
kânûnî: Kanuna ait, kanunla ilgili, 28, 30
kânûn-şikenâne: Kanunu ihlal edene yakışacak surette, 31
karâr: Durma, ölçülülük; bir neticeye varma, 57, 84
kararlaştır-: Bir konunun, bir işin nasıl yapılacağı hakkında fikir beyan etme, kararlaştırıp, 84
kârbân: Kervan, 56
kâr-ger: Tesirli, nüfuzlu, 73
kâr-gerdir, 79
karıştır-: Göz atmak, araştırmak, karıştırmakla, 49
karîben: Yakın olarak, çok vakit geçmeden, 14
karşı: Karşıt, zıt; karşılık olarak, mukabil, hakkında, 34, 46, 63, 80
karşı dur-: Direnmek, dayanmak, karşı duranlar, 63
kasâid: Kasideler, 38
kasd: Niyet; bile bile yapma, kasdım, 19
kasdını, 69
kâse: Çiniden, fağfurdan, billurdan, porselenden madenden veya topraktan yapılmış çanak, 64, 70
kâse-i fağfûrî: Çin porseleninden yapılmış kase, kadeh, 64
kâsır: Kısa, 54
kasîde: On beş beyitten aşağı olmamak, bütün beyitlerin ikinci mısraları en

başta bulunan mısra ile kafiyeli bulunmak ve daha çok büyükleri övmek üzere yazılan nazım şekli, 43, 79
kasîde-i meşhûre: Ünlü kaside, kasîde-i meşhûrenin, 43
kasîr: Kısa, boysuz, 59
kasr: Kısa kesme, kısaltma, 39
kasr: Köşk, saray, 55
kasr-ı fikr ü makâl: Söz ve düşüncüyü kısa kesme, 39
kat: Kez, defa, misil, 16
kat': Kesme, kesilme; sona erdirmeye, 64
katı: Çok, çok fazla, 78
kâtî': Kateden, kesen, durduran, 18, 19
kâtî'a: Bkz. kâtî', 19
kat'î: Kesin, 3, 13, 17
kat'îdir, 42
kat'îsini, 37
kâtib: Yazan, yazar, kâtibden, 19
kâtibler, 13
kat'îyye: Bkz. kat'î, kat'îyyede, 11, 38
kavâid: Kaideler, kurallar, 3, 7, 9, 12, 15, 18, 29, 52, 53
kavâide, 81
kavâidin, 29, 43
kavâidinden, 4, 8
kavâidini, 17, 54
kavâid ü mesâil-i nahviyye: Söz dizimini ilgilendiren mesele ve kurallar, söz diziminin mesele ve kuralları, kavâid ü mesâil-i nahviyyesinde, 12
kavâid ü zavâbit-ı lisâniyye: Dili ilgilendiren kural ve kaideler, dilin kural ve kaideleri, kavâid ü zavâbit-ı lisâniyyemiz, 9
kavâid-i beyân: Beyan kuralları, anlatma kuralları, kavâid-i beyânında, 3
kavâid-i lisâniyye: Dile ait kurallar, dilin kuralları, 7
kavâid-i lisâniyyede, 18
kavâid-i lisâniyyemizi, 15
kavâid-i lisâniyyeyi, 29
kavâid-i mahsûsa: Hususî kurallar, özel kurallar, kavâid-i mahsûsası, 9

kavâid-i sarf ü nahv: Söz dizimi ve yapı bilgisi kuralları, kavâid-i sarf ü nahvimizi, 9
kavânîn: Kanunlar, 31, 48, 72
kavânîn-i mevzûa: Yürürlükte olan kanunlar, kavânîn-i mevzûanın, 72
kavânîn-i tabîiyye: Tabiat kanunları, 48, 72
kavî: Güçlü, sağlam, 59, 70
kaviyye: Bkz. kavî, 10
kavl: Lakırdı, söz, 31, 39, 69
 kavle, 10
 kavle, 38
 kavli, 14, 19
 kavlin, 20
 kavline, 41
 kavlini, 19, 40
 kavliyle, 3, 21, 22, 26
kavlen: Sözle, fiilî olmayan şekilde, 48
kavl-i kâide-şikenâne: Kuralı bozacak surette olan söz, kavl-i kâide-şikenânesi, 39
kavl-i meşhûr: Ünlü, herkesçe bilinen söz, kavl-i meşhûru, 31
kavm: İnsan topluluğu, kavim, kavmimiz, 23
 kavmimizin, 8
 kavmin, 19
kavs-i kuzah: Gökkuşağı, kavs-i kuzahda, 79
kayd: Bağ, bağlanma; hatırlamak için yazmak, not etmek, 16, 22, 62
 kaydımda, 48, 72
kaydet-: Yazmak, not etmek, kaydetmekle, 49
kaydolun-: Yazılmak, kaydolunarak, 9
kazan-: Olumlu bir sonuç elde etmek, kazanç sağlamak, kazanamaz, 47
kazâyâ: Kaziyyeler, hükümler, 76
kaziyye: Cümlecik, önerme, 18
 kaziyyesi, 43, 50
 kaziyyesini, 3
kaziyye-i meşhûre: Meşhur cümle, 18
keder-âlûd: Kedere bulaşmış, 68

kelâm: Söz, lakırdı, ibare, cümleler veya cümlecikler; söyleyiş, 7, 37, 53
 kelâmım, 43
kelâmiyye: Kelama, söze ait, 7, 26
 kelâmiyyeleri, 20
 kelâmiyyelerin, 18
 kelâmiyyesi, 44
kelîm: Söz söyleyen, konuşan, 57
kelimât: Kelimeler, sözler, 36, 76, 78
 kelimâtı, 26
 kelimâtın, 6
kelimât-ı garîbe: Tuhaf sözler, kelimât-ı garîbesini, 36
kelimât-ı manzûme: Manzum sözler, 78
kelime: Anlamli ses veya ses birliğı, söz, sözcük, 6, 7, 11, 12, 18, 20, 26, 28, 29, 30, 33, 37, 38, 40, 41, 49
 kelimeler, 8, 36
 kelimelerinin, 37
kelime-i isbât: Olumlu kelime, 28, 37, 41
kelime-i menfiyye: Olumsuz kelime, 6, 49
kelime-i nâfiye: Bkz. kelime-i menfiyye, 33, 38
kelime-i nâfiye-i uhrâ: Başka bir olumsuz kelime, 11
kelime-i nefy: Bkz. kelime-i menfiyye, 12, 28, 30
 kelime-i nefye, 37, 41
kelime-i rabtiyye: Bağlayıcı kelime, kelime-i rabtiyyeye, 18
kem: Az, eksik; fena, kötü, 63, 72
kemâl: Olgunluk; mükemmellik, 22, 60
 kemâli, 33
kemhâ: İpek kumaş, 68
kem-nâmî: Namsızlık, şöhretsizlik, 72
kendi: Dönüşlülük zamiri, öz, 17, 18, 28, 46, 47, 49, 50, 63, 65, 73, 83
 kendisi, 11, 19, 63
 kendisini, 3
kerem: Soyluluk; cömertlik, bağış, 40, 81
 keremin, 78
kerem-ver: Lütuf sahibi, 56
kerîm: Eli açık, cömert; ulu, büyük, 56
kerre: Defa, kez, 10, 27, 30, 33, 50, 52, 60
 kerreler, 80

kes-: Bıçak, makas vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak; kesici bir araçla yaralamak, kesilmiş, 27
kestiği, 31
kesâd: Alışverişte durgunluk, 43, 82
kesbet(d)-: Kazanmak, elde etmek, kesbedeli, 70
kesbeder, 57
kesel: Gevşeklik, tenbellik, keselde, 43, 82
kesik: Kesilmiş olan, eksiltili, 27, 45, 53
kesik ibâre: Kesik, eksiltili cümle, 45, 53
kesik ibârelere, 27
kesret: Çokluk, bolluk, 5
kesretine, 38
kesret-i ihtilât: Karışma çokluğu, 5
keşf: Açma, meydana çıkarma, 67
keşfe, 69
keşmekeş: Çekişme, kavga, 78
keşşâf: Çok keşfeden, sırları çözen, keşşâfım, 57
kevn: Var olma, varlık, vücut, 28, 30
kevine, 41
keyf: Hoşlanma, memnunluk; neşe, hafif sarhoşluk; arzu, heves, 18, 63, 64
kıl-: “Etmek, yapmak” anlamlarında kullanılan yardımcı fiil, kılan, 5
kıldı, 5
kıldın, 61
killet: Azlık, kıtlık, killetden, 68
kırâat: Okuma, 35
kıymet: Değer, kıymetine, 80
ki: Anlamsal ve şekilsel bakımdan birbiriyle ilgili cümleleri bağlamaya yarayan bağlaç, 3, 4, 5, 7, 8, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 26, 27, 28, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 60, 62, 63, 65, 67, 70, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 83
kibâr: Büyükler, ulular, kibârın, 45
kifâyet: Yetme, 48, 68
kim: Bkz. ki, 40, 41, 55, 56, 57, 61, 62, 69, 70, 71, 81

kim: Hangi kişi, kimsin, 65
kimse: Herhangi bir kişi anlamında belgisiz zamir, 43, 61, 65, 66, 67, 82
kimsenin, 12, 18, 61, 63, 71, 80, 81
kimseye, 57
kimseyle, 62
kîne: Gönülde gizlenen düşmanlık, kînemiz, 62
kîne-ver: Kinci, kin tutan, kîne-verdendir, 79
Kirmânî: Yay şeklinde, keskinliği ve sağlamlığı ile ünlü bir kılıç, 56
kişver: Memleket, ülke, 66, 67, 73
kitâb: Kitap, herhangi bir konuda yazılmış eser, 9, 11, 12, 15, 31, 48, 72
kitâba, 50
kitâbda, 8
kitâbdan, 32
kitâbı, 10
kitâbına, 40
kitâblarında, 8, 16, 17
kitâbet: Yazı yazma, 33
ko-: Bırakmak, terk etmek; izin vermek, müsaade etmek, serbest bırakmak, kodu, 58
kor, 56
koya, 55, 56
koydu, 55, 79
kocalık: Yaşlılık, ihtiyarlık, kocalıkda, 42, 82
konul-: Yerleştirilmek, konulmuştur, 13
konus-: Sohbet etmek, konuşalım, 48
kork-: Endişe etmek, çekinmek, korkar, 66
koyu: Kıvamı yoğun olan, 72
kördüğüm: Çözülmesi hemen hemen imkânsız olan sorun, 36
kubûr: Mezarlar, sinler, 19
kûçe: Küçük sokak, 68
kudemâ: Eskiler, kudemâda, 36
kudemâdan, 34
kudret: Kuvvet, güç; kabiliyet, 23, 49, 73
kudretim, 6, 78
kudret-i beyân: Beyan kuvveti, açıklama yeteneği, 24

kudret-i kalemiyye: Kalem kuvveti, yazma kudreti,
kudret-i kalemiyyesi, 49
kuds: Temizlik, kutsallık, 59
Kûfiyyûn: Kûfe dil mektebine mensup âlimlere verilen ad, 11
kullan-: Bir şeyden belli bir amaçla yararlanmak, istimal etmek,
kullandıkları, 45, 54
kullanıldığına, 16
kullanılır, 14
kullanılmasını, 28
kullanılmışdır, 15
kullanmış, 33
kulzüm: Deniz, 72, 82
kumâş: İpek, yün, keten vesairenden yapılan dokuma, 68
kûpâl: Demir topuz, gürz, 72
Kur'âniyye: Kur'an ayetleri,
Kur'âniyyeye, 27
kurb: Yakın olma, yakınlık, 25
kurba, 55
kurtar-: Bir şeye zarar gelmesini önlemek; kazandırmak, yeniden ele geçirmek,
kurtarır, 63
kurtarmak, 12
kurtulabilirdik, 80
kurtuldu, 58
kurtulur, 63
kûs: Eski savaşlarda, alaylarda deve veya araba üstünde taşınarak çalınan büyük davul, 74
kusûr: Kabahat, suç, 75
kuşak: Bele sarılan uzun ve enli kumaş,
kuşağı, 29
kûşe: Köşe, kenar, 26, 71
kûşe-be-kûşe: Köşeden köşeye, 48, 75
kuvve: Kuvvet, güç, his, kabiliyet, 29, 46
kuvve-i mümeyyize: İçte hissedilen şeyleri birbirinden ayırma kuvveti,
kuvve-i mümeyyizesine, 46
kuvvet: Bkz. kuvve, 26
kuyûd: Kayıtlar, bağlar, 39
kuyûd-i nahviyye: Söz dizimine ait kurallar, söz dizimi kuralları, 39
külfet: Zahmet, zorlu iş, 40, 45
küll: Hep, bütün, çok, 63
külliyeye: Umumi, çok, 16

L

lafız: Söz, kelime,
lafızlar, 36
lafz: Bkz. lafız, 29
lafzını, 40
lafz-ı Arabî: Arapça kelime,
lafz-ı Arabîsinde, 29
lâhik: Eklenen, sonradan tayin edilen, 28, 31
lâkin: “Ama, fakat” anlamında bağlaç, 48, 65, 72
lâla: Bir çocuğu gezdiren, oyalayan uşak; saray harem ağası, 19
lâlası, 42
lâle-sitân: Lalelik yer, 69
lâle-zâr: Lale bahçesi,
lâle-zârda, 82
lâtha: Leke, kusur, ayıp, şaibe, 35
latîf: Güzel, hoş, 24
lâtme: Tokat, şamar, 72
lâ-tuhsâ: Sayısız, hesaplanmaz,
lâ-tuhsâdır, 63
lâübâlî: İlgisiz, kayıtsız, saygısız, 50
lâübâlî-meşreb: Kayıtsız yaradılış, 50
lâ-yetegayyer: Değişmez, bozulmaz, 18
lâ-yetegayyerdir, 19, 52
lâyık: Nitelikleri, özü, hareketleri, davranışlarıyla bir şeyi elde etmeye hak kazanmış olan, yakışan, yaraşır, 17, 33
lâyiha: Herhangi bir konuda bir görüş ve düşüncüyü bildiren yazı, 84
lâzım: Gerek, gerekli, 12, 14, 16, 18, 20, 27, 29, 30, 31, 33, 37, 44, 46, 47, 50, 51, 53, 57, 68, 80, 83
lâzıme: Gerekli şey, 8, 38, 81
lâzımede, 11
lâzıme, 30
lâzıme-i kâide: Kural gereği, 81
lâzım gel-: Gerekmek,
lâzım geldiği, 33
lâzım geldiğinde, 37, 46
lâzım geleceğinden, 31
lâzım geleceğini, 16
lâzım gelecek, 44
lâzım gelir, 20, 29, 50, 51, 53, 83
lâzım gelirken, 12
lâzım gelirse, 27

lâzım ol-: Bkz. lâzım gel-,
lâzım olur, 57, 68
lehçe: Dil; bir dilin tarihsel, bölgesel, siyasal sebeplerden dolayı ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle ayrılan kolu, diyalekt, 7
lem-yezel: Zeval bulmaz, baki, 24
letâfet: Hoşluk, güzellik, nezaket, letâfetden, 36
levs: Pislik, kir, 74
lezzet: Tat, çeşni; zevk, haz, 64
lîk: “Fakat, ama” anlamında bağlaç, 59
li-küllî: Hepsi için, 50
li-llâhi: Allah'a mahsus, Allah için, 71
li-muharririhi: Muharriri tarafından, 15
lisân: Konuşulan dil, 4, 13, 19, 23, 28, 34, 35, 36, 49, 58
lisâna, 19
lisândaki, 6
lisândan, 5
lisânımızda, 5, 65
lisânımızın, 4, 5, 9, 12, 16, 17, 52
lisânın, 4, 7, 8, 9, 18, 46
lisânına, 83
lisânından, 20
lisânının, 3
lisânları, 65
lisân-ı Fârisî: Fars dili,
lisân-ı Fârisîden, 4, 23
lisân-ı resmî: Resmî dil, formel dil,
lisân-ı resmîde, 34, 49
lisân-ı resmîsini, 35
lisân-ı zerâfet: Zerafetin dili, inceliğin dili,
lisân-ı zerâfetine, 36
lisâniyye: Dile mensup, dille ilgili, 7
lisâniyyede, 18, 19, 30
lisâniyyedeki, 16
lisâniyyemiz, 8
lisâniyyemizde, 54
lisâniyyemizi, 15
lisâniyyeyi, 29, 38
lutf: Hoşluk, güzellik, 17, 23, 38
lutf-i tabâat: Zevk güzelliği, 17
lutf-i terkîb: Terkip güzelliği, 38
lutf-i terkîbi, 23
lûgat: Kelime, söz; her milletin konuştuğu dil ve bu dilin her kelimesi, 14, 15

lûgat-i meşhûre: Herkesçe bilinen kelime,
lûgat-i meşhûrede, 14
lûgat-i meşhûrenin, 15
lüzûm: Lazım olma, gereklilik, 4, 20, 29, 30, 37, 48, 76
lüzûm gör-: Gerekli bulmak,
lüzûm gördük, 48
lüzûm gördükçe, 20
lüzûm görülmüş, 76
lüzûm görülmüşdür, 4

M

maa-mâfih: “Bununla beraber” anlamında kullanılan bağlaç, 3, 17, 39, 43
mâ-beyn: İki şeyin arası, ara,
mâ-beynini, 83
mâ-bih-iş-şeref: Kendisiyle övünülen, şeref duyulan,
mâ-bih-iş-şerefi, 8
mâ-dâm ki: Mademki, madem, 17
mâdde: Kanun veya nizamnamenin bir fıkrası, madde, iş, mesele,
mâddede, 75
mâddelerdir, 27
mâddesi, 75
mâddeyi, 28
ma'dûd: Sayılı, muayyen, belli,
ma'dûddur, 43
mağfiret: Allah'ın kullarının günahlarını bağışlaması, yarlıgaması, 72
mağfiretin, 72
mağrib: Garp, batı,
mağribi, 79
mâh: Ay, 24
mahal: Yer, mekan, 8, 9
mahalde, 69, 76
mahcûriyyet: Kısıtlanma, 31
mahdûd: Tahdit edilmiş, sınırlanmış, 48, 72
mâhiyyet: Bir şeyi aslı, esası, 20
mâhiyyetini, 50
mahkeme: Davaların görülüp karara bağlandığı yer, 13, 50
mahkeme-i istînâf: İlk derece mahkemeler ile temyiz mahkemeleri arasında yer

alan ikinci derecede yüksek mahkeme, istinaf mahkemesi, 13

mahkûm: Kendisine hükmolunan, birinin hükmü altında bulunan, 53

mahkûm-i düstûr: Kurala bağlı, kuralın hükmü altında bulunan, mahkûm-i düstûru, 53

mahlûkât: Yaratılmışlar, canlılar, 63

mahmûr: Sarhoşluğun sebep olduğu sersemlik hâlinde bulunan, dalgın, 68

mahrûm: Bahtsız, nasipsiz, istediğini elde edemeyen, 28, 31

mahrûmiyyet: Bir şeyden eksik olma, 31

mahsûs: Başkasında bulunmayan, yalnız bir kimseye ait olan, özel, 9, 23, 27

mahsûsdur, 55

mahsûsa: Mahsus, hususi, 84

mahsûsada, 77

mahsûsadan, 84

mahsûsası, 9

ma' hûd: Bilinen, sözü geçen, 35

ma' hûdede, 53

ma' hûdeye, 27

ma' hûdu, 81

mahvet(d)-: Yok etmek, mahvedip, 73

mahzûr: Yanına yaklaşılması yasak edilmiş, 46

mahzûr: Sakınca, engel, mahzûru, 27

makâl: Söz, söyleme, söyleyiş, 39, 47

makâli, 36

makâlin, 50

makâle: Tek bir bahis üzerinde kaleme alınan açıklayıcı ve yorumlayıcı niteliği olan dergi veya gazete yazısı, 35

makâm: Kıyam edilen yer; mevki, kat, 20, 50, 54, 55

makâma, 27, 37

makâmda, 22

makâmında, 15

makâm-ı isbât: İspat makamı, makâm-ı isbâtta, 20

makâm-ı istidlâl: Delil gösterme sırası, makâm-ı istidlâlde, 54

makâsid: Maksatlar, niyetler, istekler, makâsidin, 18

makbûl: Kabul olunmuş, alınmış; hoş karşılanan, 31, 33, 77

makbûliyyet: Makbullük, beğenilmişlik, makbûliyyetince, 33

maksad: Kasdolunan, istenen şey, amaç, maksadımız, 9

maksadiyle, 4

maksûd: İstenilen şey, amaçlanan, 26, 41, 71, 81

ma' kûle: Akla uygun, mantıklı, 38

mâl: Bir kimsenin tasarrufu altında bulunan değerli ve gerekli şey, varlık, servet, 6, 22

mâlî, 80

mâlînden, 28, 30

mâliye: Mala, paraya mensup, 49

ma' lûm: Bilinen, 32, 56

ma' lûmdur, 52

ma' lûmât: Bilinen şeyler, bilgi, 77

ma' nâ: Anlam; iç, iç yüz, 69

ma' nâca, 6

ma' nâda, 14

ma' nâdır, 57

ma' nâsınca, 76

ma' nâya, 31

ma' nâyı, 15

ma' nâyım, 57

mânend: Benzer, eş, 73

mânî: Meneden, yasaklayan, 74

ma' nî: Bkz. ma' nâ,

ma' nîde, 57

mantık: Doğru ile yanlış arasında ayırım yapabilme gücü, düşüncedeki tutarlılık, 4, 31, 51

mantıktan, 31

mantık-ı beyân: İfade mantığı, mantık-ı beyânına, 4

mantıkî: Mantığa ve mantık kaidelerine uygun, mantıkîsidir, 18

mantikiyye: Bkz. mantıkî,

mantikiyyeleri, 18

manzûm: Vezinli, kafiyeli söz, 26, 54, 60

manzûmu, 39

manzûmât: Vezinli, kafiyeli sözler, manzumeler, manzûmâtıdan, 45

manzûme: Vezinli, kafiyeli söz, şiir, 24, 78

manzûmenin, 45

manzûr: Görünen, görülmüş, 71
ma'raz: Bir şeyin arzolandığı, sunulduğu yer,
 ma'razında, 47, 81
ma'rifet: Hüner, uzmanlık, bilgi, 16, 23, 33, 53, 65
 ma'rifetçe, 65
 ma'rifetinde, 4
 ma'rifetiyle, 9
ma'rifet göster-: Ustalığını ortaya koya-bilmek,
 ma'rifet gösterememişlerdir, 53
mârr-üz-zikr: Zikri yukarıda geçmiş olan, 15
masârif: Harcamalar, giderler, 75
ma'siyet: Asilik, itaatsizlik, isyan,
 ma'siyete, 72
maslahat: İş,
 maslahatına, 65
masûn: Korunmuş, 3
maşrık: Doğu,
 maşrıkı, 79
matbûât: Basın, 10
 matbûâtta, 4
matbû': Tabolunmuş, basılmış,
 matbû'unda, 40
mâtem: Hüzün, yas, 60
matla': Kaside ve gazelin kafiyeli olan ilk beyti,
 matla'ını, 41
matlûb: Talep edilen, istenen, 15, 19
mâye-dâr: Paralı, 68
ma'yûb: Ayıplanmış, ayıplanan, 51
mazarrat: Zarar,
 mazarratı, 65
ma'zeret: Özür, bahane, 44
 ma'zereti, 32, 54
mazhar: Şereflenme, nail olma, 3, 63
mazhar ol-: İyi bir şeye ermek, erişmek,
 mazhar olduğu, 63
mazrûb: Vurulmuş, çarpılmış, 21
ma'zûr: Özürlü, mazereti olan, 15
 ma'zûruz, 19
meâl: Mana, kavram, 36
meânî: Manalar, 32, 39, 48, 73
meânî-fersâ: Anlamları aşındıran, yoran,
 bozan,
 meânî-fersâsından, 32
meânî-i bedîa: Güzel ve nadide anlamlar,

meânî-i bedîayı, 39
mebâdî: Evveller, başlangıçlar, 6
mebâhis: Münakaşa mevzuları, 17, 47
mebâhis-i edebîyye: Edebî konular, 17
 mebâhis-i edebîyyede, 47
mebhas: Fasil, bölüm, konu,
 mebhasde, 17
mebnî: Bir şeye dayanan, -dAn dolayı,
 36, 54
mecâl: Güç, kuvvet; fırsat, imkân, 26, 81
 mecâli, 18
 mecâlim, 67
meqbûbe: Zekeri, husyeleri kesilmiş,
 meqbûbeye, 64
meqbûr: Bir şeyi yapmak zorunda olan,
 39, 60
 meqbûruz, 15
mechûl: Bilinmeyen, meçhul, 50
meclis: Oturulacak, toplanılacak yer, bir araya gelmiş insan topluluğu, 58, 68, 70
 meclisde, 68
meclis-ârâ: Meclisi süsleyen, 56
mecmû: Bütün, tüm,
 mecmûuna, 41
mecrâ: Suyun cereyan ettiği, aktığı yatak,
 bir işin gidiş, oluş yolu, 13, 32
mecrâ-yı fesâhat: Fesahatin mecrası,
 mecrâ-yı fesâhatle, 13
mecrâ-yı kadîm: Eski mecrâ,
 mecrâ-yı kadîmine, 32
medâr: Bir şeyin döneceği, devredeceği,
 üzerinde hareket edeceği nokta;
 dayanak, yardımcı, vesile, 7, 42, 44, 54,
 73, 74, 81
 medârlarını, 73
medâr-ı iddiâ: İddia dayanağı, 81
meded: Yardım, imdat, 67
medh: Övme, birinin meziyetlerini sayma,
 medhinde, 66
 medhine, 55
medhal: Karışma, bir işte parmağı olma,
 medhalimiz, 71
medhûş: Dehşete uğramış, şaşırılmış, 45
mefhûm: Sözdən çıkarılan anlam,
 kavram, 36, 52
 mefhûma, 7
mefhûm-i makâl: Söylenmiş olan kavram,

mefhûm-i makâli, 36
mefsedet: Fesatlık, bozgunculuk, 48
meftûha: Fetha ile "e" okunan harf, 5
 meftûhadır, 14
meftûn: Gönül vermiş, tutkun, 58
meger: "Meğer, oysa ki" anlamında
 cümle başı bağlacı, 72
mehcûr: Kullanılmaz olmuş, 8
mekân: Yer, mahal, 48, 72
 mekânın, 16, 34
Mekâtib-i âliye: Yüksek mektepler,
 Mekâtib-i âliyemizde, 53
meksûr: Kesre ile "i" olarak okunan harf,
 5
meksûre: Bkz. meksûr, 5
mekteb: Okul, 65
 mektebden, 46
 mektebimizden, 65
 mektebine, 64, 83
mektûb: Mektup,
 mektûbu, 49
 mektûbunu, 49
melâlet: Sıkılma, sıkıntı,
 melâletim, 72
melâmet: Ayıplama, azarlama, 74
 melâmetde, 55, 64
 melâmetle, 73
me'lûf: Alışılmış, huy edilmiş, 37, 68
memâlik: Bir devletin toprağı, memleket-
 ler,
 memâlikde, 66
memât: Ölüm, 77
memdûh: Övülmüş, övülecek, 66
Memleketeyn: Eflâk ve Boğdan'ın ikisine
 birden verilen ad, 80
memleket: Ülke, şehir, kasaba,
 memleketine, 46
memnû': Menedilmiş, yasak,
 memnû'dur, 80
me'mûl: Ümit olunan, umulan, 50, 65,
 77, 83
me'mûr: Emir almış olan kimse, bir işle
 vazifelendirilen kimse, 11, 30, 65
 me'mûrların, 13
me'mûriyyet: Memurluk, hizmet, vazife,
 me'mûriyyetinde, 74
 me'mûriyyetinden, 48
memzûc: Karıştırılmış, karışık, 64
menâfi': Menfaatler, çıkarlar,

menâfi'e, 80
 menâfi'ine, 75
menba': Kaynak, 11, 77
menfi: Olumsuz, 5, 10, 32, 34, 37, 41, 42,
 44, 46, 47, 81, 83
 menfiyi, 43, 49
menfiyye: Bkz. menfi, 6, 49
 menfiyyede, 54
men': Yasak etme, önleme,
 men'ine, 75
menn: Kudret helvası, 82
mensûb: Bir kimseye, bir şeye nisbeti
 olan, ilgisi bulunan, 5, 6, 28
 mensûbuz, 79
mensûr: Nesir, düzyazı, 54, 60
menşe': Bir şeyin neşet ettiği yer, kök,
 27, 35
menşe'-i sakâmet: Yanlışlığın kökeni, 35
menşe'-i zuhûr: Baş göstermesinin teme-
 li, 27
me'nûs: Alışılmış, alışık, 36
menzil: Bir günlük yol, konak, 69
 menzile, 60
merâm: İstek, maksat, niyet, 47, 48, 71
merâtib: Rütbelere, derecelere, 74
merbût: Raptolunmuş, bağlanmış, bağlı,
 eklenmiş, 53
merd: Adam, erkek, yiğit, 61, 80
meremmet: Tamir, onarma, 73
merhale: Aşama, evre,
 merhalesinde, 25
merhamet: Şefkat gösterme, acıma, 72,
 73
merhûm: Allah'ın rahmetine kavuşmuş,
 ölmüş, 12, 39, 45
 merhûmların, 8
 merhûmun, 16, 44, 49
merkûme: Adı yukarıda geçmiş olan,
 merkûmenin, 73
merkûz: Dikilmiş, 19
mertebe: Derece; rütbe, paye, 24, 37, 49
 mertebede, 17
mesâil: Meseleler, 11, 12, 17, 31, 49, 50
 mesâilde, 19
 mesâilden, 18
mesâil-i edebiyeye: Edebî meseleler,
 mesâil-i edebiyede, 31, 49, 50

mesâil-i nahviyye-i Arabiyye: Arapçaya ait sentaks meseleleri, Arapçanın sentaks meseleleri, mesâil-i nahviyye-i Arabiyyede, 11

mes'ele: Çözülmesi istenilen şey, problem, 6, 14, 18, 19, 30, 32, 44, 52
mes'eledede, 50
mes'eleden, 11
mes'elenin, 37
mes'elesi, 18, 26
mes'elesinde, 74
mes'elesini, 80
mes'eleye, 17, 38
mes'eleyi, 13, 17

mes'ele-i lisâniyye: Dil meseleleri, dile ait meseleler, mes'ele-i lisâniyyede, 19, 30

mesel: Atasözü, meselleri, 22

mesfûr: Hakaret görmesi icap eden aşağılık kimseler için kullanılır, mesfûrun, 48, 75

meskûtun-anh: Susularak geçilmiş, 23

meslek: Süluk edilen yer, yol, mesleğindeyim, 54

mesmû: İşitilmiş, duyulmuş, 71

mest: Sarhoş, 42, 68, 70, 81
mestinden, 58

mestûr: Örtülü, kapalı, gizli, 70

meşakkat: Zahmet, sıkıntı, güçlük, meşakkati, 68

meşgûl: Bir işle uğraşan, 52

meşhûr: Şöhretli, şöhret kazanmış, 18, 51
meşhûrdur, 22
meşhûru, 3, 21, 31

meşhûre: Bkz. meşhûr, 4, 18
meşhûrede, 14
meşhûredendir, 23
meşhûrenin, 15, 43

meşîme: Meşime, döl yatağı, 47

meşîme-i îcâd: İcat meşimesi, ortaya olmayan yeni bir şey çıkarma, uydurma anlamında kullanılmış, meşîme-i îcâddan, 47

meşk: Yazı örneği; alışmak, öğrenmek için yapılan çalışma, 34

meşk-i taklîd: Taklit edilerek öğrenilen yazı örneği, meşk-i taklîdi, 34

meşreb: Yaradılış, mizaç, ahlak, 50, 62

meşrûr: Şart koşulmuş, şartlı, 63

metâ': Satılacak mal, eşya, sermaye, 43, 82

metânet: Sağlamlık, muhkemlik, metânetde, 43

metrûkât: Miraslar, 33

metrûkât-ı kalemiyye: Kalem ürünü olan miraslar, bir muharririn yazıp, kendinden sonrakilere bıraktığı eserler, metrûkât-ı kalemiyyeleriyle, 33

mevâki': Mevkiler, yerler, mevâki'ini, 27

mevâlî: Mevleviyyet payesine ulaşmış olan sarıklı âlimler, 69

mevcûd: Bulunan, hazır olan, 8, 33

mevki': Yer, 31

mevki'-i isti'mâl: Kullanım yeri, mevki'-i isti'mâlini, 31

mevzi': Yer, 13

mevzi'-i bahs: Bahis konusu, mevzi'-i bahse, 13

mevzû': Konulmuş, işlemekte olan, 52, 75

mevzû': Konu, 14

mevzûa: Geçerli, yürürlükte olan, mevzûanın, 72

mevzû-i bahs: Bahis konusu, kendisinden bahsedilen, 14

mey: Şarap, 70, 79

meyâne: Çorba vb. yiyeceklere lezzet kazandırmak için un ve yağla yapılan sos, 72

meydâna çık-: Ortaya çıkmak, görünmek, meydâna çıkmıştır, 11

mey-hâne: İçki içilen yer, mey-hânede, 70

meyl: Eğilim, temayül, 26, 71

me'yûsen: Ümitsiz olarak, 46

mezâr: Kabir, sin, mezâra, 68
mezârı, 60
mezârına, 19

meziyyât: Meziyetler, üstünlükler, 35

mezkûr: Adı geçmiş, 14

mısrâ': Manzum bir parçayı meydana getiren satırlardan her biri, 19, 24, 39, 49, 58, 81
mısrâ'a, 15

- mısrâ'dan, 25
mısrâ'ı, 39, 40, 41, 42
mısrâ'ın, 66
mısrâ'ına, 38
mısrâ'ını, 42
mısrâ'ıyla, 37
mısrâ'-ı evvel: Birinci mısra,
mısrâ'-ı evvelde, 58
mısrâ'-ı evveli, 19
mısrâ'-ı ma'hûd: Sözü geçen mısra,
mısrâ'-ı ma'hûdu, 81
mısrâ'-ı Nef'î: Nef'î'nin mısrası, 39
mısrâ'-ı Rûhî: Rûhî'nin mısrası, 49
mısrâ'-ı sâni: İkinci mısra,
mısrâ'-ı sâni'de, 24
mihr: Sevgi, 25, 57
mikdâr: Kıymet, değer,
mikdârın, 59
miknet: Kuvvet, kudret, 73
millet: Aynı topraklar üzerinde yaşayan
insan topluluğu, ulus,
milletten, 9
milleti, 33
milletin, 20
min-el-kadîm: Eskiden beri, 73
minnet: Bir iyiliğe karşı kendini borçlu
hissetme, 23, 24
mîr: Baş, kumandan, amir, 77
mir'ât: Ayna, 73
misâl: Örnek, misal; benzer, gibi, 21, 27,
39, 45, 49, 50, 53, 58, 59, 68, 83
misâlin, 51
misâlini, 47
misâller, 48, 54
misâlleri, 46
misâllerin, 28
misâl getir-: Örnek vermek,
misâl getirmek, 27, 49, 50
misâl-i manzûm: Manzum örnek,
misâl-i manzûmu, 39
misl: Benzer, 21
mislinin, 21, 53
miyân: Orta, ara,
miyânında, 49
mi'yâr: Ölçü, ölçüt, 20
mi'yâr-ı fesâhat: Fesahatin ölçüsü, 20
muâhede: Karşılıklı ant içmek, antlaşma,
muâhede, 63
muâhedelerinin, 76
muâhedesini, 76
muâheze: Paylama, çıkışma, tenkit, 4
muâhezenin, 46
muahharen: Sonradan, 16, 48, 74
muakkad: Düğümlü, karışık (söz), 36
muakkad cümleler: Karma cümleler,
düğümlü cümleler,
muakkad cümlelere, 36
muâmele: Davranma, davranış, 60
muannid: İnatçı, 10
muâsır: Çağdaş,
muâsırlarımızdan, 34
muâvenet: Yardım, yardım etme, 51
muâvenetde, 51
muâyene: Gözden geçirme, yoklama, 76
mûceb: İcap etmiş, lazım gelmiş, 51
mûcez: İcaz yoluyla kısa yazılmış olan,
20, 23
mu'ciz: Başkalarını geride bırakan,
kimsenin yapamayacağı yolda olan, 57,
61
mu'ciz-gûy: Söyleyişte başkalarını geride
bırakan, acze düşüren, 57
mu'ciz-tırâz: Üslupta başkalarını geride
bırakan, 61
muğîs: Yardım eden, 24
muğîs-ül-verâ: İnsanların yardımına koş-
an, 24
muğ-beçe: Meyhaneci çırağı, 68
muhabbet: Sevgi, 58, 70, 71
muhabbetle, 64
muhâfaza: Saklama, koruma, 13
muahafazası, 30
muahafazasında, 48
muahafazaya, 7, 36, 80
muhâkemât: Muhakemeler, 38
muhâkeme: Bir hüküm çıkarmak için bir
iş zihinde inceleme, yargılama, 76
muhakkak: Hakikati, gerçekliği ortaya
konmuş, 33, 38
muahakkaktır, 7, 15, 28, 43, 83
muhâl: Olanaksız, 75
muhâlefet: Aykırılık, zıtlasma, 47
muhâlif: Muhalefet eden, aykırılık gös-
teren, birinin düşüncesine zıt görüşte
olan, 6, 10, 11, 32, 42, 47, 53
muahlifdir, 26
muhâlif-i kâide: Kurala aykırı olan, 32,
42

muhallefât: Ölen kimseden geriye kalan şeyler,
muhallefâtında, 34
muhârebe: Harp etme, savaşma; savaş,
muhârebesinden, 80
muharrefe: Değiştirilmiş, tahrif edilmiş,
muharrefesi, 49
muharrefesini, 40
muharrerât: Yazılmış şeyler,
muharrerâtını, 83
muharrir: Tahrir eden, yazar, müellif,
muharriri, 10
muhassenât: Üstünlük sebepleri, 46
muhâverât: Karşılıklı konuşmalar,
muhâverâtında, 45
muhâverâtımız, 45
muhâvere: Konuşma,
muhâvereye, 53
muhill: İhlal eden, bozan, 44
muhill-i fesâhat: Fesahati bozan, 44
muhît: Allah'ın adlarındandır; kuşatan,
ihata eden, 63
muhtâc: İhtiyacı olan; yoksul, 18, 27, 78
muhtâcdır, 51
muhtasar: Kısaltılmış, kısa, 24
muhtekir: Vurguncu, 78
muhtesib: İslam şehirlerinde çarşı ve
pazar esnafını din kurallarına göre
denetleyen görevli, 63
muhteviyyât: İçindekiler, 31
muhteviyyât-ı kitâb: Kitabın içeriği, 31
mukâbele: Karşılık verme, 10
mukaddem: Önce gelen, önceki, 9, 13,
42
mukaddime: Giriş, ön söz, 3
mukalled: Taklit edilen, örnek tutulan, 39
mukallid: Taklitçi, 33
mukallidlerini, 4
mukarrer: Kararlaştırmış, anlatılmış,
mukarrerdir, 46
mukayyed: Kayıtlı, bağlı, 57
muktedir: Gücü yeten, becerebilen, 53,
80
muktediridir, 23, 44, 84
muktezâ: İktiza etmiş, lazım gelmiş, 27,
37
muktezâ-yı hâl ü makâm: Belagat
ilminde sözün konuşma anındaki hâl ve

şartlara göre söylenmesi, yerinde ve
adamına göre söyleme,
muktezâ-yı hâl ü makâma, 37
muktezâ-yı makâm: Sözün yerine göre
söylenmesi,
muktezâ-yı makâma, 27
mûnis: Alışılan, alışılmış; cana yakın, 25,
82
muntazır: Gözleyen, bekleyen, 62
murahhas: Delege, bir kurum adına
salahiyetli olarak bir makama
gönderilen kimse,
murahhasları, 63
Mûsâ: Tavsiye eden, yol gösteren; Hz.
Mûsâ (Mûsî), 82
musaykal: Cilalı, parlak, 69
musırr: Israr eden, 10
musîb: İsabet eden, rast gelen, 12
musîbet: Felaket, sıkıntı, 65
mû-şikâf: Kılı kırk yaran, inceden inceye
araştıran, 57
mutâbık: Uyan, uygun, 20, 31
mutâbıktır, 53
mutâbık-ı hikmet: Hikmete uygun, 20
mu'tâd: Âdet olmuş, alışılmış, 68
mutasallif-âne: Bilgiçlik taslayana yakış-
acak surette, 80
mutasavver: Tasavvur edilmiş, düşünül-
müş, 32, 44, 46
mutavvele: Uzatılmış, tafsil edilmiş,
mutavvelede, 83
mu'teber: İtibarlı, saygın; yürürlükte ol-
an, geçer, 26, 32, 77
mu'teberdir, 21
mu'tedil: Ne az ne çok orta hâlde bulun-
an, 78
mu'teriz: İtiraz eden, karşı gelen, 47
mutlak: Kayıtsız, şartsız, 30, 77
mutlaka: Kesinlikle, 37, 39, 53
muttaride: Bir düziye giden, sıralı, düz-
gün,
muttaridedir, 29
muttasıl: Bitişen, aralıksız, 29, 36
muvaflak: İş rast gitmiş, başarmış, 75
muvâfık: Uygun, yerinde, 15, 19, 20, 24,
31, 51, 53, 68, 71, 73
muvâfıktır, 19, 45, 53
muvâfık-ı fesâhat: Fesahate uygun, 15,
20

muvâfık-ı mantık: Mantığa uygun, 31, 51
muvâsât: Yardım, iyilik, muvâsâtda, 51
muvaşşah: Süslenmiş, süslü, 12 muvaşşahdır, 20
muzâf: Tamlanan, belirtilen, 29
muzaffer: Zafer, üstünlük kazanmış, 55
muzâfun-ileyh: Tamlayan, belirten, 29
muzârî: Geniş zaman, 10
muzârî-i menfi: Olumsuz geniş zaman, 10
mübâderet: Bir iş yapmaya girişme, 9
mübâhase: Bir iş hakkında iki veya daha çok kimse arasında edilen söz, konuşma, mübâhaselerindeki, 10
mübâhis: Bir mesele üzerinde konuşan, münakaşa eden, mübâhislerden, 14
mübâşeret: Bir işe başlama, girişme, mübâşeretden, 34
müberrâ: Temize çıkmış, aklanmış, müberrâyız, 70
mübhem: Belirsiz, belgisiz, 14
mübtedâ: İsim cümlelerinde özne, 83
mübtelâ: Düşkün, tutkun, 81
mücâhedet: Çalışma, savaşma, 65
müceddid: Yeni bir şekil ve suret veren, 35
mücerred: Yalnız, 42
müdâfaa: Karşı durma, korunma, 26
müdâhale: Karışma, 46 müdâhalesine, 75
müddahir: Biriktiren, toplayıp saklayan, 78
müddeâ: İddia olunan şey, 40, 78 müddeâyâ, 54
müdde'â: Bkz. müddeâ, müdde'âsına, 57
müddeî: İddia eden, davacı, 50
müddeî-aleyh: Davalı, 50
müddet: Zaman, muayyen vakit, 49
müddet-i ömr: Ömür boyunca, müddet-i ömrümde, 49
müdevvenât: Tedvin olunmuş, bir araya getirilmiş eserler, müdevvenâta, 29
müebbed: Ebede kadar süren, sonsuz,

müebbede, 77
müekkil: Vekil tayin eden, 75
müellefât: Telif olunmuş, yazılmış eserler, 4
müellif: Kitap yazar, eser sahibi, müellife, 28 müellifinin, 49 müelliflerle, 4
müessir: Tesir eden, iz bırakan, müessirin, 33
müfred: İki mısrası arasında kafiye bulunmayan beyit, müfredi, 42
müfsid: İfsat eden, bozan, 48, 75
müftekir: Muhtaç, 40
Mühendisîyân: Ermeni matbaacı Ohannes Mühendisyan'ın hakkettiği harfler, 40
mühim: Önemli, ehemmiyetli, 4
mühimme: Bkz. mühim, mühimmede, 16
mükâleme: Konuşma, 48, 74, 84
mükâleme-i mahsûsa: Hususi, özel olarak hazırlanmış olan konuşma, 84
mükâşefe: Meydana çıkarma, 69
mükerrem: Muhterem, aziz, saygın, 44
mükerrer: Tekrarlı, tekrarlanmış, 14 mükerrerden, 33, 34, 83 mükerreri, 10, 13 mükerrerin, 40, 41 mükerrerinin, 9 mükerrerle, 30
mükerrere: Bkz. mükerrer, mükerrerede, 5, 7, 15
mükerreren: Tekrarlı bir şekilde, 6, 11, 14, 16, 20, 37, 38, 52
müktesebât: Edinilen bilgiler, 16
müktesebât-ı ilmiyye: İlmi kazanımlar, müktesebât-ı ilmiyyesini, 16
mülâbis: Yakınlık gösteren, 5
mülâhaza: Düşünce, 17, 52, 74 mülâhazasını, 26
mülâhazât: Düşünceler, mülâhazâtı, 28 mülâhazâtını, 44
mülhak: Sonradan katılmış, eklenmiş, 30
mülhid: Dinsiz, imansız, 70, 80
mülk: Ülke, 79 mülkde, 40, 73, 81

mülke, 56
 mülkünde, 25, 82
mültezem: Lüzumlu, gerekli görülen, 27
mümâsil: Benzeyen, eş, 44
mümeyyize: Seçen, ayıran, temyiz eden, mümeyyizesine, 46
mümkin: Mümkün, olabilir, 3, 28, 33, 47, 48, 60, 74, 76
 mümkündür, 37
mümteni: Olamaz, mümkün olmayan,
mümteni-ül-idrâk: Kendisine akıl erdirilemeyen, 63
münâkaşa: Çekişme, tartışma, münâkaşadan, 10
münakkah: Haşıvsız söz, 20, 23
münâsib: Uygun, yerinde, 54
münâsib gör-: Uygun bulmak, münâsib gördüm, 54
münbais: İleri gelen, doğan, 3
müncerr: Bir tarafa çekilen, 32, 36
mündemic: İçine alınmış, 9
münderic: İçinde yer almış, 8
müneccim: Yıldızların hareket ve vaziyetlerinden hüküm çıkaran, 79
münfehim: Anlaşılan, kavranılan, 14
münferiden: Tek olarak, 75
mün'im: Nimet veren, Allah, 79
münkaliib: Dönen, başka şekle giren, 29
münkati': Kesilmiş; son bulan, 27
münker: Kabul ve tasdik edilmeyen, reddedilen, 7, 37
münkesir: Kırılan, 72
münkesir-ül-bâl: Kanadı kırılmış, gücenik, 72
münşî: Üslubu güzel olan, iyi katip, 28
 münşîlerimizin, 82
 münşîmiz, 25, 34, 81
 münşînin, 32, 33
münşiyân: Münşiler, 44
münşiyâne: İyi katiplere yaraşır yolda, 53
münşiyân-ı selef: Eski münşiler, münşiyân-ı selefden, 44
mürâcaat: Başvurma, danışma, 46
 mürâcaatdır, 14
 mürâcaatı, 40
müretteb: Tertip olunmuş, dizilmiş; tayin edilmiş, 36, 84
mürettebe: Bkz. müretteb, mürettebede, 51

mürettebenin, 48
mürettib: Matbaada yazı dizicisi, 19
mürevvic: Bir fikrin, görüşün taraflısı olan, propagandasını yapan, 46, 47
 mürevvici, 47
mürevvice: Bkz. mürevvic, mürevviceyi, 47
mürgân: Kuşlar, 79
mürtesem: Resimlenmiş, mürtesemdir, 5
mürûr: Geçme, geçip gitme, 7
 mürûrlarının, 75
mürüvvet: Cömertlik, iyilikseverlik, 51
müsâade: İzin, 76
 müsâadesi, 34
müsâdif: Tesadüf eden, rastlayan, 73
müsâid: Elverişli, uygun, 7, 24
müsâamaha: Görmezlikten gelme, 32, 83
müsâamaha-kâr: Görmezlikten gelen, hoş karşılayan, 50
müsâmahât: Göz yummalar, hoş karşılamalar, müsâmahâtta, 30
müsâvât: Eşitlik, müsâvâtına, 65
müsbet: Olumlu, 5, 15, 30, 42, 46, 47, 55, 60, 66, 77, 81
 müsbetde, 53
 müsbete, 10, 17, 34
 müsbetin, 68
 müsbetle, 7, 53
müsebbet: Sabit kılınmış, müsebbetdir, 75
müsellem: Su götürmez, doğruluğu ve gerçekliği herkesçe kabul edilmiş olan, 65
müsellemât: Umumiyetle kabul edilmiş, meydanda olan meseleler, müsellemâtıdan, 12, 43
müselles: Üçlük, 21
müselles-i meşhûr: Meşhur üçlük, müselles-i meşhûru, 21
Müselmân: Müslüman, 70
müsel sel: Zincirleme, ardı ardına, 36, 45, 53
 müsel selde, 83
 müsel selin, 35, 82
Müslim: İslam dininden olan, 28, 30
müstâgnî: Doygun, gerekli olmayan,

müstağnîdir, 71
müstağrak: Batmış, 72
müstahakk: Layık, 60
müstakbel: Gelecek, 72
müstakill: Başlı başına, bağımsız, 65
müsta‘mel: Kullanılmış, 14, 22
müsteb‘ad: Uzak görülen, 10
müstebidd-âne: Müstebitçe, zorbaca, müstebidd-ânedendir, 31
müstecmi‘-ül-mecdi ve-ş-şeref: Şan, şeref ve büyüklüğü kendisinde toplayan, 72
müstekreh: Tiksinilen, iğrenilen, müstekrehdir, 80
müstemirre: İstimrar eden, devamlı, müstemirrede, 52
müstensih: İstinsah eden, kopyalayan, 49
müştēshedât: Şahit olarak gösterilenler, müştēshedâtı, 21
müşârik: Ortak, 7
müşerrihîn: Açıklayanlar, teşrih edenler, 81
müşerrihîn-i kavâid: Kuralları açıklayan kimseler, müşerrihîn-i kavâide, 81
müşevveş: Karışık, karmakarışık, 36
müşevveş cümleler: Karışık cümleler, 36
müşg-bâr: Misk yağdıran, 59
müşkil: Güç, çetin; engel, zorluk, 62 müşkildir, 40
müş: Yumruk, muşta, 72
müştemil: Kavrayan, içine alan, 44
müşterek: Ortak olan, ortaklaşa, 6, 75
müştereken: Ortaklaşa, ortak olarak, 8
mütâlaa: Düşünce, tetkik, 44 mütâlaası, 49 mütâlaasına, 76 mütâlaaya, 54
mütâlaât: Düşünceler, okumalar, tetkikler, mütâlaâtında, 80
müteaddid: Çok, birçok, 41
müteahhirîn: Son zamalarda yetişenler, müteahhirînden, 6, 34
müteallik: Bağlı, ilgili, 44
müteâref: Herkesin bildiği, ünlü, 23
mütedâvil: Kullanılan, tedavülde olan, 21 mütedâvildir, 22
mütehâlife: Birbirine uymayan, 11

mütehayyir-âne: Şaşkınca, 13
mütehayyire: Şaşırtıcı, mütehayyirenin, 29
mütekellim: Tekellüm eden, konuşan, 18
mütelâib: Oynayan, oyun ile meşgul olan, 64
mütemerrid: Dikbaşlılık eden, mütemerridle, 10
mütemmime: Tamamlayan, tamamlayıcı, mütemmimesi, 8
mütercim: Bir dilden başka bir dile çeviren, mütercimlerin, 32
müteselsile: Zincirleme giden, 27
müttehid: Birleşik, 7
müyesser: Kolaylıkla olan, 72
müzâkerât: Müzakereler, fikir alışverişi-nde bulunmalar, müzâkerâta, 84
müzevver: Uydurulmuş, sahte, müzevverde, 83
müzevvir-âne: Arabozuculukla, müzevvir-ânesi, 48, 75

N

nâ: Farsça ek, başına geldiği kelimeyi menfileştirir, 42, 57, 64, 72, 82
nâ-be-mahal: Yersiz, uygunsuz, 38
nâ-bûd: Yok olan, bulunmayan, 57
nâ-çâr: Çaresiz, zavallı, nâ-çârın, 42, 82
nâ-dân: Bilmez, kaba, 64
nâfi: Yok eden, yok edici, 53
nâfiye: Bkz. nâfi, 11, 33, 38
nâfiz-ül-kelim: Sözü geçen, 33
nahv: Söz dizimi, sentaks, 44 nahvimizi, 9 nahvimizin, 18 nahvimizle, 44 nahvine, 52
nahv-i Arabî: Arapçanın söz dizimi, nahv-i Arabîye, 44
nahviyye: Söz dizimi, sentaksla ilgili, 11, 39 nahviyyesidir, 52 nahviyyeyi, 12
nâ-kâmî: Bahtsızlık, mahrumiyet, 72

nakd: Akçe, maden para, para olarak bulunanan servet, 68
nakdin, 62
nâkız: Bozan, bozucu, 43
nakil: Bir şeyi başka bir yere götürme, taşıma, aktarma, nakilden, 8, 80
nakîs: Eksik, 39
nakîs-i fesâhat: Fesahat kusuru, nakîs-i fesâhati, 39
nakl: Bkz. nakil, 40
naklen: Nakil yoluyla, anlatarak, 32, 80
naklet(d)-: Anlatmak, aktarmak, nakledelim, 50
nakledilen, 3
nakletmek, 49
nâle: İnleme, inilti, nâleden, 61, 62
nâm: İsim, ün, lakap, 57, 73
nâma, 32
nâmı, 58
nâmına, 47
nâmında, 13
nâmını, 12, 50
nâmiyle, 9, 11, 12, 23, 47
nâm-dâr: Namılı, ünlü, 73
nâ-mevcûd: Olmayan, bulunmayan, 65
nâmûs: Edep, haya, ırz, 76
nâmûsumuz, 76
nârenc: Turunç, 73
nâs: Halk, 20
nâsa, 19, 22, 26
nâsdan, 18
nâsın, 20
nasıl: Bir işin ne biçimde, hangi yolla olduğunu belirtmek için kullanılan zarf, 27, 31, 54
nâsın isti' mâli: Halkın kullanımı, nâsın isti' mâlidir, 18
nasîb: Pay, hisse, 59
na't: Hz. Muhammed'i övmek üzere yazılan şiirler, na't'inden, 44
nâtık: Beyan eden, bildiren, 29
nâz: Cilve, eda, şımarıklık, 57
nâzdan, 67
nazar: Bakma, düşünme, 18, 69, 73
nazarda, 15
nazarla, 22

nazaran: Göre, nispetinde anlamında karşılaştırma edatı, 10, 16, 18, 21, 29
nazariyyât: İlmî görüşler, düşünüşler, 54
nazariyye: Teori, ilmî görüş, 77
nazariyyesi, 37
nazım: Vezinli, kafiyeli söz, şiir, nazımda, 26
nazımdaki, 26
nazımdan, 32, 54
nâzır: Yüzü bir tarafa doğru bakan, nâzırdır, 31
nazm: Bkz. nazım, 66
nazmen: Manzum olarak, 7
ne: Soru zamiri; ne...ne bağlacı; görevdeş veya zıt anlamlı kelimelerin başına gerek sıraladığı unsurlara hiçbirini anlamını veren ve bir red veya olumsuzluk anlamı bildiren bağlaç, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84
nedir, 28
nesin, 65
Nebî: Peygamber, 56
nebûd: Yok, yokluk, 65
nebûdundan, 61
necât: Kurtulma, kurtuluş, 77
nedâmet: Pişmanlık, nedâmetim, 72
nedâmetleri, 74
nedîm: Meclis, sohbet arkadaşı, 58
nefret: Tiksinme, iğrenme, 51
nefretini, 51
nefretle, 34
nefsâniyye: Nefse ait, canlılığın uyandırdığı arzularla ilgili, nefsâniyyeye, 75
nefs: Ruh, can, hayat, nefsine, 60, 73
nefy: Sürülme, sürgün edilme; olumsuz, olumsuzluk, olumsuz kılma, 5, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 27, 28, 30, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 46, 83
nefyedildiğim, 49

- nefyini, 20
nefyiyle, 32
nefy-i mükerrer: Tekrarlı olumsuzluk, ne... ne bağlacı,
nefy-i mükerrerden, 33, 34, 83
nefy-i mükerreri, 10, 13
nefy-i mükerrerin, 40, 41
nefy-i mükerrerinin, 9
nefy-i mükerrerle, 30
nefyî: Bkz. nefy, 16, 18, 30, 52
nem: Hafif ıslaklık, 69, 70
nemâ: Büyüme, çoğalma,
nemâlar, 69
neng: Ayıp, utanma, 74
nesir: Manzum olmayan söz, düzyazı, 26
nesirde, 32, 44, 48, 74, 81
nesirden, 54
nesl: Nesil, kuşak, soy, 22
nesr: Bkz. nesir,
nesre, 32
nesrin, 37
nesrinde, 25
nesren: Nesir olarak, düzyazı şeklinde, 7, 59
neşr: Yayın, 3
neşret(d)-: Yayınılamak,
neşredilen, 13
neşreyle-: Bkz. neşret(d)-,
neşreylediği, 83
neşrolun-: Yayınlanmak,
neşrolunmuş, 51
neşrî: Neşre mensup, neşirle ilgili, 31
neşr-i âsâr: Eser yayınlama, 3
neşriyât: Yayın,
neşriyâta, 3
neşv: Canlının büyümesi, 69
neşv ü nemâ: Yetişip büyüme,
neşv ü nemâlar, 69
neşve: Hafif sarhoşluk, neşe, 64, 79
neşve-dâr: Neşeli, keyifli, 24
netâyic: Neticeler, sonuçlar, 31
netâyicinden, 27
netîce: Sonuç, son, 10
netîcelendirdikten, 37
netîcelendirmiş, 10
netîceleniyor, 29
netîcelensin, 32
netîcesi, 33
netîceye, 36
nev': Çeşit, tür, 14, 32
nev'inden, 83
nev'-i ma'nâ: Anlam çeşidi,
nev'-i ma'nâda, 14
nevresîde-gân: Yeni yetmeler, 10
nev-rûz: Yeni gün, baharın ilk günü,
nev-rûzdadır, 70
nev-rûzî, 59
nezâket: Naziklik, zariflik, terbiye,
nezâketde, 43
nezâkete, 7
nezâketle, 29
nezd: Yan, kat, 74
nısf: Yarım, yarı, 34
ni: "Ne" kelimesinin Çağataycadaki şekli,
5, 42
nice: Bir çok, nasıl, 9, 55, 58
nic, 70
niçe: Bkz. nice, 56
nigâh: Bakma, bakış, 64
nigeh: Bkz. nigâh,
nigehle, 69
nigîn: Yüzük taşı, 79
nihân: Gizli, saklı, 57
nihâyet: Sonunda, 28
nîk: İyi, hoş, güzel, 63
nîk ü bed: İyi ve kötü, 63
nisbî: Kıyaslama ile olan, göreceli, 3
nişân: Nişan, iz, belirti, 57, 73
nitekim: Gerçekten, hakikaten; sonuç olarak, 27, 83
niyâz: Yalvarma, dua, 67
niyâza, 71
niyâzdan, 67
niyyet: Niyet, meram, maksat,
niyyetindedir, 76
niyyetine, 25
nizâm: Düzen, tertip; zamanın icaplarına göre konulan esaslar, 31, 63, 72
nizâmât: Kanun hükümleri, 31
nizâmî: Kanun ve nizama ait, 28, 31
noksân: Eksiklik, Eksik, 64
nuhât: Nahiv âlimleri, 11
nuhât-ı Arab: Arapçanın nahiv uzmanları, 11
nûn: Osmanlı alfabesinin yirmi sekizinci harfi, 5, 14
nûn-i meftûha: Fethalı nun, "ne", 5
nûn-i meftûhadır, 14

nûn-i meksûre: Kesreli nun “nî”, 5
nûr: Aydınlık, parıltı, 57
 nûra, 79
 nûru, 79
nûr-i tecellî: Manevi anlamda aydınlanma, 57
nûş: İçki, iştret, nûşunda, 25
nutk: Söyleyiş kuvvet ve hassası, söz, konuşma, 58, 73
nüfûz: Sözü geçme, dinlenme, nüfûzuna, 65
nükte: İnce manalı, zarif, şakalı söz, 12, 57, 61
nükte-dân: Nükte bilen, nükteden anlayan, nükte-dânımızın, 12
nükte-hâ: İnce, zarif söyleyen, 57
nümâyân: Görünen, meydana, 57
nümûne: Örnek, 83
nüşhâ: Yazılı bir şeyden çıkarılan suret, nüşhâlarından, 40

O

od: Ateş, oda, 58 odundan, 61
oda yan-: Ateşe yanmak, oda yanmaz, 58
oku-: Yazılmış bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek; öğrenim görmek, sesli olarak söylemek, okudu, 15 okumağa, 46 okursun, 63 okuyanlara, 40
ol: 3. tekil kişi zamiri, o, 41
olsa olsa: Son ihtimal olarak, ancak, 39, 50
on-: Şifa bulmak, salah bulmak, onduğumu, 22
orada: İşaret zamiri, sözü edilen yerde, 46
Ordu-yi hümayûn: Padişah ordusu, Ordu-yi hümayûna, 74

Ö

öğret-: Bir konuda birisine bilgi ve beceri kazandırmak, öğretenlerin, 34
ömr: Ömür, hayat, yaşam, ömrümde, 49
‘ömr: Bkz. ömr, ‘ömrümü, 24 ‘ömrün, 61
ön: Bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer, karşı, önüne, 64
öteden beri: Geçmişten bugüne kadar başlangıçtan beri, 32, 54
öteki: Diğer, öbürü, ötekini, 22, 26
öyle: Ona benzer, o yolda, o tarzda, 14, 16, 27, 28, 32, 35, 41
özge: Başka, gayrı, 66

P

pâdişâ: Padişah, hükümdar, 56
pâdişâh: Bkz. pâdişâ, pâdişâhımla, 56
pâk: Temiz, 44 pâkinde, 70
paşa: Osmanlı Devleti zamanında yüksek sivil memurlara ve albaydan üstün rütbede bulunan askerlere verilen unvan, paşamız, 73
pây: Ayak, 61, 74
pây-mâl: Ayak altında kalmış, 66, 76
peder: Baba, pederidir, 80 pederleriyle, 73
pehlevân: Pehlivan, güreşçi, yiğit, 66
pek: Miktar belirten zarf; gereken, beklenen ve alışılmış olandan çok, 3, 6, 9, 12, 20, 21, 22, 26, 40, 41, 44, 45, 52
perîşân: Dağınık, karışık, 73
perîşânî: Perişanlık, 61
pervâ: Korku, çekingenlik, 24, 56
pervâne: Geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebek, 56 pervâneyim, 60

perverde: Beslenmiş, 34
pesmânde: Geri kalmış, 72
pest: Alçak, aşağı, 77
peşîmânî: Pişmanlık, 74
peşmîne: Yünden yapılma, sof elbise, peşmînemiz, 62
peydâ: Mevcut, meydana, 74
peygamber: Allah'ın emirlerini insanlara ulaştıran, elçi, 10
peyk: Haber, mektup getirip götüren, ulak, 56
pîç ü tâb: Izdırıp, sıkıntı, telaş, 61
pîr: Yaşlı, ihtiyar, 59, 68
pîrehen: Gömlek, 59
pîr-i mey: Meyhaneci, 68
pister: Yatak, döşek, 68
punto: Matbaacılıkta, bilgisayarda harflerin boyutlarına göre aldığı isim, 40
pül: Köprü, 69
pür: Dolu, çok fazla, sahip, 58, 73, 77, 79
pür-cefâ: Cefa dolu, pür-cefâdandır, 77
pür-cünbân: Hareket dolu, 73
pür-şûr: Çok meczup, hayret dolu, 58

R

râbîta: Bağ, 39, 44
 râbîtalar, 21, 45
 râbîtanın, 46
 râbîtası, 83
 râbîtaya, 32, 36
rabt: Bağlama; cümleleri lüzumlu harf ve edatlarla birbirine bağlayarak sıralama, bağlaç, 11, 17, 33, 37, 50, 82
 rabtdır, 35
 rabtlar, 27, 35
 rabtlarla, 36
rabtet(d)-: Raptetmek,iliştirmek, rabtedecek, 26
rabt-ı müselsel: Zincirleme bağlama, rabt-ı müselselin, 82
rabtiyye: Bağa ve bağlamaya ait, rabtiyyeye, 18
râh: Yol, 55
râhat: Üzüntüsüz, tasasız, 18, 19, 26, 67, 71
 râhatım, 77

râhatın, 24
rahîk: Kızıl renkli, duru ve temiz şarap, 64
rahle: Üzerinde kitap okumak, yazı yazmak için yapılmış küçük ve dar masa, 13
rahm: Acıma, esirgeme, 71
Rahmân: Dünyada her canlıya mümin kâfir ayırt etmeksizin merhamet eden, Allah, Rahmânın, 72
rahmet: Bkz. rahm, 72
ra'yyet: Bir hükümdar idaresi altında bulunan ve vergi veren halk, 6
râtibe: Maaş, vazife, 74
râz: Sır, 67
 râza, 69
recâ: Yalvarma, istek, dilek, 6, 78
 recâmız, 62
redd: Geri çevirme, inkâr etme, 73
 reddin, 72
reddet-: Geri çevirmek, reddettim, 63
reddeyle-: Bkz. reddet-, reddeylemiştir, 22
ref' : Yükseltme, 73
refâhiyet: Bolluk, rahatlık, 75
reftâre: Salınarak edalı yürüyüş, 79
reh: Yol, 69, 79, 82
reh-ber: Yol gösteren, kılavuz, 82
reh-güzâr: Geçit, 69
reh-neverd: Yol tutan, yolcu, 79
renc: Ağrı, sızı, sıkıntı, rence, 82
reng: Renk, 58, 69
renk: Bkz. reng, renkler, 79
resen: İp, urgan, halat, 56
resm: Eser, iz, nişan, suret, 57
resmî: Devletin öngördüğü yöntemlere uygun olarak yapılan, formel; samimi olmayan, ciddi; resme, yazıya, çizgiye ait, resmîde, 34, 49
 resmîsini, 35
resmiyye: Bkz. resmî, 5
reşk: Kıskanma, kıskanılmış, 55
revâbıt: Bağlar, bağlama unsurları, 27

revâbıt-ı ma‘hûde: Sözü geçen bağlama unsurları,
revâbıt-ı ma‘hûdeye, 27
revâc: Sürüm, geçerlik, 65
re‘y: Görme, görüş, 18, 74
re‘yde, 17
re‘yinde, 14, 20, 39
re‘yine, 44
riâyet: Gözetme, sayma, 76, 81
ricâl: Belli mevki sahibi kimseler, 30, 35
ricâl-i edebiyeye: Edebiyatımızın önde gelenleri,
ricâl-i edebiyemizden, 30
ricâl-i kalem: Kalemimizin önemli isimleri,
ricâl-i kalemimizdendir, 35
rind: Dünya işlerini hoş gören kimse, 62
rindân: Kalenderler, dünya işlerini hoş görenler, 69
risâle: Kısa yazılmış küçük kitap, dergi,
risâlede, 13
risâlemizde, 14
risâleyi, 3, 4, 34
rişte: İplik, bağ, 36
rişte-i meâl: Anlam ipi, anlam silsilesi - cümlelerin uzun olmasına istinaden, 36
riyâ: İkiyüzlülük,
riyâmız, 70
riyâyı, 58
riyâzet: Nefsi kırma, dünya lezzetlerinden sakınma,
riyâzetde, 42, 82
riyâzetlerinde, 65
ruh: Yanak, 58, 70
rûh: Can, nefes, 61
rûhânî: Ruha ait, ruhla ilgili, 73
rûhiyye: Bkz rûhânî, 3
ruhsat: İzin, müsaade, 73
rû-nümûd: Yüz gösteren, meydana çıkan, rû-nümûddur, 73
rûz: Gün, gündüz, 63, 72
rûsûh: Bir ilmin derinliğine varma, 3
rûtbe: Sıra, derece, 16

S

saâdet: Mutluluk, 75
sa‘âdet: Bkz. saâdet,
sa‘âdete, 43, 82

sabâ: Gün doğusundan esen hafif ve latif rüzgar,
sabâdan, 66
sabâyız, 70
sâbit: Kanıtlanmış, ispat edilmiş olan, yerini değiştirmeyen, 33, 48
sabr: Sabır, dayanma, 57, 62
sabra, 71
sadâ: Ses,
sadâya, 73
sâde: Düz, basit, yalın; bön, saf, 36, 53
sâde-dil: Temiz yürekli, saf, bön,
sâde-diller, 65
saded: Fikir, niyet, kasıt,
sadedinde, 9
sadef: Sedef, inci kabuğu, 41
sâdegî: Sadelik, süsüzlük, 36
sâdegî-i elfâz: Sözcüklerin sadeliği,
sâdegî-i elfâza, 36
sâdır: Çıkan, 19, 20, 39
sadme: Çatma, patlama, 38
sadr: Başkan, sadrazamın kısaltılmışı, 67
safâ: Gönül şenliği, neşe, eğlence, 62, 68, 70
safâdan, 73
sağ: Sağlam, sağlıklı; diri, 23, 42, 81
sâha: Meydan, alan, 4
sahâbet: Koruma, arka çıkma, 63
sâha-i matbûât: Basın-yayın sahası,
sâha-i matbûâtta, 4
sahâif: Sahifeler, yapraklar, 27
sahbâ: Şarap, 64
sâhib: Sahip, bir vasfı olan, bir iş yapmış olan, 3, 16, 40, 44, 59, 64, 71
sâhibi, 3, 39
sâhibinin, 50
sâhibiyle, 48
sâhib-i cümle: Cümle sahibi,
sâhib-i cümlede, 3
sâhib-i kalem: Kalem sahibi, 44
sâhib-i tetebbu‘: Derin inceleme, tetkik etme vasfını haiz kimse,
sâhib-i tetebbu‘un, 40
sâhib-keşf: Keşif sahibi, 57
sahîfe: Kâğıt yaprağı,
sahîfesine, 40
sahîha: Doğru, kusursuz,
sahîhası, 75
sâ‘ika: Yıldırım, 79

- sâir:** Diğer, başka, gayrı, 11, 17, 33, 38
sâirlerine, 73, 84
- sakâmet:** Bozukluk, yanlışlık, 13, 35
sakâmeti, 11
- sâkıt:** Düşmüş, 8
- sâkî:** Kadeh, içki sunan, 24, 42, 64, 67
- sakîl:** Çirkin, ağır, 8
- sakîme:** Yanlış, bozuk, 10, 32, 33, 47, 82
- sakîme-i mürevvice:** Tarafı olan yanlış, propagandası yapılan yanlış, sakîme-i mürevviceyi, 47
- sâkine:** Hareke ile okunmayan harf, 29
- sakla-:** Gizli tutmak, duyurmamak, sakladığım, 74
- sâl:** Yıl, 22
- sâlih:** Elverişli, uygun, sâlihtir, 39
- sâlim:** Sağ, esen, 29
- sâlis:** Üçüncü, 22
- saltanat:** Sultanlık, hükümdarlık, 64
- sâlûs:** Riyakar, ikiyüzlü, sâlûsuz, 62
- saman:** Ekinlerin harmanda dövülüp taneleri ayrıldıktan sonra kalan ve hayvanlara yedirilen ufalanmış sapları, 42, 82
- sâmân:** Servet, zenginlik, 51, 62
- samed:** Kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmayan, Allah, samedâ, 72
- sâmia:** Kulaktaki işitme kuvveti, 23
- sâmia-nevâz:** Kulağı okşayan, kulağa hoş gelen, 23
- samîmiyyet:** Samimilik, 3
- sanâdîd:** Başkanlar, ileri gelenler, 73
- san'at:** Sanat, zanaat, san'atlara, 80
- sanduk:** Sandık, 29
- sânî:** İkinci, 61
sânîde, 24, 41
- sânih:** Zihin ve fikre doğan, 19
- sâniha:** Çok düşünmeden fikre doğan şeyler, sânihasından, 39
- sâniye:** Bkz. sâni, 16
- sâniyen:** İkinci olarak, 5, 47, 54
- sarf:** Harcama, masraf etme, gramer, dil bilgisi, 8, 9, 22, 44, 80
- sarf-ı nazar:** Vazgeçme, hesaba katmama, dikkate almama, 40
sarf-ı nazarla, 22
- sarrâf:** Anlayan, değerlendiren, değer veren, 63
- sarsar:** Şiddetli, gürültülü rüzgar, 69
- sat-:** Bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek, satarsız, 56
satsa, 62
- satar:** Satıcı, 58, 62
- satır:** Bir sayfa üzerinde alt alta sıralanmış dizilerden her biri, satırda, 40
- savâb:** Doğruluk, savâbına, 83
- savâlic:** Cirit oynanılan eğri sopalar, 72
- savt:** Ses, seda, bağırma, 73
- savul-:** Dağılmak, savuldu, 82
- sa'y:** Çalışma, çabalama, 48, 50, 75
- say-:** Ödemek, varsaymak, farz etmek, sayarsız, 56
sayılır, 30
- sâye:** Gölge, yardım, 8
sâyesinde, 9
- sebât:** Yerinde durma, kımıldamama; sözünden, kararından vazgeçmeme, sebâtsizliğinde, 75
- sebeb:** Sebep, neden, 3, 11, 26, 28, 72, 77
sebebiyle, 5
- sebük:** Hafif, yeğni, çabuk, 79
- sebük-rev:** Çabuk giden, 79
- sefer:** Yolculuk, 79
- seher:** Tan ağarmadan önceki vakit, 24, 56
- sehv:** Yanlış, yanlışlık, 19, 49
- sehv-i mürettib:** Mürettibin hatası, 19
- sehv-i müstensih:** İstinsah edenin hatası, 49
- selâm:** Selam, esenleme, 23, 53, 73
- selâmet:** Kurtulma; cümlelerin düzgün ve doğru olması, salimlik, 33, 63
- selâmün-aleyküm:** "Selamet üzerine olsun!" manasında bir selamlaşma sözü, 23
- selase:** Üç, selasesini, 49
- selâset:** Sözün akıcı olma, kolay anlaşılma hâli, akıcılık, 70
- selâtîn:** Sultanlar,

selâtinde, 55
selbeyle-: Kaldırma, yok etme, giderme, selbeyliyor, 16
selef: Bir yerde, bir işte bir vazifede başka birinden önce bulunmuş olan kimse, halef karşısı, 70
 selefden, 44
selîka: Güzel söyleme ve yazma istidadı, 17
selîm: Sağlam, kusursuz, doğru, 38
sellemeh-üs-selâm: Aldırış etmeden, çekinmeden, ulu orta, 48
selsebîl: Tatlı ve hafif su, 70
selvâ: İsrailoğulları'nın Tih sahrasında bulunduğu müddetçe "menn" ile Allah'ın ihsanı olan bildiricına benzer bir kuş, 82
sem': İşitme, kulak, 28, 29, 37
 sem'ine, 29
semâ: Gökyüzü, 63
semâhat: Cömertlik, iyilikseverlik, semâhatinde, 50
semere: Fayda, netice, 40
semûm: Sam yeli, sıcak rüzgar, 69
senâ-kâr: Öven, metheden, senâ-kâre, 66
sene: Yıl, 4, 7, 8, 10, 13, 14, 54
 seneden, 4, 12, 75
 senelik, 6, 9, 12
sened: Dayanılacak şey, belge, kuvvetli delil olabilecek söz, 43, 75
 senedi, 31
sened-i cevâz: İzin belgesi, 43
seng: Taş, 19, 65
seng-i mezâr: Mezar taşı, seng-i mezârına, 19
seng-lâh: Taşlık yer, 65
ser: Baş, kafa, 55, 79
 serde, 59
ser-beste-veş: Örtülü, gizli gibi, 61
ser-dâr: Asker başı, kumandan, ser-dârın, 55
serdeyle-: İleri sürmek, serdetmek, serdeyliyor, 26
ser-efrâz: Benzerlerinden üstün olan, 51
ser-mest: Sarhoş, 64, 79
ser-tîz: Ucu sivri olan, keskin, 78
server: Baş, başkan, ulu, reis, 64

sevâd: Bir şehrin çevresindeki karartı hâl-
 inde görülen bağ, bahçe ve bostanlar, sevâdında, 73
seyâhat: Yolculuk, gezi, seyâhatimde, 64
seyf: Kılıç, 35
seyr: Yürüme, yolculuk, gezme, 56, 59, 70, 73
seyreyle-: Seyretmek, bakmak, seyreyleyenler, 24
seyyie: Fena, kötü, 45
sezâ: Münasip, uygun, yaraşır, 79
sıdk: Doğruluk, gerçeklik, sıdkdan, 73
sıhhat: Sağlamlık, sağlık, 67
sırasında: Esnasında, 12, 38, 39
sırf: Sade, yalnız, 18, 19, 43
sırr: Gizli tutulan şey; Allah'ın akıl erme-
 yen hikmeti, 57
 sırrları, 74
sicillât: Resmî evrakların kaydedildiği kü-
 tükler, sicillâtından, 50
sifâl: Çanak, çömlek, 70
sigâr: Küçükler, 45
sîh: Demir şiş, kebab şişi, 21
sille: Şamar, tokat, silleyi, 67
silsile: Zincir, zincirleme olan şey, art
 arda gelen şeylerin oluşturduğu sıra, 35, 36
silsile-i fâside: Bozgunluk çıkaran dizi, 36
silsile-i ifâde: İfade silsilesi, 35, 36
sîne-i figâr: Yaralı gönül, 69
sipâh: Asker, ordu, sipâhımız, 68
sipâhî: Osmanlı ordusunda bir sınıf süvari, sipâhîdir, 69
siper: Koruyucu engel, 26
siyâsiyye: Siyasete ait olan, politik, siyâsiyyenin, 75
sohbet: Görüşüp konuşma, arkadaşlık, 41, 67, 81
sonra: Daha ileri bir zamanda, müte-
 akiben, 8, 10, 11, 13, 17, 20, 22, 25, 27, 28, 33, 34, 37, 38, 41, 44, 47, 49, 55, 60, 64, 68, 77, 78, 83

sonraları, 45
söyle-: Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak; bir düşünceyi ileri sürmek, ortaya atmak, söylediğimiz, 43 söylediğimizi, 49 söyler, 24, 61 söyleyeceğiniz, 37 söyleyemem, 74
söylen-: Söyleme işi yapılmak, söylenmiş, 20, 21, 38, 39, 43
söz: Bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük, 20, 23 sözler, 20, 21, 43, 60, 66 sözlerde, 26 sözlerdendir, 39 sözleri, 38 sözlerle, 50 sözü, 19, 22 sözüm, 57, 67 sözün, 27, 63
suâl: Sorma, soru, 65
subh: Sabah, sabah vakti, subhun, 62
sûd: Fayda, kâr, kazanç, 82
sudâ': Baş ağrısı, 66
sudûr: Sadır olma, meydana çıkma, 49 sudûru, 35
sûhte: Yanık, tutuşmuş, sûhtece, 16
sukûk: Şeriat mahkemesinden verilen ilamlar, beratlar, hüccetler ve bunlarda geçen terimler, tabirler, deyimler, sukûkuna, 50
sun-: Uzatmak, sunmuş, 62
sûr: Şenlik, 60
sûret: Biçim, tarz, yol, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 34, 38, 40, 45, 49, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 68, 69, 71, 75, 76, 77 sûretde, 3, 13, 14, 26, 27, 28, 41, 45, 76 sûreti, 25, 27 sûretin, 13, 26 sûretinde, 15, 40, 44, 83 sûretine, 47 sûretle, 6, 7, 8, 12, 18, 21, 39, 45, 51, 53, 65, 84

sûretâ: Görünüşte, 71
sûret-i inşâiyye: İnşa tarzı, yapı şekli, 3, 18, 45 sûret-i inşâiyyenin, 58, 59 sûret-i inşâiyyesi, 53 sûret-i inşâiyyeye, 19, 24, 71 sûret-i inşâiyyeyi, 4, 22
sûret-i inşâiyye-i Fârisiyye: Farsça yapı şekli, sûret-i inşâiyye-i Fârisiyyeyi, 23
sûret-i inşâ: İnşa tarzı, yapı şekli, sûret-i inşâmızca, 27 sûret-i inşâya, 68
sûret-i isti' mâl: Kullanım şekli, 16 sûret-i isti' mâlce, 9 sûret-i isti' mâle, 21 sûret-i isti' mâli, 6, 17 sûret-i isti' mâlidir, 20 sûret-i isti' mâlin, 11, 26 sûret-i isti' mâlinde, 11 sûret-i isti' mâllerince, 8
sûret-i kat' iyye: Kesin surette, sûret-i kat' iyyede, 38
sûret-i menfiyye: Olumsuz şekil, sûret-i menfiyyede, 54
sûret-i meşrûa: Caiz olan şekil, sûret-i meşrûada, 75
sûret-i muhârrefe: Tahrif edilmiş şekil, sûret-i muhârrefesi, 49 sûret-i muharrefesini, 40
sûret-i mükerrere: Tekrarlı şekil, sûret-i mükerrerede, 5, 7, 15
sûret-i müstemirre: Devamlı şekil, sûret-i müstemirrede, 52
sûret uğrusu: İki yüzlü, mürâi, 69
surre: Para kesesi, 68
sutûr: Satırlar, yazı dizileri, sutûra, 8
suûd: Yukarı çıkma, yükselme, 64
suver: Suretler, şekiller, tarzlar, 4, 5, 18, 19, 20, 36, 54
suver-i adîde: Çeşitli şekiller, 18
suver-i inşâiyye: İnşa şekilleri, yapı şekilleri, 20 suver-i inşâiyyece, 36 suver-i inşâiyyesi, 19 suver-i inşâiyyesinden, 4 suver-i inşâiyyesine, 18 suver-i inşâiyyesini, 5

sûz: Yanma, tutuşma, 69
sûzed, 21
süd: Süt, 72
sühûlet: Kolaylık,
sühûletle, 54
sükker: Şeker, 66
sükût: Susma, 10
sülâf: Şarap, 24
sürül-: Uzaklaştırılmak, nefyedilmek,
sürülmekden, 68
süvâr: Ata binmiş, binici,
süvârem, 6

Ş

şâbb: Genç, delikanlı, yiğit,
şâbbılığa, 55
şâd: Sevinçli, mutlu, 64
şâd-mânî: Sevinç, 67
şâh: Padişah, 79
şâhın, 74
şâhen-şeh: Şahlar şahı, 55
şâhid: Şahit, tanık, 38, 41, 83
şâhid-i zeher: Sahte şahit, 83
şâhid-kâm: Sevgilinin emeli, isteği, 71
şahs: Kişi, kimse, 10, 29
şahsın, 51
şahsına, 34
şahsında, 33
şâibe: Leke, kusur, noksan, 29
şâir: Şiir söyleyen, yazar kimse, 41, 42,
44
şâirin, 21, 39
şâirlerimizin, 23
şâ'ir: Bkz. şâir, 61
şâkirdân: Talebeler, öğrenciler, çıraklar,
şâkirdânı, 13
şâmil: İçine alan, kaplayan, 41, 49, 76,
78, 79
şân: Şan, şöhret, ün,
şânına, 44, 64
şarâb: Şarap, 42, 64
şâri': Şeriat koyan, kanun koyan,
şâri'in, 31
şark: Doğu,
şarkda, 28
şatt: Büyük nehir,
şattı, 67

şâyân: Yakışır, yaraşır, değer, 34, 77
şâyi: Duyulmuş, herkesçe bilinmiş, 21, 22
şâzz: Kural dışı, kurala uymayan, 43
şêâir: Adetler, törenler, 27
şêâir-i İslâmiyye: İslam dininin âdetleri,
şêâir-i İslâmiyyeyi, 27
şeb: Gece, 63
şebâb: Gençlik, cıvanlık, 55
şeb-gâh: Gece vakti, 24
şeb-nem: Çiy, 70
şehr: Şehir, büyük kent, 73
şehr-yâr: Padişah, hükümdar,
şehr-yârem, 6
şehzâde: Hükümdar oğlu,
şehzâdelerinden, 42
şeker-hâ(y): Tatlı söyleyen, tatlı sözlü,
şeker-hâyı, 66
şekil: Biçim, çeşit, tür, durum,
şekilde, 44
şekk: Şüphe, zan, tereddüt, 60
şekl: Bkz. şekil, 6, 38, 53
şekle, 4, 29, 52
şeklinde, 19
şekline, 46, 47
şeklini, 6, 9, 29
şekl-i imlâ vü telaffuz: Söyleyiş ve
yazım şekli,
şekl-i imlâ vü telaffuzıyla, 6
şekl-i tabîi: Doğal şekil, asıl şekil,
şekl-i tabîisinden, 53
şem': Mum, 56, 58
şemâtet: Birinin kötü durumda olmasına
sevinme, 77
şemşîr: Kılıç,
şemşîrine, 56
şenâr: Büyük utanç, ayıp, 74
şerâit: Şartlar, 75
şerâitini, 76
şerâret: Şer işleme, fenalık, kötülük, 73
şeref: Büyüklük, yükseklik, övünme, 64,
74
şeref ver-: Onurlandırmak,
şeref verimiz, 64
şerh: Açıklama, 56
şer'i: Şeriate uygun, 24
şerîf: Mübarek, kutsal, soylu, temiz,
şerîfe, 41, 81
şerîflerinden, 73
şer': İslam kanunu, İslam hukuku,

şer'in, 31
şerr: Kavga gürültü, 26
şevâhid: Şahitler, 47
şevâzz: Müstesna, kural dışı olanlar, 43
şevk: Şiddetli arzu, keyif, neşe, 23, 25
şey: Nesne, eşya, 8, 14, 26, 28, 33, 35, 47
 şeyde, 7, 35, 45
 şeyi, 47
 şeyin, 37, 47, 52, 54
 şeyler, 19, 36
 şeylerde, 10, 28, 37, 44, 83
 şeylerden, 26, 49
 şeylerdir, 32
şeyb: İhtiyarlık, 55
şeyh: Bir tekke veya zaviyede reislik eden
 ve müritleri bulunan kimse, 5
şikâyet: Sızlanma, yakınma,
 şikâyetim, 77
 şikâyetimiz, 77
şimden girü: Şimdiden sonra, şimdiden
 itibaren, 24
şimdi: Şu anda, içinde bulunduğumuz
 zamanda; artık, bundan böyle, 6, 26,
 29, 36, 44, 46, 50, 58, 68, 77
 şimdiki, 34, 48, 36, 73
şî'r: Şiir, nazımlı ve kafiyeli söz, 48, 73
 şî'rde, 74
 şî'rdeki, 44
şîrîn: Tatlı, sempatik,
 şîrînim, 66
şîrîn-kâm: Tadı damağında kalmış, 64
şitâb: Acele, sürat, 26, 71
şîve: Naz, eda; üslup; söyleyiş özelliği,
 yerli veya yabancı konuşma tarzındaki
 telaffuz hususiyetleri, 6, 7, 8, 18, 19,
 29, 36, 45, 64
 şîvece, 6
 şîvelerine, 5
 şîvemize, 5
 şîvesine, 53
şîve-i beyân: İfade üslubu,
 şîve-i beyânındaki, 36
şîve-i dîğer: Başka bir şîve, 6
şîve-i lisân: Dilin şîvesi,
 şîve-i lisâna, 18, 19
şîve-i muhâverât: Konuşma şîvesi,
 şîve-i muhâverâtımıza, 45
şîve-i nezâket: Zarif şîve,
 şîve-i nezâkete, 7

şîve-kâr: İşveli, cilveli,
 şîve-kâre, 62
şol: İşaret zamiri, şu, o, 58
şöhret: Ün, ad, 65
şöhret bul-: Ün sahibi olmak,
 şöhret bulmuş, 65
şöyle: Şuna benzer, şunun gibi; şu yolda,
 şu biçimde, 15, 26, 50, 79
 şöyledir, 19
şu 'â': Işın, Güneş'ten veya başka bir ışık
 kaynağından uzanan tel tel ışıklar,
 şu 'â'ından, 61
şuarâ: Şairler, ozanlar, 42
 şuarâmız, 32
 şuarâmızın, 15, 34, 38
şuarâ-yı Türk: Türk şairleri,
 şuarâ-yı Türk'den, 42
şûh: Neşeli, şen ve oynak kadın, 62, 70
şûr: Şamata, gürültü, 26
şûrâbe: Kirli acı su, 64
şûrîde: Tutkun, 55
şübhe: Şüphe, kuşku, 37
şühûd: Şahitler, tanıklar, 73
 şühûdun, 50
şükrân: Teşekkür etme,
 şükrânda, 63
şükûh: Ululuk,
 şükûhumuz, 68
şürû: Başlama, 84
şüyû': Duyulma, yayılma, bilinme,
 şüyû'undadır, 78
şüzûz: Kaide, kural dışı olanlar,
 şüzûzu, 43

T

tâ: Kadar, değin, dek, 74
taahhüdât: Üstüne alınan işler, taahhüt-
 ler, 84
 taahhüdâtıdan, 63
taalluk: İlişgi, ilgisi olma, 17, 40
 taalluku, 46
taassub: Bağnazlık, 80
tâ'at: İbadet, bir dinin buyruklarını yerine
 getirme, 24
tâat: Bkz. tâ'at,
 tâate, 72
tab': Tabiat, yaradılış; kitap basma, 60

tab'ımdadır, 70
 tab'ında, 16
tâb: Güç, kuvvet, takat, 36, 66
tâb-âver: Güç yetiren, dayanan, 36
tâbi: Bağlımlı, birinin veya bir şeyin arkasından giden, ona uyan, 7, 27
tâbi': Bkz. tâbi, tâbi'dir, 78
tabîat: Tabiat, yaradılış, mizaç; kâinat; güzeli ayırma melekesi, zevk, 17, 18, 23, 29, 37, 46, 84
 tabîatdır, 28
 tabîate, 37
 tabîatle, 38
tabî'at: Bkz. tabîat, 69
tabîat-i asliyye: Asıl hâl, asıl şekil, tabîat-i asliyyesinden, 84
tabîat-i ifâde: İfadenin doğallığı, ifadenin aslı, tabîat-i ifâdeden, 46
tabîat-i mantıkiyye: Mantıki sağduyu, tabîat-i mantıkiyyeleri, 18
tabîî: Doğal, saf, katıksız, 45
 tabîîlik, 45
 tabîîsinden, 4, 53
tabîiyye: Bkz. tabîî, 48, 72
 tabîiyyesinin, 28
tâbiyyet: Tabi olma, bir devletin tebaasından bulunma, uyrukluk, tâbiyyetin, 76
ta'bîr: İfade, anlatma; bir manası olan söz; deyim, terim, 8, 10, 34, 41, 45, 52, 53
 ta'bîrimle, 57
 ta'bîrince, 17
 ta'bîrinin, 22
 ta'bîrleri, 8
ta'bîrât: Tabirler, terimler, 23, 50
 ta'bîrâtın, 44
ta'bîrât-ı meşhûre: Herkesçe bilinen, ünlü sözler, ta'bîrât-ı meşhûredendir, 23
ta'bîr-i âher: Başka bir deyiş, ta'bîr-i âherle, 8, 41, 52
ta'bîr-i ehass: En özel tabir, 34
ta'biye: Yerli yerine koyup hazırlama, tertip etme, 64
tagayyürât: Değişmeler; bozulmalar, tagayyürâta, 12

tagayyür: Değişme, başkalaşma; bozulma, tagayyürden, 29
 tagayyürü, 7
tahammül: Dayanma, katlanma, 25, 57, 62
taharrî: Arama, araştırma, 3, 37, 48
tahattur: Hatırlama, hatıra getirme, 30, 40
tahavvül: Değişme, tahavvülü, 7
tahkîk: Doğru olup olmadığını araştırma, 64
tahkîkât: Araştırmalar, soruşturmalar, 16
tahlîl: Çözümleme, analiz etme, 17
tahlîs: Kurtarma, kurtarılma, 26
tahrîr: Yazma, yazılma, 5
 tahrîre, 34
tahrîrât: Resmî bir daire tarafından yazılan yazılar ve mektuplar, tahrîrâtımız, 76
tahsîl: Hasıl etme, ilim öğrenme, 16, 65
tahsîn: Güzel bulup takdir etme, 76
tahsîs: Bir şeyi birine veya bir yere mahsus kılma, ayırma, 25
tahvîl: Değiştirme, değiştirilme, çevirme, döndürme, 5, 40, 47
 tahvilden, 36
 tahvîli, 37
tâ'ib: Tövbe eden, 70
takaddüm: Önce gelme, yaklaştırma, 41
takarrür: Karar bulma, kararlaşma, 44
tâkat: Güç, kuvvet, 71
 tâkatim, 6, 78
takdîm: Öne geçirme, 37, 49
takdîm ü te'hîr: Bir ibaredeki sözlerin yerlerini değiştirerek düzeltme, 37, 49
 takdîm ü te'hîrinden, 37
takdîm ü te'hîr-i elfâz: Sözcüklerin yerlerini değiştirme, 49
taklîd: Benzemeye, benzetmeye çalışma, bir şeyin sahtesini yapma, 15, 23, 33, 47
 taklidden, 30
 taklîdi, 34, 83
taklîdkâr-âne: Taklit etmişçesine, taklîdkâr-ânesine, 46
taksîmât: Bölmeler, bölümler, 49
taksîmât-ı selase: Üç bölüm,

taksîmât-ı selasesini, 49
taleb: İsteme, istek, 79
talebe: Öğrenciler, talebeye, 11, 38
taleb-kâr: İstekli, 70
tâlî: Sonradan gelen; bir şeyin arkası sıra giden, 41
tâli': Talih, kader, kısmet, baht, tâli'im, 67
ta'lim: Öğretme, öğretim, 53 ta'limine, 30
ta'lim-i kavâid: Kuralların öğretimi, 53
tamâm: Tam, eksiksiz, bitirme, 18, 24 tamâmiyle, 7, 17, 53
tamâmî: Tamamlayan, bölünmeyen, 64
tamâmîyyet: Tamamlık, bütünlük, 76
tan: Şafak vakti, fecir, 73
tanı-: Bilmek, tanımayanlar, 3
tantana: Ses çıkarma; debdebe, patırtılı, gürültülü gösteriş, 74
tanzîm: Düzeltme, düzenleme, 63, 84
Tanzîmât: Sultan Abdülmecit zamanında, 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu adıyla anılan bir fermanla ilan edilen yönetimi iyileştirme tasarısı ve bu iyileştirmenin yapıldığı dönem, 80
tarab-efzâ: Neşeyi arttıran, tarab-efzâda, 70
taraf: Yan, yön; bir kimsenin yanı; aralarında anlaşmazlık bulunan iki kişiden veya topluluktan her biri, 10, 72, 73 tarafçığından, 49 tarafından, 9, 15, 19, 45, 46, 47, 53, 63, 76 taraflarından, 50
taraf-dâr: Taraftar, bir tarafı tutan, taraf-dârı, 43 taraf-dârıdır, 37 taraf-dârlarının, 38
taraf-gîr: Bkz. taraf-dâr, taraf-gîrlik, 80
tardedil-: Uzaklaştırılmak, savılmak, tardedildi, 46
ta'rîf: Etrafıyla anlatma, bildirme, 54
târîh: Tarih, bir olayın gününü, ayını, yılını bildiren söz; belli bir zaman

içinde yaşanmış gelişmelerin, olayların, olguların bütünü, 16
târîhden, 8, 9, 10, 13
târîhinde, 40
târîhçe: Bir olay veya nesnenin özet olarak yazılmış tarihi, tarihçe, târihçesini, 9
târîhiyye: Tarihle ilgili, 3
tarîkat: Allah'a ulaşma ve onu tanıma yollarından her biri, tarîkatden, 74
tarîkiyle: Yoluyla, vasıtasıyla, 17, 49, 53, 83
ta'rîz: Dokundurma, taşlama, 3 ta'rîzde, 76 ta'rîze, 18
ta'rîzen: Tariz yoluyla, 12
tarz: Şekil, biçim; usul, yol, 4, 10, 12, 14, 17, 20, 34, 35, 43, 45, 53 tarzda, 47
tarz-ı âmiyâne: Amiyane tarz, tarz-ı âmiyânede, 20
tarz-ı beyân: Beyan tarzı, ifade şekli, tarz-ı beyâna, 10
tarz-ı güftâr: Söyleyiş şekli, 45
tarz-ı ibâre: İbare tarzı, 17
tarz-ı ifâde: İfade tarzı, tarz-ı ifâdedir, 4, 45
tarz-ı inşâ: Yazı (nesir) tarzı, yapı şekli, tarz-ı inşâmızın, 34 tarz-ı inşâsına, 53
tarz-ı isti'mâl: Kullanım tarzı, 14 tarz-ı isti'mâli, 12
tarz-ı muhâvere: Konuşma tarzı, tarz-ı muhâvereye, 53
tarz-ı müsbet: Olumlu şekil, tarz-ı müsbetde, 53
tarz-ı müselsel: Zincirleme şekil, tarz-ı müselselin, 35
tasannu': Bir şeyi olduğundan daha süslü gösterme, yapmacık, 25
tasarruf: Bir şeyi istediği gibi kullanma yetkisi, kullanım, 4
tasarrufât: Tasarruflar, kullanımlar, tasarrufâtındandır, 39
tasavvur: Zihinde şekillendirme, kurma, 33 tasavvurundan, 53
tasavvurât: Tasavvurlar, 73

tasdîk: Doğrulama, onaylama, 16, 19, 63
tasdîkde, 16
tashîh: Düzeltme, 6, 32
tashîhe, 51
taslît: Birini veya bir şeyi başka birine veya bir şeye bela etmek, eklemek, 39, 41
tasnîf: Eser veya kitap hâline getirme, sınıflama, 16
tasnîfine, 9
tasvîr: Betimleme, 39, 44
taşra: Dışarı, bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, 59
tatbîk: Uydurma, karşılaştırma, 27, 32
tatbîkan: Uygulama suretiyle, 17
tatbîkât: Amelî, pratik dersler, tatbîkâtın, 54
tatbîkiyye: Uygulama, pratikle ilgili, tatbîkiyyesidir, 54
ta' tîl: Çalışmaya ara verme, kesme, 24
tav'an: İsteyerek, kendi isteğiyle, 27
tavîl: Uzun, 59
tavîle: Bkz. tavîl, 53
tavîleyi, 83
tavk: Gerdanlık, halka, 64
tavr: Hâl, eda, gidiş, davranış, tavrına, 30, 33
tavsiye: Öğütme, 9
tavsiyesinde, 38
tavzîh: Açıklama, aydınlatma, 8
ta'yîn: Ayırma, belli etme, 8, 11, 18, 28, 50, 84
ta'yîni, 37
ta'zîm: Büyükleme, ululama, 80
teâlâ: "Yüksek olsun" manasında bir söz olup Allah adıyla birlikte kullanılır, 63
tebaa: Uyruk, bir devletin hükmü altında bulunan kimseler, tebaası, 28
tebaiyyet: Tabi olma, uyma, 38
tebâüd: Uzaklaşma, 46
tebdîl: Değiştirme, 29
tebeddül: Değişme, 7
tecelfî: Görünme, Allah'ın lutfuna erişme, 57
tecerrüd: Sıyrılma, soyutlanma, 64
tecerrüdlerinde, 7
tecessüs: Yoklama, araştırma, 71

tecrîd: Ayırma, soyutlama, 52
tecrûbe: Deneme, sınama, 27, 75
tedbîr: Bir şeyi temin edecek veya önleyecek yol, çare, 65, 73
tedbîri, 74
te'dîb: Edeplendirme, terbiye etme, te'dîbin, 60
tedkîk: Dikkatle araştırma, inceden inceye yoklama, 27, 34
tedkîkten, 22
tedkîki, 40
tedkîkât: İnceden inceye araştırmalar, 16, 17
tedkîkâtını, 13
tedrîs: Ders verme, okutma, tedrîsindeki, 38
tedrîsine, 11
tedvîn: Kitap hâline getirme, 8, 17
tedvînine, 49
tedvîn-i kavâid: Kuralların, kaidelerin toplanması, tedvîn-i kavâidinden, 8
teessüf: Eseflenme, üzülme, 53, 76
teessüfdür, 34
te'essür: Acı, keder duyma; hislenme, 81
tefekkkür: Düşünme, zihin yorma, 3
teferrüd: Kendi başına kalma, 13
tefrîk: Seçme, ayırt etme, 27
tefsîr: Yorum, yorumlanma, tefsîrinde, 75
tegâfûl: Anlamamazlıktan gelme, 63
tehallûf: Uygunsuzluk, 64
tehî: Boş, 68
te'hîr: Sonraya bırakma, 49
te'hîrinden, 37
tekâsül: Üşenme, tembellik, ilgisizlik, 63
tekellûf: Gösteriş, yapmacık, 25
tekellüfden, 70
tekerrür: Tekrarlama, tekrarlanma, 27
tekerrüriyle, 38, 49
tekerrüründe, 39
tekerrüründen, 34
te'kîd: Kuvvetlendirme, pekiştirme, 25, 28
te'kîd-i hükm: Yargıyı, hükmü kuvvetlendirme, 25
tekmile: Ek, 52
tekmile-i bahs: Bahse ek, 52

tekrâr: Bir şeyi iki veya daha çok defa yapma, 20, 21, 25, 28, 38, 49
tekrîr: Tekrarlama, tekrar etme, 14
teksîr: Çoğaltma, çoğaltılma, 28
telafluz: Söyleyiş, söyleniş, 5
 telafluziyle, 6
 telafluzunu, 6
telâhuk: Birbirine katılma, eklenme, telâhuklarında, 7
telâş: Herhangi bir endişeden, kederden ileri gelen heyecanlı ve sıkıntılı acele, 48, 75
telfik: Birleştirme, toplama, 8
te'lif: Kitap yazma; yazılmış eser, 8
 te'lifi, 9
temâyüz: Üstün olma, sivrilme, 7
temennâ: Eli başa götürerek verilen selam, 58
temennî: Dileme, dilek, 24, 28
te'mîn: Korkusunu giderme, inanç verme, sağlama, elde etme, 35, 52
temme: Bitti, tamam oldu, 84
temsîl: Bir şeyin aynısını yapma, 40, 54
temyîz: Seçme, seçilme, temyîzine, 76
tenâkuz: Çelişme, çelişki, tenâkuzumuza, 35
tenbîh: Uyarma, uyarı, tenbîhini, 30
ten: İnsan vücudunun dış yüzü, cilt, tende, 67
tenezzül: Alçalma, 30
tenkîd: Eleştirme, tenkit, 77
terâkîb: Terkipler, tamlamalar, 37
terbiye: Eğitim, görgü, terbiyeden, 50
tercümân: Çevirici, çevirmen, 57
tercûme: Dilden dile çevirme, çeviri, tercümeler, 32
 tercümeleridir, 83
 tercümelerinden, 31
terdîd: Reddetme, tekrarlama, 15
tereddüd: Kararsızlık, 8, 13, 16, 17, 32
 tereddüde, 9
 tereddüdle, 46
ter: Taze, teri, 82
terk: Bırakma, bırakılma, vazgeçme, vazgeçilme, 7, 21, 54, 55, 67

terki, 45
terk-i âsâr: Eserler bırakma, 7
terkîb: Birleştirme, takım, 3, 38, 48
 terkîbde, 53
 terkîbi, 23
 terkîbler, 36
terkîbât: Terkipler, 7
 terkîbâtdır, 23
terkîbât-ı kelâmiyye: Kelime terkipleri, kelime grupları, 7
terkîb-bend: Kafiyele başka başka birkaç kısımdan meydana gelen ve her parçanın sonunda ayrı kafiyele bir beyti bulunan nazım şekli, 41
terkîb-bend-i meşhûr: Herkesçe bilinen terki-bent, terkîb-bend-i meşhûrunun, 41
tertib: Dizme, düzene koyma, 16, 37, 46, 47, 48, 73, 74, 76
 tertibinden, 49
tertîbât: Düzen, düzenleme, 75
tertîb-i emsâl: Örnekler sıralama, 47
tertîb-i kelâm: Kelimelerin tertibi, 37
tertîb-i makâl: Sözlerin tertibi, 47
tertîb-i meânî: Anlamaların tertibi, 48, 73
tertîb-sâz: Tertip eden, düzenleyen, 63
terfîl: Yoluyla, usulüyle okuma, 59
tervîc: Bir fikri tutma, destekleme, 47, 48
tervîcen: Tutarak, destekleyerek, 12
tervîc-i merâm: Maksudını destekleme, 47
tesâdüf: Rast gelme, rastlantı, 15, 28, 34, 36
tesâmuh: Dikkatsiz davranma, tesâmuhu, 82
teshîl: Kolaylaştırma, 37
teshîr: Büyü yapma, büyüleme, 56, 63
te'sîr: İşleme, dokunma, 64
teslîm: Hakikat olduğunu söyleme, doğrulama, 16, 26, 65
tesviye: Düzeltme, 80
 tesviyesi, 65
teşbîh: Benzetme, benzetilme, teşbîhler, 36
teşekkül: Belli bir varlık ve biçim kazanma, şekillenme; oluşma, meydana gelme, 8, 43, 44, 53
teşekkülât: Teşekküller, 54

teşekkülât-i tatbîkiyye: Uygulamanın biçim kazanması, teşekkülât-i tatbîkiyyesidir, 54
teşkîl: Bir şeye şekil, suret verme; meydana getirme; yapım, kuruluş, 23, 35, 45, 47, 48, 53, 55, 60, 74
teşkîl ü terkîb-i elfâz: Kelimelerin terkip ve teşkili, 48
teşkîl ü tertîb-i elfâz: Kelimelerin tertip ve teşkili, 74
teşne: Susamış, 70
teşrîh: Bir sorunu veya konuyu ele alıp en ince noktalarına kadar gözden geçirerek anlatma, açıklama, 17, 52, 53, 54
 teşrîhi, 9
teşrîhât: Açmalar, açıklamalar, 37
 teşrîhâtıdan, 17
teşrîh-i ilel: illetleri (cümleleri) şerh etme, çözümleme, 53, 54
teşrîh-i kavâid: Kuralların açıklanması, 52
teştît: Dağıtma, perişan etme, 12, 13
teştît-i kâide: Kuralı dağıtma, parçalama, teştît-i kâideye, 12
teşyîd: Sağlamlaştırma, 78
teşyîd-i hükm: Yargıyı, hükmü kuvvetlendirme, 78
tetebbu': Etraflıca tetkik etme, hakkında geniş bilgi edinme, 15, 16, 34, 40, 50
 tetebbu'un, 40
tetebbuât: Tetkikler, araştırmalar, 5
tetimme: Bir şeyin tam olması için lüzumlu şey, tetimmesi, 47
tevâfuk: Uyuma, uygun gelme, 7
tevârih: Tarihler, 70
tevcih: Anlam verme, yorumlama, 60
tevdî': Bırakma, emanet etme, 29
tevekkül: Herhangi bir işte elinden geleni yapıp gerisini Allah'a bırakma, 77
tevellüd: Doğma, 32, 82
tev'em: İkiz, 59
tevfik: Uydurma, 6, 17, 21, 36, 37
tevfikan: Uygun olarak, 5, 21
te'vîl: Sözü çevirme, söze ayrı mana vermeye kalkışma, 60
te'vîlât: Sözü çevirmeler, 13, 52
tevlîd: Meydana getirme, sebep olma, 33
tevsî': Genişletme, 16

tevsî'-i tahkîkât: Soruşturmayı genişletme, 16
te'yîd: Kuvvetlendirme, doğrulama, 10, 40, 78
te'yîd-i müddeâ: İddia edilen şeyin sağlamlaştırılması, 40, 78
tezâyüd: Çoğalma, artma, 65
tezyîd: Ziyadeleştirme, arttırma, 16
tezyîn: Süsleme, 16, 33
tılâ: Altın yaldız, sırma, saf altın, tılâdan, 64
tırâşîde: Yontulmuş, tırâşîdesi, 78
tîh: Çöl, 82
tîre: Bulanık, karanlık, 73
tövbe: İşlenmiş bir günah veya suçun bir daha işlenmeyeceğine dair verilen söz, tövbesine, 80
tövbe-kâr: Tövbe eden, 80
tövbe-şikest: Tövbesini bozan, tövbe-şikestiz, 70
tuğyân: Taşkınlık, coşkunluk, 34
tumturak: Gösteri, debdebe, söylenişi parlak görünen ibare, tumturaka, 36
tûtî: Dudu, papağan cinsinden taklit yapan bir kuş, 66
 tûtîdir, 57
tükên-: Bitmek, sona ermek, tükene, 70
tür: Çeşit, türde, 75
 türlü, 9, 27
 türüsü, 14

U (‘u)

'ucb: Kendini beğenmişlik, 70
ufak ufak: Küçük küçük, hafif hafif, yavaş yavaş, 79
uğra-: Yola devam etmek üzere, bir yerde kısa bir süre kalmak; bir yerin yanından, yakınından, içinden geçmek; kötü duruma konu olmak, uğradığı, 52, 72
 uğramağı, 38
 uğratır, 61

uğraş-: Bir işi başarmaya çalışmak, iş edinmek, uğraşmak, 54
uğru: Hırsız, uğrusu, 69
uhrâ: Başka, diğer, 11
ukalâ: Akıllılar, akıllı olanlar, 23
‘ukbâ: Ahiret, öbür dünya, 41, 81
 ‘ukbâsın, 61
 ‘ukbâya, 82
ukde: Düğüm; zor, karışık iş, 12
 ukdeden, 36
 ukdeler, 35
ukûl: Akıllar, zihinler, 65
ûlâ: Birinci, ilk, ûlâda, 20
 ûlâdır, 30
ulan-: Ulaştırılmak, ulanmış, 73
ulemâ: Âlimler, ilim sahipleri, ulemâya, 80
ulu: Çok yüksek, yüce, 78
ululuk: Büyüklük, yücelik, 22
ûlü-l-ebsâr: Görüş kabiliyetinde olan kimseler, 48
‘ummân: Büyük, engin deniz, 70
umûm: Bütün insanlar, halk; herkes, 84
 umûmun, 60, 75
umûmî: Genel, genel olarak, 23
umûmiyye: Umuma, herkese ait, herkesle ilgili, genel, 37
 umûmiyyesine, 76
umûr: İşler, hususlar, 75
unvân: İsim, lakap, san; şöhret, unvânın, 80
 unvânını, 8, 28
ur-: Vurmak; sokmak, batırmak, urdu, 63
 ururum, 67
usûl: Yol, yöntem, kaide, düzen, 9, 33, 48, 74
usûl-i irticâl: Doğaçlama yöntemi, 48, 74
usûl-i kitâbet: Yazma yöntemi, 33
uşak: Erkek hizmetçi, 29
uzmâ: Daha, en, pek, çok büyük, 51
uzun: Başlangıcı ile bitimi arasında fazla uzaklık olan, çok süren, 26

Ü

üdebâ: Edipler, yazarlar, üdebâdan, 47, 48
ülfet: Alışma, alışkanlık; dostluk, 10, 45, 58
ümîd: Umut, umma, 25, 64, 67
üns: Alışıklık, alışkanlık, 68
ünsiyyet: Alışkanlık, ahbablık, 36
üslûb: Yol, biçim, usul; ifade yolu, 21, 33, 35, 36, 45, 83
üslûb-i beyân: Beyan tarzı, üslûb-i beyânda, 33
üslûb-i Fârisî: Farsça üslup, üslûb-i Fârisiye, 21
üslûb-i ifâde: Anlatma tarzı, üslûb-i ifâdenin, 83
 üslûb-i ifâdesine, 35
üslûb-i kadîm: Eskilerin tarzı, üslûb-i kadîmin, 36
üslûb-i müselsel: Silsileli tarz, 45
 üslûb-i müselselde, 83
üslûb-i resmî: Resmî tarz, 36
üss: Esas, asıl, kök, temel, 3
üştür: Deve, üştürî, 6
üzere: Amacıyla, şartıyla; gibi, 11, 12, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 27, 32, 43, 45, 47, 54, 55, 65, 76, 78, 84
üzerinde: Üstünde, 11

V

va‘de: Bir işin yapılması veya bir borcun ödenmesi için tanınan süre, mühlet, va‘desi, 82
vahîd: Yalnız, tek, vahîdim, 25, 82
vahşet: Yabanilik, yabani; korku, 64
vâiz: Dinî öğütlerde bulunan kişi, 51, 71
 vâizin, 52, 72
vâkiâ: Gerçek, gerçi, her ne kadar, 7, 8
vâkıa: Vuku bulmuş, olmuş bir iş, vâkıanın, 10
vâkıf: Bir şeyi elde eden, bir işten haberli olan, 27, 28, 61, 83

- vâki'**: Vuku bulan, olan, 13, 17, 32, 34, 39
- vakt**: Vakit, zaman, çağ, 7, 29, 71
vaktin, 75
- vaktiyle**: Bir zamanlar, 4, 12
- var**: Mevcut, evrende ve düşüncede yer alan, yok karşıtı; olumlu ad cümleleri kurmaya yarayan kelime, 6, 17, 18, 19, 20, 21, 29, 31, 40, 45, 47, 50, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 78, 79, 81
vardır, 7, 14, 20, 21, 22, 25, 26, 38, 52, 60, 62, 72, 74, 77, 79
- vâreste**: Serbest, ilişiksiz, 84
- var-**: Ulaşmak, vasıl olmak, varmakla, 64
- vasf**: Nitelik, bir kimsenin veya bir şeyin taşıdığı hâl, sıfat; övme, 56
- vasî**: Bir yetimin veya akılca zayıf ve hasta olan bir kimsenin malını idare eden kimse, vasîsidir, 80
- vasl**: Ulaşma, kavuşma, 71, 79
vasla, 6, 78
vasliyle, 64
- vatan**: Yurt, 64
- vaz'**: Koyma, konum, 4, 10, 11, 14, 26, 29, 38, 47, 52, 72
vaz'ı, 37
- vaz'et(d-)**: Koymak, vaz'edilen, 63
vaz'etmekdir, 72
vaz'etmiştir, 12
- vaz'-ı aslî**: Asıl konum, esas şekil, 14
vaz'-ı aslîsinden, 26, 29, 38, 52
vaz'-ı aslîye, 10, 11
- vaz'-ı tabîî**: Doğal konum, doğal şekil, vaz'-ı tabîîsinden, 4
- vazîfe**: Bir kimsenin yapmak zorunda olduğu iş, görev, 63
vazîfeleri, 8
vazîfemiz, 75
- ve**: İki kelime veya iki cümle arasına girerek aralarında bir bağ olduğunu gösteren bağlaç, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84
- vech**: Üslup, tarz, 22, 84
vechden, 27
vechile, 14, 15, 19, 26, 40, 43
- vech-i âtî**: Sonraki tarz, 84
- vefâ**: Sözünde durma, 25, 40, 57
- vefk**: Uyma, uygun gelme; uygun, 71
- vehle**: Dakika, an, lahza, 15
- vehle-i nazar**: İlk bakışta, vehle-i nazarda, 15
- vekîl**: Birinin, işini görmesi için yerine bıraktığı veya yetki verdiği kimse, 50
- velâ-perver**: Dostluk besleyen, velâ-perverilerinden, 72
- velev**: Olsa da bile anlamında bağlaç, 11, 16, 44, 47
- ve-l-hâsıl**: Sözün kıyası, 48, 75
- veliyy-ün-niam**: Dinine sınıksız bağlı kimse, Şeyhülislam, veliyy-ün-niamiden, 72
- ver-**: Bırakmak; düşünce veya bilgi anlatan şeyleri başkalarına iletmek, bildirmek; sahip olmasını sağlamak, kazandırmak, 57
verdi, 18, 19
verdiği, 38
vere, 60
verir, 56
- verâ**: Halk, mahluk; âlem, kainat, 24
- verd**: Gül, 82
- verziş-kâr**: Çalışkan, 74
- vesâit**: Vasıtalar, 7
- veyâ**: Ayrı olmakla birlikte aynı değerde tutulan iki şeyi anlatan kelimelerden ikincisinin önüne getirilen bağlaç, yahut, 3, 4, 7, 17, 20, 26, 30, 31, 33, 39, 44, 50, 51, 71
- ve-yâhûd**: "Veya, isterseniz" anlamında bağlaç, 4, 27, 29, 37, 53
- vezîr**: Valilik, vekillik gibi yüksek rütbe-lerde bulunan paşa unvanını taşıyan kimse, 42
vezîri, 59
- vezn**: Vezin, nazım ahenginin ölçüsü, 26, 32, 39, 43, 54
vezne, 15
- vicdân**: Duyma, duygu; insanın içindeki iyi ve kötüyü ayırt eden duygu, 39

vîcdâna, 38
 vîcdânı, 57
 vîcdânınıza, 37
vîcdânî: Kalbî his ile, 18
visâl: Ulaşma, kavuşma, 67, 81
 visâle, 66, 67
 visâlin, 62
vukûf: Bilgi,
 vukûfu, 12
vukû': Bir hadisenin cereyanı,
 vukû'una, 52
 vukû'undadır, 78
vusûl: Ulaşma, varma, 65, 72
vücûd: Var olma, varlık; ten, 65, 66, 69
 vücûda, 73
 vücûdu, 77
vücûda gel-: Ortaya çıkmak, meydana
 gelmek,
 vücûda gelmek, 73
vücûh: Yüzler, suratlar; üsluplar, tarzlar,
 şekiller, 18
 vücûhumuz, 68
vücûh-i adîde: Çeşitli şekiller,
 vücûh-i adîdeden, 18
vüzerâ: Vezirler,
 vüzerâsından, 41

Y

yâ: Ye (ع) harfinin adı, 13
yâ: O hâlde, öyle ise, 4, 15, 53, 54, 61
yâd: Hatırlama, anma, 55, 71
yâhûd: "Veya, daha doğrusu" anlamında
 bağlaç, 27, 44, 54
yakış-: Uygun olmak, münasip olmak,
 yakışır, 60
yalnız: Sadece, tek; ama, 3, 7, 17, 26, 36,
 37, 39, 44, 72, 76
yan-: Isı, ışık veren bir konuma geçmek,
 ateş durumuna geçmek, tutuşmak; çok
 üzülmek,
 yanar, 66
 yanmaz, 58
 yansın, 21
yan: Yön, taraf, cihet,
 yanına, 52, 72
ya'nî: "Sözün kıyası, doğrusu" anlamında
 bağlaç, 12, 14, 15, 26, 39, 45, 51

yap-: Ortaya koymak, gerçekleştirmek
 oluşturmak, meydana getirmek,
 yapacağımız, 14
 yapıldığını, 54
 yapılmış, 48, 72
 yapmak, 9
yapış-: Aralık bırakmayacak şekilde do-
 kunmak,
 yapışamıyor, 50
yâr: Dost, sevgili, ahbap, 25, 57, 62, 67,
 77, 82
 yârda, 58
 yârdan, 77
 yâre, 71
 yâri, 56
 yârimden, 59
yârân: Dostlar, 25, 58
 yârânı, 64
 yârânım, 69
yara-: Faydası olmak, yarar sağlamak,
 yarar, 51
yaraş-: Yakışmak, uymak,
 yaraşır, 41, 81
yardım: Muavenet, bağış, destek, 51
 yardımıyla, 16
yasa: Olayların gidişinde olağan dışına
 yer vermeyen, değişmezlik ve
 mecburiyet gösteren kural,
 yasası, 31
yaş: Doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile
 ölçülen zaman, sin,
 yaşında, 64
yavuz: Güçlü, gürbüz, 21
yaygara: Gereksiz olarak yüksek sesle
 bağırıp çağırma,
 yaygaralarına, 77
yaz-: Söz ve düşüncüyü özel işaret veya
 harflerle anlatmak, yazıya dökmek; bir
 bilim veya edebiyat eseri oluşturmak,
 yazacağınız, 37
 yazanlardan, 6
 yazar, 5, 70
 yazdı, 15
 yazdığı, 10, 28, 83
 yazdığını, 35
 yazdıkları, 31
 yazdırdığından, 83
 yazılmış, 36, 49, 83
 yazmağa, 4, 13, 46

yazmağı, 34
yazmaklığıma, 3
yazı: Yazma işi; herhangi bir konuda yazılmış bilim, düşünce ve sanat ürünü, 4, 6
yazma: Nüsha, 40
yed: Kuvvet, güç, kudret, 32
yed-: Çekerek peşinden götürmek, yedeğinde götürmek, yedenini, 22
yed-i ihtiyâr: Seçme kuvveti, yed-i ihtiyârındadır, 32
yek: Bir, tek, 20, 21, 35
yek-dîger: Birbirini, bir taraf öbür tarafı, yek-dîgerine, 53
yek-dîgerinin, 20, 21
yek-tâ: Tek, eşsiz, 41
yemek ye(i)-: Karın doyurmak, yemek yiyen, 80
yemm: Deniz, 78
yer: Mahal, mekân, 6
yerde, 14, 19, 48, 49, 56, 72, 75
yerlerde, 65
yerine: Bir şeyin veya bir kimsenin yerini almak üzere, 5
ye's: Ümitsizlik, elem, keder, ye'siyle, 64
yıkıl-: İstenmeyen biri çekilip gitmek, defolmak; devrilmek, yığılmak, yıkıldı, 19, 42, 81
yine: Yeniden, gene; buna rağmen, bununla birlikte, 11, 14, 17, 32, 38, 42, 47, 48, 56, 59, 63, 79, 83
yit-: Yok olmak, ortadan kalkmak, yitti, 42
yok: Bulunmayan, mevcut olmayan; olumsuz isim cümleleri kurmaya yarayan söz, 31, 36, 40, 50, 51, 56, 57, 58, 71
yokdur, 44
yoksa: "Aksi takdirde" anlamında kullanılan bir bağlaç, sayılan ihtimallerin dışında bir ihtimali bidirmek için kullanılan söz, 36, 46, 47, 74
yol: Bir yere gitmek için aşılacak uzaklık; davranış, tutum, gidiş; uyulan ilke, sistem, usul, tarz, tarık, 27, 45
yolda, 4, 22, 35, 38
yolunda, 10, 15

yolundaki, 27, 35
yol al-: İlerlemek, gelişme kaydetmek, yol aldıktan, 27
yukarı: Bir şeyin üst bölümü, fevk, aşağı karşıtı, yukarıda, 26, 82
yukarıdan, 83
yukarıki, 42, 48
yukarıya, 3
yüz: Sima, çehre, surat; birinin umulan hoşgörüsüne güvenilerek gösterilen cüret, yüzüm, 67
yüzüme, 55

Z

zâbıta: Kural, bağ, 13
zâbıta-i lisân: Dil kuralı, 13
zabt: Sıkı tutma, idâresi altına alma, 24
zâde: Evlat, oğul; doğmuş, meydana gelmiş manalarıyla birleşik kelimeler yapar, 7
zahm: Yara, 26
za'îf: Zayıf, 78
zâika-nevâz: Tatma duyusunu okşayan, okşayıcı, 64
zâlim: Zulmeden, haksızlık eden, 71
zamân: Zaman, vakit; çağ, devir, 8, 9, 11, 16, 34, 48, 49, 58, 68, 72, 78
zamâna, 36
zamânımız, 6
zamânımıza, 41
zamânımızda, 4, 8, 37, 52
zamânına, 7
zamânında, 82
zamânını, 31
zamâne: İçinde bulunulan zaman, dönem; şikâyet ve hafifseme anlamında şimdiki zaman, 24
zann: Sanma, sanı, sezme, zannımca, 18, 28
zannımızca, 48
zannet(d)-: Sanmak, zannederim, 27
zannedip, 15
zannolun-: Sanılmak, zannolunur, 37

zarar: Zıyan, eksiklik, kayıp, 82
zarfında: Belli bir sürede, 4, 14, 54
zarûret: Zorunluluk, gereklilik, 17, 32, 39, 43, 44, 54
 zarûretten, 68
 zarûreti, 26
zarûret-i rabt: Bağlama gerekliliği, 17
zarûret-i vezn: Vezin gereği, 32, 39, 43, 54
zarûret-i vezn ü kâfiye: Vezin ve kafiye gereği, 43
zarûrî: Mecburi, zorunlu, 26
 zarûrîdir, 7, 30, 45
zât: Kendi; saygıya değer kimse, 13, 41, 44, 49, 63, 81
 zâte, 9, 30, 64
 zâti, 33
 zâtin, 8, 16, 49
 zâtinde, 73, 78
 zâtine, 65
 zâtini, 59
 zâtler, 17, 52
 zâtlerin, 9
zâten: Aslında, esasen, 9, 23, 45
zavâbit: Kaideler, 8, 9
zavâbit-ı inşâiyye: İnşa kuralları, yazı kuralları,
 zavâbit-ı inşâiyyeyi, 8
zavâbit-ı lisâniyye: Dil kuralları,
 zavâbit-ı lisâniyyemiz, 8
zâyi: Elden çıkma, kaybolma, 27
zebân: Dil, lisan, 5, 37, 39
zebân-zed: Dil persengi, yayılmış, 5
zeber: Üst, 4
zebûn: Zayıf, güçsüz, âciz, 59
zecren: Menederek, önleyerek, 31
zekan: İki çene kemiğinin aşağıda birleştiği nokta, çene, 56
zemîn: Yer, yeryüzü, 63
zemmâm: Zemmedici, yeren, yerici, 71
zencîr: Zincir, art arda gelen şeylerin oluşturduğu dizi, 64
zerâfet: Zarıflık, incelik; söyleyiş ince-liği,
 zerâfetine, 36
zevât: Kişiler, şahıslar,
 zevâta, 42
 zevâtın, 33
zevc: Karı ve kocanın her biri, koca,

zevci, 19
zevce: Nihâhlı kadın, eş, 19
zever: Yalan, asılsız ve sahte iş, 83
zevk: Tatma, tat, hoşâ giden hâl, haz; eğlence; güzeli çirkinden ayırma kuvveti, kabiliyeti, 17, 18, 25, 57, 67
 zevkine, 29
zevkî: Zevke ait, zevkle ilgili, 18
zevk-i selîka: Güzeli söyleme ve yazma kuvveti, 17
zıdd: Bir şeyin karşılığı, aksi, karşıt, 28
zımnên: Üstü kapalı olarak, 11
zımnında: İçin, dolayısıyla, 75
zihin: Anlama, bilme, hafıza, 36
 zihinler, 54
zihn: Bkz. zihin,
 zihni, 48, 74
 zihnimizde, 34
 zihninde, 44
zikrolun-: Adı geçmek, söylenmek,
 zikrolunacağı, 14
 zikrolunan, 76
zillet: Hakirlik, alçaklık, aşağılık, 24
zincirleme: Birbirini izleyen, art arda gelen, müteselsil, 35
zînet: Süs, bezek, 60
zinhâr: Sakın, asla, 69, 82
zîr: Alt, aşağı, 4, 6, 68, 75
zîr ü zeber: Altüst, 4
zîrâ: “Çünkü, şundan dolayı ki” anlamında bağlaç, 19, 55, 68
zî-şân: Canlı, şerefli,
 zî-şânı, 67
zıyâ: Tarlalar, küçük çiftlikler, 24
ziyâde: Daha fazla, fazla, çok, bol, 11, 21, 32, 38
ziyân: Zarar, kayıp,
 ziyânına, 63
ziyâret: Görmeye, görüşmeye gitme,
 ziyâretinden, 64
zor: Sıkıntı, güçlük; baskı, 26
 zora, 78
zuhûr: Görünme, meydana çıkma, baş gösterme, 66
 zuhûrlarından, 6
 zuhûru, 27, 82
 zuhûruna, 34
zulm: Zulüm, haksızlık, eziyet, 66
zulmet: Karanlık, 68

zulmet-: Eziyet, işkence etmek,
zulmetmeğe, 60

zu‘m: Boş inanç, şüphe,
zu‘munca, 74
zu‘munda, 65

zunûn: Sanlar, sanılar, 60

zühd: Her türlü zevke karşı koyarak
kendini ibadete verme, 58

zühhâd: Zahitler, aşırı sofular, dinin
yasak ettiği şeylerden sakınıp

buyurduklarını yerine getiren kimseler,
58

züll: Alçalma, hakirlik, 30, 74

zü-l-vecheyn: İki şekilli, 4, 14, 52

zünnâr: Papazların bellerine bağladıkları
uçları sarkık, ipten örme kuşak,
zünnâra, 62

züyûf: Sahte ya da ayarı düşük madenler,
paralar,
züyûfunu, 51

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

ÖZEL ADLAR DİZİNİ*

A (‘a)

A‘câm, 79
Ahmed Midhat Efendi, 10
Ahmed Paşa, 41, 81
Ahmed Radosî, 64
Ahmed Şuayb, 77, 80
Âkif Paşa, 34
Âlî, 59
Âlî Paşa, 31
Alî Şîr Nevâî, 5, 42
Allah Dürr-ül-Kâil, 43, 60
Alman, 3
Amr, 15
Arab, 11
‘Arab, 67
Arabî, 29, 44
Arabiyyât, 12
Arabiyye, 11
Âsaf, 59, 67
‘Aşk, 58
Atâî (Nevizâde), 67
Avnî Beğ (Yenişehirli), 62
Avrupa, 65, 68, 73, 75
Avrupa Târîhi (Târîh-i Frengi Tercümesi), 68
Avusturya, 75
Aydın, 15
Azliyye (Nâbî), 71

B

Bâb-ı Âlî, 12, 35
Bağdâd, 74
Bâkî, 57, 58
Basriyyûn, 11
Bedâyi‘-ül-İnşâ (Mustafa Reşîd), 63
Behâî (Şeyhülislâm), 63
Belîğ (Bursalı İsmâil), 71

* Parantez içindeki bold kısımlar tarafımızdan ilave edilmiştir.

Berlin, 73
Berlin Maslahat-güzarı Sâmi Beğ, 73
Ber-Muhabbetnâme, 71
Ber-Tazarrunâme, 72
Bülğat-ül-Ehbâb, 74
Bürhân-ı Kâtî‘, 64

C

Cem, 70
 câm-ı Cem
Celâlî, 80
Cenânî (Bursalı), 67
Cengiz Yasası, 31
Cevdet Paşa (Ahmet), 8, 16, 27, 48, 63, 74
Cezîre, 75
Cidde, 80

Ç

Çağatay Türkçesi, 5
Çağatayî, 5
Çağatayîler, 6

D

Dârâ, 55, 70
Deccâl, 59
Deroîn dö Luis, 76, 84
Devlet-i Aliyye, 75
Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye, 20

E

Eflâk, 48
Emil Fage (Émile Faguet), 80
Emil Mukaddimesi, 48
Emil Tercümesi (Jean Jacques Rousseau'nun “Emile ya da Eğitim Üzerine” adlı eserinden Ziyâ Paşa tarafından), 63, 72

Emîr-i Dehlevî, 58
Encümen-i Dâniş, 9, 35
Erîb Paşa, 65
Ermeni, 32
Esrâr-ı Belâgat, 13, 40, 48, 50

F

Fahreddîn-i Râzî, 64
Fârisî, 4, 5, 6, 12, 14, 21, 23, 53
Fâtih (**Sultan Mehmed**), 19, 28, 34, 41, 49
Fâzıl Beğ (**Enderunlu**), 82
Fehîm (**Fehîm-i Kadîm**), 56, 70, 79
Fezâil-i Ahlâkiyye (**Jean Jacques Rousseau'dan tercüme. Eserin tam adı “Fezâil-i Ahlâkiyye ve Kemâlât-ı İlmiyye”dir.**), 80
Firdevsî, 37, 38, 42, 57
Fitnat, 78
Fransa, 75, 76, 84
Fransızca, 31
Fuâd Paşa (**Keçecizâde**), 8, 31
Fuzûlî, 25, 64, 66, 73

G

Galata, 71
Gayûr-i Bağdâdî, 74
Gâzi Girây, 79
Gelibolu, 79
Girit, 60, 80
Gorçakof (**Aleksandr Mihayloviç Gorçakov**), 76

H

Hâkânî (**Hâkânî-i Şirvânî**), 37, 38, 42, 43, 64
Hâkânî (**Mehmed Bey**), 59, 78
Hakîm-i Gaznevî, 58
Hakkı Efendi, 13, 50
Hâlet Efendi (**Mehmed Sait**), 56, 65
Hallâc, 63

Hamse (**Atâî'nin “Heft-hân” ve “Sohbet-ül-Ebkâr mesnevilerinden**), 67
Hân-ı Murâd (**IV Murad**), 55
Hâşimî, 81
Hecin Mâddesi, 72
Heft-hân (**Atâî**), 67
Hersekli Ârif Hikmet Beğ, 61, 62
Hilye (**Hâkânî**), 59, 78
Hind, 79
Hindî, 56, 79
Hürriyyet (**gazetesi**), 60, 65
Hüseyin Baykara, 42
Hüsn ü Aşk, 57, 58

İ (‘i)

İbn-i Hallikân, 64
İbret (**gazetesi**), 79, 80
İkinci Aleksandr (**Aleksandr Nikolayeviç**), 75
İngiltere, 75
İskender, 59, 71, 78
İskender-i Kebîr, 35
İzzet Mollâ, 56, 59, 71

J

Jofrua, 77

K

Kâfiristân, 56
Kâmûs (**Mütercim Âsım**), 72
Kânî, 48, 71, 72, 73, 77
Kânî Paşazâde Rıf'at Beğ, 48, 72, 73
Karadağ, 80
Kasîde-i Ramazâniyye (**Sâbit**), 42, 82
Kâtib Çelebi, 68
Kavâid-i Osmaniyye, 8, 9, 14, 16
Kayser, 55
Keçeci-zâde, 60
Kemâl (**Nâmık**), 28, 59, 60, 65, 68, 72, 75, 76, 79, 80
Kerbelâ, 61
Kezâ, 65, 68, 74, 78, 82
Kırım muhârebesi, 80

Kırmızı Kitâb, 28, 30, 31
Kirmânî, 56
Konya, 4, 49
Kûfîyyûn, 11
Kütahyalı Abdurrahman Efendi, 9, 16

L

Lehistan, 63, 75, 83
Lehliler, 63
Letâif-i İnşâ, 73
Leylâ (vü) Mecnûn (**Fuzûlî**), 25
Londra, 76
Lord Con Rusel (**Lord John Russell**), 63, 75, 76

M

Mağusa, 60
Matbaa-i Ebûzziyâ, 84
Mâverâünnehr, 4, 5, 42
Mebâlig-ül-Hikem, 63, 64, 65, 68, 73, 74
Mecmûa-i Muallim, 40
Mekteb-i Hukûk, 12
Mekteb-i Mülkiyye, 11
Melikşâh, 78
Memleketeyn (**Eflak ve Boğdan**), 76, 80
Menkabe-i Şâh Üveys ü Selmân, 74
Mersiye (**Rûhî**), 61
Mesîhâ, 59
Meşâmî, 70
Mezheb-i Revâkıyyûn, 73
Mısır, 80
Mihnet-keşân, 56, 59, 71
Mikyâs-ül-Lisân [Kıstâs-ül-Beyân (Lisân)], 9, 14, 15, 16
Mi'râciyye (**Sâbit**), 58
Mora, 74
Mösyö Deroïn dö Luis, 76
Muallim Nâci, 12, 13, 39, 44, 45, 49
Muharrerât-ı Siyâsiyye, 31, 83
Mühendisyan hurûfu (**Ermeni asıllı Osmanlı matbaacısı Ohannes Mühendisyan tarafından hakkettirilmiş harfler**), 40
Münîf Paşa (**Mehmed Tâhir**), 63
Mütercim Âsım, 48, 64, 72, 75

N

Nâbî, 15, 25, 71, 79
Nâbiyâ, 15
Nahv-i Türkî, 11, 12, 39
Nâilî, 69, 70, 77, 78
Nâilî-i Atîk, 67
Napolyon'un Âsâr-ı Müntahabesi (**Ahmet Refik Altınay tarafından tercüme**), 3
Na't (**Sâbit**), 59
Na't (**Nâilî**), 70
Na't-i Peygamberî (**Nâilî**), 69
Nazîm, 58
Necâtî, 58
Nedîm, 67
Nef'î, 24, 37, 38, 39, 42, 43, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 66, 67, 69, 70, 79, 81, 82
Nergisî, 26, 27
Nevres, 63, 64, 65, 68, 73, 74
Nevres-i Kadîm, 60
Nişâncı Mehmed Paşa, 73
Nizâmülmülk, 78

O ('o)

Osmânlı, 8
Osmânlılar, 6

Ö

Ötrek (**Utrecht Barışı**), 76

P

Paris, 73, 74, 75, 76
Peçevî, 80

R

Râgıb, 60, 61
Râgıb Paşa, 24, 60, 61
Ramazân Mektûbu, 51
Râsih Beğ, 74

Râsim-i Kadîm, 62, 71
Recâizâde Ekrem Beğ, 11, 13, 17, 18, 19,
20, 21, 22, 25, 26, 28, 30, 37, 39
Renos, 68
Reşîd Paşa (**Koca Mustafa**), 28, 30, 34,
35, 36, 44, 49, 82, 83
Revâkıyyûn, 73
Rıf'at Beğ, 77, 80
Riyâzî, 81
Rûhî, 25, 40, 41, 49, 55, 56, 61, 62, 70,
71, 77, 79, 81
Rûhî Dîvânı, 40
Rûm, 79
Rustavî, 78
Rusya, 63

S

Sâbit, 24, 25, 42, 43, 44, 58, 59, 61, 66, 82
Sabri Şâkir, 57
Sa'dî, 6
Sadr-ı a'zam Nasûh Paşa, 43
Sâ'ib (**Sâib-i Tebrîzî**), 60
Saîd Beğ (**Kemâlpasazâde**), 80
Sâkî-nâme (**Şeyhülislâm Yahyâ**), 25
Sâmî (**Arpaemînzâde**), 57
Sırbistan, 80
Silistre, 48, 74
Sinân Paşa, 24, 25, 57, 72, 81, 82
Sohbet-ül-Ebkâr (**Atâî**), 67
Sultân Mustafâ-yı Şehîd, 42
Sûriye, 80
Süleymân-ı Kânûnî, 42, 59

Ş

Şâh-ı Kızılbaş, 55
Şeh-nâme (**Firdevsî**), 70
Şeyh Gâlib, 45, 49, 57, 58, 62
Şeyhülislâm Sâhib Efendi, 70
Şeyhülislâm Yahyâ, 25, 56
Şibân Ferîb Mâddesi, 64
Şikâyet-nâme (**Fuzûlî**), 73
Şinâsî, 19, 63, 74, 75, 84
Şi'r ü İnşâ (**Ziyâ Paşa**), 48, 74
Şîrâz, 55
Sopenhaur (**Arthur Schopenhauer**), 3

T

Tâlib, 60, 66, 71
Ta'lim-i Edebiyyât, 11, 18
Tanzîmât, 80
Târîh-Mütercim Âsım, 48, 75
Târîh-Peçevî (**Târîh-i Peçevî**), 80
Târîh-Kezâ, 74
Târîh-Cevdet Paşa, 48, 74
Târîh-i Cevdet (**Vak'anüvîs Es'ad Efen-
dî**), 65
Târîh-i Hulefâ (**Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevâ-
rîh-i Hulefâ**), 63
Tartüff Tercümesi (**Moliere'in "Tar-
tuffe" adlı piyesinden Ziyâ Paşa
tarafından**), 78
Tasvîr-i Efkâr (**gazetesi**), 51, 60, 63, 65,
72, 75, 76, 83, 84
Taşlıcalı Yahyâ Beğ, 42, 61, 66, 81
Tatyos Matbaası, 40
Tavsiye-nâme (**Münîf Paşa**), 63
Tazarruât (**Kezâ**), 82
Tazarruât (**Sinân Paşa**), 25, 72, 82
Tebrîz, 55
Temessük-i Bâde, 82
Tercümân-ı Hakikat (**gazetesi**), 10, 12
Tercüme-i Hâl (**Fâtih Sultan Mehmed-
in**), 49
Terkîb-bend (**Rûhî**), 56, 71
Terkîb-bend (**Sâmî**), 57
Topkapı, 19
Türk, 42
Türkçe, 6, 8, 12, 16, 29, 34, 53, 65
Türkistân, 56

U ('u)

'Urî, 43

Ü

Üçüncü Napolyon (**Charles Louis Napo-
léon Bonaparte**), 75
Ünsî, 81

V

Vahîd (**Mahtûmî**), 67
Vak‘a-nüvîs Es‘ad, 65
Vâkıf, 77
Vakit gazetesi, 10
Vâsıf (**Enderunlu**), 6, 58, 78
Vassâf, 57
Vecdî, 58, 67, 70
Vefâ, 74
Vestfali (**Westphalia Barışı**), 76
Veysî, 73
Vezîrhânı, 40
Viyana muâhedeşi, 76

Y

Yegen Mehmed Paşa, 77
Yûsuf u Züleyhâ (**Taşlıcalı Yahyâ**), 42, 61, 66

Z

Zâtî, 61
Zeyd, 15
Ziyâ Paşa, 48, 60, 61, 62, 63, 72, 74, 78

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ALTINAY, Ahmed Refik (1318) **Napolyon'un Âsâr-ı Müntahabesi**, İstanbul: Kitâbhâne-i Hilmi.

BANGUOĞLU, Tahsin (2011) **Türkçenin Grameri**, 9. bsk. Ankara: TDK Yayınları.

DENY, Jean (1941) **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Vekâleti, (Çevrimiçi) <http://tdkkitaplik.org.tr/tdgrameri.asp>, 4 Mart 2014.

DEVELİ, Hayati (2008) **Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2**, 8. bsk. İstanbul: Kesit Yayınları.

_____ (2009) **Osmanlı'nın Dili**, 5. bsk. İstanbul: Kesit Yayınları.

DİZDAROĞLU, Hikmet (1976) **Tümcebilgisi**, Ankara: TDK Yayınları.

DUMAN, Musa (2013) **Makaleler (Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine)**, İstanbul: Kesit Yayınları.

ERGİN, Muharrem (2008) **Türk Dilbilgisi**, İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım.

GÜLSEVİN, Gürer vd., **XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili**, edt. Prof. Dr. Musa Duman, Yrd. Doç. Dr. Dilek Erenoğlu: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

GÜR, Âlim (1998) **Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları**, Ankara: Kültür Bakanlığı.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992) **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

HAMİT, Furkan (2009) **Şemseddin Sami ve Nev-Usûl Sarf-ı Türkî**, Ankara: TDK Yayınları.

İDBEN, Emir İçhem (1999) **Emsile-i Türkiyye**, Ankara: TDK Yayınları.

KARABACAK, Esra (2002) **Müeyyessiretü'l-Ulûm**, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2007) **Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye**, Ankara: TDK Yayınları.

KARAHAN, Leylâ; GÜRSOY, Ülkü (2004) **Kavâid-i Lisân-ı Türkî**, Ankara: TDK Yayınları.

KARAHAN, Leylâ (2006) **Türkçede Söz Dizimi**, 10. bsk. Ankara: Akçağ Yayınları.

KOÇ, Nurettin (1998) **Liseler İçin Yeni Dilbilgisi 1-2-3**, İstanbul: İnkılâp Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2009) **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, 3. bsk. Ankara: TDK Yayınları.

LEVEND, Agâh Sırrı (1972) **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, 3. bsk. Ankara: TDK Yayınları.

LEWİS, Geoffrey (2007) **Trajik Başarı-Türk Dil Reformu**, çev. Mehmet Fatih Uslu, edt. Ekrem Ayyıldız, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

NAZİMÂ, Ali (1328) **Lisân-ı Osmânî-Sarf ve Nahiv Kısmı**, 5. bsk., İstanbul: Mürettibîn-i Osmâniyye Matbaası.

ÖZKAN, Nevzat (2000) **Kavâ'id-i Osmâniyye**, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2000) **Medhal-i Kavâ'id**, Ankara: TDK Yayınları.

SAFA, Peyami (1999) **Osmanlıca Türkçe Uydurma**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

SÂMÎ, Şemseddin (1303) **Usûl-i Tenkîd ve Tertîb**, İstanbul: Mihrân Matbaası.

TEVFİK, Ebüzziyâ (1909) **Ne Edât-ı Nefyî Hakkında Tetebbuât**, Kostantiniyye: Matbaa-i Ebüzziyâ.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1999) **Osmanlı Türkçesi Grameri**, 9. bsk. İstanbul: Alfa Basım, Yayım, Dağıtım.

TOPARLI, Recep; YÜCEL, Dilek (2006) **İlm-i Sarf-ı Türkî**, Ankara: TDK Yayınları.

TURAN, Fikret (1996) **Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure**, Ann Arbor: UMI Company, February, 1996.

_____ (2000) **Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish**, Wiesbaden: Harrassowitz, 2000.

MAKALELER

DEMİR, Gökhan Yavuz (2007) “Türkçenin Pirus Zaferi”, **Trajik Başarı-Türk Dil Reformu**, Geoffrey Lewis, çev. Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yay., İstanbul, 2007, s. XXIII-XLVIII.

DİLAÇAR, Agop (1971) “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, 2. bsk. **TDAY-Belleten**, Ankara: TDK Yayınları, s. 83-145.

DUMAN, Musa (2011) “Alfabe Tartışmaları ve Harf İnkılâbı” (Çevrimiçi) <http://fsmsem.fatihsultan.edu.tr/fsmsem/alfabe-tartismalari-ve-harf-inkil-bi-makale-21.html>, 17 Nisan 2014.

_____ (2013) “Arapça ve Farsça Yapılı Tamlamaların Türkçe Cümleye Katılma Şekilleri”, **Makaleler (Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine)**, edt: Hayati Develi, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 109-132.

ELİAÇIK, Muhittin (2012) “Osmanlı Belgelerinde Klişe Zarflar”, **İdil Dergisi**, C. 1, S. 2, s. 92-124.

GÖZÜTOK, Avni (1997) “Türkiye Türkçesinin İlk Sözlüğü Lehce-i Osmânî” **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 24, s. 29-37.

KAPLAN, Mehmet (1985) “Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. bsk., edt: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 465-475.

KARTALLIOĞLU, Yavuz (2008) “Osmanlı Türkçesindeki Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır?”, **Turkish Studies**, Volume 3/6 Fall, s. 458-481.

KERSLAKE, Celia J. (1994) “Two Ottoman Turkish Grammars of the Tanzîmât Period”, **CIEPO, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi-VII. Sempozyum Bildirileri**, Yayına hzl: Jean-Louis Bacqué-Grammont, İlber Ortaylı, Emeri von Donzel, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 133-168.

KUTALMIŞ, Mehmet (2004) “Ermeni Kıpçakçasında Olumsuzluk Şekilleri”, **İlmî Araştırmalar** 17, İstanbul 2004/1, s. 133-141.

ÖZMEN, Mehmet (1995) “Türkçede Değil Kelimesi ve Kullanımları”, **TDAY-Belleten**, Ankara 1997: TDK Yayınları, s. 315-368.

TURAN, Fikret (1998) “Tanzimat Döneminde Osmanlı İmlâsı ve Alfabeti Üzerine Yapılan Tartışmalar ve Namık Kemal”, **Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri**, Gazimağusa, 17-28 Nisan 1998, Doğu Akdeniz Üniversitesi, s. 171-180.

_____ (1998) “Türkçede Zarflar Üzerine”, **Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, Pars Yılı, Ankara, 1998, s. 301-306.

_____ (2002) “Seyahatname’de Sentaks, Kelime Seçimi ve Ton”, **Evliya Çelebi ve Seyahatname**, Yayına hzl: Nuran Tezcan, Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, s. 255-262.

USTA, H. İbrahim (1993) “Türk Gramerciliğinin Tarihinde «Kavaid» Kitaplarının Yeri”, **Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi**, C. 11, S. 1, s. 283-299.

YAVUZARSLAN, Paşa (2004) “Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî’nin Kâmûs-ı Türkî’si”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C. 44, S. 2, s. 185-202.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

EBÜZZİYA, Ziyad, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 10, s. 371-373.

EKMELEDDİN, İhsanoğlu, “Cem’iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 7, s. 333-334.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Bâbîâlî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, s. 378-386.

KILIÇ, Hulûsi, “Basriyyûn”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 5, s. 117-118.

_____, “Kûfiyyûn”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 26, s. 345-346.

UÇMAN, Abdullah, “Encümen-i Dâniş”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, s. 176-178.

SÖZLÜKLER

DEVELLİOĞLU, Ferit (1993) **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 24. bsk. Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.

DİLÇİN, CEM (2009) **Yeni Tarama Sözlüğü**, 2. bsk. Ankara: TDK Yayınları.

FİLİZOK, Rıza, **Belâgat Sözlüğü (A-Z)**, (Çevrimiçi) <http://www.ege-edebiyat.org/docs/527.pdf>, 24 Ocak 2014.

FİLİZOK, Rıza; AKDENİZ, Safiye, **Belâgat Terimleri Sözlüğü–Ahmed Cevdet Paşa’nın Belâgat-ı Osmâniye’de Kullandığı Terimler–**, (Çevrimiçi) <http://www.ege-edebiyat.org/docs/608.pdf>, 06 Şubat 2014.

REDHOUSE, J. W. (1856) **An English and Turkish Dictionary**, London: Bernard Quaritch Oriental and Philological Publisher, (Çevrimiçi) http://www.dilbilimi.net/osmanli_turkcesi.html#osmanli_turkcesi_sozlukleri, 18 Mayıs 2014.

SÂMÎ, Şemseddin (2011) **Kâmûs-ı Türkî**, 5. bsk. İstanbul: Kapı Yayınları.

STEINGASS, F. (1963) **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, 5th. Impression, London.

TÜRK DİL KURUMU, **Güncel Türkçe Sözlük**, (Çevrimiçi)
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts.

EKLER

METİNDE GEÇEN FARŞÇA İZÂFET TERKİPLERİNİN DİZİNİ

İki kelimededen oluşanlar-İki kelime değerinde olanlar:

A (‘a)

Âb-ı zülâl (s. 70)

Acîb-ül-keyf-i teklîf (s. 64)

Âdâb ü şeâir-i İslâmiyye (s. 27)

Adem-i tefsîr (s. 75)

Ağleb-i ihtimâl (s. 60)

Âh-ı şeb-gâh (s. 24)

Ahkâm-ı Kur’âniyye (s. 27)

Ahvâl-i husûsiyye (s. 9)

Ahvâl-i vicdân (s. 57)

Aklâm-ı meânî-fersâ (s. 32)

Aksâm-ı bedîa vü bedîiyye (s. 17)

Aksâm-ı edeb (s. 17)

Akvâl-i fasîha (s. 39)

Akvâl-i manzûme (s. 24, 45)

‘Âlem-i bî-meh ü hûrşîd ü felek (s. 79)

‘Âlem-i fâni (s. 77)

‘Âlem-i ferdâ (s. 69)

‘Âlem-i ‘ukbâ (s. 82)

‘Ârız-ı dost (s. 58)

Ârzû-yı visâl (s. 81)

Âsaf-ı sâhib-ferheng (s. 59)

Âsaf-ı zî-şân (s. 67)

Âsâr-ı eslâf (s. 15)

Âsâr-ı kalemiyye (s. 30)

Âsâr-ı kalemiyye (s. 6)

Âsâr-ı kerem (s. 40, 81)

Âsâr-ı kudemâ (s. 36)

Âsâr-ı üdebâ (s. 47, 48)

Ashâb-ı ağrâz (s. 77)

Ashâb-ı ârâ (s. 14)

Ashâb-ı dâniş (s. 54)

Ashâb-ı irfân (s. 30)

Ashâb-ı kalem (s. 7, 33)

Ashâb-ı muâheze (s. 46)

Asl-ı çâr (s. 69)

Asl-ı fasîh (s. 21)

Asr-ı ahîr (s. 27)

Asr-ı hicrî (s. 34, 41)

Âşûb-ı dehr (s. 81)

Âteş-i dil (s. 66)

Ayb-ı terkîb (s. 3)

Âyîne-i gîtî-nümâ (s. 71)

B

Bâd-ı fitne-şikest (s. 69)

Bâd-ı sabâ (s. 66)

Bâğ-ı vücûd (s. 69)

Bahâr-ı tarab-efzâ (s. 70)

Baht-ı bî-vefâ (s. 77)
Baht-ı kîne-ver (s. 79)
Bâis-i mağfiret (s. 72)
Bâis-i züll ü âr (s. 74)
Bârân-ı belâ (s. 66)
Behre-dâr-ı ilm ü ma‘rifet (s. 23)
Belâ-yı sabr (s. 71)
Beliyye-i rabt (s. 35)
Berâet-i zimmet (s. 75)
Berg-i dâğ ü dil (s. 69)
Ber-vefk-i merâm (s. 71)
Beyân-ı hâl (s. 78)
Beyân-ı mülâhaza (s. 17)
Beyân-ı re‘y (s. 18)
Beyt-i sânî (s. 41)
Bezm-i hâss (s. 61)
Butlân-ı iddiâ (s. 81)
Bünyân-ı mülk (s. 73)
Bürhân-ı kat‘î (s. 42)

C

Câdde-i Vefâ (s. 74)
Câm-ı Cem (s. 70)
Cehd-i istikrâî (s. 9)
Cenâb-ı Hâkim (s. 77)
Cerîha-i harâb (s. 73)
Cevâz-ı isti‘mâl (s. 13)
Cevher-i aslî (s. 9)

Cihet-i nazariyye (s. 37)
Cilve-i şâhid-kâm (s. 71)
Civân-ı kavî (s. 59)
Cûy-ı selsebîl (s. 70)
Cûmel ü ibârât-ı bülegâ (s. 71)
Cûmel-i inşâiyye (s. 7)
Cûmle-i ahîre (s. 26)
Cûmle-i inşâiyye (s. 21)
Cûmle-i inşâiyye (s. 32)
Cûmle-i kelâmiyye (s. 18, 20, 26, 44)
Cûmle-i mutavvele (s. 83)
Cûmle-i tavîle (s. 83)
Cûmle-i ûlâ (s. 20)
Cünbiş-fermâ-yı zemîn ü semâ (s. 63)
Cünd-i perî (s. 58)
Cüz’-i tırâşîde (s. 78)
Çâre-sâz-ı âcizân (s. 62)
Çeşm-i füsûn-sâz (s. 67)

D

Dâğ-ı derûn (s. 74)
Dâ‘ire-i ‘âlem (s. 79)
Dâire-i tâbiiyyet (s. 76)
Dâiye-i ağrâz (s. 65)
Dâmen-i maksûd (s. 26, 71)
Da‘vâ-yı müzevver (s. 83)
Da‘vî-i himmet (s. 41, 81)
Def‘a-i sâniye (s. 16)

Delâil-i kaviyye (s. 10)
Derd-i âher (s. 56)
Derd-i ser (s. 79)
Dervâze-i mağfiret (s. 72)
Dest-i irfân (s. 34)
Dest-mâye-i tâ'at (s. 24)
Devr-i zuhûr (s. 82)
Dîde-i hakikat-bîn (s. 74)
Dil-gîr-i memât (s. 77)
Dirîg-i mürüvvet (s. 51)
Dîvân-ı matbû' (s. 40)
Dostî-i hakîkî (s. 80)
Durûb-i emsâl (s. 19, 20, 26, 45)
Dûzah-i gam (s. 57)
Dünyâ-yı denî (s. 74)
Dürr-i yek-tâ (s. 41)
Düstûr-i esâsî (s. 29)
Düstûr-i lâ-yetegayyer (s. 18)
Düstûr-i mantikî (s. 18)

E

Ebr-i cefâ (s. 66)
Ebyât-ı âtiye (s. 81)
Eczâ-yı mütemmime (s. 8)
Edât-ı nefy (s. 5, 14, 15, 20)
Edât-ı nefyî (s. 16, 18, 30)
Edât-ı terdîd (s. 15)
Edâ-yı telaffuz (s. 6)

Edebiyyât-ı Osmâniyye (s. 17)
Edîb-i nükte-dân (s. 12)
Edvâr-ı edebiyye (s. 7)
Ef'âl-i müstebidd-âne (s. 31)
Efkar-ı taklîdkâr-âne (s. 46)
Efsâne-i 'aşk (s. 70)
Ehl-i bilâd (s. 64)
Ehl-i dil (s. 69)
Ehl-i kalem (s. 25, 27)
Ekseriyyet-i uzmâ (s. 51)
Elsine-i enâm (s. 21, 22)
El-vedâ'-ı hân-firâz (s. 45)
Emrâz-ı nefsâniyye (s. 75)
Emr-i âdî (s. 46)
Emr-i i'tibârî (s. 74)
Emsâl-i mürettebe (s. 48)
Emsile-i lâzıme (s. 8)
Endîşe-i melâmet ü şenâr (s. 74)
Enzâr-ı düveliyye (s. 28)
Erbâb-ı ihtisâs (s. 54)
Erbâb-ı kalem (s. 3, 33, 34, 45, 53)
Erbâb-ı lisân (s. 46)
Erbâb-ı neşriyât (s. 3)
Erkân-ı asliyye (s. 18)
Esâs-ı kâide (s. 32)
Esâs-ı mes'ele (s. 32)
Eser-i gaflet (s. 33)

Eser-i makbûl (s. 33)
Eser-i tesâmuh (s. 82)
Eser-i tettebbu' ü tedkîk (s. 40)
Eşk-i dîde (s. 57)
Eşk-i seher (s. 24)
Etvâr-ı beşer (s. 7)
Eyâlet-i cesîme (s. 76)
Eyyâm-ı 'ömr (s. 24)
Ezhâr-ı rebîî (s. 79)

F

Fâsıla-i mürevvice (s. 12, 47)
Fâsıl-ı dîger (s. 83)
Fenn-i hesâb (s. 49)
Fer'-i çâr-tabî'at (s. 69)
Fettân-ı 'âlem (s. 81)
Feylesof-ı meşhûr (s. 3)
Fıkra-i mürettebe (s. 51)
Fırka-i mütehâlîfe (s. 11)
Fie-i kalîle (s. 15)
Fikr-i âlî (s. 3)
Fikr-i cevval (s. 39)
Fikr-i zekan (s. 56)
Fi'l-i isbât (s. 38)
Fi'l-i menfî (s. 10, 32, 34, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 81, 83)
Fi'l-i müsbet (s. 7, 10, 15, 30, 34, 42, 46, 53, 55, 60, 66, 68, 77, 81)

Fi'l-i nefy (s. 37)
Firâk-ı pâdişâh (s. 56)
Firâk-ı dil-ber (s. 77)
Fuzalâ-yı millet (s. 9)
Fuzalâ-yı vüzerâ (s. 41)
Fürce-i ihtimâl (s. 26)

G

Galeyân-ı vicdân ü irfân (s. 39)
Gam-ı 'aşk (s. 56)
Gam-ı dil (s. 70)
Gam-ı firkat (s. 67)
Gayr-i müslim (s. 28)
Gerden-i î mân (s. 58)
Gevher-i 'ömr (s. 61)
Gevher-i yek-tâ (s. 41)
Gırra-i âmâl (s. 77)
Girîve-i hatâ (s. 33)
Girîve-i sakâmet (s. 13)
Gül-âb-ı âfiyet (s. 64)
Gülmîh-i der (s. 59)

H

Hadd-i zâtinde (s. 8)
Hâk ü hıst-ı mezâr (s. 68)
Hakikat-i rûhiyye (s. 3)
Hakikat-i târîhiyye (s. 3)
Hakk-ı ifâde (s. 47)

Hakk-ı inşâ (s. 50)
Hâl-i ruh (s. 58)
Hâl-i tecerrüd (s. 7)
Hâlik-i lem-yazel (s. 24)
Halka-i tadrîs (s. 11)
Halka-i tadrîs (s. 37)
Hall-i işkâl (s. 17)
Hall-i mes'ele (s. 11)
Hançer-i ser-tîz (s. 78)
Harf-i müsbet (s. 17)
Harf-i nefy (s. 14, 15, 16, 17, 34)
Harf-i terdîd (s. 15)
Har-ı Deccâl (s. 59)
Hâr-ı harîf (s. 82)
Hatâyâ-yı a'mâl (s. 74)
Havâle-i gûş (s. 77)
Havf-ı emîrân (s. 62)
Hayâl-i Sâ'ib (s. 60)
Haysiyyet-i itmâm (s. 7)
Hevâ-yı nev-rûzî (s. 59)
Heves-âlûd-i necât (s. 77)
Hey'et-i asliyye (s. 37)
Hırka-i peşmîne (s. 62)
Hîn-i telâhuk (s. 7)
Hudûd-i tabîyye (s. 28)
Hukûk-i efrâd (s. 60)
Hum-i felek (s. 68)

Husûsât-ı adliyye (s. 50)
Husûsât-ı edebiyye (s. 11)
Husûsât-ı istisnâiyye (s. 39)
Husûsât-ı lisâniyye (s. 16, 54)
Hüccet-i cevâz (s. 39)
Hüccet-i fesâhat (s. 39)
Hüccet-i kâtı'a (s. 19)
Hükm-i kânûnî ü nizâmî (s. 28)
Hükm-i kat'î (s. 17)
Hükm-i vicdân (s. 37, 38)
Hükm-i zâbit (s. 24)
Hürriyet-i beyân (s. 39)
Hüsn-i insicâm (s. 38)
Hüsn-i isti'dâd (s. 79)
Hüsn-i isti'mâl (s. 30)
Hüsn-i tabîat (s. 37, 38)
Hüsn-i tasarruf ü isti'mâl (s. 4)
Hüsn-i zînet (s. 60)

I

Islâh-ı hâl (s. 75)
Istabl-ı riyâzet (s. 42, 82)

İ ('i)

İbârât-ı müteselsile (s. 27)
İbâre-i mektûb (s. 49)
İbzâl-i âtîfet (s. 51)
Îcâb-ı mahcûriyyet (s. 31)

İdâre-i lisân (s. 28)
İfâde-i istitrâdiye (s. 9)
İfnâ-yı vücûd (s. 65)
İhâta-i külliye (s. 16)
İhtimâl-i ihtilâl (s. 66)
İkâme-i bürhân (s. 71)
İkâme-i hüccet (s. 32)
İktidâr-ı ma'rifet (s. 33)
İktidâr-ı teşrih (s. 17)
İktisâb-ı ziyâ (s. 24)
İ'lân-ı acz (s. 37)
İltizâm-ı hakikat (s. 46, 47)
İltizâm-ı isbât (s. 13)
İltizâm-ı nezâket (s. 29)
İmkân-ı kurb (s. 25)
İmlâ'-ı sahâif (s. 27)
İnkılâb-âbâd-ı fenâ (s. 60)
İrsâl-i nârenc (s. 73)
İsâl-i selâm (s. 73)
İsbât-ı hakikat (s. 47)
İsbât-ı hakk (s. 83)
İsbât-ı müddeâ (s. 54)
İsm-i mübhem (s. 14)
İsr-i makbûl (s. 33)
İsti'dâd-ı zât (s. 64)
İstiğnâ-yı esbâb (s. 65)
İstikrâât-ı mühimme (s. 16)

İstîlâ-yı fakr ü ihtiyâc (s. 68)
İstilzâm-ı mahrûmiyyet (s. 31)
İsti'mâl-i enâm (s. 45)
İsti'mâl-i gâlib (s. 14)
İsti'mâl-i nâs (s. 18, 19)
İsti'mâl-i nâs (s. 22, 26)
İşkâl-i mes'ele (s. 11)
İ'tâ-yı hükm (s. 13)
İ'tâ-yı hükm (s. 18)
İ'tâ-yı re'y (s. 17)
İ'tibâr-ı vatan (s. 64)
İ'timâd-ı esâsî (s. 80)
İ'tirâzât-ı vâkıa (s. 10)
İzâhât-ı lâzime (s. 11)
İzhâr-i nutk u beyân (s. 73)
İzhâr-i tereddüd (s. 46)

K

Kâbiliyyet-i ifhâm (s. 7)
Kabûl-i nefy (s. 13)
Kabûl-i vahşet (s. 64)
Kadem-i gayret (s. 74)
Kadr-i güftâr (s. 59)
Kâffe-i ef'âl ü esmâ (s. 14)
Kaf-ı sâkine (s. 29)
Kâide-i asliyye (s. 32)
Kâide-i esâsiyye (s. 4)
Kâide-i lisâniyye (s. 28-29, 38)

Kâide-i meşhûre (s. 4)
Kâide-i muttaride (s. 29)
Kâide-i nahviyye (s. 52)
Kâide-i umûmiyye (s. 37)
Kalem-i kâtib (s. 19)
Kalem-i ma'rifet (s. 9)
Kâmet-nümâ-yı infirâd (s. 4)
Kâse-i kân (s. 70)
Kâse-i 'ummân (s. 70)
Kasîde-i meşhûre (s. 43)
Kasr-ı Dârâ (s. 55)
Kasr-ı fikr ü makâl (s. 39)
Kasr-ı Kayser (s. 55)
Kat'-ı ümîd (s. 64)
Kavâid ü mesâil-i nahviyye (s. 12)
Kavâid ü zavâbit-ı lisâniyye (s. 9)
Kavâid-i beyân (s. 3)
Kavâid-i lisâniyye (s. 7, 18, 29)
Kavâid-i mahsûsa (s. 9)
Kavâid-i sarf ü nahv (s. 9)
Kavânîn-i mevzûa (s. 72)
Kavânîn-i tabîiyye (s. 48, 72)
Kavl-i hükemâ (s. 69)
Kavl-i kâide-şikenâne (s. 39)
Kavl-i meşhûr (s. 31)
Kavs-i kuzah (s. 79)
Kazâyâ-yı fâside (s. 76)

Kaziyye-i meşhûre (s. 18)
Kelimât-ı garîbe (s. 36)
Kelimât-ı igzâbiye (s. 76)
Kelimât-ı manzûme (s. 78)
Kelime-i isbât (s. 28, 37, 41)
Kelime-i menfiyye (s. 6, 49)
Kelime-i nâfiye (s. 33, 38)
Kelime-i nefy (s. 12, 28, 30, 37, 41)
Kelime-i rabtiyye (s. 18)
Kemâl-i Tâlib (s. 60)
Kesret-i ihtilât (s. 5)
Keşf-i râz (s. 67)
Keşmekeş-i çarh (s. 78)
Kevn-i müslim (s. 28)
Kişver-i nâm-dâr (s. 73)
Kitâb-ı mahsûs (s. 9)
Kudret-i beyân (s. 23-24)
Kudret-i kalemiyye (s. 49)
Kulzüm-i helâk (s. 82)
Kulzüm-i hizlân (s. 72)
Kuvve-i mümeyyize (s. 46)
Kuvve-i mütehayyire (s. 29)
Kuyûd-i nahviyye (s. 39)

L

Lafz-ı Arabî (s. 29)
Lâyık-ı taklîd (s. 33)
Lâzime-i kâide (s. 81)

Lisân-ı Fârisî (s. 4, 23)
Lisân-ı Fâtih (s. 19)
Lisân-ı resmî (s. 34, 35, 49)
Lisân-ı zerâfet (s. 36)
Lutf-i tabiat (s. 17)
Lutf-i terkîb (s. 23, 38)
Lûgat-i meşhûre (s. 14, 15)
Lüzûm-i kat'î (s. 37)
Lüzûm-i muhâfaza (s. 30)

M

Mâhiyyet-i efkâr (s. 20)
Mahkeme-i istînâf (s. 13)
Mahkûm-i düstûr (s. 53)
Makâle-i iftitâhiyye (s. 35)
Makâm-ı isbât (s. 20)
Makâm-ı istidlâl (s. 54)
Makâm-ı kurb (s. 55)
Ma'lûmât-ı fikriyye (s. 77)
Mânî'-i verziş-kâr (s. 74)
Mantık-ı beyân (s. 4)
Mâye-dâr-ı surre vü dirhem (s. 68)
Mazhar-ı istihfâf (s. 3)
Meânî-i bedîa (s. 39)
Mebâdî-i zuhûr (s. 6)
Mebâhis-i edebiyye (s. 17, 47)
Meclis-i Dârâ (s. 70)
Meclis-i üns (s. 68)

Mecrâ-yı fesâhat (s. 13)
Mecrâ-yı kadîm (s. 32)
Medâr-ı iddiâ (s. 81)
Medâr-ı istişhâd (s. 42)
Medâr-ı ma'zeret (s. 44)
Medâr-ı şeref ü i'tibâr (s. 74)
Mefhûm-i makâl (s. 36)
Mefsedet-i encâm (s. 48)
Mekâtib-i âliye (s. 53)
Mekteb-i mücâhedet ü riyâzet (s. 65)
Me'lûf-ı hadem ü harem (s. 68)
Memdûh-ı 'âlem (s. 66)
Menba'-ı hakîkî (s. 77)
Menba'-ı sakâmet (s. 11)
Menşe'-i sakâmet (s. 35)
Menşe'-i zuhûr (s. 27)
Merâtib-i beşeriyye (s. 74)
Merd-i mülhid (s. 80)
Mesâil-i edebiyye (s. 31, 49, 50)
Mes'ele-i lisâniyye (s. 19, 30)
Mest-i 'aşk (s. 70)
Mest-i bâde (s. 68)
Meşîme-i îcâd (s. 47)
Meşk-i taklîd (s. 34)
Metâ'-ı kesel (s. 43, 82)
Metrûkât-ı kalemiyye (s. 33)
Mevki'-i isti'mâl (s. 31)

Mevzi‘-i bahs (s. 13)
Mevzû-i bahs (s. 14)
Meyl-i hâb (s. 26, 71)
Meziyyât-ı fazl ü irfân (s. 35)
Mısrâ-ı evvel (s. 19, 58)
Mısrâ‘-ı ma‘hûd (s. 81)
Mısrâ‘-ı Nef‘î (s. 39)
Mısrâ‘-ı Rûhî (s. 49)
Mısrâ‘-ı sâni (s. 24)
Minnet-i sâki (s. 24)
Misâl-i manzûm (s. 39)
Misâl-i muğ-beçe vü pîr-i mey (s. 68)
Misl-i Fârisî (s. 21)
Mi‘yâr-ı fesâhat (s. 20)
Muâmele-i te‘dîb (s. 60)
Muannid-i mütemerrid (s. 10)
Muâyene-i umûmiyye (s. 76)
Mu‘ciz-gûy-i ma‘nâ (s. 57)
Muhabbet-i husûsî (s. 71)
Muhâkemât-ı ma‘kûle (s. 38)
Muhâlif-i kâide (s. 32, 42)
Muhill-i fesâhat (s. 44)
Muhtâc-ı bahs ü tedkîk (s. 27)
Muhtâc-ı bütân (s. 78)
Muhtesib-i keyf ü kem (s. 63)
Muhteviyyât-ı kitâb (s. 31)
Muktezâ-yı hâl ü makâm (s. 37)

Muktezâ-yı makâm (s. 27)
Mutâbık-ı hikmet (s. 20)
Mu‘tâd-ı bâlîn ü pister, atlas ü kemhâ (s. 68)
Muvâfık-ı fesâhat (s. 15, 20)
Muvâfık-ı mantık (s. 31, 51)
Müddet-i ömr (s. 49)
Müfsid-i mesfûr (s. 48, 75)
Mükâleme-i mahsûsa (s. 84)
Mükâşefe-i râz (s. 69)
Müktesebât-ı ilmiyye (s. 16)
Mülâhaza-i neng ü âr (s. 74)
Mülhid-i bî-mezheb (s. 70)
Mülk-i A‘câm (s. 79)
Münşiyân-ı selef (s. 44)
Mürgân-ı Hindî (s. 79)
Müselles-i meşhûr (s. 21)
Müselmân-ı kavî (s. 70)
Müşerrihîn-i kavâid (s. 81)
Mütelâib-i mecbûbe (s. 64)

N

Nahv-i Arabî (s. 44)
Nakîs-i fesâhat (s. 39)
Nefret-i âmme (s. 51)
Nefy-i mükerrer (s. 10, 13, 30, 33, 34, 40, 41, 83)
Neşr-i âsâr (s. 3)

Netâyic-i kânûn (s. 31)

Netîce-i sakîme (s. 10)

Nev'-i ma'nâ (s. 14)

Nısf-ı ahîr (s. 34)

Nigîn-i elmâs (s. 79)

Nuhât-ı Arab (s. 11)

Nûn-i meftûha (s. 5, 14)

Nûn-i meksûre (s. 5)

Nûr-i tecellî (s. 57)

Nükte-i ser-beste-veş (s. 61)

Nümûne-i taklîd (s. 83)

O

Ordu-yi hümâyûn (s. 74)

P

Pây-i duhter (s. 61)

Pây-i hamîyyet (s. 74)

Perîşânî-i hâtır (s. 61)

Pervâ-yı cünûn (s. 56)

Pervâ-yı zamâne (s. 24)

Peyk-i endîşe (s. 56)

Pîr-i bâde-fürûş (s. 68)

Pîr-i zebûn (s. 59)

Pül-i çarh (s. 69)

R

Rabt-ı müselsel (s. 82)

Râh-ı melâmet (s. 55)

Rahle-i ifâde vü istifâde (s. 13)

Râtibe-i hilkat (s. 74)

Recâ-yı vasl (s. 78)

Ref'-i savt u sadâ (s. 73)

Reh-neverd-i sebük-rev (s. 79)

Revâbıt-ı ma'hûde (s. 27)

Revâc-ı maslahat (s. 65)

Ricâl-i edebîyye (s. 30)

Ricâl-i kalem (s. 35)

Rind-i 'aşk (s. 62)

Rişte-i meâl (s. 36)

S

Sabâh-ı mahşer (s. 82)

Sabr-ı bî-vefâ (s. 62)

Sadev-i kevn (s. 41)

Sâdegî-i elfâz (s. 36)

Sadme-i hiddet ü infiâl (s. 37)

Sadr-ı cihân-bânî (s. 67)

Sâha-i matbûât (s. 4)

Sâhib-i cümle (s. 3)

Sâhib-i kabûl (s. 64)

Sâhib-i kalem (s. 44)

Sâhib-i ma'rîfet (s. 16)

Sâhib-i tetebbu' (s. 40)

Sâhil-i gufrân (s. 72)

Sâkî-i gül-çehre (s. 42)

Sakîme-i mürevvice (s. 47)

Sâmân-ı tahammül (s. 62)

Sanâdîd-i merkûme (s. 73)

Sarf-ı nazar (s. 22, 40)

Sa'y ü gûşîş-i müzevvir-âne (s. 48, 75)

Sâye-i himmet (s. 8)

Sebeb-i aslî (s. 77)

Sebeb-i merhamet (s. 72)

Sehv-i mürettib (s. 19)

Sehv-i müstensih (s. 49)

Selâset-i tab' (s. 70)

Semûm-i 'adem (s. 69)

Sened-i cevâz (s. 43)

Seng-i mezâr (s. 19)

Seng-lâh-ı musîbet ü gam (s. 65)

Ser-mest-i rahîk (s. 64)

Seyf-i bürrân (s. 35)

Seyr-i bâğ (s. 59)

Sırr-ı ilâhî (s. 57)

Silsile-i fâside (s. 36)

Silsile-i ifâde (s. 35, 36)

Sîne-i figâr (s. 69)

Siper-i şerr ü şûr (s. 26)

Sohbet-i gayr (s. 41, 81)

Sûret-i fi'l (s. 60)

Sûret-i Hakk (s. 75)

Sûret-i inşâ (s. 27, 68)

Sûret-i inşâiyye (s. 3, 18, 19, 22, 24, 45, 53, 58, 59, 71)

Sûret-i isti'mâl (s. 6, 8, 9, 11, 16, 17, 21, 26)

Sûret-i kat'îyye (s. 11, 37)

Sûret-i menfiyye (s. 54)

Sûret-i meşrûa (s. 75)

Sûret-i muharrefe (s. 40, 49)

Sûret-i müebbede vü mahsûsa (s. 77)

Sûret-i mükerrere (s. 5, 7, 15)

Suûd-ı dimâğ ü cân (s. 64)

Suver-i adîde (s. 18)

Suver-i inşâiyye (s. 4, 18, 19, 20, 36)

Sûz-ı dil (s. 69)

Ş

Şâhen-şeh-i gâzî (s. 55)

Şâh-ı dehr (s. 79)

Şâhid-i fesâhat (s. 38)

Şâhid-i zeher (s. 83)

Şahs-ı anûd (s. 10)

Şâibe-i tagayyür (s. 29)

Şâir-i mu'ciz-tırâz (s. 61)

Şarâb-ı hoş-güvâr (s. 64)

Şâyân-ı ehemmiyet (s. 77)

Şâyân-ı teessüf (s. 34)

Şehr-i bî-hem-tâ (s. 73)

Şekl-i intizâm (s. 38)

Şekl-i tabîi (s. 53)

Şemâtet-i cehûd-âne (s. 77)

Şem'-i meclis-ârâ (s. 56)

Şevk-i mahsûs (s. 23)

Şîve-i beyân (s. 36)

Şîve-i dîger (s. 6)

Şîve-i lisân (s. 18, 19)

Şîve-i muhâverât (s. 45)

Şîve-i nezâket (s. 7)

Şuarâ-yı Türk (s. 42)

Şûh-ı şîve-kâr (s. 62)

T

Tab'-ı Râgıb (s. 60)

Tabîat-i asliyye (s. 84)

Tabîat-i ifâde (s. 46)

Tabîat-i mantıkiyye (s. 18)

Ta'birât-ı meşhûre (s. 23)

Ta'bir-i âher (s. 8, 41, 52)

Ta'bir-i ehass (s. 34)

Ta'bir-i esahh (s. 10)

Tahlîl-i mesâil (s. 17)

Tahlis-i dâmân (s. 26)

Tâ'ib-i bî-hûde (s. 70)

Takdîm ü te'hîr-i elfâz (s. 49)

Takkîkât-ı amîka (s. 16)

Taksîmât-ı selâse (s. 49)

Taleb-kâr-ı sabâ (s. 70)

Ta'lim-i kavâid (s. 53)

Tamâmiyyet-i mülkiyye (s. 76)

Taraf-ı muhâlif (s. 10)

Taraf-ı şerîf (s. 73)

Taraf-ı velâ-perver (s. 72)

Târîh-i husûsî (s. 16)

Tarz-ı âher (s. 43)

Tarz-ı âmiyâne (s. 20)

Tarz-ı beyân (s. 10)

Tarz-ı güftâr (s. 45)

Tarz-ı ibâre (s. 17)

Tarz-ı ifâde (s. 4, 45)

Tarz-ı inşâ (s. 34, 53)

Tarz-ı isti'mâl (s. 12, 14)

Tarz-ı müsbet (s. 53)

Tarz-ı müselsel (s. 35)

Ta'zîm-i ciddî (s. 80)

Tedbîr-i eşkıyâ (s. 65)

Tedkîkât-ı âlim-âne (s. 16)

Tedvîn-i kavâid (s. 8)

Te'kîd-i hükm (s. 25)

Tekmile-i bahs (s. 52)

Telâş-ı ebleh-firîbâne (s. 75)

Temennî-i sülâf (s. 24)

Tercümân-ı gamze (s. 57)

Terk-i âsâr (s. 7)

Terk-i ser (s. 55)

Terkîbât-ı kelâmiyye (s. 7)
Terkîb-bend-i meşhûr (s. 41)
Tertîbât-ı siyâsiyye (s. 75)
Tertîb-i cedîd (s. 16)
Tertîb-i emsâl (s. 47)
Tertîb-i kelâm (s. 37)
Tertîb-i makâl (s. 47)
Tertîb-i meânî (s. 48, 73)
Tervîc-i merâm (s. 47, 48)
Teshîr-i mülk (s. 56)
Teşekkülât-ı tatbikiyye (s. 54)
Teşkil ü terkîb-i elfâz (s. 48)
Teşkil ü tertîb-i elfâz (s. 74)
Teşne-i şeb-nem (s. 70)
Teşrih-i ilel (s. 53, 54)
Teşrih-i kavâid (s. 52)
Teştîl-i kâide (s. 12)
Teşyîd-i hükm (s. 78)
Tevfik-i kâl ü kalem (s. 37)
Tevlîd-i i‘timâd (s. 33)
Tevsî‘-i tahkîkât (s. 16)
Te‘yîd-i müddeâ (s. 40, 78)
Tezâyüd-i nüfûz (s. 65)
Tîh-i hayret (s. 82)
Tûtî-i şeker-hâ (s. 66)

U (‘u)

Ukalâ-yı kavm (s. 23)

Ukde-i işkâl (s. 12)
Usûl-i irticâl (s. 48, 74)
Usûl-i kitâbet (s. 33)

Ü

Ülfet-i seyyie (s. 45)
Ümîd-i mihr (s. 25)
Ümîd-i sıhhat (s. 67)
Üslûb-i Fârisî (s. 21)
Üslûb-i ifâde (s. 35, 83)
Üslûb-i kadîm (s. 36)
Üslûb-i müselsel (s. 45, 83)
Üslûb-i resmî (s. 35-36)
Üss-i tefekkür (s. 3)

V

Vasf-ı şemşîr (s. 56)
Vasl- yâr (s. 71)
Vaz‘-ı aslî (s. 9, 11, 14, 26, 29, 38, 52)
Vaz‘-ı tabîi (s. 4)
Vech-i âtî (s. 84)
Vech-i sâlis (s. 22)
Vehle-i nazar (s. 15)
Verd-i ter (s. 82)
Vesâit-i esâsiyye (s. 7)
Vezîr-i Hüseyin Baykara (s. 42)
Vücûd-ı bî-nazîr (s. 66)
Vücûh-i adîde (s. 18)

Y

Yed-i ihtiyâr (s. 32)

Z

Zâbıta-i lisân (s. 13)

Zabt-ı hâkim (s. 24)

Zarûret-i rabt (s. 17)

Zarûret-i vezn (s. 32, 39, 54)

Zarûret-i vezn ü kâfiye (s. 43)

Zât-ı şerîf (s. 41, 81)

Zât-i Bârî (s. 63)

Zavâbıt-ı inşâiyye (s. 8)

Zavâbıt-ı lisâniyye (s. 8)

Zebân-ı âteşîn-beyân (s. 39)

Zevce-i bed-mizâc (s. 19)

Zevk-i dîdâr (s. 57)

Zevk-i selika (s. 17)

Zîr-i idâre (s. 75)

Üç kelimededen oluşanlar-Üç kelime değerinde olanlar:

A (‘a)

Âvîhtegî-i fitrâk-ı muhabbet (s. 64)

‘Azm-i kûşe-i râhat (s. 26, 71)

‘Azm-i terk-i diyâr (s. 67)

B

Bâd-ı sarsar-ı âh (s. 69)

Bâzîçe-i ashâb-ı kalem (s. 13)

Bâzû-yı kuvvet-i zor (s. 26)

Behre-mend-i hüsn-i tabiat (s. 23)

Beste-i gîsû-yı müşg-bâr (s. 59)

Bîm-i gam-ı dehr (s. 24)

Buhâr-ı neşve-i fi-l-cümle (s. 64)

C

Câlib-i enzâr-ı ûlü-l-ebsâr (s. 48)

Cümle-i tavîle-i ma‘hûde (s. 53)

Cüz’-i hâk-i beden (s. 69)

D

Dağdağa-i levs-i diyânet (s. 74)

Dâhil-i dâire-i ihtimâl (s. 72)

Darb-ı kûpâl-i nâ-kâmî (s. 72)

Dem-bestegî-i mühr-i hayret (s. 73)

Dest-bürd-i çeşm-i mest (s. 58)

Dest-bürd-i selh-hîz-i fitne (s. 66)

Dest-i cellâd-ı ecel (s. 59)

Dest-i sâkî-i ezel (s. 64)

E

Evkâr-ı şerâret-i medâr (s. 73)

F

Fedâ-yı gayret-i pervâne (s. 60)

Figân-ı efgân-ı bî-te'sîr (s. 62)

G

Gam-ı yâr-ı pür-cefâ (s. 77)

Gelû-girifte-gî-i sürme-i melâmet (s. 73)

Gerden-dâde-i tavk-ı tecerrüd (s. 64)

H

Hakikat-i ma'rifet-i zât (s. 65)

Halka-i zencîr-i ihlâs (s. 64)

Hâst-gârî-i câm-ı visâl (s. 66)

Hizâne-i irfân-ı millet (s. 33)

İ (i)

Îfâ-yı vazife-i şükrân (s. 63)

İlm-i bî-usûl-i indî (s. 65)

İzhâr-i telâş-ı ebleh-firîbâne (s. 48)

J

Jeng-i âyîne-i dil (s. 69)

K

Kâffe-i mesâil-i nahviyye (s. 12)

Kand-ı nazm-ı şîrîn (s. 66)

Kân-ı muhtekir-i gevher (s. 78)

Kâse-i fağfûrî-i Hâkânî (s. 64)

Kelime-i nâfiye-i uhrâ (s. 11)

Kelîm-i nûr-i ma'nâ (s. 57)

Ketîbe-i seng-i mezâr (s. 60)

L

Lâzime-i akl-ı selîm (s. 38)

Lezzet-i zâika-nevâz-ı server (s. 64)

M

Medâr-ı temâyüz-i âdemiyyet (s. 7)

Mesâil-i nahviyye-i Arabiyye (s. 11)

Mir'at-i tasavvurât-ı enâm (s. 73)

Muhît-i küll-i eşyâ (s. 63)

Musaykal-ı hâkister-i fenâ (s. 69)

Mû-şikâf-ı nükte-hâ-yı âsmânî (s. 57)

Müdâfaa-i zahm-ı intikâm (s. 26)

Müsâdif-i nazar-ı şühûd (s. 73)

Müsellem-i erbâb-ı ukûl (s. 65)

N

Nedîm-i meclis-i zühhâd (s. 58)

Nem-i çeşm-i eşk-bâr (s. 69)

Nem-i dîde-i giryân (s. 70)

Nezd-i cenâb-ı Bârî (s. 74)

Nigâh-ı a'yân-ı sâbite (s. 64)

P

Pâk-i zât-ı mükerrerem (s. 44)

Pây-mâl-i ceyş-i zulm (s. 66)

Pesmânde-i kâfile-i emsâl (s. 72)

R

Râgıb-ı zemmâm-ı ihtiyâr (s. 71)

Reng-i lâle-sitân-ı ciger (s. 69)

Rindân-ı Hudâ-perver-i ma'nâ (s. 69)

S

Sahâbet-i aliyye-i bende-perverî (s. 63)

Sahbâ-yı acîb-ül-keyf-i teklîf (s. 64)

Sarrâf-ı nîk ü bed-i âlem (s. 63)

Ser-efrâz-ı ashâb-ı sâ mân (s. 51)

Seyr-i ruh-i pâk (s. 70)

Sezâ-yı vasl-ı cânân (s. 79)

Sûret-i inşâiyye-i Fârisiyye (s. 23)

Ş

Şehr-i dil-ârâ-yı azamet-medâr (s. 73)

Şûrâbe-i çeşme-sâr-ı melâmet (s. 64)

T

Tamâmî-i eyyâm-ı saltanat ü seyâhat (s. 64)

Tantana-i kûs-i gayret (s. 74)

Tertîb-sâz-ı nizâm-ı mahlûkât (s. 63)

V

Vakt-i 'azîz-i muhabbet (s. 71)

Vaz'-ı benân-ı istirhâm (s. 72)

Vücûd-ı 'anâsır-ı fenâ-peziâr (s. 69)

Y

Yemm-i müddahir-i dürr (s. 78)

Z

Zâde-i fikr-i beşer (s. 7)

Zevk ü sohbet-i sâkî-i gül-'izâr (s. 67)

Zulmet-serâ-yı zîr-i hâk (s. 68)

Dört kelimedden oluşanlar-Dört kelime değerinde olanlar:

A

Âsâyîş-i âlem-i şerâit-i sahîha (s. 75)

B

Bûm-i seyr-i tan ü tîre-i fikret (s. 73)

C

Câlib-i enzâr-ı evliyâ-yı umûr (s. 75)

H

Hâl-i dil-i ehl-i muhabbet (s. 70)

Humâr-ı neşve-i câm-ı kader (s. 79)

K

Kabûl-i der-gâh-ı rahmet-i Rahmân (s. 72)

L

Latme-i müşt-i dürüş-t-i kem-nâmî (s. 72)

S

Ser-mest-i mey-i ‘aşk-ı İlâhî (s. 79)

Ş

Şâd-mânî-i bezm-i visâl-i yâr (s. 67)

T

Tâb-ı sudâ‘-ı humâr-ı hasret (s. 66)

Beş kelimededen oluşanlar-Beş kelime değerinde olanlar:

R

Rûz-ı bâzâr-ı âmâl ü hengâm-ı savâlic-i i‘mâl (s. 72)

METİNDE GEÇEN BİRLEŞİK FİLLERİN DİZİNİ

1. Bir Hareketi Karşıllayan Birleşik Fiiller

1.1. Ana Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller

1.1.1. Ayrı Yazılanlar

A (‘a)

- ... ‘adâvet eyle- (s. 62)
- ...âdem ol- (s. 50)
- ...âdet et- (s. 21)
- ...ağleb-i ihtimâl ol- (s. 60)
- ...âh et- (s. 55)
- ...ahz ü mâl et- (s. 6)
- ...ârif ol- (s. 27)
- ... ‘arz et- (s. 61)
- ...arz olun- (s. 84)
- ...âsûde ol- (s. 62)
- ...avdet eyle- (s. 46)
- ...âzma ol- (s. 27)
- ... ‘azm-i terk-i diyâr et- (s. 67)

B

- ...bâtıl ol- (s. 31)
- ...bâzîçe-i ashâb-ı kalem ol- (s. 13)
- ...behre-dâr-ı ilm ü ma‘rifet ol- (s. 23)
- ...behre-mend-i hüsn-i tabîat ol- (s. 23)
- ...bekâ et- (s. 58)
- ...ber-bâd et- (s. 64)
- ...beste-i gîsû-yi müşg-bâr ol- (s. 59)
- ...beyân et- (s. 17)
- ...beyân olun- (s. 23)

...beyân-ı mülâhaza et- (s. 17)
...beyân-ı re' y ve i' tâ-yı hükm edil- (s. 18)
...bezl et- (s. 78)
...binâ edil- (s. 20)
...bûd u nebûd et- (s. 65)

C

...câiz ol- (s. 26)
...cârî ol- (s. 74)
...cereyân et- (s. 10)
...cesâret et- (s. 17, 37, 38, 73)
...cesâretinde bulun- (s. 3)

D

...dâhil ol- (s. 5, 31, 49, 52-53)
...def' eyle- (s. 5)
...delâlet et- (s. 7, 20)
...demek ol- (s. 8, 14, 32)
...devâm eder ol (s. 48)
...devâm edip gelmiş ol- (s. 36)
...dikkat olun- (s. 19, 65, 74)
...dirîg-i mürüvvet et- (s. 51)
...düstûr-ül-amel ol- (s. 48, 72)

E

...edâ kılın- (s. 18)
...edâ olun- (s. 45)
...elde bulun- (s. 49)
...eser et- (s. 62)
...esîr et- (s. 62)

F

...fâideli ol- (s. 76)
...fânî ol- (s. 57, 73)

...fârik ol- (s. 31)
...fark et- (s. 62)
...fedâ ol- (s. 71)
...ferâğ eyle- (s. 61)
...feth et- (s. 56)
...feverân et- (s. 39)
...fırsat ol- (s. 67)
...firâk olun- (s. 68)

G

...gâib et- (s. 36)
...gark ol- (s. 79)
...gerden-dâde-i tavk-ı tecerrüd ol- (s. 64)
...gûyâ ol- (s. 34)
...gül-âb-ı âfiyet kılın- (s. 64)
...gülmîh-i der et- (s. 59)
...güm et- (s. 61)
...güzerân ol- (s. 7)

H

...hâiz ol- (s. 13, 23)
...hakikat-i ma'rifet-i zâtine vusûl zu'munda ol- (s. 65)
...halâs ol- (s. 59)
...halka-i tedrîsinde bulun- (s. 11)
...hall-i işkâl et- (s. 17)
...harf-i nefy getirilmiş ol- (s. 34)
...harf-i nefy ol- (s. 14, 15)
...hâsıl et- (s. 3, 40, 79)
...hâsıl ol- (s. 8, 12, 18, 27, 45, 66)
...hâss ol- (s. 39, 83)
...havâle eyle- (s. 37)
...hâvî bulun- (s. 76, 83)
...hâvî ol- (s. 20, 40)

...hayâl eyle- (s. 61)
...hayâ kıl- (s. 61)
...hâzır bulun- (s. 84)
...hem-fikir ü ictihâd ol- (s. 12)
...hevesi ol- (s. 46)
...hicâb et- (s. 61)
...hicâb kıl- (s. 67)
...himmet et- (s. 65)
...himmet eyle- (s. 55)
...hizmet et- (s. 12, 73)
...hüccet-i kâtı‘a ol- (s. 19)
...hüsn-i isti‘mâl etmiş ol- (s. 30)
...hüsn-i tasarruf ü isti‘mâl etmiş ol- (s. 4)

I

...ıktifâ olun- (s. 33)
...ıtlâk olun- (s. 72)
...ıttılâ et- (s. 65)

İ (i)

...iâde olun- (s. 8)
...ibrâz ü işhâd et- (s. 20)
...ibzâl-i âtıfetde bulun- (s. 51)
...îcâb et- (s. 18, 37)
...îcâb-ı mahcûriyyet et- (s. 31)
...ictinâb et- (s. 57)
...idâre-i lisân et- (s. 28)
...idrâc et- (s. 21)
...idrâk et- (s. 31, 54)
...ifâde et- (s. 3)
...ifrâğ et- (s. 4, 29, 46, 52)
...iğnâ eyle- (s. 22)
...iğtisâb et- (s. 76)

...ihlâl eyle- (s. 60)
...ihlâl olun- (s. 76)
...ihrâc et- (s. 21)
...ihtisâr olun- (s. 84)
...ihtivâ et- (s. 9)
...ihtivâ etmiş ol- (s. 15)
...ihtiyâr olun- (s. 26, 75)
...ihtiyâr olunmuş ol- (s. 43)
...ikâme et- (s. 6, 26)
...ikmâl et- (s. 20, 21)
...ikmâl olun- (s. 9)
...iktifâ olun- (s. 20)
...iktizâ et- (s. 19, 37, 42, 47, 51)
...îlâd et- (s. 47)
...i' lân et- (s. 27-28)
...i' lân olunmamış ol- (s. 80)
...i' lân-ı acz et- (s. 38)
...iltizâm-ı hakikat (mî) eylemiş ol- (s. 46, 47)
...inâd eyle- (s. 66)
...inkâr et- (s. 12)
...inşâ edil- (s. 53)
...inşâ kılın- (s. 78)
...inşâd et- (s. 23)
...intihâb ü ikâme olun- (s. 47)
...intikâl et- (s. 23, 35)
...intizâ' (mî) et- (s. 17)
...intizâr olun- (s. 74)
...îrâd edil- (s. 41)
...îrâd et- (s. 22, 24, 26, 32, 38, 40, 43, 44, 49, 54)
...îrâd eyle- (s. 45)
...îrâd eylemiş ol- (s. 15)

...îrâd olun- (s. 16, 22, 45)
...îrâd olunacak ol- (s. 27)
...îrâd ü kîrâat olun- (s. 35)
...îrâe et- (s. 11)
...isbât et- (s. 26, 48, 49, 51)
...isnâd olun- (s. 75)
...istifhâm olun- (s. 52)
...istihlâf et- (s. 4)
...istihsâl et- (s. 28)
...istihzâr olun- (s. 84)
...istilzâm-ı mahrûmiyyet et- (s. 31)
...isti' mâl et- (s. 15, 23, 25, 28)
...isti' mâl olun- (s. 10)
...istisnâ edil- (s. 36)
...istisnâ olun- (s. 6)
...istişhâd et- (s. 27, 41, 49)
...istişhâd olun- (s. 15, 19, 31, 50)
...işgâl et- (s. 48, 74)
...işhâd eyle- (s. 81)
...iştimâl et- (s. 46)
...iştimâl eyle- (s. 9)
...î' tâ et- (s. 11, 78)
...î' tâ eyle- (s. 13)
...itâb et- (s. 67)
...î' tâ-yı re' yde bulundurmuş ol- (s. 17)
...î' timâd olun- (s. 80)
...itmâm edil- (s. 66)
...itmâm et- (s. 6, 15, 20)
...itmâm eyle- (s. 7)
...ittihâz edil- (s. 45, 53)
...ittihâz et- (s. 4, 35)

...ittihâz eyle- (s. 6)
...îzâhât-ı lâzımede bulun- (s. 11)
...izâle et- (s. 63)
...izhâr et- (s. 75)

K

...kabûl et- (s. 27, 28, 29, 49, 76, 77)
...kabûl-i vahşet ol- (s. 64)
...kâffe-i ef'âl ü esmâya *dâhil* ve mükerreren *mezkûr ol-* (s. 14)
...kâfil ol- (s. 15)
...kâh *kabûl-i nefy* ve kâh *iltizâm-ı isbât eyle-* (s. 13)
...kâil ol- (s. 12, 65)
...kâmet-nümâ-yı infirâd ol- (s. 4)
...karâr vermiş ol- (s. 84)
...kâr-ger ol- (s. 73)
...kâsır ol- (s. 54)
...kasr-ı fikr ü makâl et- (s. 39)
...kat'-ı ümîd ettir- (s. 64)
...kayd ü îzâh et- (s. 16)
...keder-âlûd ol- (s. 68)
...keşf-i râz et- (s. 67)
...kifâyet et- (s. 48, 68)
...kördüğüm ol- (s. 36)
...kullanılmaz ol- (s. 8)

L

...lâhik ol- (s. 28, 31)
...latîf ü muhtasar ol- (s. 24)
...lâyık ol- (s. 17)
...lâzım ol- (s. 14, 57, 68)

M

- ...mahdûd bulun- (s. 48, 72)
- ...mahrûm edil- (s. 28, 31)
- ...mahrûm et- (s. 31)
- ...mahsûs ol- (s. 27)
- ...makbûl ol- (s. 31)
- ...manzûm ol- (s. 26)
- ...manzûr ol- (s. 71)
- ...ma'rifetinde bulun- (s. 4)
- ...masûn bulun- (s. 3)
- ...matlûb ol- (s. 15)
- ...ma'yûb ol- (s. 51)
- ...mazhar ol- (s. 63)
- ...mazhar-ı istihfâf ol- (s. 3)
- ...mecbûr et- (s. 60)
- ...mecbûr ol- (s. 39)
- ...mechûl ol- (s. 50)
- ...medâr ol- (s. 54)
- ...medâr-ı iddiâ ol- (81)
- ...meded eyle- (s. 67)
- ...meftûn ol- (s. 58)
- ...meksûr kıl- (s. 5)
- ...me'lûf ol- (s. 37-38)
- ...me'mûl et- (s. 83)
- ...me'mûl ol- (s. 50, 77)
- ...me'mûr ol- (s. 11, 30, 65)
- ...menfî ol- (s. 37)
- ...mensûb bulun- (s. 28)
- ...mensûb ol- (s. 6)
- ...me'nûs ol- (s. 36)
- ...merhamet eyle- (s. 73)

...merkûz bulun- (s. 19)
...mesmû' ol- (s. 71)
...meşgûl ol- (s. 52)
...meşhûr ol- (s. 18)
...meşk-i taklîdi bulun- (s. 34)
...meşrût ol- (s. 63)
...mevcûd ol- (s. 8, 33)
...mevzû' bulunmuş ol- (s. 52)
...mevzû' ol- (s. 52, 75)
...mevzû-i bahs et- (s. 14)
...misâl ol- (s. 45)
...muâvenet ü muvâsâtta bulun- (s. 51)
...muâvenetde bulun- (s. 51)
...mûceb ol- (s. 51)
...mûceze ü münakkah ol- (s. 23)
...muhâkeme et- (s. 76)
...muhâl ol- (s. 75)
...muhâlif bulun- (s. 47)
...muhâlefet eyle- (s. 47)
...muhâlif ol- (s. 10, 11)
...muhâlif-i kâide ol- (s. 32, 42)
...muhill-i fesâhat ol- (s. 44)
...muhtâc ol- (s. 18)
...muhtâc-ı bahs ü tedkîk ol- (s. 27)
...mukâbele olun- (s. 10)
...mukallid ol- (s. 33)
...mukayyed ol- (s. 57)
...muktedir ol- (s. 80)
...musırr ol- (s. 10)
...mutâbık ol- (s. 31)
...mutâbık-ı hikmet ol- (s. 20)

...mutasavver ol- (s. 44)
...mu‘teber ol- (s. 26, 32)
...mu‘teriz bulun- (s. 47)
...muttasıl ol- (s. 29)
...muvaffak olun- (s. 75)
...muvâfik ol- (s. 19)
...muvâfik-ı fesâhat ol- (s. 20)
...muvâfik-ı mantık ol- (s. 31, 51)
...muvaşşah ol- (s. 12)
...mübâderet olun- (s. 9)
...müdâhale et- (s. 46)
...müekkil ol- (s. 75)
...müftekır ol- (s. 40)
...mülâbis ol- (s. 5)
...mülâhaza et- (s. 52)
...mülhak bulun- (s. 30)
...mültezem ol- (s. 27)
...mümkin ol- (s. 3, 33, 48, 60, 74, 76)
...mümteni-ül-idrâk ol- (s. 63)
...müncerr ol- (s. 32, 36)
...mündemic ol- (s. 9)
...münfehim ol- (s. 14)
...münkalib ol- (s. 29)
...münkatı‘ ol- (s. 27)
...münker ol- (s. 37)
...münkesir-ül-bâl ol- (s. 72)
...mürâcaat et- (s. 46)
...müretteb ol (s. 36)
...mürevvic ol- (s. 47)
...müsâid ol- (s. 24)
...müsbet kıl- (s. 5)

...müstağrak ol- (s. 72)
...müstahakk ol- (s. 60)
...müstakill ol- (s. 65)
...müsteb‘ad ol- (s. 10)
...müşârik ü müttehid ol- (s. 7)
...müşterek ol- (s. 6, 75)
...mütâlaa et- (s. 44)
...müteaddid ol- (s. 41)
...müteâref ol- (s. 23)
...mütekellim ol- (s. 18)
...müyesser ol- (s. 72)

N

...nâfi kıl- (s. 53)
...nâkız ol- (s. 43)
...nâ-mevcûd ol- (s. 65)
...nasîb ol- (s. 59)
...nazar et- (s. 18)
...nazar eyle- (s. 69)
...neşrolunmuş ol- (s. 51)
...neşve-dâr ol- (s. 24)
...niyâz et- (s. 67)

P

...pek iyi etmiş ol- (s. 3)
...perverde et- (s. 34)
...pür et- (s. 79)

R

...râhat eyle- (s. 18)
...rahle-i ifâde vü istifâdesinde bulunmuş ol- (s. 13)
...reşk et- (s. 55)
...re‘y(in)de bulun- (s. 14, 20, 39)

...riâyet edil- (s. 81)

S

...sâbit ol- (s. 33, 48)

...sâdır ol- (s. 19, 20, 39)

...sâdır olmuş ol- (s. 19)

...sâhib-i kabûl ol- (s. 64)

...sâhib-i ma‘rifet ol- (s. 16)

...sâlim bulun- (s. 29)

...sâmia-nevâz ol- (s. 23)

...sânih ol- (s. 19)

...sarf olun- (s. 80)

...sebeb ol- (s. 3, 26)

...sened ol- (s. 75)

...ser-efrâz-ı ashâb-ı sâmân ol- (s. 51)

...suâl et- (s. 65)

...sudûr et- (s. 49)

...suûd-ı dimâğ ü cân et- (s. 64)

Ş

...şâd et- (s. 64)

...şâmil ol- (s. 41, 76)

...şart ol- (s. 52)

...şâyi vü müsta‘mel ol- (s. 22)

...şerh et- (s. 56)

...şîrîn-kâm ol- (s. 64)

...şitâb et- (s. 26, 71)

...şürû et- (s. 84)

T

...taalluk et- (s. 17, 40)

...taalluku ol- (s. 46)

...tâb-âver ol- (s. 36)

...tâbi ol- (s. 7, 27)
...ta'bir olun- (s. 45)
...ta'biye olun- (s. 64)
...tahallüf et- (s. 64)
...tahammül eyle- (s. 57)
...taharrî et- (s. 3)
...tahattur ettir- (s. 30, 40)
...*tahkîkât-ı amîka ve istikrâât-ı mühimmede bulun-* (s. 16)
...tahsîl et- (s. 65)
...tahsîl görmüş ol- (s. 16)
...tahsîs et- (s. 25)
...tahvîl et- (s. 5, 47)
...takaddüm et- (s. 41)
...takarrür et- (s. 44)
...taklîd et- (s. 15, 33, 47-48)
...taklîd ü isti'mâl et- (s. 23)
...tâlî ol- (s. 41)
...ta'lîm-i kavâid et- (s. 53)
...tamâm eyle- (s. 24)
...tamâm ol- (s. 18)
...tanzîm eyle- (s. 84)
...tanzîm et- (s. 84)
...tanzîm kılın- (s. 63)
...ta'rîz et- (s. 3)
...tasavvur olun- (s. 33)
...tasdîk et- (s. 16, 19)
...tasdîk kılın- (s. 63)
...tasdîk olun- (s. 19)
...taslît olun- (s. 39, 41)
...tasnîf eylemiş ol- (s. 16)
...tavsiye olun- (s. 9)

...tavsiye(sin)de bulun- (s. 38)
...tavzîh ü ta'yîn olun- (s. 8)
...ta'yîn et- (s. 18, 28, 50)
...ta'yîn eyle- (s. 11, 84)
...tebdîl olun- (s. 29)
...tecerrüd et- (s. 64)
...tecrîd et- (s. 52)
...tedvîn et- (s. 8, 17)
...teessüf olun- (s. 53, 76)
...teferrüd et- (s. 13)
...tefrîk et- (s. 27)
...tegâfûl eyle- (s. 63)
...tekâsül et- (s. 63)
...tekrâr edil- (s. 21)
...tekrâr et- (s. 20, 38, 49)
...tekrâr olun- (s. 25)
...teksîr et- (s. 28)
...telaffuz ü tahrîr olun- (s. 5)
...te'lîf et- (s. 8)
...te'mîn et- (s. 35)
...temsîl olunmuş ol- (s. 40)
...tereddüd et- (s. 13, 16, 17, 32)
...terk et- (s. 21, 54)
...terk-i âsâr et- (s. 7)
...tertîb olun- (s. 76-77)
...tertîb ü îrâd eyle- (s. 46)
...tertîb-i emsâl et- (s. 47)
...tertîb-i makâl et- (s. 47)
...tertîl et- (s. 59)
...tervîc et- (s. 47)
...tesâdüf edil- (s. 36)

...tesâdüf et- (s. 28, 34)
...tesâdüf olun- (s. 15)
...teshîl et- (s. 37)
...teshîr et- (s. 63)
...te'sîr et- (s. 64)
...teslîm et- (s. 26, 65)
...teslîm olun- (s. 16)
...tesviye et- (s. 80)
...teşekkül et- (s. 43, 44)
...teşekkül etmiş ol- (s. 8)
...teşekkül eyle- (s. 53)
...teşkîl edilmiş ol- (s. 45)
...teşkîl et- (s. 23)
...teşkîl eyle- (s. 47)
...teşkîl olun- (s. 53, 55, 60)
...teşrîh ü îzâh eyle- (s. 17)
...teşrîhi sadedinde ol- (s. 9)
...teştît et- (s. 13)
...tettebbu' edilecek ol- (s. 16)
...tettebbu' et- (s. 34)
...tettebbu' olun- (s. 15)
...tettebbu' vü tedkîk olun- (s. 34)
...tevâfuk et- (s. 7-8)
...tevellüd et- (s. 32, 82)
...tevfîk olun- (s. 17, 21)
...tevfîk ü tashîh et- (s. 6)
...tevfîk-i kâl ü kalem et- (s. 37)
...tevsî'-i tahkîkât eyle- (s. 16)
...te'yîd ü isbât edilmiş ol- (s. 10)
...tezyîd ü tezyîn etmiş ol- (s. 16)
...tezyîn et- (s. 33)

...tövbe-kâr ol- (s. 80)

Ü

...ülfet et- (s. 10)

...ünsiyyet et- (s. 36)

...üss-i tefekkür edin- (s. 3)

V

...vâki‘ ol- (s. 13, 17, 32, 34, 39)

...vâreste bulun- (s. 84)

Y

...yâd et- (s. 71)

...yardım et- (s. 51)

Z

...zâyi ol- (s. 27)

...zîr ü zeber et- (s. 4)

...zuhûr et- (s. 66)

1.1.2. Bitişik Yazılanlar

A (‘a)

...addedil- (s. 33, 39)

...addet- (s. 40, 41, 42)

...addolun- (s. 15, 20, 33, 35, 39, 44, 46)

B

...bahsedil- (s. 14)

...bahset- (s. 4, 43)

...bahseyle- (s. 12)

...bahsolun- (s. 11, 18)

C

...cehdeyle- (s. 71)

...celbet- (s. 51)

H

...hakkettiril- (s. 19)

...hallet- (s. 17, 35)

...hasret- (s. 39)

...hayret- (s. 58)

...hıfzolun- (s. 23)

...hissettir- (s. 37)

...hissolun- (s. 80)

...hükmet- (s. 35)

K

...kaydet- (s. 49)

...kaydolun- (s. 9)

...kesbet- (s. 57)

M

...mahvet- (s. 73)

N

...nakledil- (s. 3)

...naklet- (s. 49, 50)

...nefyedil- (s. 49)

...neşrolun- (s. 51)

R

...rabtet- (s. 26)

...reddet- (s. 63)

...reddeyle- (s. 22)

S

...selbeyle- (s. 16)

...serdeyle- (s. 26)

...seyreyile- (s. 24)

T

...tardedil- (s. 46)

V

...vaz'edil- (s. 63)

...vaz'et- (s. 12, 72)

Z

...zannet- (s. 15)

...zannolun- (s. 37)

...zikrolun- (s. 14, 76)

...zulmet- (s. 60)

1.2. Diğer Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller:

A ('a)

...âciz kal- (s. 35)

...aklı er- (s. 47)

...amân ver- (s. 62)

...arpalığı silin- (s. 42, 82)

C

...cefâ(sın) çek- (s. 60)

...cevâz ver- (s. 44)

...cevâz veril- (s. 12, 72)

Ç

...çığır aç- (s. 34)

E

...el aç- (s. 25)

...el sun- (s. 58)

...ele gir- (s. 26, 64, 71)

...el(imiz)le tutul- (s. 63)

...eser görül- (s. 50)

F

...fâide görül- (s. 48)

G

- ...gayr eline bak- (s. 71)
- ...geri dönül- (s. 60)
- ...geri dur- (s. 24)
- ...gönül ver- (s. 57)
- ...göz(ümüz)e görün- (s. 63)

H

- ...haber al- (s. 59)
- ...halâs bul- (s. 64)
- ...halel gel- (s. 16)
- ...hâtır ü hayâle gel- (s. 10)
- ...hitâm ver- (s. 37)
- ...hoş gel- (s. 29)
- ...husûle gel- (s. 7, 27, 37, 74)
- ...huzûr ver- (s. 18)
- ...hükm ver- (s. 38)

İ

- ...ihtiyâc kal- (s. 51)
- ...-den ileri gel- (s. 11)
- ...ileri git- (s. 75)
- ...îmâna gel- (s. 80)
- ...imkân bul- (s. 80)
- ...isbât-ı hakka çalış- (s. 83)
- ...isti'câl buyurul- (s. 35)
- ...iş gör- (s. 65)
- ...işâret buyurul- (s. 73)
- ...işe yara- (s. 10, 60, 74)
- ...i'tibârı kal- (s. 28)

K

...kabûl etmiş görün- (s. 49)

...kabûl göster- (s. 63)

...kadri bilin- (s. 46)

...karâr ver- (s. 84)

L

...lâyık-ı taklîd göröl- (s. 33)

...lâzım gel- (s. 12, 16, 18, 20, 27, 29, 31, 33, 37, 44, 46, 47, 50, 51, 53)

...lüzûm gör- (s. 20, 48)

...lüzûm göröl- (s. 4, 76)

...lüzûm kal- (s. 29)

M

...mahal kal- (s. 8, 9)

...ma'rifet göster- (s. 53)

...mevzi'-i bahse konul- (s. 13)

...meydâna çık- (s. 11)

...meydâna koy- (s. 11)

...misâl getir- (s. 27, 49, 50)

...musîb göster- (s. 12)

...münâsib gör- (s. 54)

...mürevvic görün- (s. 46)

...müsâade gösteril- (s. 76)

N

...nâmını al- (s. 12)

...noksân erdir- (s. 64)

O

...oda yan- (s. 58)

P

...pîç ü tâb göster- (s. 61)

R

...ruhsat buyurul- (s. 73)

...redd buyurul- (s. 73)

S

...safâ bul- (s. 62)

...sakîl göröl- (s. 8)

...sebeb ver- (s. 11)

...seher gör- (s. 56)

...sille ur (vur)- (s. 67)

...sûret bul- (s. 34)

...sûret-i fî'le gel- (s. 60)

...suya bat- (s. 58)

Ş

...şekl-i intizâm ver- (s. 38)

...şeref ver- (s. 64)

...şöhret bul- (s. 65)

T

...tabîi bul- (s. 45)

...tahkîk buyur- (s. 64)

...tahsîl gör- (s. 16)

...tecessüs buyurul- (s. 71)

V

...vücûda gel- (s. 73)

Y

...yol al- (s. 27)

2. Bir Hareketi Tasvir Eden Birleşik Fiiller:

A

...açagel- (s. 73)

B

...bakmayagör (s. 71)

D

...değişiver- (s. 37)

...devâm edip gel- (s. 36)

...diyebil- (s. 3)

İ

...îrâd edilegel- (s. 41)

...ittibâ edegel- (s. 11)

M

...muhâfaza edilegel- (s. 13)

S

...söyleyegel- (s. 8-9)

T

...tevlîd-i i‘timâd eyleyegel- (s. 33)

Y

...yapmak iste- (s. 9)

...yıkıldı git- (s. 19)